

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

STUDIUM

ANDRÁSSY GYÖRGY: Nyelvek az ezredfordulón.

Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?

ÁDÁM ANTAL: Az állami egyházjogról

BÉLI GÁBOR: Árpád-kori törvényeink

BRUHÁCS JÁNOS: A nemzetközi folyók jogáról szóló

1997. évi New York-i egyezmény

VISEGRÁDY ANTAL: Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban

COLLOQUIUM

BALOGH ZSOLT GYÖRGY: Jogügyletek a hálózaton:

az elektronikus kereskedelem

BENE BEÁTA: A joghatósági megállapodások

a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján

GÁL GYULA: Flachbarth Ernő, a tudós és professor

HERKE CSONGOR: A bíróság elé állítás

KŐHALMI LÁSZLÓ: Leánykereskedelem

NAGY ÉVA: Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása

PECZE DÓRA: A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez

SZILOVICS CSABA: A liberalizáció lépései a devizabelföldi

természetes személyek devizabirtoklása terén

FORUM

KAJTÁR ISTVÁN: A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története

KENGYEL MIKLÓS: Jogászképzés a rendszerváltás után

AD HOC

KAMARÁS ÉVA KORNÉLIA: A korrupcióról. Egy konferencia margójára

A JURA 1994–1998. megjelent számainak tartalomjegyzéke

6. évfolyam
2000. 1-2. szám

TARTALOM

STUDIUM

ANDRÁSSY GYÖRGY:

Nyelvek az ezredfordulón.

Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog? 7

ÁDÁM ANTAL:

Az állami egyházjogról

18

BÉLI GÁBOR:

Árpád-kori törvényeink

35

BRUHÁCS JÁNOS:

A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény

46

VISEGRÁDY ANTAL:

Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban

52

COLLOQUIUM

BALOGH ZSOLT GYÖRGY:

Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem

59

BENE BEÁTA:

A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján

70

GÁL GYULA:

Flachbarth Ernő, a tudós és professzor

84

HERKE CSONGOR:

A bíróság elé állítás

91

KŐHALMI LÁSZLÓ:

Leánykereskedelem

98

NAGY ÉVA:

Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása

103

PECZE DÓRA:

A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez

107

SZILOVICS CSABA:

A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek
devizabirtoklása terén

115

FORUM

KAJTÁR ISTVÁN:

A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története

121

KENGYEL MIKLÓS:

Jogászképzés a rendszerváltás után

125

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2000. 1-2. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Ivancsics Imre dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Benedek Ferenc

Tagjai: Dr. Chronowski Nóra, Dr. Kőhalmi László,
Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Szécsényi László

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7601 Pécs, Pf.: 450., Tel.: 72/211-433/3226, Fax: 72/215-148

Kiadó: PTE Állam- és Jogtudományi Kara

Előkészítés: Dialóg Campus Kiadó

Nyomdai kivitelezés: G & G Nyomdai Kft., Pécs

Felelős vezető: Dr. Gárván János

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény ke-
retein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használat-
ra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált
másolatok díjkötelesek.

A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a szerkesztőbizottsághoz eljuttatni. Önként beküldött kézirat-
okért a szerkesztőbizottság felelősséget nem vállal. A lap a Studium rovatban másodközlésre nem fogad el
tanulmányokat.

AD HOC

KAMARÁS ÉVA KORNÉLIA:

A korrupcióról. Egy konferencia margójára

129

CONTENTS

STUDIUM

GYÖRGY ANDRÁSSY:

Languages on the Turn of
Millenary. Will the Variety of Languages
of the World

Go Down to Posterity and
How Does the Law Affect That?

7

ANTAL ÁDÁM:

The State Regulation of the
Religions 18

GÁBOR BÉLI:

Decrees of the Árpád Age

35

JÁNOS BRUHÁCS:

The New York Convention on
the Law of International Watercourses
of 1997 46

ANTAL VISEGRÁDY:

Political and Legal Cultures
in European Union

52

COLLOQUIUM

ZSOLT GYÖRGY BALOGH:

Legal Transactions on the Net:
Electronic Commerce

59

BEÁTA BENE:

Agreements on Jurisdiction
under Article 17 of the Brussels
Convention

Studium

Andrássy György
tanszékvezető egyetemi tanár

Nyelvek az ezredfordulón

Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?

Homo loquens

Újabb föltevések szerint az ember kb. 30–50 ezer év óta beszél, innen kezdve tekinthető homo loquensnek. Hogy milyen nyelven vagy milyen nyelveken kezdett beszélni, azt nem tudjuk. A bábéli torony bibliai története szerint eredetileg egy nyelven beszélt, s erre vagy ehhez hasonló következtetésre jutott a nyelv eredet számos kutatója is. E kutatók úgy vélik, hogy volt valamilyen ősnyelv, egyesek szerint több ősnyelv, s ebből, illetve ezekből, vagy ezek valamelyikéből alakultak ki azok a nyelvek, amelyeket ma használunk, illetve amelyekről konkrét ismereteink vannak.¹

Most, a harmadik évezred küszöbén, az élő nyelvek száma 4-5 ezer, más becslések szerint ennél kevesebb, 3 ezer, illetve több, 10 ezer lehet. Ezek a számok a beszélt nyelvekre vonatkoznak, nem tartalmazzák az ún. jelnyelveket, melyek száma úgyszintén ezres nagyságrendű. Az adatok bizonytalansága részint abból fakad, hogy nehéz megvonni a határt a nyelv és a nyelvjárás között. Emellett nem rendelkezünk megbízható és pontos nyelvi statisztikákkal sem: a népszámlások például nem mindig terjednek ki a nyelvre, s ha kiterjednek is, mást és mást kérdeznek. Még manapság is előfordul, hogy új, a nyelvészek előtt eddig ismeretlen nyelveket fedeznek föl.²

Az élő nyelvek nagysága, elterjedtsége rendkívül egyenetlen. A tíz legnagyobb nyelv a kínai, az angol, a spanyol, a hindi, az arab, a bengáli, az orosz, a portugál, a japán és a német, ezek mind egyike százmilliónál több embernek az anyanyelve. A huszadik legnagyobb nyelvet, a vietnami ötvenmillió ember beszéli anyanyelveként. A magyar, amely mintegy tizennégy millió embernek az anyanyelve, a negyvenhat, negyvenkilencedik a nyelvek sorában. Nem éri el a háromezredet azoknak a nyelveknek a száma, amelyeket egymilliónál több ember

beszél anyanyelveként. Ez a kevesebb, mint háromszáz nyelv az anyanyelve ugyanakkor a világ összlakossága kb. 95%-ának. Ami azt jelenti, hogy az élő nyelvek 94–97%-át a föld lakosságának csak mintegy 5%-a beszéli anyanyelveként. Második nyelveként és idegen nyelveként az angol a legelterjedtebb, az anyanyelvi nyelvközösséggel együtt hozzávetőleg másfél milliárd ember beszéli, használja.³

Az elmúlt ötven év alatt nagymértékben átrendeződött a világ nyelvi szerkezete. Sok nyelv kihalt vagy végveszélybe került, más nyelvek erősödtek, a leglátványosabban az angol. Egy amerikai nyelvész szerint, ha valami közbe nem jön, a világ élő nyelveinek száma 2100-ban 600 körül lesz, azaz a ma élő nyelvek 85–90%-a addigra kihal. Ez a sors természetesen a legkisebb és a legvédtelenebb nyelveket fenyegeti elsősorban, de a veszélyzőna egyre feljebb és feljebb tolódik. A világ orális nyelveinek 20–50%-át már ma sem tanulják meg a gyermekek, ami azt jelenti, hogy az e nyelveket anyanyelveként beszélő nemzedékek kihalásával maguk a nyelvek is kihalnak.⁴

Sokan úgy vélik, a világ nyelvi sokfélesége érték, mert a nyelv maga is érték, következésképpen a világ nyelvi sokfélesége éppúgy megőrzendő, mint a világ biológiai sokfélesége. Mások szerint a nyelvváltozás, a nyelvek térnyerése, illetve térvesztése, esetleg kihalása természetes folyamat, amelybe nem kelletne, nem szabadna beavatkozni. Egyes nyelvészek viszont úgy látják, a nyelvek elterjedése, illetve szászorulása nem annyira természetes folyamat, mint inkább az ún. „nyelvi imperializmus” eredménye. Nem kis részben ennek tulajdonítható például – mondják e nyelvészek –, hogy az angol ma már több mint hatvan országban hivatalos nyelv. Mások úgy gondolják, számos tényező játszott közre abban, hogy az angol világnyelv lett, ez azonban ma már tény, amelyet el kell fogadni. Vannak aztán, akik a nyelvek pusztulását a globalizációnak tulajdonítják. Sokan osztják ezt a vélekedést annyiban, hogy szükség van, s egyre inkább szükség lesz nemzetközi és globális kommunikációra, ám úgy vélik, az igényt úgy kellene kielégíteni, hogy az ne járjon együtt a nyelvek pusztulásával. Megoldás lehetne, mondják, egy semleges kiegészítő nyelv, például az eszperantó bevezetése, vagy a fordító és tolmácgépek fejlesztése. A legfejlettebb fordítógépek ma már viszonylag jól viszik át az információt az egyik nyelvről a másikra.

Az említett vélekedések és értékítéletek főként nyelvészekről, nyelvészociológusokról (pl. Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson, David Crystal), történészekről (pl. Eric Hobsbawm) és nemzetközi jogászoktól (pl. Herczegh Géza) származnak. Föltűnő ugyanakkor, hogy a filozófusokat mennyire nem ér-

deklariáció. Különösen meglepő ez az érdeklenség, ha figyelembe vesszük, hogy a nyelv kitüntetett tárgyává vált a filozófia szinte minden ágának a XX. században, s hogy immár van külön nyelvfilozófia is. Ezenkívül a jogalkotás kiterjed a nyelvekre is, s ez a fajta jogalkotás a legtöbb országban az érzékeny kérdések közé számít – gondoljunk például a szlovák nyelvtörvényre. A nyelvi jogalkotás ilyenformán fontos terrénuma az erkölcsi érvelésnek. Ennek ellenére a politikai filozófia, az erkölcsfilozófia és a jogfilozófia alig fordít rá figyelmet.

A nyelvi jogalkotás és a nyelvi jog főbb területei

A modern államok nyelvi jogalkotása és nyelvi joga szerzteágazó, tematikájában és terjedelmében is változó. Az államok rendszerint hivatalos nyelvvé nyilvánítanak egy vagy több nyelvet, elismernek bizonyos kisebbségi nyelvi jogokat, lefektetik az állampolgárság elnyerésének nyelvi feltételeit, meghatározzák az oktatás nyelvét vagy nyelveit, szabályokat alkotnak az idegen nyelvek tanításáról és tanulásáról, nemkülönben az idegen nyelvek használatáról, rendelkeznek a nyelvvizsgákról és elismerésükről, szabályozzák a személynevek és a földrajzi nevek használatának módját, a közterületi feliratok, utca- nevek, városnevek stb. nyelvét, kialakítják az új bevándorlókra vonatkozó sajátos nyelvi szabályokat. Voltaképpen ezekre a kérdésekre terjed ki tipikusan a mai állam nyelvi jogalkotása, s az így kialakuló joganyagot nevezhetjük az adott állam nyelvi jogának.

A nyelvre vonatkozó jogalkotás és joganyag persze nem korlátozódik az államokra. Van, létezik – ahogy én nevezném – nemzetközi nyelvi jog is, mely két fő normacsoportot tartalmaz: egyfelől azokat az elveket, normákat, előírásokat, ajánlásokat, amelyek az egyes államok számára fogalmaznak meg követendő, irányadó elveket, előírásokat, illetve kötelezettségeket, másfelől azokat a szabályokat, amelyek a nemzetközi szervezetek nyelvhasználatát rendezik.

A nyelvek jogállása és a nyelvek helyzete

A nyelvi jogalkotás természetesen kihat az egyes nyelvek helyzetére, presztízsére, s minthogy valamennyi államnak van valamilyen nyelvi joga, mind a 4-5 ezer ma beszélt nyelv ki van téve a nyelvi jog hatásainak. A hatás persze kölcsönös, hiszen a nyelvek jogállása is függ a nyelvek helyzetétől.

Ha például egy többnyelvű országban a törvényhozás a többségi etnikum nyelvét teszi hivatalos nyelvvé, de a kisebbségi etnikum ragaszkodik saját nyelvéhez, akkor a nyelvi kisebbség rendszerint el

szeretné érní, hogy a törvényhozás alkotson szabályokat a kisebbségi nyelv használatáról is: tegye hivatalos nyelvvé ezt a nyelvet is országosan vagy helyi érvennyel, vagy legalább határozza meg, hogy a kisebbségi etnikumhoz tartozó személyeknek hol és mikor van joguk nyelvük használatához, hogy mennyiben van joguk anyanyelvük használatához például a családi és személynevek anyakönyvezésekor, az oktatásban, a helység-, utca- és intézménynevek kiírása és használata során, a kisebbségi sajtóban és könyvkiadásban, az igazságszolgáltatási és a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolatban stb.

Ebben az összefüggésben a tényleges nyelvhasználat, illetve ennek igénye gyakorol hatást a törvényhozásra, s ez a hatás aztán vagy meghozza a várt eredményt, a nyelvhasználatra vonatkozó jogszabályok módosítását, illetve kiegészítést, vagy gyengének bizonyul ennek kieszközlésére, s a nyelvhasználat jogi előírásai változatlanok maradnak, néhan szigorodnak, az ellenkező irányban változnak.

Másfelől azonban az a jogi helyzet, hogy az országban a hivatalos nyelv a többségi etnikum nyelve, állandó, folyamatos és erős hatást gyakorol a tényleges nyelvhasználatra. E hatás a többségi etnikumhoz tartozó személyek esetében nem szembeszökő, mert csak erősíti a spontán, a természetes nyelvhasználatot. Mérhető, sőt látványos ellenben ez a hatás a kisebbségi etnikumhoz tartozó személyek esetében.

A kisebbséghez tartozó személyek korán kapcsolatba kerülnek a hivatalos nyelvvel, tanulják azt az iskolában, olvassák a feliratokon, az árucikkek ismertetőin, e nyelven (vagy e nyelven is) hat rájuk a sajtó, az irodalom, s persze a rádió, a televízió is. Ennek eredményeként a kisebbséghez tartozó személyek elsajátítják az ország hivatalos nyelvét, a többségi etnikum nyelvét, s használják e nyelvet, amikor a helyzet úgy kívánja. Ezzel együtt azonban életük egyes szféráiból rendszerint kiszorul, úgyszólván kikopik az anyanyelvük, sőt bizonyos körben, főként szakmai területeken már el sem sajátítják ezt a nyelvet. Ha ez a folyamat elér egy kritikus pontot, bekövetkezhet előbb a „felcserélő kétnyelvűség”, majd az ún. nyelvcsere, a nyelvi identitás megváltozása is. Ez a nyelvi asszimiláció nem szükségszerű ugyan, de igen jellemző. Azokban az államokban vagy földrajzi térségekben, ahol területi változások miatt a hivatalos nyelvből kisebbségi nyelv vagy fordítva, a kisebbségi nyelvből hivatalos nyelv lett, vagy területi változások nélkül is változott a hivatalos nyelv, vagy változtak a hivatalos nyelvek, általában rövid időn belül jelentős változások következtek be a tényleges nyelvhasználatban is. A tényleges nyelvhasználatra tehát igen nagy hatással van a jog: erejét, jelentőségét és hatékonyságát nem szabad lebecsülni.

A nyelvek tényleges helyzete és a nyelvek jogi helyzete közt ilyenformán igen szoros a kapcsolat:

a nyelvek tényleges helyzete hatással van a nyelvek jogállására, s viszont, a nyelvek jogállása erősen befolyásolja a nyelvek tényleges helyzetét. Ez a képzet mindazonáltal – bármennyire evidensnek tűnjék is – félrevezető. Nem azért, mert amit mutat, az hamis, hanem azért, mert hiányzik belőle valami. Hiányzik belőle nevezetesen a jogalkotási korlát és a jogalkotási zsinórmérték: az a norma, amely korlátok közé szorítja az állam jogalkotó tevékenységét és az a zsinórmérték, amely irányt mutat a jogalkotásnak.

A jogalkotási korlátok és a jogalkotási

eszmények kiforratlansága

A hiány abból a tényből fakad, hogy a modern állam jogalkotásának vannak – s úgyszólván valamennyi lényeges kérdésben vannak – korlátai és iránymutató eszméi. E korlátok és vezérlő eszmék olykor nem is különülnek el élesen egymástól. Így van ez a legismertebb ilyen korlátok és vezérlő eszmék, a „természetes jogok”, illetve az „emberi jogok” esetében is. A természetjogi, illetőleg az emberi jogi doktrína szerint a jól berendezett állam sine qua non feltétele, hogy az állam ismerje el, tartsa tiszteletben és részéssítse alkotmányos vagy törvényi védelemben a természetes jogokat, illetve az emberi jogokat. A modern állam nem lehet „jól berendezve”, ha nem ismeri el, ha nem tartja tiszteletben, ha pozitív joga nem védelmezi a természetes jogokat, illetve az emberi jogokat. A jól berendezett állam jogalkotását ilyenformán korlátozzák, s egyben vezérlik is a természetes jogok, illetve az emberi jogok. Aminek nem mond ellent, hogy az ilyen jogok elismerését, tiszteletben tartását és pozitív jogi védelmét sokan csupán minimális követelménynek tekintik. A kérdéses jogok alkotmányos vagy törvényi védelme eszerint azt jelenti, hogy az állam eleget tesz bizonyos minimális követelményeknek, attól azonban még messze van, hogy igazán jól berendezett, hogy ideálisan berendezett állam legyen.

A mondottak mutatis mutandis vonatkoznak mindazon elméletekre és elméleti hagyományokra, amelyek szerint a jól berendezett államnak vannak kritériumai, eredeztessék e kritériumokat a természeti törvényből, Isten akaratából, az emberi értelemről, az emberi méltóságból, a hasznosság elvéről, az értelmes egyének sajátos helyzetben elért megállapodásából, a szükségletekre reagáló emberi találékonyságból, a hagyományból és a politikai tapasztalatból, a kötelességből stb.

A legtöbb elméleti hagyomány szerint a szóban forgó kritériumok, jogalkotási korlátok és zsinórmértékek közé tartozik például a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága, a kifejezés, a gyüle-

kezés és az egyesülés szabadsága, a rabszolgaság és az önkényes letartóztatás tilalma, a jogegyenlőség elve. Ezek az eszmék mélyen gyökereznek nem csak a jogelméletben és a politikai filozófiában, hanem a közgondolkodásban is.

Nos, a jól berendezett államnak a nyelvi kérdésben nincs ilyen szépen kikristályosodott jogalkotási korlátja, s egyben eszmei iránytűje. Vannak persze – ahogy azt már említettem – olyan nemzetközi dokumentumok, amelyek tartalmaznak bizonyos elvárásokat, kívánalmakat, normákat a nyelvi jogalkotás terén is. Ezek a normák azonban, ahogy én látom, meglehetősen kiforratlanok. Kiforratlanok, mert ellentmondásosak, bonyolultak és nincs kellő súlyuk, elfogadottságuk.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (ENSZ), a legtekintélyesebb emberi jogi dokumentum például tiltja a nyelvi diszkriminációt, miközben egyetlen nyelvi jogot sem ismer el. Kinyilvánítja ugyanakkor, hogy „minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, mely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határookra tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon”. De vajon milyen nyelven illeti meg az egyes embert a kifejezésnek ez a szabadsága – kérdezhetjük. Anyanyelvén? Az egyes államok hivatalos nyelvén? Bármely nyelven? Nos, ha figyelembe vesszük, hogy a Nyilatkozat tiltja a nyelvi diszkriminációt, de csak az általa kinyilvánított jogok tekintetében – s mint említettük, a Nyilatkozat egyetlen nyelvi jogot sem ismer el –, arra kell következtetnünk, hogy a Nyilatkozat e kérdésben nem korlátozza a kormányzatokat, nem korlátozza az államok jogalkotó hatalmát: az államokat eszerint nem köti semmi abban, hogy meghatározzák, mely nyelven vagy nyelveken illeti meg az egyes embert a kifejezés szabadsága. Ez pedig akár abszurd eredményekhez is vezethet. Egy állam végső soron megteheti – anélkül, hogy megsértené a Nyilatkozatot –, hogy olyan nyelven engedi meg a kifejezés szabadságát, amelyen a joghatósága alá tartozó egyének jelentős része nem is tud beszélni.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya feltétlenül előrelépést jelent a Nyilatkozathoz képest, mert már elismer egy nyelvi jogot. Sokat vitatott 27. cikkelyében kimondja nevezetesen, hogy „olyan államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják”.⁵ Nem látszik azonban kielégítőnek ez a norma, sem a kisebbségi jogok, sem pedig az em-

beri jogok kontextusában. Emberi jogi nézőpontból azért problematikus – egyebek közt –, mert partikuláris jellegű. A többséghez tartozó személyeket miért nem illeti meg az a jog, hogy saját nyelvüket használják? – kérdezhetjük. Miért nem azt mondja az Egyezségokmány, mint más jogok esetében, hogy minden személynek joga van ehhez vagy ahhoz? Miért nem azt mondja esetünkben, hogy „minden személynek joga van ahhoz, hogy saját nyelvét használja”? Vagy miért nem mondja ki ezt az univerzális jogot önállóan, s azt megelőzően, hogy a kisebbségi nyelvi jogot megfogalmazná? Úgy, ahogy az a vallás kérdésében történik: a 18. cikkely kimondja a vallás szabadságát, a 27. cikk pedig leszögezi – ebben az emberi jogi kontextusban mintegy a 18. cikkely nyomatékosításaként –, hogy a kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni a jogot, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják. Más nemzetközi jogi dokumentumokkal, illetve a bennük található nyelvi normákkal kapcsolatban épp így megfogalmazhatók elméleti jellegű fenntartások, ellenvetések.⁶

Akárhogy is, mindig észben kell tartanunk, hogy a nyelvi jogalkotás terén még szokatlanul nagy a mozgásteret a törvényhozásnak, hogy a jogalkotás e téren még túlzottan ki van téve az aktuálpolitika esetlegességeinek, hogy e téren még óriási adósságai vannak a politikai filozófiának, s hogy mindezekkel összhangban e téren még szokatlanul amorf és improvizatív az európai közgondolkodás. (A helyzet ironiája, hogy a mondottak ellenére minden bizonynyal Európa jutott a legmesszebbre a helyes nyelvi jog mércéinek kiérlelésében.)

A hivatalos nyelv intézménye

- elméleti és gyakorlati problémák

Kiforrott jogalkotási korlátok és jogalkotási eszmények hiányában az egyes államok nyelvi joga meglehetősen eltérő. A hivatalos nyelv intézménye azonban gyakorlatilag valamennyi országban ismeretes, igaz, különféle formákban. Az USA-ban például szövetségi szinten nincs hivatalos nyelv (a Szovjetunióban sem volt), a tagállamok jelentős részében viszont van (ahogy volt az egykori szovjet tagköztársaságokban is); Belgiumban a föderáció voltaképpen nyelvföderáció, hiszen még a kormány összetétele is nyelvfüggő (a miniszterek fele francia, másik fele flamand ajkú kell legyen, s e szabály alól csak a miniszterelnök lehet kivétel, s ő is csak akkor, ha a kormány létszáma páratlan szám); Spanyolországban az országos hivatalos nyelv mellett vannak regionális hivatalos nyelvek, „társ”-hivatalos nyelvek; Finnországban két hivatalos nyelv van, ugyanakkor valamennyi település „egynyelvű finn”, „kétynyelvű”,

illetőleg „egynyelvű svéd” besorolást kap; Dél-Afrikában a hivatalos nyelvek száma tizenegy, Indiában, ahol több mint 1200 anyanyelvet tartanak számon, az alkotmány eredetileg tizennégy, mára tizennyolc nyelvet ismer el nemzeti irodalmi nyelvnek, a gyakorlatban a két legfontosabb hivatalos nyelv a hindi és az angol; jóllehet a hasonló példák még tovább sorolhatók, a világ legtöbb államának jelenleg egyetlen hivatalos nyelve van.⁷

Vizsgáljuk meg ezeketán a hivatalos nyelv intézményét közelebbről is. Vegyünk egy tipikus példát. Két etnikai csoport, két kulturális közösség él egymás mellett évszázadok óta egy képzeletbeli állam jelenlegi területén. A két közösség nyelvében is különbözik egymástól. Az ország alkotmánya kimondja, hogy az állam hivatalos nyelve a nagyobbik közösség nyelve.

A hivatalos nyelv alkotmányos elfogadása, ahogy én látom, implicit módon egy nyelvi jog elismerését is jelenti. Ezt a nem tudatosan és hallgatólagosan elismert nyelvi jogot a következőképpen lehet meghatározni: A nagyobbik kulturális közösségnek alkotmányos joga, hogy saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja. Természetesen a kisebbik közösséget nem illeti meg ez a jog, azon egyszerű oknál fogva, hogy ennek a közösségnek a nyelvét az alkotmány nem tette hivatalos nyelvvé.

A szóban forgó nyelvi jog kollektív jog, mert alanya egy közösség, egy kollektív entitás, nem pedig az egyén. Ez a jog azonban kifejezhető egyéni jogként is. Eredményként a következő jogot kapjuk: A nagyobbik közösséghez tartozó valamennyi személynek alkotmányos joga, hogy saját anyanyelvét, saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja. Magától értetődik, hogy a kisebbik közösséghez tartozó személyeket ez a jog nem illeti meg, azon egyszerű oknál fogva, hogy az alkotmány a kisebbik közösség nyelvét nem tette az állam hivatalos nyelvévé.

Tekintettel arra, hogy a szóban forgó nyelvi jog elismerése implicit módon történik, magát a jogot implicit jognak fogom nevezni.⁸

Mint láttuk, a kérdéses implicit nyelvi jog megilleti a nagyobbik közösséget, illetve a nagyobbik közösséghez tartozó személyeket, de nem illeti meg a kisebbik közösséget, illetve a kisebbik közösséghez tartozó személyeket. Ez nyilvánvalóan sérti a jogegyenlőség elvét, s egyszersmind diszkriminál, hátrányos megkülönböztetéssel sújtja a kisebbik közösséget, illetve a kisebbik közösséghez tartozó személyeket.

A jogegyenlőség eszméje és a diszkrimináció tilalma azonban a Nyugat alapvető politikai eszményei közé tartozik. Ezért a hivatalos nyelv intézménye, s a vele együtt járó implicit nyelvi jog erősen veszélyezteti a jól berendezett állam nyugati koncepció-

óinak elméleti koherenciáját.

Természetesen a probléma nem csupán elméleti vagy esztétikai. Ma, amikor a beszélt nyelvek száma, ahogy már említettük, négy-ötezer lehet, miközben az államok száma kb. 200, gyakorlatilag valamennyi ország heterogén nyelvi szempontból. S mivel gyakorlatilag valamennyi államban van legalább egy hivatalos nyelv, valamennyi államban van legalább egy olyan nyelvközösség, amelynek magának, vagy tagjainak törvény adta joga, hogy saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja, míg más csoportoknak vagy tagjaiknak a törvény nem adja meg ezt a jogot. A nyelvi jogegyenlőtlenség és a nyelvi diszkrimináció ezért a mai világ valós és tipikus jelensége, mely természetesen ellentmond a Nyugat nagy politikai eszményeinek. A probléma mindazonáltal még nem teljesen tudatosult, épp a normatív megközelítést is alkalmazó elméleti diszciplínák, a politikai filozófia, az erkölcsfilozófia, a jogfilozófia érdektelensége következtében.

Az mindenesetre bizonyos, hogy a kisebbségi nyelvi jogok elismerése közelíti a nyelvi jogot a Nyugat nagy politikai eszméihez, s nem távolítja ezektől az eszméktől, hiszen a kisebbségi jogok voltaképpen csak mérséklék azt a jogegyenlőtlenséget és enyhítik azt a hátrányos megkülönböztetést, amelyet a kisebbségi nyelvközösségek, illetve az ilyen közösségekhez tartozó személyek szenvednek el a többségi nyelvek hivatalos nyelvi státusa, s az ebből a státusból fakadó implicit nyelvi jogok következtében.

A nyelvi jogalkotás lehetséges

zsinórmértékeiről

Tekintettel arra, hogy ma még a nyelvi jogalkotás valós problémái sem mondhatók kellően ismertnek, még ezek sem tudatosultak a normatív elméletek művelőinek többségében, meglehetősen kockázatosnak látszik máris a terápiáról értekezni. A problémák azonban valamiképp már mutatják a megoldás lehetséges útjait is, ennyiben tehát a megoldás szinte következik a diagnózisból. Mindezeket megfontolva az alábbiakban a helyes nyelvi jognak csak ilyen, az implicit jogokból és a Nyugat nagy politikai eszményeiből következő elemekre korlátozom mondandómat. Eszerint a helyes nyelvi jognak elemei, irányjelzői lehetnek:

- az állam jogalkotó tevékenységének korlátozása, a korlátozott kormányzat széles körben elfogadott elvének megfelelően. (Ma ugyanis ott tartunk, ahol valamikor vallási ügyekben: *Cuius regio eius religio*, szólt valamikor a szabály. *Cuius regio, eius lingua* – lényegében ez van ma.)

- a nyelvre vonatkozó kompetenciák megosztá-

sa az állam és az egyén között:

- az egyén joga a nyelvszabadsághoz (ez az eszme igazolható, hasonlóan a vallásszabadsághoz),

- az állam joga a hivatalos nyelv intézményének fenntartásához és a hivatalos nyelv(ek) meghatározásához (a hivatalos nyelv nem látszik nélkülözhetőnek, ugyanakkor a világ országainak jelentős része nyelvileg annyira heterogén, hogy az összes nyelvi közösség nyelvét technikai okoknál fogva sem igen lehet hivatalos nyelvvé tenni),

- a hivatalos nyelv vagy nyelvek kiválasztásáról az államnak kell döntenie, e döntés azonban nem lehet önkényes:

- az ország nagy nyelvközösségeinek nyelvét ajánlatos országosan vagy regionálisan hivatalos nyelvvé tenni,

- a kisebbségi nyelveket ajánlatos legalább regionálisan, helyileg vagy intézmények szerint hivatalossá tenni,

- amennyire csak lehetséges, a kisebbségi nyelvi jogokat el kell ismerni,

- az új bevándorlók nyelvi helyzetét sajátos szabályokkal kell rendezni.

A felsorolt elemek természetesen csak irányjelzők, de olyan irányjelzők, amelyek azért elég markánsan meghatározzák a helyes nyelvi jogalkotás követelményeit, s minden kétséget kizáróan közelítenék a nyelvi jogalkotást a Nyugat nagy politikai eszményeihez: a jogegyenlőség, a diszkrimináció-nélküliség, az egyéni szabadság és a korlátozott kormányzat eszméjéhez. Megjegyzem, a fenti mércék megfogalmazásakor eltekintettem a legvitatottabb, a legérzékenyebb zsinórmértékektől, a kollektív jogoktól, a nyelvi autonómiától és a föderalizmustól, annak érdekében, hogy kitűnjék: a modern állam politikai eszményei miként közelíthetők meg azon intézmények megfelelő elrendezésével, amelyek ma is részét képezik a nemzeti jognak a világ legtöbb államában.

Az Európai Unió nyelvi joga

A nyelvi jogalkotás igénye – mint láttuk – nem csak nemzeti, hanem nemzetközi szinten is megjelenik: egyfelől igény mutatkozik arra, hogy a nemzetközi jog adjon iránymutatást a nemzeti jogalkotásnak, hogy fogalmazza meg a nemzeti szintű jogalkotás korlátait és vezérlő eszméit, másfelől valamiképp szabályozni kell a nemzetközi szervezetek nyelvhasználatát. Az alábbiakban ez utóbbi igényről és a nyomában keletkező normákról lesz szó. A nemzetközi szervezetek nyelvhasználatát hivatalos nyelv vagy nyelvek, valamint munkanyelv vagy munkanyelvek meghatározásával szokták szabályozni. Az ENSZ-nek például jelenleg hat hivatalos nyelve van, az angol, a francia, az orosz, a kínai, a spa-

nyol és az arab, az Európa Tanácsnak pedig kettő, az angol és a francia. Ez a fajta nemzetközi jogalkotás, ahogy arra egy amerikai politológus rámutatott, sokkal kevésbé függ valamely elvektől, mint a szövazati erőviszonyoktól.⁹

Az első európai integrációs szervezetet, az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés egyetlen nyelven íródott, és pedig franciául. Az alapító államok ekkoriban úgy gondolták, a közösségben egyedül a francia nyelvet fogják hivatalos és egyben munkanyelvként használni. Logikus elgondolásnak tűnt ez, hiszen a francia volt a Hágai Konferencia egyetlen hivatalos nyelve, hiszen hivatalos nyelv volt a francia – az angol mellett – a Nemzetek Szövetségében, s hivatalos nyelv lett a francia az ENSZ-ben is. Történt azonban valami, s ez teljesen új irányt szabott az események folyásának: a flamandok tiltakoztak, mondván, ha a francia lenne az Európai Szén- és Acélközösség (a továbbiakban: ESZAK) hivatalos nyelve és munkanyelve, ez felborítaná a nyelvi egyensúlyt Belgiumban.¹⁰ A kifogás tehát arra a föltevésre épült, hogy az ESZAK nyelvi joga hatással lesz az egyik tagállam, Belgium tényleges nyelvhasználatára, s előidézheti Belgiumban a francia nyelv térnyerését a flamand, illetve a holland nyelv rovására. Voltaképpen ezzel a flamand ellenállással kezdődött el az Európai Unió (a továbbiakban: EU) egyedülálló nyelvi jogának kialakulása.

A francia nyelvről persze a flamand tiltakozás után sem akart lemondani az alapítók többsége, s különösképpen nem akart erről lemondani Franciaország. Kitartottak azonban a flamandok is, s a belga nyelvi egyensúly veszélyeztetése miatt nem voltak hajlandók elfogadni a franciát az ESZAK egyetlen hivatalos nyelvének. Kézenfekvő lett volna ebben a helyzetben, ha a francia mellett hivatalos nyelvé teszik a hollandot is, hiszen ez a megoldás már aligha jelentett volna veszélyt a nyelvi egyensúlyra Belgiumban. Mégiscsak furcsa lett volna azonban, ha az ESZAK-nak két hivatalos nyelve van, a francia és a holland, miközben a legnépesebb tagállam Németország, melynek hivatalos nyelve, a német továbbra sem élvezi a hivatalos nyelv státusát, s nem élvezi ezt a státust az olasz sem, jöllehet Olaszország lakossága is messze meghaladja a holland-flamand nyelvközösség lélekszámát. Így tehát nem látszott más kiút mint az, hogy az ESZAK hivatalos nyelvévé teszik valamennyi tagállam hivatalos nyelvét (illetve a többnyelvű tagállamok valamely hivatalos nyelvét). Az ESZAK nyelvhasználatáról 1952-ben elfogadott jegyzőkönyv szerint így is történt. Az ESZAK-nak nem egy, hanem négy hivatalos nyelve lett: a francia, a holland, a német és az olasz.

Az EGK Tanácsa az EURATOM-ra is kiterjedő hatállyal 1958-ban alkotta meg azt a rendeletet, amely

átfogóan szabályozza a közösségek nyelvhasználatát. Ez a rendelet tartalmazza mind a mai napig az Unió nyelvi jogának fő szabályait. Eszerint „a közösség intézményeinek hivatalos nyelvei és munkanyelvei a francia, a holland, a német és az olasz” (1. cikk). „Azok a dokumentumok, amelyeket a tagállamok vagy a tagállamok joghatósága alá tartozó személyek küldenek a közösség intézményeinek, a közösség bármely hivatalos nyelvén megfogalmazhatók. A választ ugyanazon a nyelven kell elkészíteni” (2. cikk). „Azokat a dokumentumokat, amelyeket a közösség intézményei küldenek valamely tagállamnak vagy a joghatósága alá tartozó személynek, az illető állam nyelvén kell elkészíteni” (3. cikk). „A rendeleteket és az általánosan alkalmazandó más dokumentumokat a négy hivatalos nyelven kell megfogalmazni” (4. cikk). „A közösség hivatalos lapját a négy hivatalos nyelven kell megjelentetni” (5. cikk). „A közösség intézményei eljárási szabályzataikban kiköthetik, hogy speciális esetekben mely nyelveket kell használni (6. cikk). „A Bíróság nyelvhasználatának szabályait a Bíróság szabályzatában kell meghatározni” (7. cikk). „Ha egy tagállamnak több hivatalos nyelve van, a nyelvhasználati szabályoknak – a tagállam kérésére – a tagállam jogának általános szabályaihoz kell igazodniuk” (8. cikk).¹¹

A fentiek értelmében a képviselők saját nyelvüket használhatják a Parlamentben, s a Tanácsban is szigorú szabály a soknyelvűség: valamennyi dokumentumot le kell fordítani valamennyi hivatalos nyelvre. A Bizottságban az angol és a francia a leggyakrabban használt munkanyelv. A Bíróságnak hivatalos nyelve valamennyi hivatalos nyelv és az ír is. A közösség hivatalos lapja minden hivatalos nyelven megjelenik.

Ez a nyelvi jog a jelek szerint bevált, működőképesnek bizonyult. Szilárdságát ugyanakkor a közösség bővítései mindig próbára tették. Az első bővítési körben három ország, az Egyesült Királyság, Írország és Dánia csatlakozott a közösségekhez, s ekkoriban még olyan aggodalmak is megfogalmazódtak, hogy vajon hivatalos nyelv lesz-e az angol a közösségekben. Az lett, mint ahogy az lett a dán is, csak az ír nem kapta meg teljes körűen ezt a státust (ez is csak azért nem, mert az írek nem ragaszkodtak hozzá). A későbbiekben Spanyolország és Portugália csatlakozásakor hivatalos nyelv lett a spanyol és a portugál, Görögország felvételekor a görög, Svédország, Finnország és Ausztria csatlakozásakor a svéd és a finn. Még az osztrákok is kiharcolták, hogy a közösségi dokumentumok német nyelvű változatában használni kelljen bizonyos ausztralizmusokat, összesen huszonhárom szót.

Az EU nyelvi jogának elvi pillérei

A soknyelvűség ellen a bővítések idején rendszeresen megfogalmazódó ellenérvek lényege, hogy a sok hivatalos nyelv és a sok munkanyelv fenntartása drága – az EU adminisztratív kiadásainak csaknem a felét emésztí fel a fordítás és a tolmácsolás, az óriási fordító és tolmács apparátus foglalkoztatása –, s hogy az intézmények soknyelvűsége nehézkessé teszi, lassítja a döntéshozatalt. Ezeknél az érveknél azonban mindeddig erősebbnek bizonyultak azok az érdekek és érvek, amelyek a soknyelvűség mellett szólnak. Mi több, az EU nyelvi joga, mely eleinte kizárólag az érdekek, a szavazati és erőviszonyok és a különféle érzékenységek egyensúlyára, végső soron tehát politikai alkukra épült, az idő előrehaladtával egyre erősebb elvi, elméleti alapokat is kapott: az EU egyre markánsabban nyilvánította ki, hogy Európa kulturális és nyelvi sokféleségének megőrzését elvi jelentőségű célnak tekinti. Mindezek mellett magából az EU nyelvi jogából is kiszűrhetők bizonyos elvek. Kiszűrhető nevezetesen a nyelvi egyenlőség¹² és a nyelvszabadság.

Mind a nyelvi egyenlőség, mind pedig a nyelvszabadság korlátozott. A nyelvi egyenlőség a tagállamokra vonatkozik, amennyiben valamennyi tagállamnak legalább egy hivatalos nyelve az EU-nak is. A nyelvszabadság a kommunikáció nyelvének megválasztására vonatkozik, de nem minden kommunikációra érvényes és a nyelvek választéka az EU hivatalos nyelveire korlátozódik. E jog alanyai természetesen személyek, jogi személyek és államok egyaránt lehetnek.

Kevésbé használt nyelvek

Az EU tagállamaiban természetesen vannak olyan beszélt nyelvek, amelyek nem hivatalos nyelvei az EU-nak. Ezek egy része hivatalos nyelv valamely tagállamban, ilyen a kelta eredetű ír nyelv Írországban és a Luxembourgian Luxembourgban. A legtöbb ilyen nyelv azonban regionális vagy kisebbségi nyelv. 1994-ben, amikor az EU-nak még csak tizenkét tagállama volt, a regionális vagy kisebbségi nyelvek száma több mint negyven volt, s e nyelveket több mint negyvenmillió EU-polgár használta.¹³

Azok a nyelvi közösségek, amelyeknek nyelve hivatalos nyelv az EU-ban, saját nyelvüket az EU hivatalos nyelveként használhatják. Az a hozzávetőleg negyven nyelvközösség, melynek nyelve nem hivatalos nyelv az EU-ban, nem élvezi ezt a lehetőséget. Ez természetesen azt jelenti, hogy a hivatalos nyelv intézménye EU-szinten is implicit nyelvi jogok elismeréséhez, s következésképpen nyelvi jogegyenlőtlenséghez és nyelvi diszkriminációhoz

vezet.

Voltaképpen ezt a jogegyenlőtlenséget és ezt a diszkriminációt ellensúlyozza valamelyest az, hogy az EU támogatja a kevésbé használt nyelvek megőrzését. A parlament különösen aktív e téren: számos javaslatot és határozatot fogadott el 1979-től kezdve. E kezdeményezések általában nem váltották be teljesen a hozzájuk fűzött reményeket. Mindazonáltal az EU – bár elsősorban gazdasági célokat szolgál – immár csaknem két évtizede támogatja a kevésbé használt nyelvek megőrzését. 1982-ben a támogatás összege százezer ECU volt, ez az összeg később fokozatosan emelkedett és elérte a négy milliárd ECU-t, illetve Eurót.¹⁴

Az Európai Unió bővítése és a nyelvi

kérdés

Évek óta napirenden van az EU mindeddig legnagyobb bővítésének ügye, melynek keretében összesen tizenhárom állam, köztük Magyarország kíván az EU teljes jogú tagjává válni. A jelöltek közül Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Románia, Bulgária és Törökország hivatalos nyelve jelenleg nem hivatalos nyelv az EU-ban. Málta egyik hivatalos nyelve, az angol, s a megosztott Ciprus egyik hivatalos nyelve a görög hivatalos nyelv az EU-ban.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy valamennyi tagjelölt állam szeretné elérni, hogy hivatalos nyelve hivatalos nyelvvé váljon az EU-ban is. Ez annyit jelent, hogy az EU jelenlegi tizenegy hivatalos nyelve mellett legkevesebb tizenegy új nyelv pályázik arra, hogy az EU hivatalos nyelve legyen. Azaz: valamennyi tagjelölt felvétele és nyelvének az EU hivatalos nyelvévé nyilvánítása esetén az EU hivatalos nyelveinek és munkanyelveinek száma minimum megduplázódna. (Megjegyzem, a politikailag jelenleg megosztott Ciprus helyzete nyelvi szempontból is kényes és valamelyest hasonlít az egykori belga helyzethez. Ahogyan annakidején Belgiummal kapcsolatban fölmerült, úgy a jövőben esetleg Ciprusral kapcsolatban merülhet föl a kérdés: vajon milyen hatással lesz sz integrációs szervezet nyelvi joga az ország nyelvhasználatára és nyelvi erőviszonyaira. Egyelőre azonban úgy látszik, Ciprus elnyeri a teljes jogú EU tagságot már politikai egységének helyreállása előtt.)

Mi lesz, mi lehet a megoldás? Az EU egyelőre hallgat a nyelvi ügyről, de bizonyosra vehető, hogy a probléma valamiképpen tárgya lesz az intézményi reformokról már folyó kormányközi konferenciának. Már csak azért is, mert a téma a csatlakozási tárgyalásokon megkerülhetetlen. Ami a fő kérdést

illeti, abban elvileg három megoldás képzelhető el:

1. Valamennyi új tagállam hivatalos nyelve, talán a máltai nyelv kivételével, hivatalos nyelv (és munkanyelv) lesz az EU-ban, s ezzel a hivatalos nyelvek száma huszonkettőre emelkedik.

2. Az új tagállamok hivatalos nyelvei az EU-ban csak korlátozott mértékben nyerik el a hivatalos nyelv és/vagy a munkanyelv státusát – elnyerik például a hivatalos nyelv státusát, de nem lesznek munkanyelvek –, az EU jelenlegi hivatalos nyelveinek és munkanyelveinek státusa ugyanakkor változatlan marad. Elképzelhető, hogy a máltai nyelv elnyeri az ír nyelv jelenlegi státusát stb.

3. A jelenlegi és az új tagállamok hivatalos nyelveit egyaránt érintő, egységes és mélyreható nyelvi reformok bevezetésére kerül sor.

A magam részéről úgy vélem, tisztán egyik változat megvalósulása sem valószínű. Az első azért nem, mert egyfelől drágának fogják tartani (ami persze korántsem biztos, ha kiszámoljuk az alternatívák költségeit is és összevetjük a kapott számokat), másfelől pedig figyelembe fogják venni, hogy ez a megoldás nehézkessé teszi az intézmények működését és bizonyosan lassítja a döntéshozatalt. A második változat elfogadása azért valószínűtlen, mert bárhol nézzük is, valamiképp diszkriminál, sérti a teljes jogú tagság fogalmát, a jogilag egyenlő státus követelményét. Nem valószínű végül a harmadik változat megvalósulása sem, mert a már idézett 1/58 számú tanácsi rendelet megváltoztatásához a Tanácsban konszenzus szükséges, és nehéz elképzelni, hogy a jelenlegi szabályozás mélyreható reformjának kérdésében ez a konszenzus – az intézményi reformok kimunkálására és elfogadására előirányzott viszonylag rövid idő alatt – kialakítható.

A tét mindenestre igen nagy. A flamandok félelme, hogy egy nemzetközi szervezet nyelvi joga megbolygathatja egy tagállam nyelvhasználati egyensúlyát, úgy tűnik, nem volt alaptalan. Gondoljuk csak meg, hogy az integráció 1957-ben kiszélesedett, s ezzel látványos fejlődésnek indult a közösségi jog. Ez a sajtóságos jog az idő előrehaladtával egyre szorosabb és mélyebb kapcsolatba került a tagállamok nemzeti jogával: a közösségi jog az élet egyre szélesebb dimenzióit fogja át, bizonyos értelemben elsőbbséget élvez a nemzeti joggal szemben, közvetlen hatálya van, végrehajtása alapvetően nemzeti keretek között valósul meg. Ha ez a közösségi jog egynyelvű lenne, akkor a nemzeti jogalkalmazó szervek, mindenekelőtt a nemzeti bíróságok és a végrehajtó hatalom különböző szervei rákényszerülnének a közösségi hivatalos nyelv használatára is. Ami viszont azt jelentené, hogy az egyes tagországokban a nemzeti hivatalos nyelv vagy nyelvek mellett egyre nagyobb teret nyerne a közösségi hivatalos nyelv, s

hogy e közösségi hivatalos nyelv – minden további jogalkotási aktus nélkül – gyakorlatilag hivatalos nyelvvé válna valamennyi tagállamban. Mindez természetesen kihatna a tagországok állampolgárainak nyelvhasználatára, a gazdasági, társadalmi, politikai szervezetek nyelvhasználatára, végső soron tehát igen erőteljes hatást gyakorolna az egyes országok nyelvhasználatának egészére. Kivételt ez alól csak az az egy vagy az a néhány tagállam képezne, amelynek egyetlen vagy egyik nemzeti hivatalos nyelve lenne a közösségi hivatalos nyelv.

A kérdést persze a másik oldalról is föl lehetne tenni. Ha a flamand tiltakozás nyomán mégsem alakult volna ki az Európai Közösségek egységesülálló nyelvi joga, vajon nem vált volna-e az egynyelvűség a közösségi jog fejlődésének komoly akadályává? Vajon nem érezték volna-e sérelmesnek az egynyelvűséget a flamandok mellett előbb vagy utóbb mások is, esetleg mindazok, akiknek anyanyelve hivatalos nyelv egy tagállamban, de nem hivatalos nyelv az európai közösségekben? Az egykori flamand tiltakozás azt sejteti, Európában aligha fogadtak volna el egy ilyen megoldást, lett légyen az egyetlen közösségi nyelv a francia, az angol, a német vagy bármely más természetes nyelv, esetleg valamely mesterséges kisegítő nyelv.

A mondottak után úgy vélem, rövid távon valamilyen vegyes megoldás tűnik a legvalószínűbbnek. Egy olyan megoldás, amely nem zárja ki egy komolyabb nyelvi reform későbbi, esetleg több ütemben való kidolgozásának és bevezetésének a lehetőségét sem. Nézetem szerint a bővítés első időszakában marad a jelenlegi szabályozás, azaz valamennyi új tagállam hivatalos nyelve hivatalos nyelv és munkanyelv lesz az EU-ban – így természetesen a magyar is –, ugyanakkor az EU intézményei az eddigieknél föltehetően szélesebb körben élnek majd az a lehetőséggel, hogy speciális esetekben eltérjenek a fő szabály szerinti nyelvhasználatától (1/58 számú rendelet, 6. cikk). Akár így lesz, akár nem, a részletekről a kulisszák mögött még komoly viták várhatók, s nem kizárt, hogy e vitákból valami eljut majd a szélesebb nyilvánossághoz is.

A magyar csatlakozás várható nyelvi hatásai

A kérdés természetesen magyar szempontból is kiemelkedő jelentőségű. Magyarország abban érdekelt, hogy a magyar éppúgy hivatalos nyelv és munkanyelv legyen az EU-ban mint például a svéd, a görög vagy a dán. A jelek egyelőre azt mutatják, erre meg is van minden esély. Utalhatunk arra, hogy az Európai Bizottság magyarországi delegációja 1999-

ben végrehajtott egy nyelvi váltást: a magyar társadalommal folytatott kommunikációjában a súlypontot az „EU nyelvekről” áttette a magyarra. Még fontosabb azonban, hogy az Igazságügyi Minisztérium koordinálásában gőzerővel folyik a közösségi jog fordítása, pontosabban a közösségi jog magyar nyelvű változatának elkészítése, s hogy ezt a munkát a delegáció nem csupán figyelemmel kíséri, hanem kifejezetten ösztönzi és sürgeti. Ilyenformán a hivatalos nyelvi státus egyik legfontosabb ismérve, hogy ti. a közösségi jognak legyen magyar nyelvű változata, máris létrejövöfélben van.

Annak jelentőségét, hogy a magyar hivatalos nyelv lesz az EU-ban, ma még nem lehet teljesen fölmérni. Az világos, hogy a hivatalos nyelvi státus elnyerésével a magyar nyelv európai szinten is intézményesül. Ez várhatóan erősíteni fogja a magyar nyelv és a magyar kultúra európai ismertségét, presztízsét és beágyazottságát, s egyszersmind a magyar nyelv és a magyar kultúra megmaradásának, jövőjének biztonságát is. Nem kétséges, hogy a hivatalos nyelvi státus hozzájárul majd a magyar nyelv modernizálásához és fejlődéséhez is, azon egyszerű oknál fogva, hogy a közösségi jogszabályok és politikák szakterminológiájának kell legyen magyar változata. A hivatalos nyelvi státus elnyerése következtében a magyar nyelv presztízséje valószínűleg nem csak külföldön, hanem Magyarországon is nőni fog. Először is, megállítja talán annak az érzésnek a terjedését, hogy a magyar nyelvvel már nem nagyon lehet boldogulni a globalizálódó világban; emellett ténylegesen is növelheti a magyar nyelv presztízsét, hiszen a magyar még nem volt hivatalos nyelv olyan fontos nemzetközi szervezetben, mint amilyen az Európai Unió; vitalizálhatja végül a nyelvet azért is, mert a teljes jogú tagság, s vele a hivatalos nyelvi státus elnyerése az Európai Unióban közel esik a magyar millennium évéhez.

A jelenlegi és a leendő EU tagállamok közül – az ismert okoknál fogva – talán Magyarországot érinti a leginkább a kisebbségi kérdés. Nos, az EU keleti bővítése, s ami ezzel nagy valószínűséggel együttjár: a hivatalos nyelvek számának növekedése, valamint a magyar nyelv hivatalos nyelvvé válása természetesen nem hagyja érintetlenül Magyarországot és a térség kisebbségi viszonyait sem. Mi több, a térség kisebbségi viszonyaira már ma is hatással van az EU nyelvi joga. Ez a hatás egyelőre aszimmetrikus és abból fakad, hogy Ausztria már tagja (Németország pedig alapító tagja) az EU-nak, Magyarország viszont még nem nyerte el a teljes jogú tagságot. Minthogy ez a hatás ez idő szerint nem túl jelentős, forduljunk inkább a térség azon országai felé, amelyek Magyarországgal együtt a teljes jogú EU-tagság várományosai. A nyelvi hatások a térség valamennyi tagjelölt államának taggá

válása után várhatóan a következők lesznek:

a magyar nyelv presztízséje növekedni fog Romániában, Szlovákiában, Szlovéniában és más országokban is, elsősorban az ezen országokban élő magyarok között, de talán ezen a körön kívül is;

a román, a szlovák és a szlovén nyelv presztízséje növekedni fog Magyarországon, s talán nem csak az itt élő románok, szlovákok és szlovének (vendek) körében;

a Romániában, Szlovákiában és Szlovéniában élő magyarok számára hozzáférhető lesz a közösségi jog magyarul, anyanyelven is;

a Magyarországon élő románok, szlovákok és szlovének (vendek) számára hozzáférhető lesz a közösségi jog románul, szlovákul, szlovénül, anyanyelven is;

a romániai, a szlovákiai és a szlovéniai magyarok, minthogy az EU tagállamok állampolgárai az EU bármely hivatalos nyelvén kommunikálhatnak az EU intézményeivel, magyarul, anyanyelvükön is megtehetik ezt;

a magyarországi románok, szlovákok és szlovének (vendek), minthogy az EU tagállamok állampolgárai az EU bármely hivatalos nyelvén kommunikálhatnak az EU intézményeivel, románul, szlovákul vagy szlovénül, anyanyelvükön is megtehetik ezt;

a romániai, a szlovákiai és a szlovéniai magyarok számára nyitva állnak majd azok az EU-források, amelyek a kevésbé használt nyelvek támogatására szolgálnak;

a magyarországi románok, szlovákok és vendek számára nyitva állnak majd azok az EU-források, amelyek a kevésbé használt nyelvek támogatására szolgálnak;

az említetteken túl a térség szóban forgó államainak EU-tagsága föltehetőleg javítani fogja egyes nyelvi szempontból fontos nemzetközi szerződések, dokumentumok végrehajtásának a feltételeit is (pl. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya; Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája; a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezménye; az ún. Hágai és az ún. Oslói Ajánlások; egyes kétoldalú szerződések, például a magyar-román és a magyar-szlovák alapszerződés).

A mondottakból kitűnik, hogy a térség államainak teljes jogú EU-tagsága bizonyosan kedvező hatást gyakorol majd ezen országok hivatalos, illetve többségi nyelvére és többségi kultúrájára, amennyiben intézményesíti, s ezzel megerősíti e nyelvek és kultúrák európai beágyazottságát. Még kedvezőbbnek ítélnéljük azonban a szóban forgó országok majdani EU-tagságát, ha figyelembe vesszük, hogy e tagság – az EU nyelvi jogának jobbára indirekt következményeként – hozzájárulhat a térség nem elhanyagolható kisebbségi problémáinak, illetve kisebbségi nyel-

vi problémáinak enyhítéséhez és megoldásához is.

Egészében véve úgy vélem, az angol és néhány további nagy nyelv hosszabb távon tovább intézményesül majd az Európai Unióban anélkül azonban, hogy a nyelvi sokféleség eltűnne Európából. Úgy vélem, a kis nyelvek is túl fogják élni a XXI. századot Európában. Biztosra veszem, hogy segíteni fogja őket ebben a technika, a fordítógépek fejlődése. Remélhetőleg a nyelvi jogalkotás eszményei már jóval korábban kiforrnak magukat. Az EU nyelvi joga, ahogy én látom, már ennek a helyes nyelvi jognak valamilyen előképe. Úgy tűnik, hogy a nyelvi kérdés modern jogának érlelésében, csiszolásában Európa, akarva-akaratlanul, visszavette a kezdeményezést a fejlett világ más térségeitől.

A nyelvek jövője és a jog

Mint láttuk, a jog, a nemzeti és a nemzetközi jog igen jelentős hatást gyakorol a nyelvek helyzetére, nagymértékben meghatározza az egyes nyelvek használatát és presztízsét. Éppen ezért a világ nyelvi sokszínűségének eltűnése vagy fennmaradása nem kis részben attól függ, milyen ma és milyen lesz holnap az egyes államok nyelvi joga, s hogy milyen, illetve milyen lesz a nemzetközi nyelvi jog. Ezzel kapcsolatban a legnagyobb probléma, ahogy én látom, a következő: minthogy a modern államnak és a nemzetközi közösségnek van nyelvi joga, e nyelvi jog mögött azonban nincsenek kiforrott elméletek, nincsenek letisztult jogalkotási korlátok és eszmények, a szóban forgó joganyag egyenetlen, változékony és szokatlan mértékben függ napi politikai megfontolásoktól, aktuális politikai erőviszonyoktól.

Az elmélet előtt ezért nézetem szerint három nagy feladat áll. Az első a nyelvre vonatkozó jelenlegi és múltbéli, nemzeti és nemzetközi jogi normák minél teljesebb körű összegyűjtése, alapos elemzése és összehasonlító vizsgálata; a második a nyelvre vonatkozó nemzeti és nemzetközi jogi normák összevetése korunk politikai és jogi eszményeivel, így a jogegyenlőség, a szabadság, a korlátozott kormányzat stb. eszméivel; a harmadik a helyes nyelvi jog zsinórmértékeinek kimunkálása. Az első két, jobbára analitikus jellegű feladat elvégzése mintegy előtanulmányként szolgál a harmadik, a nehezebb, a normatív jellegű feladat megoldásához. A normatív, az értékválasztó, az etikai munkának kell végső soron válaszolnia arra a kérdésre is, hogy vajon kívánatos, helyes és jó-e a világ nyelvi sokfélesége, avagy kívánatosabb, helyesebb és jobb lenne e nyelvi sokféleség megszűnése, bizonyos értelemben a visszatérés a valamikori ősalapot föltételezett egynyelvűségéhez.

Ami egyelőre örvendetesnek minősíthető, az a nyelvi jogra vonatkozó kutatások föllendülé-

se. Ez az élénkülés mindazonáltal nem látszik elegendőnek ahhoz, hogy a közeljövőben megszűllessenek és széles körben elterjedjenek a helyes nyelvi jog értékmérői, a nyelvi jogalkotás korlátozó és vezérlő eszményei. Bár a nyelvpusztulás jelenlegi üteme talán nem gyorsabb az elméleti haladásnál, mire a nyelvi jogalkotás vezérlő eszméi kiforrnak magukat és valóban képesek lesznek érdemben, hatékonyan befolyásolni a pozitív nyelvi jogot, alakítani a nemzetközi és nemzeti jog nyelvi normáit, már valószínűleg késő lesz – már amennyiben a kialakuló zsinórmértékek a nyelvi sokféleség fenntartását követelnék. Emlékeztetőül: az Európa Tanács két év alatt nemzetközi szerződésbe foglalta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának tartalmát – pontosabban annak egy részét –, s további három év kellett csupán ahhoz, hogy az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezménye hatályba lépjen; az ENSZ-nek viszont tizennyolc év alatt sikerült csak az Egyetemes Nyilatkozat tartalmát – igaz, sokkal teljesebben mint ahogy azt korábban az Európa Tanács tette – kötelező egyezményekbe öntenie, s további tíz év kellett a két nagy Egyezségkormány hatályba lépéséhez. A kisebbségi kérdésben ennél is nehezebben, vontatottabban születnek meg a nemzetközi dokumentumok a második világháború után. Figyelemmel a nemzetközi szervezetek e munkaritmusára, úgy tűnik, az emberiség a nyelvi kérdésben máris időzavarban van, ráadásul úgy, hogy még nem is igen tud róla.

Ahhoz, hogy megszűnjék ez az időzavar, ideiglenes, átmeneti szabályozásra lenne szükség. Ennek célja nem lehet más, csak a választás lehetőségének fenntartása: az, hogy időt adjon a helyes nyelvi jog zsinórmértékeinek kialakulásához és beágyazódásához, hogy biztosítsa az emberiségnek a megfontolt, a kiérlelt értékválasztást és ítéletalkotást saját nyelvi örökségéről. A célhoz rendelt eszköz úgyszintén magától kínálkozik: nyelvvédelem, a nyelvi sokféleség jelenlegi állapotának konzerválása, megőrzése, amennyire ez ésszerűen lehetséges.

Jegyzetek

¹ Vö. David Crystal: A nyelv enciklopédiája. Osiris, Budapest, 1998. 365-373. o.

² Vö. David Crystal: I.m. 360-364. o. és Tove Skuttnab-Kangas: Linguistic Diversity, Human Rights and the „Free” Market. In: Miklós Kontra, Robert Phillipson, Tove Skuttnab-Kangas, Tibor Várady: Language: A Right and a Resource. CEU Press, Budapest, New York, 1999. 187-188. o.

³ Vö. David Crystal: I.m. 360-364. o. és 548-566. o., valamint Tove Skuttnab-Kangas: I.m. 187-189. o.

⁴ Vö. Michael Krauss: Paper at a conference of the American Association for the Advancement of Science, reported in The Philadelphia Inquirer, 19 February, 1995, A15. – idézi Tove Skuttnab Kangas: I.m. 188. o. Vö. még: Tove Skuttnab-Kangas: I.m. 187-189. o.

⁵ Megjegyzem, az idézett cikk legismertebb magyar fordításában az „etnikai” jelző helyett „nemzeti” áll; ezt, a szövegűség kedvéért az angol eredeti alapján kijavítottam. Vö. Kovács István–Szabó Imre (szerk.): Az emberi jogok dokumentumokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 410. o.

⁶ Erről bővebben l. Andrássy György: Nyelvi jogok. Pécs, 1998. 70–182. o.

⁷ Vö. James Crawford: Editor’s Introduction. In: James Crawford (szerk.): Language Loyalties. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1992. 1. o.; André Alen-Rusen Ergéc: A belga államszövetség az 1993. évi negyedik államreform után. A Belga Királyság budapesti nagykövetségének támogatásával, a József Attila Tudományegyetem politológiai tanszékének közreműködésével, Nagy és Trócsányi Ügyvédi Iroda, Budapest, 1994.; Vernon van Dyke: I.m. 16–51. o.; Philip Blair: The Protection of Regional or Minority Languages in Europe. Euroregions 1993: The Territorial Distribution of Power in Europe, V, Université européenne d’été, Fribourg, 1993. 14–33. o.; David Crystal: A nyelv enciklopédiája. 360–364. és 548–566. o.; Makhan L. Tickoo: Kashmiri, a majority-minority language: an exploratory essay. In: Tove Skuttnab-

Kangas-Robert Phillipson (szerk.): Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1995. 317–318. o.

⁸ Az érvet és az implicit jogok kérdését l. bővebben Andrássy György: Nyelvi Jogok, Pécs, 1998. 31–48. o.

⁹ Vö. Vernon van Dyke: Human Rights, Ethnicity and Discrimination. Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, England, 1985. 17–21. o.

¹⁰ Dónall Ó Riagáin: Linguistic Rights for Speakers of Lesser Used Languages. International Journal on Minority and Group Rights, Volume 6 No. 3, 1999. 292. o.

¹¹ A saját fordítás alapja: Regulation No 1, 1958, OJC 6.10.58

¹² Vö. Lisbeth Stevens: The Principle of Linguistic Equality in Judicial Proceedings and in the Interpretation of Plurilingual Legal Instruments: The Régime Linguistique in the Court of Justice of the European Communities. Northwestern University Law Review Vol. 62. No. 5 1967.

¹³ Vö. Lesser Used Languages of the European Union. COM (94) 602 final, CB-CO 94-627-EN-C, 1. o.

¹⁴ Vö. Dónall Ó Riagáin: I.m. 294. o.

Ádám Antal
professor emeritus

Az állami egyházjogról

I. Bevezető megjegyzések

A rendszerváltozás keretében és eredményeként Magyarországon is valóságos, a gyakorlatban érvényesülő emberi joggá vált a lelkiismereti és vallásszabadság. Változás következett be az egyházak és az állam viszonyában¹. Megélnékültek a vallások és vallási közösségek sajátosságait, az új vallási mozgalmak és a New Age elnevezés alá sorolt quasi, para-, illetve barkácsvallások létrejöttének okait, feltételeit és tartalmi sajátosságait², valamint a vallásosság megnyilvánulásait kutató vallástudományok³. Több kitűnő tanulmány foglalkozik a vallásszabadság mibenlétével, az egyházak jogi helyzetével⁴, az állami egyházjog általános jellemzőivel és számos részkerdésével. Ennek alapján megállapítható, hogy fellendülőben van az állami szervek által alkotott vallásjogi és egyházjogi normák, valamint az azokkal összefüggő elméleti és gyakorlati problémák vizsgálatára hivatott állami egyházjog tudománya is. Mindezek révén bővülnek az alkotmánytani és alkotmányjogi felsőoktatási tantárgyaknak a vallással, a vallásszabadsággal és az egyházakkal foglalkozó fejezetei. Több felsőoktatási intézményben oktatnak már egyházjogi és állami egyházjogi studiumokat. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán az 1999–2000. tanév II. félévében kezdtem el az „Állami egyházjog” c., szabadon választható tantárgy oktatását. E tanulmány a kapcsolódó tananyag kidolgozásának előtermékeként született és egyaránt irányul ismeretrendszerre, tájékoztatásra, problémafelvetésre, valamint néhány egyéni megállapítás és következtetés megfogalmazására és az érdeklődők véleményezésének serkentésére. Cikkem megírásához közvetlen ösztönzést nyújtott Schanda Balázs: „Magyar állami egyházjog” c. kitűnő monográfiájának⁵, valamint Boleratzky Lóránd: „Az állami egyházjog alapjai”⁶ c. értékes tanulmányának megjelenése. Munkámban mindkét művet hasznosítom és egyben jelzem szerzőknek néhány olyan megállapítását, amelyektől eltérő nézetet képviselek.

II. Az állami egyházjog fogalma

1. A fogalomalkotás mellőzhetetlen logikai követelménye, hogy jelölje meg azt a legközelebbi közös

jelenségcsoportot (genus proximot), amelybe a vizsgált kategória tartozik és világosan utaljon azokra a sajátos vonásokra (species-ekre) is, amelyek révén a fogalom tárgya különbözik a közös csoport más alakzataitól. Még e követelmények figyelembevételével alkotott fogalmak is gyakran szenvednek abban a fogyatékságban, hogy vagy túl általánosak és nem képesek érzékeltetni a valóság sokszínűségét, vagy túl részletezők és nem fejezik ki megfelelően a közös lényegét. A részletezés pedig szükségképpen nem lehet teljes. A vizsgált tárgykörök lényeges egyező és eltérő elemeinek és vonásainak feltárására vállalkozó tudományos igényű elemzés e veszélyek ellenére sem mellőzheti a fogalmi meghatározásokat. A fogalom meghatározás jelzett nehézségeit, illetve hátrányait ugyanis számos módon (pl. a vizsgálati szempontok egyértelmű jelzésével, a fogalmi összetevők későbbi részletes elemzésével) enyhíthetjük.

Mellőzte a fogalom meghatározási szempontok előrevetítését Schanda Balázs, monográfiájának „Az állami egyházjog fogalma” c. fejezetében található alábbi, egymástól lényegesen eltérő megállapításokban.⁷ „Az állami egyházjog a joganyag azon részét öleli föl, mely az egyházaknak és a vallási közösségeknek az államhoz, egymáshoz és az egyes személyekhez fűződő viszonyát tárgyalja”. „Az állami egyházjog nem *jogág*, hanem a jogágak széles körének sajátos szempontú metszete” ... „Ilyen formán az állami egyházjog a jogágak hagyományos felosztásában az alkotmányjoghoz áll a legközelebb, hiszen egy alapjog, a vallásszabadság emberi jogának feltételrendszerét mutatja be.” ... „Ugyanakkor az állami egyházjog nem csupán egy „alfejezete” az alapjogok tanának, hanem az alkotmányjog „szívéhez” tartozik”. „Az állami egyházjog az egyházakra és vallási közösségekre vonatkozó állami jogot vizsgálja és ekként forrásai az *állami jogforrások*.”⁸

E meghatározásokban szereplő „tárgyalja”, „mutatja be”, „vizsgálja”, a jogágak ... „metszete” igék és főnév vegyes használata azért nehezíti a megértést, mert szerző nem utal arra, hogy az állami egyházjogról legalább négyféle értelemben beszélhetünk. Szólhatunk róla ugyanis mint *tudományágról*, mint *felsőoktatási tananyagról*, továbbá mint meghatározott tárgyú vagy vonatkozású *jogszabálycsoportról*, esetleg *jogágazatról* és e jogszabályok által biztosított, sajátos tárgyú és tartalmú *alanyi jogosultságok* összességéről.

Boleratzky Loránd szerint: „Állami egyházjogon mindazoknak az államtól eredő jogi normáknak (törvényeknek, rendeleteknek és szerződéseknak) az összességét értjük, amelyek a vallásfelekezeteknek az államhoz való viszonyát, egymás közti és másokkal való kapcsolatát, valamint az egyes emberek és jogi személyek jogi helyzetét a hit, a lelkiismeret és a világnézet szempontjából érintik. Az állami egyházjog

valamennyi jogi személyé vált egyházi szervezetre vonatkozik, tehát nemcsak az egyházakra – amelyek Krisztus személyéhez kötődnek, vagyis a keresztyén közösség megjelölésére fenntartott terminus technikus értendő ezen –, hanem a szektákra is.”⁹ Tanulmányának más helyén azonban Boleratzky is így fogalmaz: „Az állami egyházjog különleges jogterületnek tekinthető: az állam és az egyház közti kapcsolatot az államjog (közjog) szabályozza, ez idő szerint az állami egyházjog még nem tekinthető önálló tudományszaknak, csak a közjog egy részének, bár fejlődése kétségkívül az önállósulás felé halad. Az állami egyházjog annyiban különleges jogterület, hogy elsősorban történeti fejlődés jellemzi. Mivel a szellemi és szociális változásokra gyorsan reagál, további fejlődése előtt nyitva áll a lehetőség. Az állami egyházjog nyitott a valóság felé, a többi jogterülethez képest azonban aligha tekinthető zárt rendszernek. E jog keretszabályokból tevődik össze.”¹⁰ Tanulmányának más megállapítása szerint pedig: „Az állami egyházjog a vallásszabadságon, valamint az állam és az egyház szétválasztásán kívül több fontos kérdéssel is foglalkozik – az állami korlátok között. Ezeket az egyház a társadalomban címszóban foglalhatnánk össze. Ide tartoznak az iskolai-nevelési és szociális ügyek, valamint az intézményekben végzendő, autonómián alapuló lelki szolgálat”¹¹. Az „érinti”, „regál”, „foglalkozik”, „tudományszak”, „jogterület” szavak világos megkülönböztetés nélküli, szinte egybeeső értelmű használata bizonytalanságban hagyja az olvasót abban a kérdésben, hogy szerző mikor szól az állami egyházjogról mint tudományágról, és mikor mint jogi normák bizonyos tárgyköröket szabályozó csoportjáról. Alig vonható kétségbe, hogy a jogi norma, illetve a jogszabály, a jogágazat nem tárgy, nem foglalkozik valamivel, hanem szabályoz, előír, meghatároz, rendel, tilt stb. A kapcsolódó tudományág vagy tantárgy művelői pedig érintik, feldolgozzák, tárgyalják, elemzik, értékelik, bemutatják a vizsgált elveket, szabályokat és intézményeket, tehát foglalkoznak ezekkel.

2. Annak ellenére, hogy az idézett tekintélyes szerzők mellőzték a tudományági, a tantárgyi, valamint a tárgyi jogi, a jogágazati és az alanyi jogi szempontú fogalom meghatározások közötti világos megkülönböztetést, megállapításaik elsősorban az állami egyházjogi normák szabályozási tárgyainak jellege, fajtái és összefüggései szempontjából tanulságosak. Ezeket is figyelembevéve és meghaladva a tárgyi jogi értelemben vett magyar állami egyházjog fogalom meghatározásában a következők rögzítését tartom indokoltnak.

A pozitív jogi, vagyis tárgyi jogi értelemben vett állami egyházjog Magyarországon azoknak a jogszabályoknak, jogszabályi rendelkezéseknek, a hazánkra is kötelező

nemzetközi jogi és szupranacionális előírásoknak, közjogi normatív szerződéseknél és alkotmánybírói általános határozatoknak rendszerezett összessége, amelyek a vallásszabadságra, egyház alapítására és megszűnési módok zataira, az egyház autonómiájára és az államhoz fűződő partneri jogállására, az állam, valamint a bejegyzett egyházak és más vallási közösségek viszonyára és kapcsolati formáira, az államnak a vallásszabadság érvényesülésével és az egyházak rendeltetészerű működésével összefüggő, intézményes támogatási kötelességeire és tevékenységi formáira, valamint az egyházi jogi személyek jogosultságaira, mentességeire, védelmére, kötelességeire és az általuk létrehozott, fenntartott és működtetett oktatási-nevelési, gyermek- és ifjúságvédelmi, tudományos, kulturális, egészségvédelmi, szociális, sport-stb. intézetekre, az egyházi műemlékvédelemre, a Táboryi Lelkészi Szolgálatra, az állami oktatási intézetekben folytatható vallásoktatásra, valamint a lelkészek, más egyházi személyek és alkalmazottak egészség- és nyugdíjbiztosítására, adófizetési, katonai szolgálati és más kedvezményeire vonatkoznak. Rögtön megjegyzem, hogy a szabályozási tárgyak felsorolása nem tarthat igényt sem a teljességre, sem a lezártságra.

E fogalom meghatározáshoz a következő alátámasztó és kiegészítő megjegyzéseket fűzöm. Témánk egyik izgalmas kérdése, hogy *jogágazatnak minősíthető-e az állami egyházjog*. Széles körben vallott és általam is követett felfogás szerint valamely jogszabálycsoport akkor kezelhető jogágazatként, ha a) e jogszabályok kereteit és tartalmi irányultságát lényeges, közös alapelvek határozzák meg, b) ha a jogi normák szabályozási tárgyai jellegzetes közös vonásokat viselnek magukon és végül c) ha e jogszabályok által biztosított alanyi jogosultságokban és előírt köteleességekben más jogosultság- és köteleességcsoportoktól eltérő, közös tartalmi elemek találhatók. Ha ezeknek az ismérveknek figyelembevételével keressük a választ a feltett kérdésre, megállapíthatjuk az a) pontban jelzett feltétel kiterjedt és markáns fennállását. Kétségtelen, hogy a felsorolt és kimerítőnek korán sem tekintett tárgykörökre vonatkozó jogi szabályozás számára határozott keretet és tartalmi irányultságot szab a lelkiismereti és vallásszabadság alkotmányban biztosított alapjoga, az egyházak és az állam elválasztott működésének alkotmányi követelménye és ténye, az állam ezekből fakadó világnézeti semlegessége, az államnak a vallásszabadság gyakorlása és az egyházak rendeltetészerű működése tekintetében fennálló intézményes támogatási kötelezettsége, továbbá a bejegyzett egyházaknak a vallásszabadságra vonatkoztatott jogegyenlősége.

A b) és c) pontban megjelölt feltételek maradéktalan fennállását azonban nem állapíthatjuk meg. A vizsgált területen alkotmányjogi, közigazgatási jogi, pénzügyi jogi, polgári jogi, munkajogi, büntetőjogi,

szabálysértési stb. normák által szabályozott jogviszonyok, jogosultságok, köteleességek, tilalmak és szankciók is találhatóak. Nagyon lényeges azonban, hogy az állami egyházjogban a különböző jogágazatokhoz tartozó jogszabályok olyan rendelkezései kapcsolódnak egymáshoz, amelyeknek sajátos tartalmát a felsorolt és más alapelvek, követelmények, alapjogok és tilalmak nagymértékben meghatározzák. Mindezek alapján – szerintem – azt a következtetést szűrhetjük le, hogy az állami egyházjog jelentős alkotmányi értékek által áthatott, egymással szoros funkcionális összefüggésben álló, de eltérő jogágazati jegyeket is viselő rendelkezéseknek rendszerbe foglalható összessége. Ezeknek a jogszabályoknak, jogszabályi rendelkezéseknek és más jogi normáknak elvi meghatározottsága és funkcionális kapcsolódása olyan szoros, hogy ez megalapozza tudományos, oktatási és gyakorlati szempontú, együttes vizsgálatukat, oktatásukat és egymásra vonatkoztatott alkalmazásukat. Más fogalmazással azt is mondhatjuk, hogy az állami egyházjog egymással összefüggő, lényeges alkotmányi értékek által meghatározott, funkcionálisan összekapcsolódó, de eltérő ágazati sajátosságú jogszabályok, illetve jogszabályi rendelkezések, normatív szerződések és más jogi előírások olyan összessége, amelyet a jelzett vonások alapján *közös névvel illetett jogi normacsoporthoz*, vagy *több jogágazathoz kapcsolódó, vegyes, illetve összetett jellegű, sajátos (quasi, para, semi, sui generis) jogágazatnak* nevezhetünk. Hasonló megfontolások alapján beszélhetünk pl. a környezetvédelmi jogról, a médiajogról mint vegyes jogágazati természetű jogszabályok összekapcsolódó csoportjáról, illetve sajátos jogágazatáról.

Az állami egyházjog normáinak vázolt jellemzői nem mérséklők, hanem kifejezetten növelik az állami egyházjognak mint tudományágazatnak a szükségességét. Amint ezt az eddigi gyakorlat is bizonyítja, eme tudományág keretében folytatandó kutatások nem korlátozódhatnak pusztán a kapcsolódó jogi szabályozás feldolgozására, hanem amint ezt az ágazati jogtudományok művelői rendszeresen teszik, elméleti, történeti, összehasonlító, dogmatikai, szociológiai stb. szempontú vizsgálatokkal is elő kell segíteniük az állami egyházjogi normák és intézmények természetének, összefüggéseinek, fejlesztési lehetőségeinek és problémái megoldási módzatainak feltárását, megismerését és érvényesítését. Az is nyilvánvaló, hogy a hasonló elnevezésű tananyag kidolgozóinak egyaránt hasznosítaniuk kell az ilyen tárgyú kutatási eredményeket, a jogi szabályozást és figyelemmel kell kísérniük a tényleges gyakorlatot is.

III. A vallás fogalma

A vallás rendszerbe foglalt és kinyilvánított, tehát

megismerhetővé tett hitelvek, valamint az azokhoz igazodó, kötelező magatartási szabályok összessége és ezek megvalósulási folyamata. A hitelvek a világ és az ember eredetére, rendeltetésére, az emberi test és lélek viszonyára, az emberek, illetve más élőlények halál utáni sorsára, a megismerhető világon túli legfőbb lény vagy lények létre és szerepére, a világmindenséget átható, bizonyos természeti vagy természetfeletti erők, szellemek és törvényszerűségek lényegére és hatására, továbbá a vallási közösség (egyház) viszonyaira vonatkozó, a hitvalló, a vallásos emberek által elfogadandó és tiszteletben tartandó megállapítások összessége. Az ilyen hitelvek és a hozzájuk kapcsolódó magatartási szabályok átfogják az ember személyiségének teljességét, meghatározó szerepet töltenek be az emberi méltóságtudatra, életvitelre, az emberi személyiség kibontakozásának, megvalósulásának és magatartásának milyenségére, valamint a vallási közösség belső és külső kapcsolataira és bizonyos egyéb megnyilvánulásaira.

E rövid megállapításokból többek között az következik, hogy a vallás a *világnézet* egyik változatának tekinthető. A világnézetnek azonban emellett előfordul vallásellenes vagy ateista, materialista és vallási szempontból közömbös változata is. A fenti fogalommeghatározás kifejezi az isteni kinyilatkoztatású és egyistenhívő (monoteista) zsidó, keresztény és iszlám vallások lényegét, valamint az ún. örök világtörvényekből kiinduló és nagyrészt többistenséget, szellemet, szellemi lényt tisztelő (politeista-animista) vallások tanításait, így különösen a bráhmánizmus vagy hinduizmus és a buddhizmus válfajainak tanait, a három összetevőből – nevezetesen a totemizmus és animizmus elemeire épülő ősi kínai vallásból, a taoizmusból és a konfucianizmusból – ötvöződő, tehát szinkretista kínai univerzizmus alapvető elemeit, továbbá a rendkívül sok égi és földi jószellemet (kamit) tisztelő és több gonosz szellemet (onit) is ismerő japán sintó vallást és a vele szoros kapcsolatban alakult, számos szent lényt (bucut és boszacut) tisztelő japán buddhizmus lényegét.¹²

IV. A vallásszabadság

1. A vallásszabadság nemzetközi jogilag és az Alkotmány által is biztosított *emberi alapjog*, amely állampolgársági hovatartozásra tekintet nélkül mindenkiket megillet hazánkban. A vallásszabadságnak mint alapjognak számos, mintegy húsz részjogosítványa jelölhető meg. A vallásszabadság alapján bárki jogosult vallás 1) alapítására, 2) elfogadására, 3) megválasztására, 4) megváltoztatására, 5) elhagyására, 6) gyakorlására, mégpedig nyilvánosan, vagy magánkörben, másokkal együtt közösen vagy egyénileg, szertartások révén vagy más módon, 7) megvallá-

sára, 8) megvallásának mellőzésére, 9) egyéni tanulására, 10) iskolai vallásoktatásban való részvételre, 11) vallás tanítására, 12) a valláshoz tartozás állami nyilvántartásba vétele tilalmának tiszteletben tartására, 13) az előírt feltételek követésével másokkal együtt egyház vagy vallási célú egyesület alapítására, 14) jogi személyiség nélküli vallási közösség létrehozására, 15) a vallási közösség, illetve az egyház életében való részvételre, 16) gyermekei iskolai vallásos nevelésének megválasztására, 17) hivatali esküjében vallásos megerősítés alkalmazására, 18) vallási alapú előnyös vagy hátrányos megkülönböztetés mellőzésének igénylésére, 19) a vallási fogantatású lelkiismereti meggyőződés alapján fegyveres katonai szolgálat megtagadására és helyette más kötelező katonai vagy polgári szolgálat vállalására, 20) a vallásszabadságból fakadó jogok megvalósulásának állami támogatására és védelmére. E felsorolás után ugyancsak megjegyzem, hogy ez nem tekinthető kimerítőnek és lezártnak, hiszen bármelyik összetevő tovább részletezhető, illetve minden valószínűség szerint a vallásszabadság tartalmának és érvényesítésének a felsoroltakon kívül több egyéb megnyilvánulási formája is létezik. Az azonban a felsorolt részjogosítványok figyelembevételével nem lehet kétséges, hogy a vallásszabadság részben egyéni, részben közösségi szabadságjog. Az egyházak számára biztosított jogok pedig nagyrészt kapcsolódnak a vallásszabadság felsorolt egyéni vagy közösségi részjogosítványaihoz, de találunk közöttük azokkal csak távolabbi összefüggésben álló, az egyház egészét, szervezeteit, szerveit, papjait és más egyházi személyeket megillető, sajátos jogokat is.¹³

A vallásszabadságban a vallásos emberek tudatosan választott és vallásos életvitelükben internálódott *értékválasztás állami* elismerése, tisztelete, támogatása és védelme nyilvánul meg. A vallásszabadság alkotmányi biztosítása és érvényesülésének törvényi és egyéb jogszabályi meghatározása, mindezeknek egyházi szervezése, valamint egyéni követése együttesen *a vallást, a vallásszabadságot, az egyházat állami szabályok keretei között létező és érvényesülő értékes alkotmányos intézménycsoporttá avatja.*

2. A vallásszabadságot a nemzetközi okmányok és az alkotmányok is általában a *gondolat- és a lelkiismereti szabadsággal* együtt állapítják meg. Az ember és polgár jogainak 1789. augusztus 26-án elfogadott, híres francia deklarációjában a gondolatszabadságnak a felvilágosodás bázisán kettős irányultsága volt. A gondolatszabadság szemben állt a keresztény vallásoknak azzal a megoldásával, hogy bizonyos gondolat tartalmakat önmagukban is tiltanak és bűnnek nyilvánítanak. Jelentette és jelenti a gondolatszabadság emellett a gondolkodás, a meditálás, a gondolattermelés, a meggyőződés kialakítá-

sának szabadságát is. Ez az összetevő közvetlenül kapcsolódik a lelkiismereti szabadsághoz, amely a meggyőződés kialakításának, megvallásának és követésének szabadságát jelenti. A meggyőződés tárgya és tartalma szinte felsorolhatatlanul sokféle lehet. A különböző tartalmú meggyőzések közül azonban kiemelkedik a világnézeti, azon belül vallásos világnézeti, az erkölcsi, a politikai, a tudományos és a művészeti meggyőződés.

A vázoltak alapján megállapíthatjuk, hogy *a vallásszabadság a lelkiismereti szabadságnak tárgy szerint nevesített változata.* A lelkiismereti szabadság alapján és nem a vallásszabadság alapján választhatja bárki az ateista, a materialista és a vallási szempontból közömbös világnézetet. A lelkiismereti szabadság alapján, lelkiismereti okokra hivatkozva tagadhatja meg a nem vallásos állampolgár a fegyveres katonai szolgálat teljesítését.

A vallások mibenlétére vonatkozó tudományos vizsgálódás egyik vitatott kérdése, hogy az ún. abszolút egyéni, a rendszerbe foglalt és meghirdetett vallásokétól eltérő, megismerhetővé nem tett és mások általi követésre igényt nem tartó, de hitelvi, tehát vallásos jellegű felfogás, a vallás körvonalazott fogalmát figyelembe véve vallásnak minősül-e? Szerintem az ilyen *abszolút individuális hitelvi koncepció nem tekinthető vallásnak, mert hiányzik belőle a mások általi követést igénylő kinyilvánítottság, a vallási közösség léte és az ahhoz való tartozás.* Az ilyen egyéni hitelvi koncepció kialakítását és követését ugyancsak nem a vallásszabadság, hanem az annál tágabb lelkiismereti szabadság biztosítja.

3. A vallás az ember egyik kiemelkedő egyéni ügye, a vallás azonban mégsem tekinthető kizárólag magánügynek. A valláshoz és egyházhoz kapcsolódás, a vallás követése, az egyház, illetve egyházak működése nem volt pusztán magánügy a történelem korábbi korszakaiban és nem az a modern alkotmányos jogállam keretei között, jelenleg sem. Közismert, hogy a vallások meghatározó közösség- és történelemformáló szerepet töltek be a földkerekség valamennyi jelentős kultúrkörében, hozzájárultak a tudományok, a művészetek, a kultúra, az állami és társadalmi intézmények, az emberi viszonyok fejlődéséhez. A vallások gyakran megalapozták és erősítették a nemzeti azonosságtudatot, fejlesztették a hazafiságot, sőt esetenként annak túlhajtását, a nacionalizmust is. A vallás- és egyháztörténet nem nélkülözte a véres vallásháborúkat, az eretnekek kegyetlen büntetését és az egyházi hatalommal való visszaélést sem. Ilyen jelenségekkel sajnos napjainkban is találkozunk. A vallás és egyház politikai összefüggéseit látványosan érzékelteti az a körülmény, hogy a politikai pártok világnézeti felfogásuktól függetlenül szavazatok és politikai támoga-

tás szerzése céljából egyre nagyobb gondot fordítanak a vallásos rétegek sajátos arculatának figyelembevételére és igényeik teljesítésére.

V. A vallás mint alkotmányi érték

1. Az öntudatra ébredt ember természetes megnyilvánulása, hogy értékeli környezetét, minősíti mások és saját megnyilvánulásait, különbséget tesz a számára előnyös, kedvező, illetve hátrányos, rossz között, rangsorolja a kedvező jelenségeket és a hasznosítható tárgyakat. Ennek alapján állítható, hogy az érték az emberi értékelés terméke. Stabil egyéni érték szemlélet és tartós közösségi értékrend azonban csak hosszabb idő alatt folytatott, következetes gyakorlat eredményeként alakul ki. Ehhez elengedhetetlen, hogy az érték szemlélet az emberben internalizálódjék, vagyis áthassa az egyén szellemét, lelkületét, érzelmeit, megnyilvánulásait és felelősségét, a közösségben pedig interiorizálódjék, azaz olyan közösségi irányultsággá, szokásrenddé váljék, amely által a közösség elvárja tagjaitól az értékrend tiszteletben tartását, sőt adott esetben különböző eszközökkel és módszerekkel készíti is tagjait a közösségi értékfelfogás követésére. Bármire vonatkozzék is az egyéni érték szemlélet vagy a közösségi értékfelfogás, annak mindig behatároló, befolyásoló, tehát *regulatív* hatása van. Természetes ezért, hogy *valamennyi normacsoport, így különösen a vallási, az erkölcsi, a jogi és az illemnormák értékforrásaik és értékirányultságúak.*

2. Az állam alaptörvényében foglalt előírások nagyrészt az alkotmányozó hatalom által létrehozni, fejleszteni, szolgálni, óvni, védelmezni szánt értékekre vonatkoznak. Korszakunk alkotmányos jogállamai által fejlesztendő, megvalósítandó és oltalmazandó értékeket jelentős arányban meghatározzák az európai kultúra hagyományai – ezek között különösen a görög politikai és erkölcsi kultúra, a római jog elvei, a keresztény egyházjogok fogalmai és intézményei¹⁴, az isteni jogból, a természeti törvényszerűségekből vagy az ésszerűségből levezetett természetjogi elvek, a zsidó-keresztény vallások erkölcsi normái, a patrisztika, a skolasztika, a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás tanításai, a szocialisztikus eszmék – és a háborúk borzalmai, valamint az önkényuralmi rendszerek visszaélései figyelembevételével a II. világháború után nemzetközi együttműködéssel kialakított olyan nemzetközi okmányok, amelyek fontos alapelveket, tilalmakat, alapjogokat, kötelelességeket és más értékeket fogalmaznak meg.

Az alkotmányos jogállam alkotmányi értékei körében ennek folytán kiemelkednek a korszerű *demokratikus alapelvek* (pl. az államhatalmi ágak elválasztásának, a bíróság függetlenségének, a választójog általánosság-

ának és egyenlőségének elve), a különösen veszélyes visszaélések elleni tilalmak (pl. a faji, vallási, nemzeti, politikai, nemi alapú hátrányos megkülönböztetésnek, valamint a hatalom erőszakos megragadásának és kizárólagos gyakorlásának tilalma), az emberi és állampolgári alapjogok, bizonyos alapkötelelességek és egyéb nevesített alkotmányi értékek (pl. a tolerancia, a szolidaritás, az egészséges természeti és művi környezet)¹⁵. Bár ezeket az értékeket a kötelező vagy ajánlás tartalmazó nemzetközi okmányok és az ország adottságai figyelembevételével az alkotmányozó hatalom állapítja meg, mégis azért minősülnek mindenki által tiszteletben tartható *közös kincsnek*, mert biztosítják a nézetek, a vallások, az érdekek, a törekvések sokféleségét. Ez a pluralitás nagyon széles körű, változatos és változékony. Van azonban e sokféleségnek egy lényeges, áthághatatlan korlátja. Nem engedi meg ugyanis olyan nézetrendszer uralomrajutását, amely e pluralitás érvényesülésének megszüntetését tűzi zászlajára. A vázoltak alapján az alkotmányi értékeknek három rétegét különböztetjük meg. Ezek: 1) az elérni, szolgálni, védeni kívánt értékek (pl. emberi élet, vallás, jogbiztonság), 2) az előbbi értékekre vonatkozó alapvető alanyi jogosultságok és kötelelességek, 3) az első réteg összetevőit, valamint a második réteget alkotó jogosultságokat és kötelelességeket megállapító alkotmányi rendelkezések.

3. A fentiek figyelembevételével úgy vélem, nem fogadható el Boleratzky Lorándnak az a megállapítása, amely szerint „A semleges államnak azonban nincs ethosza, tehát nem tud értékrendszert felmutatni,...”¹⁶. *A világnézetileg semleges, alkotmányos jogállam ethosza éppen a vallások szabadságát, pluralitását és egyenjogúságát lehetővé tevő semlegességében, valamint a vázolt egyéb értékek elismerésében és szolgálatában nyilvánul meg.* A vallási pluralitás számára elméletileg és többnyire gyakorlatilag is az a körülmény a legkedvezőbb, ha az alkotmányi értékek védelmére hivatott állam világnézetileg és azon belül vallásilag *semleges*, nem vall magáénak egyetlen világnézetet sem és nem azonosul egyetlen vallással sem. Az illetékes állami szervek által szabályszerűen nyilvántartásba vett, tehát nem alkotmányellenes és a törvényeket is tiszteletben tartó *vallásokat, egyházakat, ezek pluralitását és egyenjogúságát azonban értéknek* tekinti. Ezért irányukban nem közömbös, hanem fennállásukhoz, működésükhöz, gyakorlásukhoz intézményes támogatást biztosít. Ilyen tartalmú viszonyulásra és aktivitásra pedig a tapasztalatok szerint különösen akkor képes az állam, ha az alkotmány előírja *az egyházak és az állam elválasztását* és ha ez a követelmény megfelelően érvényesül. Ez a megállapítás átvezet bennünket az egyházak és az állam viszonyának ugyancsak vázlatos áttekintéséhez.

VI. Az egyházak és az állam viszonya

Magyarországon

1. Az egyházak és az állam viszonyának a történelmi vertikumban és korszakunkban is számos változata alakult ki és érvényesül. Gondoljunk különösen a bizánci államegyháziságra, az ún. cezaropapizmusra, a frank, az angol és a skandináv államegyháziságra, a VII. Gergely és VIII. Bonifác pápák által meghirdetett és megvalósítani törekedett egyházállamiságra, az általuk vallott „két kard” koncepciójára, az ezzel szemben álló gallikánizmusra, az „Eigenkirche”, a „Cuius regio, illius religio” territoriális rendszereire, az államvallásra, a nemzeti vallásra, a többségi vallás domináns pozíciójára, a történelmi, illetve bevett vallások és egyházak privilegizált közjogi helyzetére¹⁷.

E sokszínűség ellenére elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt széles körben elismerést nyert az a felfogás, hogy korszakunk alkotmányos jogállamában a vallásszabadság, a világnézeti, a vallási és egyházi pluralitás, továbbá ezek formális egyenjogúsága, az állam világnézeti semlegessége, valamint az egyházak és az állam elválasztása konzisztens, tehát ellentmondásmentes és koherens, vagyis egymásra épülő, értékes rendszert képes alkotni.

Hangsúlyozandó, hogy korszerű alkotmányos jogállami keretek között a szeparáció nem válhat izolációvá. A nemzetközi jog és az alkotmány keretei között szuverén jogállam és a *sajátos autonómiával rendelkező egyházak partneri* viszonyáról lehet szó. Ennek eszköze számos közérdekű ügyben az együttműködés és a kölcsönös támogatás. A kölcsönös támogatás azonban nemcsak anyagi, pénzügyi egyenértékűsége, hanem annál magasabbrendű spirituális, politikai, kulturális érdekeltségre épül és közcélokot szolgál. Ennek a viszonyoknak ezen kívül megnyilvánulása lehet az egyensúlyozás, a versengés, a kritika és a kölcsönös ösztönzés is.

Az együttműködésnek számos hagyományos tárgyköre létezik hazánkban. Kiemelkedő a szerepe az egyházaknak a lelki ápolásban, az erkölcsi nevelésben, az oktatásban, az egészségvédelemben, a szociális ellátásban, a hátrányos helyzetben lévők, a bajba jutottak iránti szolidaritás mélyítésében, a kulturális életben, a műemlékek védelmében, a művészetek ápolásában, a bűnözés, valamint a szenvedélybetegségek elleni küzdelemben, a népek, a nemzetek, a közösségek, az emberek közötti kölcsönös tiszteleten nyugvó, gyümölcsöző baráti együttműködésben és a kiegyensúlyozott, korrekt emberi kapcsolatok alakítását szolgáló készségek fejlesztésében.

2. A történelmi egyházak, bizonyos politikai erők és egyes szakemberek részéről hosszabb idő óta felmerült az az igény, hogy az *egyházalapítás* feltételeit a jelenlegihez képest pontosítani és egyben szigorítani kell országunkban.¹⁸ Tagadhatatlan, hogy „a lel-

kiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházak helyzetéről” szóló 1990. évi IV. törvényben (a továbbiakban: Lvetv.) található, hatályos szabályozás nagyvonalú és nem eléggé pontos. Új egyházat már száz természetes személy alapíthat, és az új egyház állami elismeréséhez, vagyis bírósági nyilvántartásba vételéhez csak az elfogadott alapszabályt kell benyújtaniuk az alapítóknak, a hitelvi koncepciók tekintetében pedig csak nyilatkozniuk kell arról, hogy azok nem ütköznek az Alkotmányba és a törvényekbe. A létszámemelést magam sem ellenzem, megjegyzem azonban, hogy ennek visszamenő hatálya nem lehet. Én is indokoltnak tartom, hogy új egyház alapítása esetén az alapítók képviselője a *hitelvi koncepciókat* is köteles legyen a nyilvántartásra jogosult bírósághoz benyújtani, amely a meglévő egyházak képviselőiből és vallástudományokkal foglalkozó szakemberekből álló véleményező testület állásfoglalását hasznosítva dönthetne arról, hogy ezek a hitelvek vallásnak minősülnek-e és nem ellentétesek-e az alkotmányi értékekkel. A nyilvántartásba-vétel az ország egész területére kiterjedő illetékességgel a Fővárosi Bíróság hatáskörébe lehetne utalni. Egyetértéssel fogadom azt az elképzelést is, amely szerint az új egyház belső szervei jogi személyiségének elnyeréséhez nem tartja elégségesnek azt, hogy ezek csak az új egyház alapszabályában szerepeljenek. A belső szervezeti egységek jogi személyiségének elnyeréséhez is bírósági nyilvántartásra lenne szükség. Annak érdekében, hogy valamely egyház, illetve vallási közösség esetleges alkotmányellenes vagy törvényellenes tevékenysége feltárásra és bírósági elbírálásra kerülhessen, törvényben pontosan meg kellene határozni az ügyész felügyeleti és kezdeményezési jogának tartalmi összetevőit, valamint e jogok és feladatok gyakorlásának rendjét.

VII. Az egyház alkotmányi jogalanyisága

Az egyházak helyzetének megítélése és minősítése szempontjából kiemelkedő a jelentősége ama kérdés megválaszolásának, hogy a hatályos alkotmányi rendelkezések és az alkotmányerejű törvényként elfogadott Lvetv. alapján milyen közösségi alakzat tekintendő egyháznak és az ilyen egyház *milyen tartalmú jogalanyisággal és milyen jellegű jogi személyiséggel* rendelkezik. Alkotmányjogi értelemben egyháznak az azonos hitelveket követők által vallásuk gyakorlása céljából az Lvetv.-nek megfelelően létrehozott és az illetékes bíróság által nyilvántartásba vett vallási közösség tekintendő. Az ilyen szervezett közösségnek az állami egyházjog által történt „*egyház*” elnevezéssel illetése nem zárja ki, hogy a vallási közösség magát másként minősítse és nevezze meg.

Az Alkotmány az egyház tekintetében három

rendelkezést tartalmaz. Egyrészt kinyilvánítja azt a nagyjelentőségű tény és követelményt, hogy: „az egyház az államtól elválasztva működik”, másrészt előírja, hogy „a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”. Mindkét rendelkezés az alaptörvénynek a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága alapjogának lényeges tartalmi elemeit megállapító 60. §-ában található. Az Alkotmánynak az egyházra vonatkozó rövid, de rendkívül jelentős rendelkezéseiből az egyház jogalanyiségének szempontjából is alapvető következtetések szűrhetők le. Ennek körében elsőként említhetjük azt a meghatározó jelentőségű tény, hogy *az egyház olyan alkotmányi alapintézmény, amely nem része az államnak, államhatalmi jogosítványokat nem gyakorolhat, sajátos autonómiával rendelkezik és az állammal partneri viszonyban áll.* Az egyház alkotmányi alapintézmény jellegének és jogalanyiségének megítéléséhez megjegyzést érdemel, hogy az Alkotmányban név szerint megjelölt, tehát nevesített szervezeti, szervi alapintézmények között a következő csoportok találhatók: 1) államhatalmat gyakorló szervek (pl. az Országgyűlés, a Kormány, a minisztériumok, az Állami Számvevőszék, az Alkotmánybíróság, az önkormányzatok, a bíróság, az ügyészség, a rendőrség, a fegyveres erők stb.), 2) a politikai pártok, 3) az egyházak, 4) a szakszervezetek, 5) az egyesületek, 6) a felsőoktatási intézetek, 7) az iskolák. A felsorolt csoportok az alkotmányos rend szervezeti, szervi alapintézményei. (Az Alkotmány számos fogatékossága közé tartozik szerintem, hogy sajnos nem rendelkezik a köztestületekről és azok között külön is a Magyar Tudományos Akadémiáról.)

A felsorolt szervi, szervezeti csoportok, illetve alakzatok egymástól lényegesen különböző rendeltetés betöltésére hivatottak és ehhez igazodó jelleggel rendelkeznek. Összeköti őket azonban az a körülmény, hogy az Alkotmány megváltoztatásán kívül semmilyen jogszabállyal nem iktathatók ki az alkotmányi intézmények köréből, sőt szerepük sem üresíthető ki alkotmányosan. *E szervcsoportok mindegyike alkotmányi jogalanyiséggel rendelkezik, amelynek tartalmi összetevőit a betöltendő rendeltetéshez igazodva többnyire maga az Alkotmány, illetve azon nyugvó törvények határozzák meg.* Példaként az Alkotmánynak a következő rendelkezéseire hivatkozhatunk. „A Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve az Országgyűlés. Az Országgyűlés a népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom alkotmányos rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit.” (19. § (1) és (2) bek.) „A Magyar Köztársaságban a pártok az Alkotmány és az

alkotmányos jogszabályok tiszteletben tartása mellett szabadon alakulhatnak és szabadon tevékenykedhetnek. A pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában. A pártok közhatalmat közvetlenül nem gyakorolhatnak. Ennek megfelelően egyetlen párt sem irányíthat semmiféle állami szervet.” (3. § (1)-(3) bek.) „A szakszervezetek és más érdekképviselők védik és képviselik a munkavállalók, a szervezetkezeti tagok és a vállalkozók érdekeit.” (4. §)

Sajnos az egyházak alkotmányi jogalanyiségének tartalma tekintetében az Alkotmány ilyen átfogó rendelkezést nem tartalmaz. Sokat kifejez azonban e tekintetben az Lvetv. preambuluma következő megállapítása: „A magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú, értékhordozó és közösségteremtő tényezői. A hitélet körébe tartozó munkásságuk mellett kulturális, nevelési-oktatási, szociális, egészségügyi tevékenységükkel és a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország életében. A lelkiismereti és vallásszabadság érvényrejtetése, a mások meggyőződését tiszteletben tartó, a tolerancia elvét megvalósító magatartás elősegítése érdekében, és ennek garanciájaként az egyházak önállóságának biztosítása, az állammal fennálló kapcsolatainak szabályozása céljából – összhangban az alkotmánnyal, továbbá a Magyar Köztársaság nemzetközi kötelezettségvállalásával – az Országgyűlés a következő alkotmányerejű törvényt alkotja:”

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy *az egyház alkotmányi jogalanyisége olyan jogképességet jelent, amely lehetővé teszi, igényli és egyben biztosítja, hogy az egyház rendelkezze a jellegéhez illő és rendeltetésének betöltéséhez szükséges jogokkal és mentességekkel.* Ebből az következik, hogy *az egyház alkotmányi jogalanyiségének az egyház rendeltetéséhez igazodó sajátos autonómiában, az államhoz fűződő partneri viszonyban, ezen belül számos közszolgálati feladatra kiterjedő együttműködésben, az állam világnézeti semlegességében és a vallásszabadság gyakorlását, valamint az egyház egyéb közérdekű aktivitását segítő intézményes támogatási kötelezettségében kell megnyilvánulnia.* Ennek az alkotmányi jogalanyiságnak az államhoz fűződő partneri viszonyban rejltő, nagyon lényeges, immanens összetevője valószínűleg meg abban, hogy az egyház erre felhatalmazott képviselője révén az állam megfelelő hatáskörű szervével (kormányval, miniszterrel), vagy a helyi, területi közhatalmat gyakorló önkormányzattal hosszabb időre szóló, tehát normatív vagy egyetlen, illetve néhány konkrét ügy elintézésére vonatkozó egyedi megállapodást köt. Az egyház és az állam bizonyos tárgyú együttműködésének tartalmát és módzatait általános jelleggel, hosszabb időre meghatározó megállapodások a partnerek egyeztetett törekvé-

seit, akaratelhatározását tartalmazó kétoldalú normatív aktusok, amelyek egyaránt kötelezik az egyházi és állami partnereket, valamint a nekik alárendelt szervezeteket és szerveket. Méltán állíthatjuk ennek alapján, hogy *ezek a megállapodások az állami egyház jog jelentős forrásaként szereplő közjogi szerződések.*¹⁹

Amint ez az állami egyházjog fogalmára vonatkozó egyik idézetből is kitűnik, az állami egyházjog forrásai között Boleratzky Loránd is megemlíti a szerződéseket. Schanda Balázs pedig már könyve 6. oldalán kijelenti: „A nemzetközi egyezmények és a belső jog forrásai mellett az állami egyházjog sajátos forrását jelentik a kétoldalú megállapodások, melyeket az állam az egyes egyházakkal köt. Az egyházakkal kötött megállapodások között sajátos helyet foglalnak el az Apostoli Szentszéssel kötött megállapodások, melyek nemzetközi szerződésnek minősülnek, mivel a Szentszék a nemzetközi jog sajátos alanya”. Nem tartom megalapozottnak azonban Schandának a kormány és más hazai egyházak közötti, könyvének 8. oldalán konkrétan megjelölt megállapodások tekintetében leszűrt azt a következtetést, hogy „szigorú értelemben azonban e megállapodások nem bírnak normatív erővel, ami természetesen morális súlyukat nem érinti... A normatív jelleg híján a közzétételükről rendelkező kormányhatározat sem minősül a Jat. értelmében állami irányítás egyéb jogi eszközének”. Természetesen én sem állítom, hogy valamely egyház és a kormány által kötött minden megállapodás normatív. Az ilyen megállapodások normativitása is a szerződés jellegétől és tartalmától függ. Azt azonban ehelyütt is megjegyzem: mivel a magyar közjog – néhány kezdeti kivételtől eltekintve – átfogó igénytel és megfelelő differenciálással sajnos nem intézményesítette a közjogi szerződéseket, indokolt, sőt mellőzhetetlen, hogy az állam és egyházak közötti megállapodásokban a felek pontosan határozzák meg az adott egyezmény végrehajtása ellenőrzésének, értékelésének, felülvizsgálatának, megváltoztatásának, egyoldalú felmondásának vagy közös felbontásának, valamint a megállapodásból fakadó jogviták feloldásának rendjét.

VIII. Az egyházak jogi személyiségének

természete és az „egyházi jogi személy”

alakzatai

1. Az egyház *alkotmányi jogalanyiségének*, vagyis alaptörvényi rendeltetéséből fakadó *jogképességének* átfogó körülírása már érzékeltette, hogy *az egyháznak olyan jogi személyiséggel* kell rendelkeznie, amely lehetővé teszi, hogy az egyház *a különböző jogágazati jogszabályok által biztosított* jogosultságok, mentessé-

gek birtokában, az öt védő és az államra vagy más jogalanyokra vonatkozó köteleességek, tilalmak és szankciók védelme alatt végezhesse feladatait. Az ilyen sokszínű, sajátos alkotmányjogi, közigazgatási jogi, pénzügyi jogi, polgári jogi, munkajogi stb. jogosítványok, mentességek és köteleességek címzettjének jogi személyisége természetesen ugyancsak különös, mégpedig *összetett vagy vegyes természetű jogi személyiség lehet.*

Hangsúlyozandó, hogy ilyen jellegű jogi személyiséggel hazánkban nemcsak maguk az egyházak rendelkeznek, hanem velük együtt és rajtuk kívül más egyházi szervezetek és szervek is. Az Lvetv.-ből kitűnik, hogy „egyházi jogi személy”-nek minősül, illetve minősülnek:

1) maga az egyház mint egész (ismert, hogy alkotmányjogi értelemben az „egyház” elnevezés a bíróság által nyilvántartásba vett vallási közösséget jelent),

2) az egyháznak az alapszabályában jogi személylyé minősített belső szervei, szervezeti egységei (pl. egyházközség, egyházmegye, egyházkerület, egyháztartomány)²⁰,

3) egyházak bíróságilag nyilvántartásba vett szövetségei,

4) az egyház önálló, az egyház hozzájárulásával a bíróság által nyilvántartásba vett vallási szervezete (pl. szerzetesrendje),

5) az egyház önálló intézetei.

Az egyházi jogi személy e változatainak léte és ismerete mellett természetes, hogy az állami egyházjogtudománynak egyik fontos feladata, hogy folytonosan gyűjtse és értékelje az egyházi jogi személy alakzatait megillető jogokat, mentességeket, köteleességeket, az őket védő tilalmakat, valamint ezek tartalmát, indokoltságát, ésszerű megoszlását, továbbá érvényesülésük és gyakorlásuk tapasztalatait.

2. *Az egyház mint egész* jogosultságai, mentességei és velük összefüggésben az államra vonatkozó tilalmak és köteleességek közül a következőket emelem ki. Az egyház mint egész igényt tarthat az államra vonatkozó alábbi kötelezettségek teljesítésére és tilalmak tiszteletben tartására: az állam

a) nem foglalhat állást hitelvek, vallási vitakérdések igazságáról,

b) nem azonosulhat egyetlen világnézettel, ezek között vallási világnézettel sem,

c) nem dönthet az egyház belső szervezeti felépítéséről, működési rendjéről és egyéb belső ügyeiről,

d) nem alkalmazhat kényszerrel egyházi előírások érvényesítése érdekében,

e) vallási hovatartozásról nyilvántartást nem vezethet,

f) az egyházzal szervezetileg nem fonódhat össze,

g) az egyház irányítására vagy felügyeletére kü-

lön szövet nem hozhat létre,

h) egyházi adó behajtását nem vállalhatja,

i) köteles viszont intézményesen elősegíteni a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülését, valamint az egyház ehhez kapcsolódó és egyéb közérdekű működését.

j) Az egyház belső döntései nem peresíthetők, sem bíróság, sem más állami szerv nem semmisítheti és nem változtathatja meg az egyház és szervei belső döntéseit.

k) A bíróság az egyházat nem oszthatja fel, hanem csak megfelelő feltételek fennállása esetén törölheti a nyilvántartásból, ami a vallási közösség egyházi jogi személyiségének megszűnését jelenti.

3. Az egyház *sajátos autonómiája* nyilvánul meg a belsőszervezet-építés és működési rend széles körű szabadságában. Az egyháznak ugyan alapszabállyal kell rendelkeznie és hatályos alapszabályát a nyilvántartást vezető bíróság rendelkezésére kell bocsátania, az Lvetv. az alapszabály tartalma és a belsőszervezet-építés tekintetében csak a következőket köti ki: az alapszabálynak tartalmaznia kell az egyház nevét, székhelyét, szervezeti felépítését, ha az egyház valamely szervezeti egysége jogi személy, ennek megnevezését. Az egyház köteles képviseleti és ügyintéző szervvel vagy szervekkel rendelkezni. (Ezeket a szerveket azonban a törvény közelebbről nem nevezi meg.) Köteles továbbá a képviselőre jogosult személy nevét a nyilvántartó bíróságnak bejelenteni. Ha az egyház képviselőre új személy lesz jogosult, azt a változástól számított 30 napon belül a képviselőnek a bíróságnál be kell jelentenie. Az egyház elnevezése már nyilvántartásba vett egyház elnevezésével nem lehet azonos vagy összetéveszthető. A vázoltak alapján megállapíthatjuk, hogy az egyház az alapszabályalkotás, a belsőszervezet-építés és a belső működési rend terén az egyesületekhez és a politikai pártokhoz képest lényegesen szélesebb önállósággal rendelkezik. Az állam illetékes szervei (ügyészség, bíróság, szakhatóság) csak nagyon általános, ún. alkotmányossági, valamint büntetőjogi, szabálysértési és bizonyos szakhatósági (pl. egészségvédelmi, tűzvédelmi, biztonságtechnikai, nyilvántartás-vezetési, adóügyi stb.) felügyeletet gyakorolhatnak az egyház irányában.

IX. Az egyházi jogi személy jogosultságainak, mentességeinek és államilag szabályozott tevékenységi formáinak főbb csoportjai

1. Az elválasztás nagyon jelentős, kivételt nem tűrő következménye, hogy az egyház, illetve szervei ál-

lamhatalmi (jogszabályalkotási, kormányzati, közgazgatási hatósági, bírósági, állami felügyeleti, hatósági ellenőrző) jogokat nem gyakorolhatnak. Itt is hangsúlyozom azonban, hogy az egyházi jogi személyek törvényi keretek között elláthatnak fontos *közfeladatokat* és ezekhez kapcsolódva gyakorolhatnak bizonyos, ugyancsak *jelentős közjogi természetű jogosítványokat*.

2. Az együttműködés keretébe tartoznak és az egyház jelentős, hagyományos közjogi természetű jogosítványcsoportját alkotják a meghatározott közfeladatot ellátó intézetek létesítésére, fenntartására, működtetésére irányuló, illetve ilyen tevékenység kifejtésére vonatkozó jogok. Ehhez kapcsolódik, illetve ezek körében foglal helyet az olyan közjogi döntési jogosítványok gyakorlása, mint felvétel egyházi felsőoktatási intézetbe, egyetemi, főiskolai diploma kiadása, általános iskolai végzettség igazolása, érettségi vizsgáztatás, érettségi bizonyítvány kiállítás, döntés bizonyos egészségvédelmi kérdésekben, egészségügyi igazolás nyújtása, felsőfokú hittudományi intézet létesítése és bizonyos hittudományi tantárgyak tananyagának állami akkreditáció nélküli megállapítása stb. Ez a nagyjelentőségű *közjogi* természetű jogosultság csoport természetesen nem kizárólag az egyházat magát, hanem megfelelő tagoltsággal más egyházi jogi személyeket is megilleti. E jogok alapját az Lvetv.-nek a következő általános rendelkezése tartalmazza. „Az egyházi jogi személy elláthat minden olyan nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetve gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységet, amelyet törvény nem tart fenn kizárólagosan az állam, vagy állami szerv (intézmény) számára. E tevékenységi körben az egyházi jogi személy intézményt létesíthet és tarthat fenn.” E rendelkezésre épülő jogokhoz szorosan kapcsolódnak azok a jogosultságok és állami köteleességek, amelyeket az Lvetv. 19. § (1) bekezdése a következőképpen állapít meg. „Az állam az egyházi jogi személy nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, sport, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményei működéséhez – külön törvény rendelkezései szerint – normatív módon meghatározott, a hasonló állami intézményekével azonos mértékű költségvetési támogatást nyújt, illetve a támogatás az ilyen ellátásokkal elkülönített pénzeszközökből történik.”

3. Hasonló közhasznú közreműködési jog és funkció érvényesül abban a lehetőségben, hogy az illetékes *egyházi levéltár* gyűjtheti és kezelheti az egyházi jogi személy által fenntartott nevelési-oktatási intézet közokiratnak minősülő levéltári anyagát is. Az oktatási miniszter pedig engedélyezheti a káptalani vagy konventi hiteles helyi levéltárak anyagának az illetékes hazai egyházi levéltárban történő elhelyezését, ha a levéltár fenntartója az anyag őrzését, ke-

zelését és használatát illetően biztosítja a törvényes feltételeket és lehetővé teszi az anyag kutathatóságát a közlevéltárban őrzött levéltári anyagra vonatkozó szabályok szerint. (1995. évi LXVI. tv. 31.§)

4. Az egészségügyi miniszter kérelemre engedélyezheti az egyház részére legfeljebb tíz közforgalmú gyógyszertár működését. (1993. évi LXIII. tv. 30. §. b/)

5. Több jogosítványt foglal magában az egyházi jogi személynek az a joga, hogy az állami és önkormányzati nevelési és oktatási intézményekben – a szülők és a tanulók igényei szerint – nem kötelező jelleggel, tehát fakultatív tantárgyként vallásoktatást folytathat. (Lvetv. 17. § 2. bek.) Saját oktatási intézményében pedig a vallási ismereteket kötelező tananyagként oktathatja az egyházi jogi személy.

6. A korábbi korlátozások pozitív reflexeként, az érintettek vallásszabadságának biztosítása céljából az Lvetv. külön is előírja, hogy az egyéni és közösségi vallásgyakorlást lehetővé kell tenni a *szociális, egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézetekben gondozott és a büntetésvégrehajtási intézetben fogvatartottak számára*. (6. §) Ennek alapján az egyházi jogi személy képviselői ezekbe az intézetekbe bejárhatnak és ott az egyéni és a közösségi vallásgyakorláshoz kapcsolódó egyházi feladatokat végezhetnek.

7. Az Lvetv. azt is kinyilvánítja, hogy a *katonai létesítményben* a katonai szolgálatot teljesítők vallásukat – a szervezet működési rendjével összhangban – egyénileg és közösségben szabadon gyakorolhatják. Ebben a vonatkozásban jelentős rendelkezéseket tartalmaz a Tábori Lelkészi Szolgálatról szóló 61/1994. (IV.28.) Korm. rendelet, amely felsorolja azt a négy (a katolikus, a református, az evangélikus és a zsidó) történelmi egyházat, amelynek lelkészeiből tevődik össze a Szolgálat. Az Alkotmány diszkriminációt tiltó rendelkezésére hivatkozva igényelték bizonyos bejegyzett egyházak képviselői a kormányrendelet alkotmánybírói megsemmisítését. Az Alkotmánybíróság az indítványt elutasította.

8. A vallásgyakorláshoz kapcsolódik a *gyülekezési jogról* szóló 1989. évi III. tv. 3. §-ának az a rendelkezése, hogy a törvény hatálya nem terjed ki a törvényesen elismert egyházak és vallásfelekezetek területén szervezett vallási szertartásokra, rendezvényekre és körmenetekre.

9. Az egyház autonómiája nyilvánul meg abban is, hogy a belső szabályai szerint végzett személyi adatkezelést – ennek körében pl. az egyházi anyakönyvezést – nem kell az adatvédelmi biztos által vezetett adatvédelmi nyilvántartásba bejelenteni. (1992. évi LXIII. tv. 30. § b/)

10. Garanciális célzattal az Lvetv. azt is kinyilvánítja, hogy vallási vagy más lelkiismereti meggyőződés terjesztése a tömegközlési eszközök

útján is történhet. Ebben az esetben e tevékenységre a médiumokról szóló törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. A rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. tv. 56. § (1) bek. b/ és c/ pontjaiban foglaltak szerint a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumában, valamint a Magyar Televízió Közalapítvány kuratóriumában az egyházak képviselőivel rendelkeznek.

11. A vallásszabadság szolgálatában állanak a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvénynek azok a rendelkezései, amelyek a „hivatását gyakorló lelkész” számára, valamint egyházi, illetve hitéleti rendeltetésű vagyontárgyak tekintetében különböző mentességeket biztosítanak. (103. § (1) bek. g/ pont, 121. § (3) bek., 134. § (1) bek. g/ pont, 193. § (1) bek. d/ pont)

12. A lelkiismereti és vallásszabadság védelmét szolgálja a Btk. 174/A §-ának következő rendelkezése: „Aki mást a lelkiismereti szabadságában erőszakkal vagy fenyegetéssel korlátoz, a vallásának szabad gyakorlásában erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályoz, büntetést követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”. A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. tv. 150. §-a pedig „a vallásgyakorlás jogának megsértése” cím alatt írja elő, hogy aki nyilvántartásba vett egyház szertartásaira rendelt helyiségben nyilvánosan botrányt okoz, illetve a vallási tisztelet tárgyát vagy a szertartások végzésére szolgáló tárgyat, a szertartásokra rendelt helyiségben vagy azon kívül meggyaláz, szabálysértést követ el és 30 000 forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

Az idézett büntetőjogi és szabálysértési rendelkezések tekintetében szerintem is valós elégtelenségre és érdemi problémákra hívja fel a figyelmet Ferenczy Rita „Kérdések az egyházak és szervezeteik jogi személyiségének köréből” c., színvonalas tanulmányában.²¹ E fogyatékoságok lényege Ferenczy fejtegetései alapján abban összegezhető, hogy a Btk. 174/A §-a a lelkiismereti és vallásszabadság megsértésének szankcionálásával *csak személyek* védelmére irányul. Nem részesíthető ilyen szempontú büntetőjogi védelemben az az eset, ha valamely templomban betörés esetén liturgikus tárgy megsérül vagy azt rendeltetésével ellentétes módon használják, illetve megkárosítják a betörők. Ez a tevékenység legfeljebb rongálásnak tekinthető, feltéve, hogy a tárgy, amely ellen az ilyen beavatkozást elkövették, a Btk. 324. § (1) bekezdése szerint valamilyen értékkel bírt. Az idézett szabálysértési tényállás szerint ugyancsak nem érvényesíthető a *vallásszabadság sérelmére irányuló szándék* büntetőjogi megítélése.

13. Az egyházi jogi személy vázolt, többnyire közjogi természetű jogosítványaihoz számos *polgári jogi, munkajogi, társadalombiztosítási, gazdasági, adó- és vámügyi jogosultság, mentesség, kedvezmény és könyvvezetési, nyilvántartási, beszámolási stb. kötelesség* kapcsoló-

dik. Terjedelmi okok miatt ezek felsorolására ehelyütt nem vállalkozom²². Ezeket nagyrészt az Lvetv. alapozza meg, amikor kinyilvánítja: „Az egyházi jogi személy vagyona elsősorban természetes személyek, jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek adományaiból és egyéb hozzájárulásából, illetve az egyházi szolgáltatásokért fizetett díjakból képződik. Az egyházi jogi személy – az egyház belső törvényeiben és szabályiban meghatározott módon, külön engedély nélkül – adományokat gyűjthet. A céljai megvalósításához szükséges gazdasági feltételek megteremtésére pedig gazdasági-vállalkozási tevékenységet folytathat és a Ptk-nak a társadalmi szervezetekre vonatkozó szabályai szerint vállalatot alapíthat, gazdasági társaságot hozhat létre, illetve abban részt vehet. Nem tekinthető gazdasági vállalkozási tevékenységnek, ha az egyházi jogi személy a) kulturális, nevelési-oktatási, szociális és egészségügyi, gyermek- és ifjúságvédelmi intézeteket működtet, b) a hitélethez szükséges kiadványokat, kegytárgyakat állít elő és értékesít, c) az egyházi célra használt épületeket részlegesen hasznosítja, d) temetőt tart fenn.” (18. §)

14. Az 1990 márciusában tartott többpártrendszerű szabad választások után megalakult kormány programjába vette a volt egyházi ingatlanok tulajdonviszonyainak újrarendezését. Ennek alapján fogadta el az Országgyűlés „a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről” szóló 1991. évi XXXII. törvényt (a továbbiakban: Etv.). Az Etv. értelmében a tulajdoni rendezésnek úgy kell megtörténnie, hogy az minél kevesebb új jogsérelmet okozzon. A törvényi rendezés elsődleges alapelve ezért a *funkcionalitás*, vagyis az egyházi feladatok ellátáshoz szükséges működőképesség elemi feltételeinek megteremtése és ehhez kapcsolatos az egyházaknak okozott jogsérelmek bizonyos mértékű orvoslása. Fontos jellemzője a rendezésnek a *fokozatosság*, amely mind az egyház, mind az ingatlan korábbi tulajdonosa, kezelője, használója érdekét szolgálja, mivel a legtöbb ilyen épületben valamilyen közintézmény működött illetve működik. A fokozatosság lehetőséget nyújt az ingatlanátadással járó pénzügyi terhek időbeli elosztására is.

Az egyházi ingatlanok visszaadásával összefüggésben élénk vita zajlott le a parlamentben és azon kívül is abból a szempontból, hogy az egyházi ingatlanok visszaadásának az egyéb tulajdoni viszonyokban okozott sérelmek orvoslásának rendjétől eltérő módja nem valósít-e meg alkotmányellenes diszkriminációs reprivatizációt. Ilyen irányultságú indítványok alapján a jogvitát az Alkotmánybíróság döntötte el kötelező erővel. Az Alkotmánybíróság egyetlen kivétellel elutasította az indítványokat.

15. A termőföldről szóló 1994. évi LV. tv. 6. §-a

szerint egyházi jogi személy végintézkedés, illetve ajándékozási, tartási vagy gondozási szerződés alapján – más jogi személy-típusokkal szemben – termőföldre tulajdonjogot szerezhet.

16. A személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti közcélú felhasználásáról szóló 1996. évi CXXXVI. tv. alapján az adó 1%-a az adózó által megjelölt egyháznak utalandó.²³

17. Az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. tv. 7. § (1) bekezdése szerint „Az egyház a tulajdonában lévő vallási, kulturális örökség értékeinek, a műemlékeknek és a művészeti alkotásoknak a megőrzéséhez, felújításához, gyarapításához, továbbá levéltára, könyvtára, múzeuma működtetéséhez az éves költségvetési törvényben meghatározott összegű támogatásban részesül”. Az intézményfenntartás anyagi alapjának megteremtése tekintetében fontos előírásokat tartalmaz a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdéstről 1997. június 20-án kötött megállapodás.

X. A vallásszabadságot és az egyházakat érintő alkotmánybírósági határozatok

1. Az elmúlt tíz évben az Alkotmánybíróság több mint tíz határozata érintette az egyházak helyzetét. E határozatok publikált szövegének terjedelme meghaladja a 90 oldalt. Tartalmuk részletező ismertetése helyett ezek átfogó jellemzésére és értékelésére töreksem. Premisszaként fogalmazom meg azt a legáltalánosabb jellemzőjét a vizsgált határozatoknak, hogy valamennyi a rendszerváltás alkotmányi alapjának 1989-ben történt megteremtése után született jogszabályokat érinti. Ez a nagyon lényeges vonás abból a körülményből fakadt, hogy egyrészt az Alkotmánynak már az 1989 október 23-án hatályba lépett szövege a kapcsolódó nemzetközi okmányok körültekintő figyelembevételével, a mai napig változtatásra nem szoruló, korszerű tartalommal határozta és határozza meg a lelkiismereti és vallásszabadság tartalmi összetevőit, valamint az egyházak és az állam elválasztásának alapelvét. Másrészt pedig az 1985-ben választott Országgyűlés 1990. január 24-én elfogadta az egyházak képviselőinek és más szakembereknek mintegy kétéves közreműködésével kidolgozott, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt. A kihirdetés napján, 1990. február 12-én hatályba lépett, akkor alkotmányerejűnek nevezett törvény

zárórendeletei között pontos felsorolással hatálytalanította az e tárgycsoportot érintő elavult, illetve az új demokratikus alkotmányi szabályozással ellentétes valamennyi korábbi jogszabályt.

Számos más tárgykörre vonatkozó jogszabályoktól eltérően, a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az egyházak tekintetében az Alkotmánybíróságnak egyetlen esetben sem kellett a rendszerváltozás megkezdése előtt alkotott jogszabályt alkotmányellenessé nyilvánítania és megsemmisítenie. Az 1990. évi IV. törvény egyébként mind elméleti, elvi szempontból, mind pedig a hazai haladó, liberális tradíciók megerősítése tekintetében is rendkívül korszerű törvénynek bizonyult. E megállapítás megalapozottságát bizonyítja, hogy a törvény 10 év alatt az 1993. évi LXXIII. törvénnyel eszközölt egyetlen kiegészítő módosításban részesült és mindeddig csupán egy indítvány támadta a törvény egyik, mégpedig az egyházalapítás minimális létszámi feltételét megállapító rendelkezését. Ezt az indítványt az Alkotmánybíróság egyébként megalapozatlannak minősítette és a támadott rendelkezés alkotmányellenességének hiányában elutasította. (8/1993. (II.27.) AB-hat.)

2. Az egyházakat érintő alkotmányossági viták kivétel nélkül az egyházi törvény megjelenése után elfogadott és hatályba lépett jogszabályokhoz kapcsolódtak és főleg a következő tárgycsoportokra vonatkoztak: a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény egyes rendelkezései, a közoktatásról szóló, többször módosított 1993. évi LXXIX. törvény bizonyos előírásai, a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény 10. § (4) bekezdése, a Táboryi Lelkészi Szolgálatról szóló 61/1994. (IV.20.) Korm. rendelet, a termőföldről szóló 1994. évi LV: tv. és a magyarországi népesség vállalási megoszlásának felmérésére irányuló reprezentatív vizsgálat tekintetében igényelt absztrakt alkotmányértelmezés. Már e felsorolás is jelzi, hogy számos kedvező körülménynek köszönhetően az Alkotmánybíróságnak eddig nem kellett foglalkoznia a vallásszabadságot érintő jogalkotás több országban felmerült olyan problémáival, mint pl. bizonyos vallási normák és meghatározott egészségvédelmi jogok, vagy közlekedési előírások ütközése, vallási szimbólumok elhelyezése és viselése.

Az említett tárgyköröket érintő AB-határozatok közül tartalmát és szerepét tekintve is legátfogóbb és legjelentősebb döntésként született meg a 4/1993. (II.12.) AB-határozat. Az Alkotmánybíróságnak ezt a döntését átfogó és több tárgykörre kiterjedő, részletező volta alapján méltán tekinthetjük a lelkiismereti és vallásszabadság tartalmi elemeit, az egyházak és az állam viszonyát, ezen belül az egyházi iskolák, a világnézeti szempontból semleges állami és önkormányzati iskolák, valamint az e két csoporton

kívül eső alapítványi és magániskolák jellemzőit, valamint a hitéleti és más közérdekű rendeltetésű volt egyházi ingatlanok reprivatizálását érintő alkotmányossági döntések *precedens jellegű alaphatározatának*. (A továbbiakban: első alaphatározat.)

Erről a döntésről és az egyházakat érintő többi AB-határozatról először általánosságban a következő jellemzőket emelem ki.

a) E határozatok is plasztikusan tükrözik, hogy az Alkotmányban rögzített alkotmányi értékek, különösen az alapelvek, a tilalmak, az alapjogok, az alapkötelelességek és más nevesített értékek olyan szoros összefüggő rendszert alkotnak, amelyben *ezek az értékek gyakorlati kapcsolódásuk révén egymás tartalmát és szerepét megvilágítják, kiegészítik, teljesebbé vagy sajátossá teszik*. Különösen az említett alaphatározat, de a többi kapcsolódó döntés is világossá tette a bármilyen meggyőződés kialakítását lehetővé tevő lelkiismereti szabadság, valamint a lelkiismereti szabadság egyik nevesített változataként szereplő, a már felsorolt részletjogosítványokat tartalmazó *vallásszabadság* közvetlen és szoros összefüggését az emberi méltóság három összetevő csoportot (nevezetesen a személyi önrendelkezési jogot, a személyiség kibontakozásához és magatartási szabadságához való jogot, valamint a magánszféra védelméhez való jogot) magában foglaló általános személyiségi alapjogával, a véleménynyilvánítási szabadságot, az információszabadságot és nagyszámú állami feladatot involváló tömegközlelési jogot felölelő kifejezési szabadsággal, a közérdekű adatok megismeréséhez való joggal, az általános és a nemzetiségi nyelvhasználat joggal, az egyesületi és a gyülekezési szabadsággal, a magántitokhoz és a személyes adatok védelméhez való joggal, a tulajdonjoggal, a diszkrimináció tilalmával, a pozitív diszkrimináció lehetőségével, a társadalom, az állam, a szülők nevelési köteletségével, az egyházak, illetve az egyházi jogi személyek bizonyos rendeltetésű intézmények létesítésére, fenntartására és működtetésére vonatkozó joggal, az egyházak plurális egyenjogúságával, az államnak e jogokhoz differenciáltan kapcsolódó intézményes védelmi köteletségével, az egyházak és az állam elválasztásának alapelveivel, az állam és az állami iskola világnézeti semlegességével, az egyházi iskolák jogaival, az egyházi személyek jogi helyzetével stb.

b) E határozatok is érzékeltetik, hogy az alkotmányossági viták az esetek többségében nem az alkotmányi értékek és az ellentétükként szereplő abszolút értéktelen, káros és ezért kifejezetten tiltott megnyilvánulások ütközéséből származnak. Az alkotmányi értékek a rájuk vonatkozó részletező jogi szabályozás, jogalkalmazás vagy eme értékek érvényesítése során, már nagy számuk folytán is egymást gyakran korlátozzák. Az alkotmánybírásko-

dás ennek következtében az esetek jelentős hányadában annak elbírálására irányul, hogy az alkotmányi értékeknek a vonatkozó jogi szabályozás folytán egymás irányában gyakorolt korlátozása szükséges, alkalmas és arányos-e, hogy a kapcsolódó esetleges korlátozó szabályozás a végrehajtására való felkészüléshez kellő időt biztosít-e, tehát mindez alkotmányosan következett-e be, vagy a felsorolt kritériumok mindegyikének, esetleg némelyikének hiányában alkotmányosértő-e. E kérdések elbírálásakor az Alkotmánybíróság az összefüggésbe került alkotmányi értékek viszonyításával, arányosításával és ennek révén harmonizálásával alakítja ki az alkotmányossági vitát elbíráló döntését és szünteti meg a megállapított alkotmányellenes kollíziót, vagy legitímálja a szükséges, alkalmas, arányos korlátozást, illetve az alkotmányos megkülönböztetést.

c) Az alkotmánybíráskodást minden más ítélezéstől megkülönbözteti az a sajátossága, hogy szerepe nem korlátozódik az alkotmányossági vita eldöntésére, hanem *emellett hitelesen és mindenkire kötelezően értelmezi az Alkotmányt, esetenként pedig a jogszabály alkalmazásával szemben alkotmányossági követelményt állapít meg*. A hiteles és kötelező alkotmányértelmezés révén folytonosan világosabbá, pontosabbá, részletesebben meghatározottá és gazdagabbá válnak az alkotmányi értékek normatív és egyéb összetevői, áttekinthetőbbé lesznek és szilárd elvi ismérvekhez igazodnak az alkotmányi értékek közötti kapcsolatok. Ezáltal terebélyesedik és lesz egyre kimunkáltabbá az a kötelező alkotmányossági doktrína, amely keretet szab a jogszabályalkotásnak, a jogalkalmazásnak, a jogkövetésnek, megtermékenyíti az általános és ágazati jogtudományokat, az alkotmányi értékek megismerésére és tiszteletére neveli a polgárokat.

Hogy némelykor mennyire mélyrehatóan befolyásolják az alkotmánybírói határozatok a kapcsolódó tárgykörben később alkotott jogszabályok tartalmát, meggyőző illusztrációként hivatkozhatunk a közoktatási törvény 1997-ben beiktatott 4.§ (2) bekezdésére, amely szinte változtatás nélkül törvényi rangra emelte az alaphatározat következő megállapításait. „Az állami és a helyi önkormányzati nevelési-oktatási intézmény nevelési, illetve pedagógia programja, működése, tevékenysége és irányítása vallási és más világnézeti tanítások igazságáról nem foglalhat állást, vallási és világnézeti kérdésekben semlegesnek kell maradnia.” Az alaphatározat tartalmi hasznosításával nyilvánítja ki e törvény 81.§-a, hogy „a nem állami, nem helyi önkormányzati nevelési-oktatási intézmények vallási, illetve világnézeti tekintetben elkötelezettként is működhetnek és ennek megfelelően... nevelési, illetve pedagógia programjukba beépíthetik a vallási, világnézeti elkötelezettségnek megfelelő filozófiai, etikai, kulturális ismereteket”.

A többször változott bizonytalan, sőt ellentmondásos jogi szabályozás tette szükségessé, hogy az Alkotmánybíróság a 22/1997. (IV.25.) AB-határozatában kinyilvánítsa: a közoktatási törvény „4. § (6) bekezdése alkalmazásánál alkotmányos követelmény, hogy az állam vagy a helyi önkormányzat az egyházi jogi személyek által fenntartott közoktatási intézmények működéséhez a hasonló állami és önkormányzati intézményekével azonos mértékű költségvetési támogatáson kívül olyan arányú kiegészítő anyagi támogatást nyújtson, amilyen arányban ezek az intézmények állami vagy önkormányzati feladatokat vállaltak át”. (ABH 1997, 107.)

Azok a következtetések, amelyeket az alaphatározat az egyházak és az állam elválasztásával, az állam világnézeti semlegességével összefüggésben állapított meg, – így pl. hogy az állam *ca) nem azonosíthatja magát egyetlen vallás vagy más világnézet tanításával sem, cb) nem avatkozhat be az egyházak belső ügyeibe, cc) az egyház belső ügyeiről nem dönthet, cd) nem foglalhat állást vallási és hitbeli igazságok kérdésében, ce) az egyház belső normáinak érvényre juttatására állami kényszerrel nem alkalmazhat, cf) valláshoz tartozásra, vallás elhagyására, vallási előírások követésére vagy mellőzésére senkit nem kényszeríthet, cg) vallási hovatartozásról állami nyilvántartást nem vezethet, ch) szervezetenként nem kapcsolódhat össze egyik egyházzal sem, az egyházak irányítására vagy ellenőrzésére állami szervet nem hozhat létre, ci) egyházi adók behajtását nem vállalhatja stb.* –, a hazai jogi felsőoktatás alkotmányjogi studiumában pontosan felsorolt, logikus voltak és egyértelmű megfogalmazásuk folytán a hallgatók által kedvelt vizsganyagává váltak. E határozatok nagyszámú magyar és idegennyelvű tanulmány dolgozta fel, több hazai és nemzetközi konferencia vitatta meg.

d) Bár az egyházakat érintő AB-határozatokra is érvényes az alkotmánybírói *precedens jog* konzisztencia és koherencia követelménye, vagyis hogy az azonos tárgykört érintő és különböző időpontban született határozatok rendelkező részei között nem lehet ellentmondás, az indokolások érveinek pedig egymásra kell épülniük, mindez mégsem eredményezheti az alkotmánybírói kötelező dogmatika megmerevedését. A precedens értékű határozatok elemei a későbbiekben kiegészíthetők, sőt módosíthatók is. A változtatást természetesen meg kell indokolni. Megjegyzést érdemel például, hogy éppen az 1993. február 12-én kihirdetett precedens jellegű egyházügyi alaphatározat néhány megfogalmazását 15 nap elteltével, a február 27-én kihirdetett 8/1993. AB-határozat – amelyet második egyházügyi alaphatározatnak nevezhetünk – pontosította. Az első alaphatározat szerint pl. „az állam nem azonosítja magát egyetlen egyház tanításával sem”. A második alaphatározat ezzel szemben így hangzik: „az állam

nem azonosíthatja magát egyetlen vallás tanításával sem”. Alig vonható kétségbe, hogy az utóbbi megállapítás pontosabb, mert egyértelműbb a megállapítás tiltó jellege és nemcsak az egyházakhoz kapcsolódó vallásokra, hanem más közösségek vallásaira, sőt egyházhoz vagy vallási közösséghez nem kapcsolódó vallásokra is vonatkozik. Sajnos e határozatok megalkotásakor – mint az Alkotmánybíróság akkori egyik tagja – arra nem gondoltam és így nem tettem szóvá, hogy a megfogalmazás akkor lenne igazán teljes, ha akként hangozna: „az állam nem azonosíthatja magát egyetlen vallás vagy más világnézet tanításával sem”.

e) A Magyarországon bejegyzett közel 100 egyház egyenjogúságával, esélyegyenlőségével, a hagyományos egyházak történelmileg kialakult szervezeti, szerepköri és működésrendi kiépültségével összefüggésben a vizsgált határozatokban olyan jelentős kategóriák nyertek tudatos alkalmazást, mint „a nem alkotmányossági, vagy alkotmányossági szempontból közömbös kérdés”, „az alkotmányos határok”, a „több változatban is alkotmányosnak minősülő szabályozás”, valamint „az alkotmányossági szempontból ajánlott, de nem feltétlenül kötelező megnyilvánulás” fogalma. Nem alkotmányossági kérdésnek nyilvánítja például az alaphatározat, „hogy a hosszú történelmi múltra visszatekintő, nagy létszámú egyházak ismertsége, szervezeti struktúrája és az állammal való, sok területen begyakorlott együttműködése megkönnyíti tagjai számára a vallásgyakorlást ott, ahol ehhez más (gyakran állami) intézmények közreműködésére van szükség, mint például az egészségügyi vagy a büntetés-végrehajtási intézményekben. A vallásgyakorláshoz való jog érvényesítése nehezebb vagy könnyebb lehet attól függően is, hogy az illető vallási közösség milyen jogi formában szerveződött, illetve egyáltalán öltött-e jogi formát. A vallásszabadsághoz való jog érvényesítésében meglévő gyakorlati különbségek alkotmányos határok között maradnak mindaddig, amíg nem diszkriminatív jogi szabályozásból erednek, illetve amíg nem vezetnek arra, hogy bárki vallásgyakorlását megakadályozzák.” (ABH 1993, 100.)

f) Az egyházalapítási feltételek módosításának napirendre került törekvése és vitáira tekintettel is időszerű a második alaphatározat következő megállapítása: „Az állam tehát – amíg ezzel a vallásszabadságot, s ezen belül az együttes vallásgyakorlás jogát nem sérti – belátása szerint határozhatja meg az „egyház” alapításának feltételeit... Bármely vallási közösség vallásgyakorláshoz való joga sértetlen marad akkor is, ha az „egyház” jogállását nem nyerheti el, vagy nem kívánja elnyerni.” (ABH 1993, 103.)

Az idézett megállapítások szerintem annak az általánosító következtetésnek a megfogalmazását is

lehetővé teszik, hogy a jogrendszernek az alkotmányi értékek szaporodása és hiteles alkotmánybíró-sági értelmezése következtében észlelhető alkotmányosodásával és szigorodó értéköttségével párhuzamosan egyre világosabbá válik, sőt esetenként szélesedik az alkotmányosan szabaddá nyilvánított mozgáster és az alkotmányossági szempontból közömbös működési és magatartási szféra is.

3. Más, megfelelő hatáskörrel rendelkező alkotmánybíró-ságokhoz hasonlóan a magyar Alkotmánybíró-ságnak is ki kellett dolgoznia a *pozitív diszkrimináció* feltételeit. Hasznosítva a nagymúltú alkotmánybíró-ságok tapasztalatait, e feltételeket először a 9/1990. (IV.25.) határozatában fogalmazta meg a testület. E követelmények lényege, hogy a nagyobb egyenlőség biztosításának jegyében alkotmányos cél vagy jog szolgáltatásban az érintettek egyenlő méltóságának tiszteletben tartásával és az előnyben nem részesülők valamely alapjogának önkényes megsértése nélkül lehet meghatározott jogalany vagy jogalanyok javára pozitív diszkriminációt alkotmányosan előírni és alkalmazni. Ezeket az alkotmányossági követelményeket szem előtt tartva nem minősítette alkotmányellenesnek az Alkotmánybíró-ság a vallásszabadságot és a törvényben megjelölt, ahhoz kapcsolódó közérdekű egyházi funkciók ellátását szolgáló volt egyházi ingatlanok visszaadását és egyetlen kivétellel elutasította az indítványokat. Megállapította, hogy az Etv. szerint átadandó ingatlanok az államosítások előtt is a törvényben meghatározott egyházi célokot szolgálták és most is hasonló rendeltetés betöltéséhez szükségesek. Bár az ingatlanok tulajdonba adása részben az egyházak tulajdoni sérelmeinek orvoslását is jelenti, a törvényi rendezés elsődleges jellemzője a *funkcionalitás* szolgálata, vagyis az egyházak vallási és egyéb vállalt közérdekű feladatellátásához szükséges tárgyi feltételek biztosítása. Ezért az egyházi ingatlanok előírt visszaadási rendje – az állampolgárok tulajdoni sérelmeinek ettől eltérő orvoslási megoldásához képest – nem diszkriminatív és nem alkotmányellenes. (4/1993 (II.12.) AB-határozat)

Azonos vagy hasonló feltételek hiányában utasította vissza a testület az 1395/E/1996. AB-határozatában bizonyos civil szervezeteknek azt az indítványát, hogy az Alkotmánybíró-ság nyilvánítsa alkotmányellenesnek azt a szabályozást, amely nem részesítette hasonló pozitív diszkriminációban az indítványban megjelölt szervezeteket. E határozat indokolása szerint: „Az Etv-ben kedvezményezett egyházak nem vethetők össze bármely, nem gazdasági célú – tehát a civil szférába tartozó – jogi személlyel, hanem csakis összehasonlítható funkciójú, szerepű, nagyságrendű és autonómiájú jogi személyekkel, amelyek tulajdonjoga szintén szorosan, sőt

kényszerítően kötődik valamely alapvető alkotmányos jog biztosításához. Az indítványban érintett egyesületek, civil szervezetek körülhatárolt résztevékenységre vagy meghatározott érdekek képviselőire szerveződnek, szemben az egyházakkal, amelyek célja a vallás gyakorlása. Az Alkotmány 60. § (1) bekezdésében biztosított vallásszabadsághoz való alkotmányos alapjog megvalósításához nélkülözhetetlen, hogy az egyházak a funkcionalitás elve alapján az alapjog érvényesítéséhez szükséges vagyonhoz jussanak. A vallásszabadság garantálásától ugyanis elválaszthatatlan az egyházak működőképessége, amelynek viszont feltétele, hogy az egyházak meghatározott célú tulajdonnal rendelkezzenek”. (ABH 1998, 670.)

Ugyancsak hasonló indokolással utasította el 1998-ban az Alkotmánybíróság bizonyos alapítványi és magániskolák képviselőinek azt az indítványát, hogy egyidejűleg nyilvánítsa alkotmányellenesnek a testület az egyházi iskolák javára előírt pozitív diszkriminációt és a velük szemben alkalmazott negatív diszkriminációt. (ABH 1998, 785, 799.)

Az Alkotmánybíróság nem minősítette alkotmányellenesnek a termőföldről szóló 1994. évi LV. tv. 6. §-ában biztosított azt a pozitív diszkriminációt sem, amely alapján egyházi jogi személy végintézkedés, illetve ajándékozási, tartási vagy gondozási szerződés alapján – más jogi személy-típusokkal szemben – termőföldre tulajdonjogot szerezhethet. Az indokolás szerint ugyanis ez a lehetőség „az egyházi jogi személyek alkotmányos szerepének betöltését segíti elő, a vizsgált tilalmak kijátszásának lehetősége pedig az egyházi jogi személyek körülhatároltsága és sajátosságai folytán elenyésző”. (35/1994. (VI.24.) AB-hat.)

Az alkotmány diszkriminációt tiltó rendelkezésére hivatkozva igényelték bizonyos bejegyzett egyházak képviselői a „Tábori Lelkészi Szolgálatról” szóló 61/1994. (IV.28.) Korm. r. ama rendelkezésének alkotmányellenessé nyilvánítását és megsemmisítését, amely felsorolja azt a négy történelmi egyházat, amelynek lelkészeiből tevődik össze a Szolgálat. Az indítvány eme részének elutasítását alátámasztó indokolásból a következőket emelem ki. Tábori Lelkészi Szolgálatra egyetlen egyháznak vagy katonának sincs alanyi joga. A megkülönböztetés tehát nem eleve jogosultak között történt, ezért alkotmányellenesnek csak akkor lenne minősíthető, ha az sértené az egyenlő méltóság követelményét, vagy az indítványozók vallásszabadsághoz való jogát. Ez azonban nem volt megállapítható, a Szolgálat létesítése egyébként is az állam illetékes főhatósága és az érintett egyházak megállapodásán nyugszik. A rendelet nem zárja ki újabb megállapodások kötését. Az indoklás a nyomaték jegyében idézi az alaphatározatnak azt a jelentős megállapítását, amely szerint „Az

egyházak egyenlőként való kezelése nem zárja ki az egyes egyházak tényleges társadalmi szerepének figyelembevételét”. (ABH 1993, 53.)

4. Az egyházakat érintő AB-határozatok általános jellemzőinek és néhány kiemelkedő összetevőjének elemzését annak a művelődési miniszter szabályszerű indítványára elvégzett absztrakt alkotmányértelmezésnek felidézésével zárom, amely kinyilvánította, hogy az Alkotmány 60. §-ában biztosított gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság, valamint az egyház és az állam elválasztása nem zárja ki a népesség vallási hovatartozására vonatkozó, az önkéntességet és az anonimitást biztosító, közérdekű, illetve tudományos felmérést. Az indokolásból kitűnik, hogy a határozat *nem* vonatkozik a *törvényen nyugvó statisztikai adatgyűjtésre*, másrészt pedig a jelzett önkéntes és anonim adatszolgáltatáson alapuló felmérés összeített adatai állami vagy önkormányzati kezelés esetén közérdekű adatoknak minősülnek, amelyeknek megismerhetőségét a polgárok számára biztosítani kell. [74/1992. (XII. 28.) AB hat.]

5. Az egyházügyi határozatok vázlatos bemutatása alapján is megállapíthatjuk: az Alkotmánybíróság a kapcsolódó alkotmányi rendelkezéseknek a felmerült alkotmányossági problémákra adaptált és egyben általánosító értelmezésével világossá tette, hogy *az államnak az egyházak és az állam elválasztásából fakadó világnézeti és azon belül vallási semlegessége nem jelent értéksemlegességet és közömbösséget a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az egyházak iránt*. Az Alkotmány és annak alapján az állam értéknek tekinti az ember személyiségének teljességét átható vallást, az egyházakat, az egyházak pluralitását és intézményes védelemmel segíti elő a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülését, partneri együttműködéssel támogatja az egyházak hitéleti tevékenységét, valamint az egyházi jogi személyek által létesített, fenntartott és működtetett nevelési-oktatási, egészségvédelmi, szociális, kulturális, gyermek- és ifjúságvédelmi, sport- stb. intézetek közhasznú munkásságát. *E döntések nagymértékben meghatározzák az állami egyházjog kereteit és tartalmi követelményeit*. Amint erre már utaltam, az állami egyházjog több eleme szorul még korszerű rendezésre Magyarországon. Feltételezhetjük, hogy ennek megvalósítása során felmerülő újabb alkotmányossági problémák elbírálása az Alkotmánybíróságra további nagyrahitott szerepet hárít.

XI. Az egyházak közttestületi jellegének problémái

1. Az egyház alkotmányjogi jogalanyiségának, egyes jogágazati természetű jogi személyiségének,

autonómiájának, jogainak, mentességeinek, feladatainak, valamint az állam ezekkel összefüggő kötelezettségeinek és az államra háruló tilalmaknak összegezése után, tanulmányom zárásaként véleményt nyilvánítok az egyház köztestülettelé nyilvánításának problémájáról. Boleratzky Loránd „Az egyházak mint közjogi testületek”²⁴ cím alatt kitűnően rendszerezett tájékoztatást nyújt arról, hogy mely egyházakat, milyen köztestületi jogosítványok illetik Németországban és Ausztriában. Utal szerző a bevett, az elismert és a „történeti” egyház magyar fogalmának tartalmára is. Elismeri, hogy a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. tc. nem használta a közjogi testület elnevezést, de Szentpéteri Kun Bélára és Kérészy Zoltánra hivatkozva úgy véli, hogy az egyházjogászok „a bevett vallásfelekezeteket – különösen a keresztény egyházakat – a bevett vallásfelekezetté minősítéssel automatikusan közjogi testületnek tekintették...”²⁵ Szerző tanulmányából is megtudhatjuk, hogy az 1885. évi VII. tc. alapján a Főrendi Háznak összesen 56 egyházi méltóság volt tisztsége alapján tagja, az 1926. évi XXII. tc. szerint pedig hivatala révén 33 főpap vagy egyházi főtisztviselő képviselte egyházát a Felsőházban. Ez a szám az 1940. évi XXVII. tc. értelmében 47-re emelkedett.

Szerző szerint rendkívül fontos szerepet töltött be – különösen protestáns szempontból – a „*bracchium saeculare*”, vagyis az állam segítségnyújtása az egyházi határozatok közvetlen végrehajtásában. Ez kiterjedt az egyházi adó- és egyéb járulékok, az egyházi hatóságok által hozott jogerős határozatok és ítéletek közvetlen végrehajtására, az egyházi bíróságok előtt meg nem jelenő tanúk előállítására és az egyházi hatóságok tagjainak védelmére. Boleratzky Loránd idézi Erdő Péter ama megállapítását, hogy „a történeti egyházak többé nem rendelkeznek a történetileg megalapozott különleges jogállással”, majd így folytatja: »Ez kétségkívül igaz, de vajon nem szükséges és jogilag lehetetlen-e a közjogi testületi jogállás visszaállítása? Az 1990. évi IV. tv. ugyanis valamilyeni vallásfelekezetet magánjogi testületté minősít, így tehát a történeti egyházak jogállása azonos akár egy naturalista egyesületével vagy egy „destruktív szektáéval”.²⁶ « Boleratzky az előbb idézett kérdésére vonatkozó zárókövetkeztetését így fogalmazza meg: »Ha az állam nem akar „pótvallást” jelentő ideológiát teremteni, az egyházak irányában pozitív állásponton kell lennie, s erősítenie kell jogállásukat. Állam és egyház között a partneri kapcsolat, a kooperáció elmélyítése felé teendő lépés az lenne, ha a történeti egyházak visszanyernék közjogi testületi jellegüket. Ez ma már nem jelentene különleges kiváltságos jogállást, hiszen az állandóságot tanúsító egyházak azonos jogállást kaphatnának. Az egyház mint a vallási élet önálló intézménye így lehetne az állam

erős tartóoszlopa, jogi értelemben is.«²⁷

2. Magam is egyetértéssel vallom, hogy az alkotmányi keretek között erősíteni kell az egyházak jogállását. A történeti egyházak „közjogi testületi” jellegének visszanyerésével összefüggésben azonban a következő problémákra utalok.

2.1. Szerző is megállapítja tanulmányának 80. oldalán, hogy az 1895. évi XLIII. törvény nem használja a „közjogi testület” kifejezést. A 82. oldalon azt is rögzíti Boleratzky, hogy „a bevett és az elismert vallásfelekezetek között levő, az utóbbiak számára hátrányos különbségeket megszüntető 1947. évi XXXIII. tv. lényegében elvette a bevett vallásfelekezetek közjogi testületi jogállását is, noha a vallásoktatás kötelező volta csak a következő évben szűnt meg”.

2.2. A hatályos magyar jogrendszer nem alkalmasza a „Körperschaft des öffentlichen Rechts” német és osztrák szakkifejezés szó szerinti fordításának megfelelő „közjogi testület” elnevezést. A Polgári Törvénykönyv az 1993. évi XCII. törvénnyel végrehajtott kiegészítés eredményeként „köztestület”-ről rendelkezik.

2.3. Úgy vélem, egyház a hatályos magyar szabályozás szerint azért nem lehet köztestület, mert a Ptk. 65. §-a alapján „köztestület létrehozását törvény rendeli el”. Egyház létrehozásának törvényi elrendelése pedig a hazai alkotmányos jogállami keretek között elképzelhetetlen.

2.4. A Ptk. 65. § (3) bekezdése szerint „Törvény meghatározhat olyan közfeladatot, amelyet a köztestület köteles ellátni”. Egyház ilyen tartalmú törvényi kötelezése súlyosan sértené az egyház és az állam elválasztásának alkotmányi elvét és az egyház autonómiáját.

2.5. A hazánkban köztestületként működő számos gazdasági, szakmai kamarára és más köztestületekre vonatkozó törvények a köztestületek működése tekintetében olyan kiterjedt törvényességi felügyeleti feladatokat és markáns beavatkozási jogokat biztosítanak az illetékes államigazgatási szervek és a bíróságok számára, amelyek összeegyeztethetetlenek az egyházak önállóságával.

2.6. A „*bracchium saeculare*” idézett jogosítványai ugyancsak szemben állnak az egyházak és az állam Alkotmányban megállapított elválasztottságával és az egyházak autonómiájával.

2.7. Végül megemlítem, hogy a *történeti egyházak* általános privilegizálása Magyarországon alkotmányi elvekbe ütközne.

Tudatában vagyok annak, hogy az előbbi ténymegállapítások némelyikével szemben felhozható az az ellenérv, hogy a Ptk. hivatkozott rendelkezései nem megváltoztathatatlanok. Mégis úgy vélem, hogy a köztestületi rendszer gyökeres módosítása abból a célból, hogy az egyházak is elnyerhessék a

közttestületi elnevezést, nem indokolt. Az egyházak vázolt alkotmányi jogalanyisága, vegyes jellegű, tehát részben közjogi, másrészt magánjogi természetű jogi személyisége tág keretet biztosít ahhoz, hogy az egyházak rendelkezzenek mindazokkal – esetleg a jelenlegieknél is nagyobb számú és gazdagabb tartalmú – a jogosítványokkal, mentességekkel, kedvezményekkel és közérdekű feladatokkal, amelyek a hazai alkotmányos keretek között rendeltetésük betöltéséhez, tehát a vallásszabadság gyakorlásához, valamint egyéb hagyományos, illetve korszerű közhasznú szerepvállalásaikhoz szükségesek. Ebbe az alkotmányi keretbe és közjogi szerepbe – szerintem – még az is beleférne, hogy az egyházak – a létrehozandó regionális önkormányzatok, a nemzeti és etnikai kisebbségek, az érdekképviseleti szervezetek és a közttestületek mellett – megfelelő képviseletet nyerjenek a parlament második kamarájában, ha azt az Alkotmány intézményesítené.

J e g y z e t e k

1 Erdő Péter–Schanda Balázs: Egyház és vallás a mai magyar jogban. Budapest 1993

Erdő Péter: Az egyház új jogi helyzete Magyarországon. Katolikus Szemle 1990. 3. sz.

Platthy Iván: Hogyan tovább az állam és az egyházak kapcsolatában? Magyar Közigazgatás 1998. 8. sz.

2 Kamarás István: Új vallási mozgalmak világszerte és Magyarországon. Magyar Tudomány 1999. 5. sz.

Lugosi Ágnes–Lugosi Győző (Szerk.): Szekták, új vallási jelenségek. Pannonica, Budapest 1998

3 Tomka Miklós: A magyar vallási helyzet öt dimenziója. Magyar Tudomány 1999. 5. sz.

Tomka Miklós: A vallásszociológia új útjai. In: Replika 1996

Máté-Tóth András: Vallástudományok és felsőoktatás. Magyar Tudomány 1999. 5. sz.

4 Erdő Péter: A vallási közösségek és jogi kezelésük. Jogtudományi Közlemény 1999. 3. sz.

Schanda Balázs: Az egyházi státusz rendezésének lehetséges irányai. Egyházfórum 1999. 3-4. sz.

5 Szent István Társulat, Budapest 2000

6 Valóság 2000. 1. sz.

7 Schanda: i.m. 3-5. o.

8 Schanda: i.m. 6. o.

9 Boleratzky: i.m. 50. o.

10 Boleratzky: i.m. 51. o.

11 Boleratzky: i.m. 56. o.

12 René David: A jelenkor nagy jogrendszerei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1977

Helmuth von Glasenapp: Az öt világvallás. Gondolat, Budapest 1984

kai hatalmuk alá tartozók, illetve a hatalmuk alá vetettek életviszonyait szabályozta. A király jogalkotói akaratát, amire az egyes rendelkezéseknél a „*volumus*” (akarjuk), „*decrevimus*” (elhatároztuk, határoztuk), „*decernimus*” (elrendeljük), „*statuimus*” (végeztük, rendeltük), „*iubemus*” (megparancsoljuk), „*placuit*” (tetszett, értsd: *tetszett nekünk, elhatároztuk*), „*interdicimus*” (megtiltjuk) szavak utalnak², tanácsban előkelői vagy nagyobb gyülekezet előtt nyilatkozta ki, ahogyan erről már Szent István első könyve is több alkalommal megemlékezett: „[...] *secundum decretum regalis senatus* [...]” (a királyi tanács végzése szerint) a feleségét megölni vitéz vagy gazdagabb ember vezeklés mellett tíz tinó jóvátételt adjon a megölt asszony rokonainak, „[...] *secundum decretum regalis concilii penitus interdictum est* [...]” (a királyi tanács elhatározása révén teljességgel megtiltatott, vagyis megtiltottuk), hogy a rabszolgák és rabszolganők bűnügyekben uraik, illetve úrnők ellen tanúskodjanak, „[...] *decernimus nostrorum primatum conventu* [...]” (előkelőink gyűlésén úgy határoztunk), hogy tíz tinóval bűnhődjön az, aki a szökött vitézét és szolgáját keresőnek küldöttét megveri, továbbá „[...] *in hoc regali concilio decretum est* [...]” (eme királyi tanácsban elhatározottuk, vagyis elhatároztuk), hogy az a szabad, aki más rabszolganőjével köt házasságot, örök szolgaságra vetéssel marasztalódjék, hasonlóképpen amidőn „[...] *secundum decterum senatus* [...]” (a tanács végzése) szerint a kuruzslók, varázslók a megrontott rokonainak kezére adandók (Szt. István I.: 15., 20., 25., 29., 34. fej.)³.

Szent László ún. III. könyve első felében is lehet találni utalást a tanácsra a rendelkező, a határozatot hozó király mellett, minthogy a 15. fejezet a „[...] *regis et principum decreta* [...]” (a király és a főemberek határozatait) megszegők büntetéséről rendelkezik.⁴ Szent László ún. I. törvényébe foglalt végzések pedig, ahogyan az a bevezetőből kiderül, „*presidente christianissimo Hungarorum rege Ladislao cum universis regni sui pontificibus et abbatibus, necnon cunctis optimatibus, cum testimonio tocuis cleri et populi*” (a magyarok legkeresztényibb királya, László elnökletével, országának összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel az egész papság és a nép tanúskodása mellett) születtek.⁵ Szent László ún. II. könyve pedig arról tudósít, hogy az ország előkelői Pan-

Hunyadi László: Az emberiség világvallásai az őskortól napjainkig. Budapest 1998

Michael D. Coogan (Szerk.): Világvallások /Képes Enciklopédia/. Magyar Könyvklub, Budapest 1999

Nemeshegyi Péter: A világvallások típusai. Magyar Szemle 1999.11-12-sz.

13 Ádám Antal: A vallásszabadság összetevői. Társadalmi Szemle 1994.5.sz.

14 Erdő Péter: Egyházjog. Szent István Társulat, Budapest 1992

Boleratzky Lóránd: Magyar evangélikus egyházjog. Budapest 1998

15 Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998

16 Boleratzky: i.m. 53.o.

17 Ádám Antal: Az egyházak alkotmányjogi helyzetéről. In: Dolgozatok az állam- és jogtudomány köréből XX. Pécs, 1989

Török József: Egyetemes egyháztörténelem I. II. Szent István Társulat, Budapest 1999

Schanda Balázs: Az állam és az egyház viszonyának lehetséges modelljei. Társadalmi Szemle 1995.5.sz.

Paczolay Péter: Az állam és az egyház viszonya az amerikai alkotmányban. Világosság 1995.4.sz.

18 Schanda Balázs: Szakmai koncepció a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosítására. Magyar Jog 2000.1.sz.

Sajó András: A „kisegyház” mint alkotmányjogi képtelenség. Fundamentum 1999.2.sz.

Erdei L. Tamás (Szerk.): Vallásszabadság, társadalom és hatalom (Nemzetközi Tudományos Konferencia 1999. dec. 15.) Hetek-Tedisz 2000

19. Ádám Antal: A köztisztviselők és a közjogi szerződések a posztmodern társadalom és állam kapcsolataiban. Acta Humana 21.sz. (1995)

20. Ez esetben tehát az egyházi belső rendelkezés eredményezi a jogi személylé válást. Ezt a jelenséget a szakirodalom „egyházi jog a világi jogban” szakkifejezéssel illeti. Vö. Schanda Balázs: Világi jog az egyházjogban – egyházi jog a világi jogban. Kánonjog I. 1999.7-8.sz..

21. Magyar Jog 1999.9.sz.

22. Ld. különösen a helyi adókról szóló 1990. évi C. tv. 3. § (2) bek.-ét, 13. § f/ pontját, a gépjárműadóról szóló 1991. évi LXXXII. tv. 5. §-át, az egyházak gazdálkodásának egyes kérdéseiről szóló 76/1990.(IV.25.) MT r.-et, az egyházi jogi személyek és az általuk alapított intézmények éves beszámoló készítésének és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságáról szóló 50/1992.(III.13.) Korm.r.-et, az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. tv. egyes rendelkezéseit, a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. tv. 70. § (8) bek. a/ pontját és 1.sz. mellékletét, a vámjogról, a vámeljárásról, valamint a vámigazgatásról szóló 1995. évi C. tv. 138. § (2) bek.-ét, a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. tv. 9. § (1), (5), (8) bek.-ét, a társadalombiztosítás el-látásaira és a magánnyugdíjra vonatkozó 1997. évi LXXX. tv. 16. § (1) bek. g/ pontját, 38. § (1) bek. b/ pontját és a törvény végrehajtásával összefüggésben a 202/1999.(XII.26.) Korm.r. 5/D §-át, 86. § (3) bek.-ét, 87. § (1) bek. f/ pontját.

23. E tekintetben az 1997. évi CXXIV. tv. 2002-ig jelentős átmeneti biztosítékokat határoz meg.

24. Valóság 1999.5.sz.

25. Boleratzky: i.m. 80.o.

26. Boleratzky: i.m. 82.o.

27. Boleratzky: i.m. 83.o.

Béli Gábor

egyetemi adjunktus

Árpád-kori törvényeink

A modern jog- és történettudomány a hagyományokra támaszkodva az Árpád-házi királyoknak több mint egy tucat, 14–16 törvényt, törvénykönyvet tulajdonít. Ezek közé tartoznak Szent István szokásosan 1001 tájára datált, de újabban Csóka J. Lajos meggyőző érvei szerint inkább 1024–1025 közé tehető első¹ és a valamikor 1030–1038 között született második könyvei, azután Szent László három törvénykönyve, a keletkezési sorrendet követve az ún. III., amelynek első 15 artikulusa egyes feltételezések szerint 1077 előtt, illetve 1077–1083 között, második része pedig 1077 körül, illetve 1083 után jöhetett létre, az ún. II., az 1077-ben vagy valamivel később tartott pannonhalmi gyűlés végzeményei, végül az ún. I. az 1092-ben Szabolcson üléselő (vegyes) zsinat határozatait tartalmazó, továbbá Kálmán ún. I. könyve, amely a Zemplén megyei Tarcalon 1100 körül tartott gyűlés határozatait foglalja magába, hasonlóképpen az 1100 táján keletkezett „első”, vagyis az esztergomi zsinat végzései, az 1116 előttről való ún. II. könyv: a zsidóknak adott törvény, valamint a „második”, az ugyancsak Kálmán alatt, valamikor 1116 körül ismeretlen helyen tartott zsinat határozatai. A sor az 1222-ben, majd az 1231-ben kiadott aranybullákkal, illetve az 1267. évi esztergomi gyűlésen hozott végzésekkel, szokásos elnevezéssel – mint-hogy az előzőekkel szoros tartalmi kapcsolatot mutat – az ún. harmadik aranybullával folytatódik, amit az ún. két, az 1279. júniusi, valamint augusztusi kun törvény, végül az 1290. és az 1298. évi törvény zár.

A szerzők által használt „törvény” megjelölésekre tekintettel, jóllehet, a felsorolt jogalkotási termékek első ránézésre – már csak a nagy időbeli eltérések miatt is – számos keletkezési, tartalmi és formai eltérést mutatnak, magától értetődőnek tűnik, hogy azok olyan lényegi sajátossággal bírnak, ami szükségessé teszi, sőt megköveteli elhatárolásukat az egyéb jogforrásoktól, különösképpen a (XIII. században nagy számban keletkezett) kiváltságoktól.

1. A XI–XII. századi dekrétumok

A nagy királyok, Szent István, Szent László és Kálmán törvényei a királyi jogalkotó akarat megnyilvánulásai, olyan jogi normák voltak, amelyekkel a családjába tartozók: a különféle jogállású egyházi és világi előkelők, valamint más lekötelezettek, beleértve a termelésre kényszerült szabad, majd különféle állapotú szolgáló népek, illetve (rab)szolgák, továbbá a személyesen nem függők, a politi-

nonhalmán tanácskoztak és határoztak: „*Temporibus piisimi regis Ladislai omnes nos regni Pannonico optimates in monte sancto conventum fecimus et quesivimus, qualiter malorum hominum impedirent studia et gentis nostre expedirentur negocia*” (A legkegyesebb László király idejében mi, Magyarország összes előkelői a szent hegyen gyűlést tartottunk, és megvizsgáltuk, miképpen akadályozhatnánk meg a gonosz emberek üzelmeit, és hogyan orvosolhatnánk népünk bajait).⁶

Míg az ún. I. és III. könyvek esetében nem férhet kétség ahhoz, hogy a végzemények szerzője a király, bár egyes feltételezések szerint az ún. III. törvény egyik – nagyobb valószínűség szerint a második – részét ugyancsak Pannonhalmán tanácskozó előkelők hozták, itt határozottan úgy tűnik, hogy a tanács önállóan alkotott szabályokat „minden biznnyal a király távollétében”.⁷ Ha ez így is történt, a tanács mégis csak a király elhatározásából ült össze, és az ő engedélyével, illetve utólagos jóváhagyásával állapíthatott meg kötelező normákat, mivel a tanácsnak ekkor kizárólag feladatkörei voltak és lehettek, de hatáskörrel nem rendelkezett, hiszen maga a tanács a király akaratának megfelelően alkalmasszerűen és tetszésétől függő összetételben fungáló gyülekezet volt, melynek elsődleges szerepe a királyi intézkedések, rendelkezések tudomásulvételében és végrehajtásában merült ki, és csak másodlagosan abban, hogy kinyilatkozza az erkölcs és a szokás szabályait, vagyis a kánonokat – az egyház törvényeit – , illetve a szokásjogot, ha azt ura, a király úgy kívánta.⁸ Mindezekre tekintettel Kálmán ún. I. könyve mellett, melynek írója, Albericus elbeszéli a tanács összehívásának célját is: „*Hic [...] regni principibus congregatis, totius senatus consultu [...] regis sancte memorie Stephani legalem textum recensuit*” (Ő – tudniillik Kálmán – összehívóán az ország főembereit, az egész tanács hozzájárulásával – közreműködésével – a szent emlékezetű István király törvénykönyvét felülvizsgálta), és a zsidók felől rendelkező törvényen kívül, melyet Kálmán, igaz, erről kifejezetten nem esett szó, ugyancsak tanácsában nyilatkozott ki: „*Colomannus gratia dei rex Hungarorum hanc legem dedit iudeis in regno suo commorantibus*” (Kálmán, isten kegyelméből a magyarok királya ezt a törvényt adta az országában lakó zsidóknak), az esztergomi és az ismeretlen helyen 1116 táján ülésező zsinat határozatai is az eddig említett törvények közé tartoznak, mivel sinodus szintűgy csak a király rendelkezésére, illetve engedélyével működhetett, ahogyan erre az esztergomi végzéseket bevezető, a zsinatot terhelő kötelezettség rögzítéséből is következtetni lehet: „*Imprimis interpellandus est rex*” (mindenekelőtt meg kell kérdezni a királyt), és egyúttal arra is, hogy a végzések érvényességéhez a király hozzájárulása elengedhetetlen volt, arról nem is beszélve, hogy a zsinati hatá-

rozatok nem pusztán a klerikusok, hanem a társadalom egészének életviszonyait is szabályozták.⁹ A zsinat és a tanács közreműködésével született jogi normák között tehát semmi különbség sem tehető, csupán annyi az eltérés, hogy az előbbieket egy szűkebb, csak a főpapok részvételével vagy elsősorban a kánonokat alapul véve, követve tartott tanácskozáson kerültek megállapításra, és az efféle tanács zsinat megjelölése kívánt erre nyomatékkal utalni. De ebből kétség kívül már az is kiérezhető, hogy a klérus szerepe Szent László, és különösen Kálmán alatt egyre erőteljesebbé vált ama társadalmi viszonyok rendezésénél, amelyekben az egyház a pápai hatalom erősödésének jeleként a saját törvényeit és ezzel együtt ténylegesen növekvő befolyását törekedett a saját érdekek mentén érvényre juttatni.

A király akaratként megjelenő, a király vagy a királyi elhatározásból fakadóan más, akár tisztségviselője, akár magános, mint például a sérelmet szenvedő vagy rokona által kikényszerítendő, illetve kikényszeríthető magatartásszabályokon, jogi normákon kívül egyebek a patrimonális királyság korában nem léteztek. Egyszerűen ez azt jelenti, hogy az egyedüli és egyetlen jogalkotó maga a király volt, akinek szava, rendelkezése valóban maga volt a „törvény”, amit az érintett korszakban a *diffinicio*, gyakrabban a *lex, decretum* kifejezések jelölték.¹⁰ A király által alkotott jogi norma: „törvény”, szabály, határozat, végzemény semmiféle formához nem volt kötve, az már pusztán a kinyilatkozással érvényessé vált, annak pedig ebből a szempontból egyáltalán nem volt, de nem is lehetett jelentősége, hogy írásba foglalták, avagy sem, illetve, hogy milyen alakban került rögzítésre. Ezért az említett törvények, dekrétumok közé sorolható III. Bélának az az 1174-ben tett deklarációja is, amellyel az esztergomi érsek királykoronázás körüli jogát rögzítette: „*Ego Bela [Dei] gratia Vngarie, Dalmatie, Croatie, Rameque rex, diuina disponante clementia suscipio coronam de manu Colocensis archiepiscopi, sed non in preiudicium Stigon[iensis] ecclesie, quominus Vngarici reges ab eiusdem ecclesiae archiepiscopis semper debeant in posterum coronari*” (Én, Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya, miután az isteni kegyelem elrendelte, a koronát a kalocsai érsek kezéből fogadom el, de nem az esztergomi egyház sérelmére, annál inkább a magyar királyokat ugyanennek az egyháznak az érsekei tartozzanak ezután mindig megkoronázni).¹¹

Az, hogy ez a királyi aktus kötelező magatartásszabályt állapít meg, nem szorul magyarázatra. Ahhoz pedig, hogy ebben a III. Ince pápa által 1209. május 15. -én a János esztergomi érsek számára kiadott megerősítő levelében szereplő kinyilatkozás valóban III. Bélának tulajdonítandó, nem fér kétség. A pápa

ugyanis elmondta, hogy miután átvizsgálta elődje, III. Sándor regestrumát, megtudta abból, hogy Magyarország előkelői egykor arra kérték III. Sándort, hogy Lukács esztergomi érsek vonakodása miatt „[...] őt (tudniillik III. Bélát) más koronázza meg, nehogy [az országban és] az egyházban súlyos veszedelmek támadhassanak, ha a mondott B[éla] hamarosan nem nyeri el az olajat [...] és a koronát, majd így folytatta: „ugyanaz az elődünk (III. Sándor) az előbb mondott elődödnek (Lukácsnak) apostoli irattal megparancsolta és az engedelmesség erejével elrendelte, hogy a fent mondott királylyá választottat minden halogatás, ellenkezés és tiltakozás mellőződéssel koronázza meg, vagy ha maga netán testi gyöngeség okán nem tudná megkoronázni, a szépeplékű [...] kalocsai érsekkel [tudassa], hogy az ő és az esztergomi egyház hivatalának és méltóságának sérelme nélkül összegyűlvén az ország püspökei azon a helyen, ahol a királyokat koronázni szokták, kenje királlyá és ne halogassa a koronázást, *recepto prius ab eodem electo in regem scripto, de consilio et assensu ipsorum et principum regni, aperte suo sigillo bullato* (miután előbb ugyanaz a választott azok – tudniillik a püspökök – és az ország előkelőinek tanácsából és hozzájárulásával a saját pecsétjével megpecsételt írásban megígérte), hogy ebből neki vagy az esztergomi egyháznak semmiféle sérelme nem származik, annál inkább a magyar királyokat ugyanennek az egyháznak az érseke tartozzék megkoronázni”, és egyúttal III. Ince, a nagyobb nyomatek kedvéért, a fent közölt királyi kijelentést, rendeltetést szó szerint is felidézte.¹² Miután minden kétséget kizáróan tisztázható a nyilatkozó személye, arra, hogy itt valóban királyi dekrétumról van szó, azon túl, hogy határozottan ezt támasztja alá az apostoli levélben megörökített kinyilatkozás tartalma, az szolgál további bizonyítékkal, hogy a megválasztott III. Béla püspökei és előkelői előtt nyilatkozott, tehát mint szokás, rendelkezését tanácsában hozta, és azt pecsétjével is megerősítette.

Hasonlóképpen a dekrétumok közé tartozónak kell tekinteni III. Bélának ama rendelkezését, amellyel a király előtt, a király jelenlétén végbement aktusok írásba foglalásáról határozott a Froa úraszony és Farkas nádor között létrejött szerződés kapcsán 1181-ben: „*Quum ex defectu nature humane in memoria rerum praetiratum per temporum successus de facile surrepit obliuio, dignum est scripto supportari et confirmari, quod inter legitimas contractum est personas, quatinus et scripti confirmacione, et virorum idoneorum testificacione inuolabiliter constet inconcussum. Quod ego B[éla] illustrissimus rex Hungarie, considerans, et in futurum mee regie maiestati precauens, ne aliqua causa in mei presentia ventilata et definite in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum, scripti testimonio confirmetur*” (Minthogy a feledés az elmúlt dolgok emlékezetébe az emberi természet fogyaték-

kosságából az időnek múlásával lassan belopódzik, érdemes írással oltalmazni és megerősíteni azt, amit szerződő személyek kötöttek azért, hogy az írás erejével is, alkalmas férfiak tanúságtételével is sértetlenül és háborítatlanul fennmaradjon. Ennek okáért én, Béla, Magyarország legkiválóbb királya megfontolván és a jövőre nézve gondoskodván, nehogy bármely, a jelenlétemen tárgyalt és befejezett ügy elenyésszen, mint szükségeset elrendelem, hogy akármely, a felségem jelenlétén megtárgyalt ügy írás bizonyosságával erősítsék meg).¹³

Míg az oklevél első mondata szokásos arengaszöveg¹⁴, a második egy olyan, a szó szoros értelmében vett királyi akaratnyilvánítás, amely a jövőre nézve fogalmaz meg kötelező magatartásszabályt, címzettjei pedig a király jegyzői, kancellárjai, illetve a király jelenlétén nyilatkozó felek, kérelmezők, így ez nem csak „egyenesen valami reformszerű királyi intézkedés visszhangja” – ahogyan Szentpétery Imre fogalmazott¹⁵, hanem, mint azt a „[...] *ego B[éla] [...] rex [...] duxi [...]*” is nyomatékosítja és egyértelműsíti, maga a megörökített királyi rendelkezés, határozat, aminek rögzítését egy különös előzményekkel terhes adásvételi szerződés létrejötte követelte meg, nehogy később az adott ügylet kapcsán, majd pedig más hasonló esetekben aggályok merülhessenek fel. Arról volt szó ugyanis, hogy Froa asszony, Marcell prépost felesége a Szeles nevű birtokát először az ispotályosoknak kívánta juttatni, majd akaratát megmásítva a királlyal, Makár, Péter és Pál püspökkel, a király jegyzőjével – ennek az oklevélnek a kiállítójával – történt tanácskozás után Farkas nádorispánnak adta el százhusz márkáért.

2. A XIII. századi dekrétumok

A kora Árpád-koriaktól eltérően a XIII. században kiadott dekrétumok közös jellemzője, hogy formájukra nézve kiváltságok. Ennek a ténynek azonban több szerző különös jelentőséget tulajdonít. Bónis György a korábbiaktól elhatárolandó a II. András és IV. Béla alatt kibocsátottakra korlátozottan azt állapítja meg, hogy „a feltörekvő új társadalmi rétegek, a királyi serviensek igényeit elégíti ki az Aranybulla három kiadása, s ez a decretum már nem a szentistváni értelemben vett törvény, hanem éppen olyan szabadságlevél, mint az egyeseknek vagy városi közösségeknek adott privilégiumok”¹⁶. Holub József szerint az 1222. évi aranybulla „formáját tekintve királyi kiváltságlevél, de minthogy a királlyal folytatott tárgyalások után jött létre, tulajdonképpen szerződésnek mondhatnók”, és törvénynek csak abból a szempontból tekinthető, „ahogyan ennek fogalmát Szent István törvényhozásával kapcsolatban megismertük, mert mégis csak a királyi akarat volt a forrása”.¹⁷ Más szerzők nem, vagy alapvetően nem a megelőző kor-

szakban születettekkel összevetve definiálnak, hanem a törvény és a privilégium elhatárolásával, de rendszerint anélkül, hogy pontosan közölnék, mit értenek „törvény” alatt a XIII. században. Timon Ákos csupán annyit mond, hogy ezek olyan privilégiumok, szabadságlevelek, „amelyek a többi privilegiumtól csak tartalmukra nézve különböznek”.¹⁸ Csizmadia Andor az 1222. évi aranybullát érintve mindössze arra szorítkozik, hogy ennek „dekrétum vagy kiváltságlevél jellege körül vitatkozni lehet, tartalmát tekintve azonban a jogok biztosítása miatt a törvények közé sorolható”, amit Kovács Kálmán az „ún. aranybullákról (1222., 1231., 1267.)” azzal egészít ki, hogy „ezek a király nevében kiadott dekrétumok már lényegileg nem a király rendelkezéseit, hanem főként a serviensek kiváltságait foglalják magukban, külső formájukat tekintve nem különböznek a privilégiumoktól, az egyeseknek vagy testületeknek adott királyi kiváltságlevelektől.”¹⁹ Emellett az 1290. és az 1298. évi dekrétumokat a jogtörténet jeles művelői már az előbbiektől megkülönböztetve kezelik. Bónis György a keletkezésük körülményeit alapul véve különíti el ezeket, megjegyezve, hogy az országgyűlés, pontosabban „a főurakból és nemesekből álló gyűlekezet 1290-ben vesz részt először a törvényhozásban”, továbbá hogy „1298-ban már külön tanácskoznak a főpapok a nemességgel, s maguk szövegezik meg a végzeményt, amelyet csak jóváhagyás végett terjesztenek a király és a bárók elé”.²⁰ Holub József ezeket, a kun törvényekkel együtt Bónishoz hasonlóan országgyűlési törvényeknek tekinti azzal a magyarázattal, hogy „első országgyűléseink törvényei mint a király rendeletei, határozatai jelennek meg, éppen úgy mint az Aranybulla és társai ...”, és „... a szokásos formában, királyi kiváltságlevél formájában adattak ki”.²¹ Kovács Kálmán ugyanezt vallja nagy nyomatékkal hangsúlyozva, hogy a XIII. század végén a nemességnek jelentős szerepet sikerül kivívni a törvényhozásban, és „ennek folytán megjelennek a magyar törvényalkotásban az országgyűlési törvények”.²²

Mindezek előrebocsátása után elsőként az szorult tisztázásra, hogy léteznek-e egyáltalán lényegi különbségek a XIII. századi „törvények”, illetve a XIII. századi és a korábbiak között.

Az 1222. esztendei aranybulla kiadását, mint az a bevezetőből világosan kiderül, „*nobiles regni nostri*”, azok az előkelők eszközölték ki a királynál, akik kiszorultak a hatalomgyakorlásból a király közvetlen környezetébe tartozókkal szemben. A kérelmezők sorában mellettük mások, köztük a hatalmasoknak mindinkább kiszolgáltatót királyi serviensek is felsorakoztak, de szerepük közel sem volt és lehetett olyan jelentős, mint a panaszló-kérelmező előkelőknek, amit a bulla nevezetes záradéka is nyo-

matékosít, mivel arra az esetre, ha a király és utódai nem tartanák meg az írásba foglalt rendelkezéseket, a főpapokon és a jobbágyokon (a jobbágyurakon, a királyi méltóságviselőkön) kívül csak az előkelők kaptak jogot arra, hogy a hűtlenség vétke nélkül ellenálljanak és ellentmondjanak (1222:31.tc.).

Hogy II. András a rá nehezedő nyomásnak engedve adta ki az 1222. évi végzeményeket, egyáltalán nem jelentette azt, hogy a politikáját sérelmező előkelők de jure bármiféle szerződő felek lettek volna, hogy itt valamilyen rendi értelemben vett liga vagy konföderáció jött volna létre. A király mint korábban tanácsában nyilatkozott ki, királyi akaratát jutatta érvényre még akkor is, ha ez részint nem jelentett mást mint önkorlátozást, ahogyan erre a „*volumus eciam*” (azt is akarjuk), a „*statuimus eciam*” (azt is elrendeltük) kijelentések utalnak (1222:2., 31.tc.).²³ Ugyanígyen kell tekinteni az 1231. esztendei ún. bullamegújítást, amit gyakorta tévesen bullamegerősítésnek is neveznek, jóllehet itt egyáltalán nem volt szó formális átvételről és ezzel együtt módosításról, hanem újabb végzemények kiadásáról, amiket II. András 1222 után folytatott politikája okán elsősorban szintén a perifériára szorult előkelők és az érdekeikben sértett egyháziak szorgalmaztak és könyörögtek ki.

II. András 1222. és 1231. évi végzeményei olyan gyűlés alkalmával születtek, amin a kérelmezők között felsoroltak szokás szerint megjelenhettek, ez pedig nem lehetett más mint a fehérvári törvényt nap gyűlekezet. IV. Bélának pedig abból az 1267-ben kiadott okleveléből, amellyel Dubrozló rokonainak adta vissza az őket illető földeket, világosan kiderül, hogy a nevezetes 1267. évi rendelkezések kiadására a már formálisan azonosított kiváltságosok, a súlyukat veszített előkelők és a királyi serviensek számára Esztergomban tartott gyűlés szolgáltatta az alkalmat: „[...] *cum universi nobiles regni nostri seu servienses regales, apud Strigonium communem fecissent congregationem, inter cetera, que in ipsa congregatione pecierunt a nobis, supplicaverunt nobis, ut possessionem Dubruzlou filii Dobruzlou, ipsum nos Belus filio Belus contuleramus, Joance et Mykoni fratribus eiusdem Dubruzlou reddere et restituere dignaremur* [...] (amikor országunk összes nemesei vagy királyi serviensei Esztergomban közgyűlést tartottak, egyebek mellett, amiket a gyűlésen tőlünk kértek, könyörögve kérték tőlünk, hogy a Dubrozló fia Dubrozló birtokát, ami magát Dubrozlót osztály révén öröklési joggal illetett, amit Belus fia Belusnak adományoztunk, ugyanennek a Dubrozló atyafiainak, Joának és Mikónak kegyeskedjük visszaadni és visszaszolgáltatni).²⁴ Ahogy a dekrétum bevezetője erről híven beszámol, miután IV. Béla és fiai, István és Béla fogadták, majd meghallgatták a kérelmezőket: „[...] *nobiles regni Ungariae universi qui servienses regales dicitur ad*

nos accedentes, pecierunt a nobis humiliter ac devote, ut ipsos in libertate a sancto rege St[ephano] statuta et obtenta dignaremur conservare [...] (Magyarország összes nemesei, akiket királyi servienseknek mondanak, hozzánk járulván tőlünk alázatosan és hódolattal azt kérték, hogy őket a Szent István királytól megállapított és nyert szabadságukban kegyeskedjünk megtartani), a tanács beleegyezésével határoztak: „[...] *quorum petitiones et instantias considerantes fore iustas et legitimas, habito baronum nostrorum consilio et assensu duximus admittendas*” (mivel úgy találtuk, hogy kéréseik és követeléseik jogosak és törvényesek, báróinkkal tanácsot tartván és az ő hozzájárulásukkal azokat teljesítendőnek tartottuk).²⁵

Mindebből teljesen nyilvánvaló, és az egyes rendelkezések élén szereplő „*statuimus*” (elrendeltük), „*volumus*” (akarjuk) „*concessimus*” (megengedtük), „*ordinavimus*” (elrendeltük)²⁶ is azt egyértelműsíti, hogy a király és fiai nyilatkozzák ki a nemesek életviszonyait rendező szabályokat. Igaz, ezek az akaratnyilatkozatok már magukban hordozzák a tanács akaratát. A tanács szerepe tehát már lényegi a jogalkotásban, de a rendelkezések alapja, gyökere még mindig a királyi akarat, vagyis formális értelemben, mint egykor egyedül a király a tételes jog forrása, a tanács pedig azzal együtt, hogy formálja, befolyásolja, egyben az *assensus*-ával erősíti is a királyi elhatározást, vagyis, mint ezt a korábbiak is alátámasztják, a tanács a XIII. században de facto jogalkotási tényezővé vált a király mellett.

IV. László elsősorban a III. Miklós pápának a főuraktól, különösképpen pedig a kunoktól súlyos károkat elszenvedő egyház védelmére és a további erőszakosságok megakadályozására küldött legátusa, Fülöp, fermói püspök nyomására kényszerült a kun törvények kiadására. Az I. kun törvény bevezetőjéből kiderül, hogy a végzéseket a király 1279 június 23-án Fülöp és a tanácsa előtt nyilatkozta ki: „[...] *solemniter promissimus et iuravimus ad sacrosancta dei evangelia, in presencia eiusdem venerabilis patris domini legati et omnium prelatorum et religiosorum virorum et satraparum nostrorum, qui aderant tunc presentes [...]*” (ünnepélyesen megígértük és megesküdtünk Isten szentséges evangéliumaira, ugyanazon tisztelendő atya, a legátus úr és az összes főpapok és egyházi férfiak és főembereim jelenlétében, akik akkor ott voltak).²⁷ A II. kun törvény az 1279. július 13-25. között tartott tétényi gyűlésen született, melynek végzéseit IV. László az augusztus 10. -én kiadott kiváltáslevelében rögzítette. Ez alapján ismeretes, hogy a rendelkezéseket a gyűlésen megjelentekkel tanácskozva nyilatkozta ki a király: „[...] *dominos de Cumanis et nobiles Comanorum et totam gentem eorundem, in regno nostro existentem, nos solemniter et publica congregatione in regno nostro facta, et*

diligenti deliberacione cum baronibus et nobilibus regni nostri habita descendere fecimus, modo ac locis infrascriptis [...]” (a kunok eme urait pedig és a kunok nemeseit és ugyanezek országunkban lévő egész népét, ünnepélyes és közönséges gyűlést tartván országunknak, és a bárókkal és országunk nemesivel tanácskozást tartván, a következő módon és helyeken rendeltük letelepíteni).²⁸ Jóllehet, a II. kun törvény beszél a nemesek bevonásáról a tanácskozásba, azt azonban túlzás feltételezni, hogy valóban szerepük lett volna a döntéshozatalban. A tartományúrrá vált hatalmas bárók mellett politikai súlyuk elenyésző volt, nem is beszélve arról, hogy a tétényi gyűlés alkalmával elfogadott végzéseknek előzményeül a Budán tartott tanácsban született határozatok, az I. kun törvény végzése iszolgáltak, és ezen a gyűlésen, amit szintén a pápai legátus kezdeményezett, a nemesek továbbra is csak sérelmeik orvoslását váró kérelmezőkként léptek fel, ahogyan erre, az egyetlen őket érintő, a vagyonzbiztonságukat garantáló 7. cikkelyből következtetni lehet: „*A nemesek és várjobbágyok olyan üres földjeit pedig, amelyek gyümölcsöző haszonvételi jogokkal bírnak és bővelkednek [...]* és az olyan földeket is, amelyeken ezeknek a nemeseknek és várjobbágyoknak épületeik vagy népeik vannak, illetve falujuk van, avagy más kisebb haszonvételi jogokkal bírnak, az ilyen földeket ama nemesek és várjobbágyok, akiké volt, szabadon és békésen bírják a kunok között [...]”.²⁹

Az 1290. esztendei dekrétum töredékes bevezetője szerint, miután megkoronázták, III. András „[...] *habita congregatione generali [...]*” (közgyűlést, vagyis országos gyűlést tartván) megfogadta, hogy az ország nemesének a szent királyi elődöktől nyert kiváltságait megerősíti.³⁰ Az óbudai gyűlésen a főpapok, a bárók és nemesek, illetve a nemesekkel azonos jogállású erdélyi nemesek és szászok vettek részt. Az egyháziak a nemesi tömegekre támaszkodva a bárók hatalmának megfékezésére valóban egy rendi kormányzati struktúra szabályainak elfogadását tudták kikényszeríteni és elfogadtatni a királlyal helyet biztosítva a királyi tanácsban a nemeseknek is (1290:7.,8., 9., 25.tc.)³¹, de formálisan továbbra is a király adta ki a végzeményeket, és a rendi alapon megszerveződő királyi tanács mellett a 25. artikulus szerint a gyűlésen megjelenő nemességnek – „[...] *in quodlibet anno semel omnes barones et nobiles regni nostri Albam ad congregatione convenire [...]*” (minden évben tartozzanak országunk összes bárói és nemesei Székesfehérvárra gyűlésre jönni)³² – csupán a bárók tetteinek számonkérésére volt hatalma.

Az 1298-as dekrétum bevezető része kétségtelesen már a törvényhozó rendi országgyűlés előképét rajzolja meg, ahol a nemesség nem pusztán befolyásoló csoportként szerepel, hanem formális törvényhozói jogosítványokat kap: „[...] *dominus Andreas*

[...] *congregationem indixit generalem, ad haec ut praelatos et viros ecclesiasticos, nec non et nobiles regni, exclusis quibuscunque baronibus, prout moris est, huic regno [...] salubriori consilio quo posset, subveniretur*" (András úr országos gyűlést hirdetett avégre, hogy a főpapok és egyházi férfiak, valamint az ország nemesei, kizáróan valamennyi bárót, amint az szokás, ennek az országnak üdvös tanáccsal, amennyire lehetséges, segítségére jöjjenek), de az is kiderül, hogy a Pesten a ferencesek házánál egybegyűlt főpapok, nemesek, szászok és kunok a király és a bárók hozzájárulásával tanácskoztak: „[...] *accepta auctoritate ex consensu domini regis et baronum totius regni, prouti et aliorum [...] tracta coepimus de his, quae regiae magnificentiae et statui regni totius ac etiam ipsarum ecclesiasticarum personarum et ordinum aliorum consuleretur*" (a király úrnak és az egész ország báróinak és másoknak a beleegyezéséből is nyert hatalomnál fogva tárgyalni kezdtünk ezekről, amik a király önagságának és az egész ország állapotának, és ezeknek az egyházi személyeknek és más rendeknek is javára szolgálnak).³³ A külön tanácskozás és a végzemények megfogalmazásának kiindulópontja tehát továbbra is a királyi akarat, a királyi elhatározás volt.

Az Árpád-kori jogalkotás elemeinek sorba vétele után első megközelítésben teljesen egyet lehet érteni azzal a meghatározással, amit Rugonfalvi Kiss István körvonalazott: „A következő fejlődési stádiumok vannak ... a magyar törvényhozás történetében. 1. A király akarata a tanács assistálása mellett. 2. A király és főurak akarata. 3. Szóhoz jut alázatos kérelem alakjában a papság és nemesség. 4. A király és főurak engedélyével statutumot alkotnak ...” – tudniillik a papság és a nemesség.³⁴ Az Árpád-kori törvény fogalma valóban úgy adható meg, hogy az a királyi tanács közreműködésével, majd hozzájárulásával kötelező magatartásszabályt megfogalmazó, illetve kötelező magatartásszabály megállapítására irányuló vagy ennek megállapítását engedélyező királyi akaratnyilatkozat, melynek érvényessége semmiféle kötelező formáság betartáshoz nem volt kötve, annak ellenére sem, hogy a XIII. századtól rendszerint királyi kiváltságlevélbe került rögzítésre. Lényegét tekintve tehát az Árpád-kori törvény, pontosabban a királyi határozat: királyi dekrétum nem más mint tényleges és formális királyi akaratnyilatkozat, azzal, hogy a patrimonális királyság időszakában a formális királyi akaratnyilatkozat egyet jelentett a tényleges akaratnyilatkozattal, míg a XIII. században a formális királyi akaratnyilatkozat már részint vagy alapvetően nem a király tényleges akaratát jelentette meg, hanem a király és tanácsának, majd a király, a tanács és a kérelmezők között létrejött kompromisszumot artikulálta.

3. Dekrétum és privilégium?

Ami most már a privilégium és a dekrétum elhatárolását illeti, Bónis György egyik alkalommal a következőképpen határozta meg és határolta el a kiváltságot: „amikor a király egyesek vagy közületek jogait rendezi, tehát jus singularit alkot, ezt a privilégium névvel illelhetjük. A privilégium nem szükségszerűen kiváltság mint mai értelemben, de minthogy ezek az írásos rendezések többnyire az érdekeltek (magánosok, egyházak) kérelmére történnek, rendszerint nem kötelességeket rónak, hanem inkább jogokat biztosítanak az illetőknek. A privilégium tárgya lehet adomány, mentesség biztosítása, jogok juttatása stb. Lehet a privilégium szolgáltatások szabályozása is. De nem lehet a privilégium általános jogszabály forrása, bár itt a körvonalak elmosódnak és a későbbi nagy szabadságlevelek úgy jelennek meg, mint az egész országnak adott privilégiumok. Ezért a decretum és a privilegium választóvonalára tartalom: a decretum általános, a privilegium egyedi szabály”.³⁵ Ehhez hasonló tartalmú definíciót adott Eckhart Ferenc is: „a privilegium, amellyel a király egyesek vagy közületek jogviszonyait szabályozta, tehát az általános érvényű dekrétummal szemben jus singularit alkotott. Ez a szabályozás mentességre vagy kötelezettségekre, avagy mindkettőre egyformán kiterjedhetett. ... Mivel régebben a király hozta a törvényt is, privilegium és törvény egyenlő rangú kútfő”.³⁶ Csizmadia Andor alaki szempontokat alapul véve vetette össze a XIII. század elejéig terjedő időszakra nézve a törvényt és a kiváltságot: „A korai feudális korban nincs formai különbség a királyi dekrétum és a privilégium (a királyi kiváltságlevél) között, mivel a dekrétumot is, a privilégiumot is a király oklevélalakban bocsátotta ki. Nagy különbség van azonban a jogforrások tartalmában. Míg a dekrétumok általános rendelkezéseket tartalmaznak, a privilégium kivesz valakit az általános szabályok hatálya alól, vagy különös kiváltságokkal ruház fel”.³⁷ Kovács Kálmán általában véve a privilégiumot az országos jog egyik elemének fogta fel, és egyebek mellett azt is megjegyezte, hogy „amikor a rendi-képviselési államban a törvényt a király és az országgyűlés együttesen hozza, tartalmát és keletkezés módját tekintve már határozottan különbözik a törvénytől a privilégium, amely utóbbinak kiadásában az országgyűlésnek általában nincs szerepe.”³⁸ Legújabbban is, mint a Mezey Barna által szerkesztett jogtörténeti tankönyvben, az eddig ismertettek mentén került a privilégium meghatározásra: „a privilégium fogalmát tekintve a törvényesen megkoronázott király által bizonyos ünnepélyes alakban adott különös jog, kiváltság. A patrimonális államban az uralkodó mint a hatalom birtokosa és az országterület túlnyomó részének birtokosa egyháza-

kat, püspökségeket, kolostorokat alapított és ruházott fel javakkal, másrészt világiaknak, idegen telepéseknek, községeknek, vidékeknek, egész népcsoportoknak adományozott birtokokat, kiváltságokat, ennek fejében szabályozta kötelezettségeiket, s intézkedéseinek garanciájaként okleveleket – privilégiumokat – bocsátott ki. Első királyaink idején a privilégium és a törvény fogalma még nem vált el élesen egymástól. Forrásuk a korlátlan királyi hatalom és külső megjelenésük is egyforma”.³⁹

A privilégiumok a címzettek számára kötelező normákat megállapító, illetve vagyoni juttatást biztosító, ezzel együtt gyakorta státuszváltoztatásra, különös státusz meghatározására, alapítására, másképpen: vagyoni és személyi jogok keletkeztetésére, élvezetére, valamint az ezekkel párosuló, pontosabban az ezekkel szemben elvárt kötelezettségek teljesítésére irányuló királyi aktusok, melyek kétség kívül két nagyobb, az egyest és családtagjait, emellett pedig egy nagyobb kört, közösségeket, különféle társadalmi csoportokat érintő szegmensbe sorolhatók. Ezt az elhatárolást látszik indokolni az is, hogy az utóbbi csoportba tartozó privilégiumok egyfajta közös jellegzetességként az életviszonyoknak tágabb körét szabályozták, ami nemegyszer az érintettek közösségi létét tekintve szinte minden lényegi magatartásszabály rögzítését jelentette, míg a másik csoportba sorolt privilégiumok, minthogy egyénre szabott normákat jelöltek ki, jóllehet az egyén és családja számára ezek voltak a legfontosabbak, az életviszonyok egészen szűk elemeire korlátozódtak. Ehhez azonban mindjárt hozzá kell tenni azt is, hogy jellegüktől függetlenül a privilégiumok lényegében éppen olyan királyi akaratnyilatkozatok voltak mint a dekrétumok, amiket a király éppen úgy tanácsában nyilatkozott ki adott esetben a színe elé járuló vagy járulók kérésére, kérelmére. Ezt támasztja alá egyebek mellett II. Andrásnak az az 1217-ből való privilégiuma, amellyel a zágrábi egyház szabadságait rögzítette a következőket nyomatékosítva a bevezetőben: „*Nos igitur, iustis eorum petitionibus inclinati, grato uolentes occurrere assensu, habito consilio magnatorum nostrorum, omnia privilegia predictae ecclesie in medium fecimus deduci, et per cancellarum nostrum Ugolinum perlegi, et quum nihil contradictione dignum potuerit inueniri in eisdem, omnia privilegia nostra, et predecessorum nostrum renouando, secundum quod in eisdem singulis continentur, aureo sigillo nostro confirmamus et eciam auctoritate nostra adiungentes, firmiter statuimus [...]*” (Mi tehát ezek jogszerű kérésére hajolván kegyes hozzájárulással kívánván felelni, nagyjainkkal megtanácskozván az előbb mondott egyház minden kiváltságát közzétettük, és kancellárunk, Ugrin által a sokaság előtt felolvastattuk, és mivel ugyanezek kö-

zött ellentmondással semmit sem lehetett illetni, a mi és elődeink minden kiváltságát, aszerint ahogyan egyébként azokban szerepelnek, arany pecsétünkkel megerősítjük és hatalmunknál fogva megerősítőleg elrendeltük)⁴⁰, hasonló módon II. András 1222-ben az egyháziak számára kiadott kiváltságának záradéka is, midőn „[...] *a nobis et a nostris baronibus regali sanccione facta libertatis institutio [...]*” (ez az általunk és báróink által királyi megerősítéssel alkotott kiváltság) került említésre⁴¹, ugyancsak II. Andrásnál, az 1224-ből származó, az erdélyi szászok számára adott szabadságlevelével bevezetője: „[...] *accedentes [...] fideles nostri hospites Teutonici Ultrasilvani uniuersi ad pedes nostre maiestatis, humiliter nobis conquerentes, sua querimonia suppliciter nobis monstrauerunt [...]*” (híveink, az erdélyi német vendégek mindannyian lábaink elé járulván alázatosan könyörögvén térdre borulva elpanaszolták nekünk sérelmeiket)⁴², ugyanígy II. Andrásnak a szatmárnémeti vendégek számára 1230-ban adott kiváltságlevelé: „[...] *tam presentis etatis quam future posteritatis noticia uolumus elucere, quod nos charissimi progenitoris nostri regis Bele, nec non baronum nostrorum ducti consilio [...]* *talem dedimus, donauimus et concessimus libertatem [...]*” (mind a jelen, mind az eljövendő kornak tudtára akarjuk adni, hogy legdrágább ioadékunk, Béla király, nemkülönbben báróink tanácsától vezérelvén olyan szabadságot adtunk, adományoztunk és engedtünk)⁴³, továbbá IV. Bélának 1240-ből való, a győri várnépek szolgálmányait megállapító levele: „*Ut igitur hec nostra ordinacio consilium baronum nostrorum facta a nemone ualeat retractari [...]*” (hogy tehát ezt a báróink tanácsából tett rendelkezésünket senki se tudja visszavonni)⁴⁴, majd szintén IV. Bélánál az az 1243-ból származó kiváltság, amellyel a király visszaállította a budai prépost joghatóságát az óbudai polgárok felett: „[...] *habita deliberatione et consilio nostrorum principum [...]*” (tanácskozást és tanácsot tartván előkelőinkkel)⁴⁵ stb.

Ezekután úgy tűnik, hogy a dekrétum és a privilégium között valóban csak a tartalom differenciálható, ahogyan erre a szerzők is számos esetben kitértek, mondván, hogy a dekrétum az életviszonyok tágabb, ezzel szemben a privilégiumok azok szűkebb, egy közösségre, népelemre, egyénre szabott terrénmát érintik. Ez effajta distinkció azonban jogi szempontból eleve aggályos, mert modern példával élve semmi különbség sem tehető adott jogalkotási jogosítvánnyal rendelkező szerv szabály szerinti jogi normái között: egy módosítást eszközölő törvény és ama kódex között, aminek egyik rendelkezését az illető törvény változtatta meg, jóllehet a törvénykönyv meghatározott életviszonyok rendezése kapcsán magatartásszabályok tömegét állapítja meg, míg a módosítás csak egyet vagy néhányat. Emellett az sem áll meg, hogy a privilégiumnak tekintett jogforrás-

ok pusztán a közösség, népelem, egyén vonatkozásában állapítanak meg kötelező magatartásszabályokat. Például az 1222-ből származó ún. papi bulla, amely az egyház, illetve az egyháziak sarkalatos kiváltságait, a „privilegium fori”-t és a „privilegium immunitatis”-t rögzíti, a klérus és a klerikusok szabadságaival együtt a világiak számára is kötelező szabályokat állapít meg, mint egyebek mellett az első rendelkezésben: „*ha valamely világi ezek közül valakit akár birtok, akár lopás (értsd: bármilyen vagyoni deliktum), akár földek miatt vagy bármely más kereset címén világi bíró elé merészel vinni, szenvedje ügyének tényleges elvesztését, mivel akarjuk és elhatároztuk, hogy az egyháziak közül senki se tartozzék felelni a világiak egyikének sem világi személy előtt, ha tudniillik világi bíróság előtt világi személy támadja meg őket*” vagy a harmadik szakaszban: „*Ezenkívül hasonló erővel rendeljük, hogy a tonzúrát viselő személyek közül senki se tartozzék szabadok dénárját, nehezéket vagy bármi, a kincstárat illető adót fizetni, és ha a közönséges adók behajtója ezeket követelné tőlük vagy megszállni szándékozna náluk, kergessék el csúfosan erőhatalommal, mint tolvajt és rablót. Ha jobbagyaink közül valaki, bármely hatalmas is, bármi ilyet szándékozna cselekedni rajtuk, ugyanebben a meggyalázásban legyen része ...*”.⁴⁶ Hasonlóképpen az erdélyi szászok nevezetes kiváltságában, az Andreanumban is vannak a szászokon kívül másokat érintő szabályok: „*kivévéen őket teljességgel minden joghatóság alól, régi szabadságuk szerint megengedjük, hogy a Szent György ünnepének nyolcada, Szent István ünnepének, hasonlóképpen Szent Márton ünnepének nyolcada táján mindentől szabadon tört sőt szedjenek (sőt vágjanak) úgy, hogy senki adószedő sem oda felmenvén, sem onnan megtérvén, őket ne merészelje megakadályozni*”.⁴⁷ IV. Béla 1251-ben a zsidók számára adott kiváltsága alapvetően a zsidók és keresztények közti viszonyok rendezésével foglalkozik, tehát a címzettek körébe éppen úgy beletartoznak a zsidók és a keresztények, amit a többi között két rövid rendelkezés is kiválóan illusztrál: „*... ha keresztény zsidón valamilyen sebet ejt, a vádlott az ország szokása szerint fizessen nekünk büntetést, a megsebzettnek tizenkét márka ezüstöt és azokat a költségeket, amik magára a gyógyításra szolgáltak*”, illetve „*... ha keresztény zsidót öl meg, büntessék méltó büntetéssel, és kerüljön minden ingósága és ingatlana a király hatalmába*”.⁴⁸

A hospesközösségek kiváltságaiban is több olyan szabály található, amelyek bizonyos előnyök biztosításával, terhek eltörlésével, különösképpen pedig a város joghatóságának megállapításával összefüggésben a közösség tagjain kívül mindenki más, illetve a közösség bíróján kívül más bírók vagy bizonyos bírók számára tilalmat állapít meg, mint például a szatmárnémetiek 1230-ból való privilégiumában: „*Kivettük őket is minden bíró joghatóság alól, a bírás-*

kodás lehetőségét a körülményekhez képest csak magunknak és tárnokmesterünknek tartván fenn, különösen annak kinyilatkoztatásával, hogy bárkit, akit akarnak, egyetértőleg megállapodván, a nagyobbaknak és egyaránt a kisebbeknek legyen szabad bíróul állítani”, valamint: „*Azonkívül egy minden vám behajtásától vagy zaklatástól mentes részt engedélyeztünk ugyanezeknek a fent megjelölt folyón (a Szamoson), úgy hogy sem a szatmári vár ispánja, sem a kamaránk ispánja, sem más valaki a már mondott átkelő vámja felől őket semennyire se zavarja vagy zavarhassa*”⁴⁹, ugyanígy egyebek mellett Besztercebánya 1255-ben IV. Bélától nyert kiváltságában: „*Ezenkívül falunagyot vagy bírót a közösség tanácsával és akarásával válasszának, [...] aki minden ügyükben felettük fog ítélni, és egész Magyarországon semmilyen ügyben más bíró színe előtt ne kelljen megjelenniük*”, a következőkkel kiegészítve: „*Hasonlóképpen semmilyen idézésre ne tartozzának a kúriába (a királyi udvarba) jönni, kivéve, ha különös levelünkkel lesznek majd megidézve, és a jelenlétünkön vagy azén tartozzanak megjeleni, akinek bizonyos engedélyünkből meghagyjuk*”, illetve: „*hozzátesszük azt is, hogy minden joghatóság és az időről-időre rendelt zólyomi ispánok ítéltetése alól teljességgel szabadok és mentesek legyenek*”, továbbá: „*Azt is akarjuk, hogy semmilyen adót vagy földbér címén cenzust ne tartozzanak senkinek sem fizetni*”.⁵⁰ A fentiekén túl a vendégközösségek számára adott kiváltságokban több olyan rendelkezés is szerepel, amelyek a vendégek kereskedelmi érdekeit védendő, másokra állapított meg kötelezettségeket, vagy adott kedvezményeket mint például V. Istvánnak a győri hospesek szabadságait rögzítő 1271. évi privilégiumában: „*Ezenkívül szabad vásártartást engedélyeztünk nekik mind a várban, mind azon kívül, ahol a győri ispán és annak tisztjei egyáltalán semmi joghatóságot se gyakorolhassanak, csak [...] annak a vásárnak a vámját, amit a Győr faluban tartanak, szedje be a győri ispán egészen, oly módon, ahogyan beszedni szokta*”, valamint: „*elrendeltük azt is, hogy minden Ausztriából Magyarországra érkező és Magyarországról Ausztriába tartó kereskedő áruját cserére felajánlás végett rakodja le*”⁵¹, hasonlóképpen IV. Lászlónak a vasvári vendégek számára kiadott 1279. évi rendszabásában: „*[...] elrendeltük, hogy a vásárukra jövő kereskedők nyírt posztót ne merészeljenek eladni, hanem ép darabokat tartozzanak áruba bocsátani*”, illetve: „*[...] akarjuk, hogy azok a népek, akik ugyaneme vendégek vásárán kereskedés céljából gyűlnek össze, ugyanezek vásárán portékáikból semmi vámot ne tartozzanak fizetni*”.⁶⁶

A kedvezményezetten vagy kedvezményezettekén kívül másokat is érintő szabályok az egyes egyházfőknek és egyházaiknak szóló privilégiumokban szintén számos esetben előfordulnak, mint például abban az esztergomi érsekség jogait összegző kiváltságban, amit a Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek kérelmére IV. Béla adott ki 1262-ben. Ennek

első pontjában a király az érintett egyház joghatóságát rendezte: „[...] udvarunk bírói (az országbíró) vagy országunk nádorai közül senkinek vagy semelyik más ispánnak vagy bírónak, bármi néven is nevezzék őket, ne legyen hatalma vagy ne merészeljen ítélni az esztergomi egyház semelyik népe, udvarnoka és nemese felett, hanem minden ügyben és a perek ágazataiban ugyanennek az esztergomi egyháznak az érsek által rendelt bírói, tudniillik nádora vagy udvarának bírója avagy uradalmi ispánja bírászkodjék”, amit a 8. pontban a következőkkel egészített ki: „[...] ha az esztergomi egyház nemeseit történetesen lopás vagy rablás miatt az ország nádora vagy mi, avagy utódaink udvarának bírói rendes bírói vizsgálat során elveszejtik, az ily módon megölnék birtokai ne szálljanak az ország nádorára vagy a királyi udvar bírójára, hanem az esztergomi egyházra. És ha az esztergomi egyház nádora, bírója tudomást szerez arról, hogy országunk nádoránál vagy a királyi udvar bírójánál, avagy az ország más bírójánál ugyanilyen megfogottak vannak, ezeket ugyanazok legyenek kötelesek késedelem nélkül magának az előbb mondott egyház nádorának átadni”. Emellett két, kifejezetten a nemeseket illető különös jogot is rögzített IV. Béla kiváltságának 5. rendelkezése: „[...] országunk nemesei, élők és holtak (élők között és halál esetére) birtokaikat a királyi felség további megkérdezése nélkül magának az esztergomi egyháznak adományozhassák és hagyhassák, mégis legközelebbi rokonaik birtokjogainak sérelme nélkül, és más katonáskodó nemesek módjára állhassanak az esztergomi egyház szolgálatába, annak épen hagyásával, hogy udvarnokok, tárnokok, valamint más szolgálóállapotú, a király és királyné felségnek alávetett és bizonyos szolgálatokra rendelt emberek ezt meg ne tehessék [...]”.⁵³ IV. Béla 1266-ban a pannonhalmi apátság népei feletti joghatóság megállapításakor hasonló módon külön kiemelte ama címzeteknek egy csoportját, akiket eltiltott a bírászkodástól az érintettek ügyeiben: „Minden, tudniillik pozsonyi, nyitrai, győri, komáromi, zalai, veszprémi, tolnai, somogyi ispánnak, illetve minden más bírónak és helyettesítő bírónak tudtára kívánjuk adni [...], hogy a mondott apátság népein a királyi felségen és azon kívül, akit ennek a monostornak az apátja választ, senki bíró ne merészeljen semmiképpen se bírászkodni”.⁵⁴

A jogosítottal szemben másokat kötelező magatartásszabályok adományokkal összefüggésben is megállapításra kerültek, mint például II. András ama juttatásánál, amellyel 1215-ben az esztergomi káptalannak vámszedési jogot adományozott: „[...] bizonyos királyi vámunkat az érseki Kokat falu (Párkány) kapujánál [...] Esztergom város vásárvámjával együtt [...] a Szent Adalbert egyház testvéreinek, vagyis a káptalannak adományoztuk örökre semmilyen jogot sem tartván fenn magunknak, mégis úgy, hogy minden, bármely részekből érkező kereskedők magán a révén és Esztergom városán át tartozzanak jönni, ugyanott a vámot megfizessék. Az át-

haladásról az érsek úr Scepep nevű földje és a Szent István király falva között pedig, ahol az ispotályos ház van, úgy rendelkezünk, hogy ott a szárazföldi és az egyszerű utazók sáros időben vagy szükség esetén utazzanak át, és a hajósokat magának a háznak a mestere az érsek úrral egyetértésben feltartóztathatja, és az átutazók díját osszák fel egymás között, ahogyan akarják, mindazonáltal a káptalant ne károsítsák, az eme átkelón vagy magán a révén áthaladó kereskedők pedig legyenek kötelesek Esztergom városába menni, és miután itt megfizették magának a káptalannak a vámot meg a királyi harmincadot, menjenek tovább, más bármiféle árukkal megrakott szekerekkel bármely irányból érkező kereskedők ne másutt, hanem a Kakat révén keresztül tartozzanak jönni, de ha a kereskedők valamelyike más úton haladna, akkor bármelyik ispán és kiváltképpen az esztergomi ispán az efféléket árujában marasztalja a szokásos módon”.⁵⁵ Emellett a birtokadományok kapcsán is felbukkannak az adományos jogainak megoltalmazását célzó, különféle tilalmak, mint abban az 1219-ben kelt adománylevélben is, amellyel II. András a templomosoknak juttatott földet: „[...] egy bizonyos horvátországi a Sten vár földjével, a modruzi és a bozanai földdel határos Guzke nevű földet összes tartozékaival teljesen és minden kisebbités nélkül azoknak a költségeknek és fáradozásoknak az ellentételezésére, amikkel a mondott mester, Pontius de Cruce testvér minket és a királyné úrnőt [...] támogatta, a templom szent lovagjainak [...] örök joggal való birtoklásra adományoztuk, tudniillik úgy, hogy sem bán, sem ispán, sem baiulus (királyi tiszt), sem senki más a mondott földön lakó népeknél a templom testvéreinek engedélye nélkül és akarata ellenére megszállni vagy őket bármi adó behajtása felől bármi okból zaklatni ne merje”.⁵⁶

A tényekre tekintettel tehát valójában nincsenek olyan érdemi elemek, amik az Árpád-korban a dekretum és a privilégium fogalmi elhatárolását indokolnák. Azt pedig, hogy valamely királyi rendelkezést illetően önmagában a fontosság jelentse a megkülönböztetés alapját, ugyancsak aggályos érdemi szempontként kezelni. Az azonban vitathatatlan, hogy a XIII. században bizonyos életviszonyok rendezésénél a helyzetükből adódóan nyomás gyakorlására képesek egyre erőteljesebb befolyásra tettek szert az őket érintő, politikai és gazdasági érdekeiket biztosító szabályok megalkotásában. Ez pedig valóban annak a fejlődési folyamatnak volt a kezdete, amely végül a rendek alapvető érdekeit megjelenítő jogi normák alkotásában a jogalkotói hatalom formális megosztásához vezetett a rendek és a király, pontosabban az országgyűlés és a király között, következképpen fogalmi értelemben törvény és kiváltság között csak a rendi országgyűlés létrejöttével lehet megkülönböztetni. Azok az országos gyűlések pedig, amelyeken a késő Árpád-kori végzemények egy része született, még nem tekinthetők törvény-

hozó rendi országgyűléseknek még annak ellenére sem, hogy jellegükben már nagyon sok hasonlóságot mutatnak ezekkel.

4. Dekrétum – privilégium: királyi rendszabás

Összegezve, az Árpád-korban törvény és privilégium – amennyiben kötelező magatartásszabályokat állapít meg – a jelzett különbözőségekkel együtt nem más, mint a király által kibocsátott rendszabály, *lex*. Ezzel szemben a rendi korszakban a törvény alatt már csak a királlyal együtt alkotott országgyűlési végzemények értendők, privilégiumnak pedig azokat kell tekinteni, amiket a király az országgyűléstől függetlenül adott ki közösségek és magánosok számára, amit a Tripartitum „*lex privata*”-nak, illetve „*lex singularis*”-nak, magánost illető avagy különös törvénynek is nevez a „köztörvényvel”, a „*constitutio*”-val, pontosabban a „*constitutio publica*”-val vagy „*decretum publicum*”-mal szemben.⁵⁷ Bár Werbőczy a törvényt egészen tág értelemben is használja, az alatt érti egyebek mellett a jog különös fajtát: „*lex species juris est*”, a „*jus scriptum*”-ot stb., és szűkebb értelemben is használja, midőn megállapítja, hogy „[...] *omnis potestas constitutionis et condendae legis [...] in praesentiarum ad principem nostrum spectat [...]*” (a rendelés és a törvény alkotásának joga jelenleg fejedelmünket illeti), amihez azt is hozzáteszi, hogy „[...] *nam licet lex a principe lata non esset scripta, tamen non ideo desineret esse lex [...]*” (mert ha a fejedelem által hozott törvény nem is lenne írásba foglalva, mégsem szűnne meg törvény lenni), és ezt a törvényt később a „rendeléssel” azonosítja: „*lex vel constitutio*”.⁵⁸ Ezzel együtt a II. rész 3. címében a törvények és rendeletek: „*leges ac statuta*” meghozatala kapcsán kijelenti, hogy a király nem alkothat törvényt saját elhatározásából a nemzet megkérdezése nélkül, valamint azt, hogy az országos végzemény csak akkor válik törvényé, ha azt az uralkodó jóváhagyja. Jóllehet a „*lex*” – ebben az összefüggésben, illetve ahogyan még a XVIII. században is használták: *lex publica* – és a „*lex privata*”, a törvény és a kiváltság a rendi államban már a realitásoknak megfelelően eltérő, hierarchikus viszonyban lévő jogforrásokká váltak, ez a Werbőczy által használt megjelölésük továbbra is azt juttatja kifejezésre, hogy a meghatározó közös elemük a királyi akaratelhatározás volt.

Mivel a törvény és privilégium a rendi korszakban különböző jogforrásokat jelent, és ez egyfajta visszahatásként az Árpád-kori „törvény” és „kiváltság” indokolatlan elhatárolást eredményezi, helyesebbnek látszik fogalmi szempontból pontosabban

helyettesíteni azoknak a „kiváltságoknak” a megnevezését, amelyek kötelező magatartásszabályokat rögzítenek, illetve valami olyant használni, ami ezek és a hagyományosan törvénynek tekintettek együttes megjelölésére egyaránt alkalmas.

Mint a már hivatkozott forrásokból kiderült, a *lex* és a *decretum* megjelölés a XI–XII. században többször is szerepel, a XIII. században pedig – csak az itt citált forrásokat sorba véve – a szokásosan törvénynek tekintett jogforrások egészét megjelölendő a *concessio* (engedmény) és az *ordinatio* (rendelkezés, rendelés) bukkan fel, és az 1222-ben kiadott aranybulla záradékában a „[...] *hec nostra tam concessio, quam ordinacio [...]*” (ez a mi engedményünk, illetve rendelkezésünk), az 1267. évi végzeményekben az „[...] *ut autem hec nostra ordinacione perpetuum robur obtineant [...]*” (hogy pedig ezek a mi rendelkezésünkben lévők örök érvénnyel bírjanak), az ún. II. kun törvényben a „[...] *series huiusmodi ordinacionis per nos facte [...]*” (az ennek a rendelésnek az általunk szerzett sora), az 1290. évi „törvény” záradékában pedig a „[...] *haec nostra ordinatio [...]*” (ez a mi rendelkezésünk) szövegkörnyezetben fordul elő, miként például a győri várnépek 1240-ből származó rendszabásában a „[...] *hec nostra ordinacio [...]*” (ez a mi rendelkezésünk), vagy a győri vendégek 1271. évi kiváltságában a „[...] *hec ordinacio per nos racionabiliter facta [...]*” (ez az általunk igazságosan tett rendelés).⁵⁹ Emellett az 1267. évi „törvényben” szerepel a *statutum* megjelölés is: „[...] *si quis autem [...] presentis statuti et libertatis a sancto rege St[ephani] constitute tangressor extiterit [...]*” (ha pedig valaki a jelen határozatot és a szent István király által megállapított szabadságot áthágná), valamint IV. Béla 1251. esztendei ún. zsidó kiváltságában a *constitutio* elnevezés: „[...] *hec nostra constitutio [...]*” (ez a mi rendelkezésünk).⁶⁰ Az említett, gyakorta használt jelölésekre tekintettel tehát mindazokat a királyi aktusokat, amelyek jogi normákat állapítanak meg, hiszen a *lex*, *decretum*, *constitutio*, *ordinatio*, *statutum* mind erre utalnak, eme latin megfelelőkön kívül helyesebb királyi rendelkezéseknek, vagy a még kifejezőbb királyi rendszabásoknak nevezni, és mint a tételes jogot, vagyis a *jus scriptum*-ot megjelenítő forrásokat a *consuetudo*-tól (szokásjogtól), a *consuetudo regni*-től (az ország szokásjogától) megkülönböztetni.

Rövidítés, irodalom

ÁUO. = Árpád-kori új okmánytár XI. (Szek. Wenzel Gusztáv). Bp., 1873

BÓNIS, 1941 = Bónis György: Törvény és szokás a Hármaskönyvben. In Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár, Acta Juridico-Politica 2. Werbőczy István. Kolozsvár, 1941

BÓNIS, 1942 = Bónis György: Magyar jogtörténet I., Kolozs-

- vár, 1942
- BÓNIS, 1948 = Bónis György: Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1948]
- CD. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II. (ed.: Fejér, Georgius). Buda, 1829
- CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS, 1981 = Csizmadia Andor-Kovács Kálmán-Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1985
- CSÓKA, 1974 = Csóka J. Lajos: Az első magyar törvénykönyv keletkezéstörténete. In: Jogtörténeti tanulmányok III. Bp., 1974
- ECKHART, 1946 = Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946
- ENCHIRIDION = Enchiridion fontium historiae Hungarorum. A magyar történet kútforrásainak kézikönyve (Szerk.: Marczali Henrik). Bp., 1901
- HK. = Hármaskönyv
- HO. = Hazai okmánytár VIII. (Szerk.: Nagy Imre). Bp., 1891
- HOLUB, 1944 = Holub József: A magyar alkotmánytörténelem vázlata. Első kötet. Pécs, 1944
- KRISTÓ, 1985 = Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Bp., 1985
- MA. = Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana (Ed.: Endlicher, Stephanus Ladislaus). Sangalli, 1849
- MJ. = Magyar jogtörténet (Szerk.: Mezey Barna). Bp., 1999
- MS. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. (Ed.: Knauz, Ferdinandus) Strigonii, 1874
- PRT. = A pannonhalmi szent-Benedek-rend története II. (Szerk.: Erdélyi László). Bp., 1903
- R. KISS, 1917 = R. Kiss István: III. Endre király 1298/99. évi törvénye. In: Emlékkönyv Fejérpataky László [...] évfordulója ünnepére. Bp., 1917.
- SEZENTPÉTERY, 1930 = Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930
- TIMON, 1918 = Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1918
- TÖRVÉNYEK = A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Szerk.: Závodszyky Levente). Bp., 1904

Jegyzetek

- ¹ CSÓKA 172-174. p.
- ² Például Szt. István I.: 2., 4., 7., 18., 26., 27., 34. stb. fej., Szt. László ún. III.: 2., 3., 16., 21., stb. fej., ún. I. 1., stb. fej. (TÖRVÉNYEK 143., 144., 147., 149., 151., 158., 173., 174., 178. p.)
- ³ TÖRVÉNYEK 146., 147., 150., 151. p.
- ⁴ TÖRVÉNYEK 177. p.
- ⁵ TÖRVÉNYEK 157. p.
- ⁶ TÖRVÉNYEK 166. p.
- ⁷ KRISTÓ, 1985. 97. p.
- ⁸ BÓNIS, 1948. 96. p.
- ⁹ TÖRVÉNYEK 182-183., 195., 197. p.
- ¹⁰ A diffinicio Szent István első könyvében fordul elő: „post diffinicionem huius communis concilii” (ennek a közönséges tanácskozásnak a határozata után), a decretum Szent István és Szent László óta szerepel a szövegekben, például: „in hoc regale decretum statutum est” (ebben a királyi hatá-

rozatunkban elrendeltük), „ eodem decreto” (itt: ugyaneme végzés szerint, alapján), hasonlóképpen a lex, mint például: „secundum legem de evaginacione gladii” (a kardrántás törvénye szerint, értsd: a kard kirántásáról korábban hozott törvény szerint), „hac lege componere decrevimus” (úgy határozunk, hogy eme törvény szerint adjon jóvátételt), „ante iudicem statuitur, et secundum legem tractetur” (állítsák - tudniillik a tolvajt - bíró elé, és a törvény szerint bánjanak vele) stb., (Szt. István I.: 35., 30. fej., Szt. László ún. II.: 9. fej., Szt. István II.: 7. fej., Szt. László ún. III. első fele:12. fej. TÖRVÉNYEK 150-151., 154., 168., 177. p.)

- ¹¹ MS. I. 123. p.
- ¹² MS. I. 188. p.
- ¹³ CD. II. 198-199. p.
- ¹⁴ Az arenga az oklevél érdemi részének valamilyen általános filozófiai, teológiai, jogi tartalmú gondolatot megfogalmazó bevezető eleme.
- ¹⁵ SEZENTPÉTERY, 1930. 73. p.
- ¹⁶ BÓNIS, 1941. 131. p.
- ¹⁷ HOLUB, 1944. 90. p.
- ¹⁷ TIMON, 1918. 303. p.
- ¹⁸ CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS, 1981. 75. és 141. p.
- ¹⁹ BÓNIS, 1941. 131. p.
- ²⁰ HOLUB, 1944., 120-121. p.
- ²¹ CSIZMADIA - KOVÁCS - ASZTALOS, 1981. 142. p.
- ²² ENCHIRIDION 134., 142. p.
- ²³ HO. VIII. 109. p.
- ²⁴ ENCHIRIDION 168. p.
- ²⁵ ENCHIRIDION 168-169. p.
- ²⁶ ENCHIRIDION 176. p.
- ²⁷ ENCHIRIDION 179. p.
- ²⁸ ENCHIRIDION 180-181. p.
- ²⁹ ENCHIRIDION 186. p.
- ³⁰ KRISTÓ, 1985. 260. p.
- ³¹ ENCHIRIDION 189. p.
- ³² ENCHIRIDION 191-192. p.
- ³³ R. KISS, 1917. 270. p.
- ³⁴ BÓNIS, 1942. 53. p.
- ³⁵ ECKHART, 1946. 187. p.
- ³⁶ CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS, 1981. 76. p.
- ³⁷ CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS, 1981. 144. p.
- ³⁸ MJ. 32. p.
- ³⁹ MA. 410-411. p.
- ⁴⁰ MA. 419. p.
- ⁴¹ MA. 421. p.
- ⁴² MA. 426-427. p.
- ⁴³ MA. 451. p.
- ⁴⁴ MA. 458. p.
- ⁴⁵ MA. 417. p.
- ⁴⁶ MA. 422-423. p.
- ⁴⁷ MA. 474-475. p.
- ⁴⁸ MA. 427. p.
- ⁴⁹ MA. 489-490. p.
- ⁵⁰ MA. 527-528. p.
- ⁵¹ MA. 553. p.
- ⁵² MS. I. 474-475. p.
- ⁵³ PRT. II. 330.
- ⁵⁴ MS. I. 207. p.

⁵⁵ ÁOU. XI. 155. p.

⁵⁶ HK. II. 6. és 7. c.

⁵⁷ HK. Bev. 2., 6., 11. c.

⁵⁸ ENCHIRIDION 142., 169., 183., 191. p., MA. 451., 528. p.

⁵⁹ ENCHIRIDION 169. p., MA. 447. p.

Bruhács János
tanszékvezető egyetemi tanár

A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény

1997. május 21-én fogadta el nagy többséggel¹ az ENSZ Közgyűlése a nemzetközi folyók² nem hajózási célú hasznosításainak jogáról szóló egyezményt. A 37 cikkből és a választott bírósági mellékletből álló egyezmény a tárgyi hatályt és a fogalom meghatározásokat (nemzetközi folyó, parti állam) követően meghatározza az egyezmény rendelkezései és a vízügyi megállapodások kapcsolatát, deklarálja az általános elveket (méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés, a károkozás tilalma, az általános együttműködési kötelezettség, a rendszeres adat- és információcsere), rögzíti a vízügyi viszonyokba történő beavatkozással kapcsolatos eljárási kötelezettségeket, majd szól a környezet megóvásáról, a szennyezés elleni védelemről, a folyószabályozásról és a vízügyi létesítményekről, a vizek kártételeinek megelőzéséről és csökkentéséről stb., végül rendelkezik a viták rendezéséről.

Bár az egyezmény valamennyi cikkelye vizsgálatra érdemes lenne, a jelen tanulmány – az előzmények, azaz az egyezmény előtörténetének vázolása után – csak a nemzetközi folyók jogának két karakterisztikus általános elvével, jelesül a méltányos és ésszerű részesedés és hasznosítás elvével, illetve a károkozás tilalmával, valamint néhány – az e cikkekkel – közvetlenül kapcsolatban álló rendelkezéssel foglalkozik.

Az 1997. évi New York-i egyezmény **kodifikációs szerződésként** jött létre, azaz a nemzetközi szokásjog szabályait³ alakítja át szerződéses rendelkezésekké. A kodifikációs jelleg mellett nemcsak az szól, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (továbbiakban: NJB) a nemzetközi jog ezen területének kodifikációjára (és a dolog természete szerint fejlesztésére) kapott megbízást⁴, hanem bizonyítható az is, hogy a kodifikáció közel 30 éves története során mind az ENSZ Közgyűlésének VI. sz. (jogi) bizottságában, mind az államok hivatalos véleményei-

ben e tekintetben szinte teljes konszenzus alakult ki. További érvet jelent a kodifikációs jelleg mellett az, hogy a Nemzetközi Bíróság – még hatályba lépése előtt – a Bős-Nagymaros ügyben *expressis verbis* hivatkozott az 1997. évi egyezményre⁵ és visszautalt az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a Nemzetközi Oderabizottság ügyben hozott ítéletére.⁶

Az 1997. évi New York-i egyezmény alapvetően kodifikációs jellegének következménye az, hogy a rendelkezéseibe foglalt szokásjogi szabályokat a nemzetközi közösség tagjainak kötelezően alkalmazniuk kell és ez független az egyezmény hatályba lépésétől és az abban részes államok számától.

Az előzményekről

A nemzetközi folyók nem hajózási célú hasznosításából keletkező államközi kapcsolatok jogi szabályozása *grosso modo* vízügyi megállapodásoknak nevezett nemzetközi szerződésekkel valósult és valósul meg.⁷ A nemzetközi folyók jogának ezen állapota – a tudományos kutatás szempontjából – különös nehézségek forrása. Partikuláris vízügyi szerződések halmozásáról van szó, melyek egyrészt csak a jéghegyek csúcsai, háttérben konkrét földrajzi, geológiai, hidrológiai, technikai, gazdasági, szociológiai tényezők sokaságával, másrészt nem nagyon lehet e tömegeből általános következtetéseket levonni. Nem tekinthető véletlennek az, hogy a tudományos feldolgozás csak néhány – a nemzetközi kapcsolatok és/vagy a nemzetközi jogi megoldás szempontjából különösen fontos – nemzetközi szerződésre korlátozódott,⁸ tekintettel többségük alapvetően nem politikai jellegére.⁹

A nemzetközi folyók jogának alapvetően szerződéses jellege ellenére különösen a **tudós társaságok** (a Nemzetközi Jogi Egyesület és a Nemzetközi Jogi Intézet) úgy találták, hogy a nemzetközi vízügyi gyakorlat bizonyos általános elveket is követ és kísérletet tettek ezen elvek identifikációjára.¹⁰ A Nemzetközi Jogi Egyesület 2000. évi londoni konferenciájára elkészült a *Campione Consolidation of the ILA Rules on International Water Resources 1966–1999*. c. dokumentum,¹¹ mely a korábbi határozatok szövegeinek kompilációja.

A nemzetközi folyók jogának fejlesztésében a döntő szerepet mégis a nemzetközi jog ezen területének 1970-ben elhatározott, majd ténylegesen 1976-ban megindult és 1994-ben befejezett **kodifikációja** játszotta,¹² melynek eredményeként megszületett az 1997. évi New York-i egyezmény.

A méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve

A méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve az **egyezmény 5. cikke** szerint a következő:

„1. A parti államoknak területük nemzetközi folyóit méltányosan és ésszerűen kell hasznosítani. Különösképpen egy nemzetközi folyót úgy kell hasznosítani és fejleszteni, hogy más parti államok érdekeit figyelembe vevő és a folyó megfelelő védelmének követelményeivel összeegyeztethető optimális és fenntartható hasznosításokat és előnyöket érjenek el.

2. A parti államok egy nemzetközi folyó hasznosításában, fejlesztésében és védelmében méltányosan és ésszerűen kötelesek részt venni. Ezen részvétel magába foglalja mind a folyó hasznosításának jogát, mind a védelmében és fejlesztésében való együttműködés köteleességét ezen cikkel összhangban.”

E **New York-i formula** nem különbözik lényegesen az NJB tervezeteitől. E megállapítás alapján az NJB kommentárjai segítséget adhatnak a tárgyalat cikk értelmezéséhez.

A parti államnak területe nemzetközi folyóival kapcsolatos méltányos és ésszerű hasznosítási és részesedési joga a területi szuverenitás attribútuma vagy megnyilvánulása,¹³ még ha *expressis verbis* kimondása el is maradt. A hasznosítási és ezzel összefüggő egyéb jogok semmiképpen sem abszolúta, ellenkezőleg: egyrészt együtt járnak immanens kötelezettségekkel,¹⁴ másrészt tiszteletben kell tartani más parti államok egyenlő és korrelatív vízhasznosítási jogait,¹⁵ sőt azokat védelmezni is kell,¹⁶ mely a kölcsönös részesedési jog elismerésében jelenik meg.

Miután a többi állam hasznosítási jogának tiszteletben tartása és védelme különösen a károkozás tilalma szempontjából tűnik relevánsnak, ebben az összefüggésben csak a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés jogában **bennrejlő kötelezettségek** kiemelésére szorítkozunk.

– Mindenekelőtt a hasznosításnak meg kell felelnie a méltányosság és ésszerűség követelményeinek.¹⁷

– A hasznosítás során optimális előnyöket kell elérni, mely nem azonos a technikailag legracionálisabb és pénzügyileg leelőnyösebb hasznosítással, még kevésbé az azonnali haszonszerzéssel hosszú távú veszteségek árán, továbbá nem értelmezhető úgy sem, hogy a legracionálisabb hasznosításra képes állam elsőbbséggel rendelkezne. Az optimális hasznosítás igénye egyszerűen annyit jelent, hogy valamennyi parti állam számára biztosítani kell a lehetséges hasznok maximumát, szükségleteik lehető legnagyobb mértékű kielégítését, ugyanakkor minimalizálni kell az egyes államoknak okozott károkat és a ki nem elégített szükségleteket.¹⁸

– Az 5. cikk bevezeti a fenntartható fejlődésnek az elmúlt két évtizedben kialakult és többféleképpen értelmezett fogalmát is.¹⁹

A fenntartható hasznosítás követelménye mellett – némi redundanciával – a szöveg utal a folyó megfelelő védelmének biztosítására is, melynek tartalmát feltehetően az ökoszisztémák megóvásáról, a szennyezés megelőzéséről, csökkentéséről és ellenőrzéséről, illetve az egyéb vízkárokról szóló rendelkezések /20–28. cikke/ szerint kell meghatározni.

A méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvének jogi természete

A méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvének tartalmát – a 6. cikk szerint – induktív módon, jelesül a különböző releváns tényezők együttes figyelembevételével kell meghatározni. A Nemzetközi Jogi Egyesület 1966. évi Helsinki Szabályaival bevezetett tényezővizsgálaton alapuló megközelítés (*the factor analysis approach*)²⁰ szükségképpen csak általánosan és hajlékony módon határozhatja meg a hasznosítási jogok határait.²¹ Ez következik egyrészt a releváns tényezők nem taxatív felsorolást jelentő hosszú listájából,²² melyből *ab ovo* számos kombináció, azaz alig megfogható tartalom adódhat, másrészt a tényezők vélelmezett egyenértékűségéből,²³ melynek részben ellentmond az, hogy konkrét súlyukat és jelentőségüket az adott esetben kell meghatározni²⁴ és egymást követően (*ongoing manner/successivemnt*) kell fontolóra venni,²⁵ végül abból, hogy – az objektív tényezők (pl. földrajzi, hidrográfiai, hydrológiai, éghajlati, környezeti tényezők, az érintett lakosság száma, a fennálló hasznosítások) mellett – vannak nyilvánvalóan szubjektív megfontolások (pl. a parti állam gazdasági és társadalmi szükségletei), továbbá határesetek is (pl. a határt átlépő hatások, a potenciális hasznosítások, a megóvás, védelem, fejlesztés és gazdaságosság szempontjai és az e célból foganatosított intézkedések költségei, más hasznosítási alternatívák).

Az előzőek alapján az eredmény aligha kétséges: a parti állam – a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvéből folyó – hasznosítási jogainak tartalma, terjedelme és határai bizonytalanok, meghatározásukra vonatkozó követelmények inkább csak irányelvek (*provide guidance/pour guider*).²⁶

Ennek ellenére az egyezmény 5. és 6. cikkeinek, úgy tűnik, az az alapállása, hogy minden egyes parti állam képes hasznosítási jogainak keretei között maradni, miután a méltányos és ésszerű hasznosításban és részesedésben rejlik – és kölcsönösen összefüggő – jogok és kötelezettségek végrehajtásához nincs szükség partikuláris vízügyi megállapodás megkötésére.²⁷ Miután a nemzetközi jog alkalmazása a *nemo iudex in sua causa* maxima ellentétére épül, azaz minden ál-

lam saját ügyének bírója,²⁸ továbbá nem mellőzhető – választott bírósági ítélet által kimondott – szuverenitásvédelem²⁹ sem, ezek a fenti kijelentéssel kapcsolatos kétségek elvileg nem lehetnek megalapozatlanok.

A kommentár egyes kitételei ugyanakkor – burkolt módon – ellentétesek az előző premisszával: jelsül együttműködésre, egyesített cselekvésre van szükség,³⁰ az elvileg egyenlő jogok alkalmazásuk során egymástól függenek, egymással kölcsönhatásban állnak,³¹ hasznosítási konfliktusok esetében szükség van egyeztetésekre (*adjustments/ajustements*) vagy alkalmazkodásokra (*accomodations/accomodements*).³²

Ezen utalások fényében, továbbá és figyelembe véve a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvének bennrejlő – az előzőekben exponált – ambivalenciáit az a következtetés adódik, hogy a tárgyalt cikkek ún. *non self-executing* jellegűek, azaz nem alkalmasak arra, hogy automatikusan meghatározzák az egyes parti államok hasznosítási jogainak tartalmát, terjedelmét és határait, másképpen jogszerű alkalmazásuk vízügyi megállapodás megkötését feltételezi. Aligha véletlen az, hogy a kommentárnak nem sikerül a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvének jelenlétét a nemzetközi bírói gyakorlatban kimutatni.³³

Ha az előzőekben kifejtett értelmezés helytálló, akkor a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvének általános elv rangjára történő emelésével párhuzamosan meggyengült az egyezmény normatív ereje, mint arra több delegáció a Közgyűlés VI. sz. (jogi) bizottságában rámutatott³⁴ (pl. Finnország, Svájc, Uruguay, Kanada, Egyiptom, Venezuela, Szíria, Banglades). Kérdés az, hogy a *non self-executing* jelleg feltételezését az egyezmény más cikkei, elsősorban a károkozás tilalmáról szóló 7. cikk nem cáfolják-e meg?

A károkozás tilalma

A károkozás tilalmának megfogalmazása a kodifikáció során többször változott, elsősorban annak függvényében, hogy hogyan határozták meg viszonyát a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvéhez.

Az NJB 1991-ben első olvasatban elfogadott **ideiglenes tervezetének 7. cikke** sommás szabályt tartalmaz:

„A parti államoknak a nemzetközi folyó vizeit oly módon kell hasznosítaniuk, hogy ne okozzanak érzékelhető (*appreciable/appréciables*) károkat más parti államoknak.”³⁵

E megoldásban a károkozás tilalma kapott prioritást,³⁶ melynek indokait McCaffrey, az NJB külön előadója a következőkben foglalta össze:³⁷

– A károkozás tilalma egyértelmű és könnyebben alkalmazható, mint a számos tényező kiegyensúlyozását igénylő és egyben rugalmas méltányos és ésszerű hasznosítási szabály;

– Nagyobb védelmet nyújt a gyengébb vagy az alvizi államok számára;

– A méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve kevésbé alkalmas a szennyezési és környezetvédelmi problémák megoldására.

A felsorakoztatott érveket ki lehetne még egészíteni azzal is, hogy a vízügyi megállapodásokban *grosso modo* a károkozás tilalmának gyakorlati alkalmazásáról van szó, másképpen fogalmazva: e megállapodások a vízügyi viszonyok egyoldalú megváltoztatásának tilalmából indulnak ki.³⁸

McCaffrey érveinek nyilvánvaló igazsága ellenére az NJB – a kormányok észrevételei³⁹ és *last but not least* a jogtudomány álláspontjának⁴⁰ hatására száznyolcvan fokos fordulatot hajtott végre: úgy változtatta meg a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve, illetve a károkozás tilalma közötti viszonyt, hogy az előbbi feltétlen prioritással rendelkezik. E megoldás egyenes következményeként a károkozás tilalma bonyolult formában jelenik meg.

Az NJB 1994. évi **végleges jelentésének**⁴¹ 7. cikke szerint

„1. A parti államoknak elvárható gondosságot kell tanúsítaniuk avégett, hogy a nemzetközi folyó hasznosítása során ne okozzanak jelentős (significant/significatífs) károkat más parti államnak.

2. Ha minden elvárható gondosság kifejtése ellenére egy másik parti állam jelentős károkat szenvedne és a két állam között nincs ilyen hasznosításra vonatkozó megállapodás, a hasznosítással kárt okozó állam a károsult állammal tanácskozást folytat az alábbiakról:

a) az adott hasznosítás mennyiben tekinthető méltányosnak és ésszerűnek a 6. cikkben felsorolt tényezők alapján;

b) a hasznosítás olyan ad hoc jellegű kiigazításáról, mellyel bármely okozott kár kiküszöbölhető vagy mérsékelhető, valamint ha helyénvaló, a kártérítés kérdéseiről.”

A végleges tervezet idézett cikke elfogadja azt, hogy a nemzetközi folyók hasznosítása során bizonyos károk nem kerülhetők el,⁴² azaz a károkozás ténye önmagában nem tesz valamely hasznosítást jogellenessé. A károkozási tilalom tehát magatartási és nem eredménykötelezettség.⁴³ Nemzetközi jogsértésről így akkor van szó, ha a parti állam hasznosítása során túllépi a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve által meghatározott mértéket, amelyhez a kommentár hozzáfűzi: a hasznosítás méltányosságának és ésszerűségének bizonyítása arra az államra hárul, mely jelentős kárt okoz.⁴⁴

Ha pedig az elvárható gondosság kifejtése ellenére más parti állam jelentősen károsodik, ebben az esetben konzultációs kötelezettség keletkezik. E konzultáció tárgya egyrészt az, hogy az adott hasznosítás mennyire méltányos és ésszerű, másrészt – a károk megszüntetése vagy csökkenése érdekében – e hasznosítást milyen mértékben kell korrigálni, végül az esetleges kártérítés.⁴⁵

A végleges tervezet vázolt megoldásának érdekeit elismerve, pl. azt, hogy az „elvárható gondosság” fogalmának inkorporálásával a parti államnak a magánszemélyek vízhasznosításai feletti jogai (engedélyezés, ellenőrzés, továbbá intézmény- és eszközrendszer) és annak hatásai megfelelő megfogalmazást kaptak, nem hallgathatók el az olyan kétségek sem, hogy vajon az elvárható gondosság egységes vagy országoként különböző mércét jelent-e, továbbá elmosódik a jogellenes kár és az egyéb károk közötti különbség, végül az is felvetődik, hogy nem szükséges-e bizonyos károkat – sajátos természetük alapján – külön kezelni. Ez utóbbira a kommentár kifejezetten utal is azzal, hogy az emberek egészségének és biztonságának okozott kár önmagában *inherently/intrinséquement* méltánytalan és ésszerűtlen.⁴⁶ Ezenkívül a 29. cikk *expressis verbis* kimondja azt, hogy nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres összeütközések során a nemzetközi folyók, illetve a létesítmények, berendezések és más műtárgyak nem használhatók a nemzetközi jogal ellentétes módon. Kérdéses az, hogy e sor nem folytatható-e pl. az ökológiai károkkal vagy azok egy részével, a vizek kártételei (pl. árvizek, erózió, aszály, balesetek) egyes megnyilvánulásaival, a jövőben hasznosítások ellehetetlenülésével.

Az ENSZ Közgyűlésében 1996-ban és 1997-ben lefolytatott éles viták után, melyben ismételt napvilágra kerültek a felvízi és alvízi országok közötti érdekellentétek,⁴⁷ az **1997. évi egyezményben** a károkozás tilalmát újrafogalmazták.

A **7. cikk szövege** a következő:

„1. Amikor területükön nemzetközi folyót hasznosítanak, a parti államok kötelesek minden megfelelő intézkedést megtenni azért, hogy ne okozzanak jelentős károkat más parti államoknak.

2. Ha másik parti államnak mégis jelentős kárt okoznának, azok az államok, melyek hasznosítása e kárt okozta, erre vonatkozó megállapodás hiányában minden megfelelő intézkedést megtesznek, közzé adva figyelembe véve az 5. és 6. cikkek rendelkezéseit és tanácskozva az érintett állammal e kár megszüntetése vagy csökkentése érdekében és esetleg megvitattva a kártérítés kérdését.”

Az új megoldás elkerüli azt, hogy a károkozás tilalmát egyértelműen elárnyékolja a méltányos és

ésszerű hasznosítás és részesedés elvének,⁴⁸ továbbá az „elvárható gondosság” fogalmának a „minden megfelelő intézkedés” foganatosításának kötelezettségével való felcserélésével tovább pontosítja a parti államokat terhelő nemzetközi kötelezettségeket. Ennek ellenére továbbra is nyitott a jogellenes és a nem jogellenes kár közötti határvonal, melynek kiágazása az a további probléma, hogy a jelentős kár meg- egyezik-e a *de minimis*-t meghaladó kárral.⁴⁹ Ezenkívül az egyezmény tárgyalt cikke sem fordította vissza az egyezmény rendelkezései normativitásának csökkentési folyamatát, ellenkezőleg: a két általános elv párhuzamosságának, egyenrangúságának elfogadásával, mint *soft law* megoldással kiszélesítette a parti államok lehetőségeit a nemzetközi jog ezen szabályainak alkalmazásában.

Mikor minősül a károkozás nemzetközi jogsértésnek?

A tervezett intézkedésekről (*planned measures/ mesures projetées*) szóló és a különböző eljárásjogi kötelezettségeket (notifikáció, felfüggesztés, konzultáció és tárgyalás) kodifikáló részben különös rendelkezést tartalmaz az egyezmény **17. cikkének 2. pontja**:

„A konzultációk és a tárgyalások azon az alapon folytatandók, hogy minden államnak a jóhiszeműség alapján ésszerűen figyelembe kell venni a másik állam jogait és törvényes érdekeit”.

E formulában eltűnik a jogok és az érdekek közötti különbség, ami nem tekinthető a releváns nemzetközi szokásjog adekvát visszatükrözésének.

A jogok és érdekek összemossa ellen szól a *Lanoux tó* ügyben hozott választott bírósági ítélet egyértelmű megállapítása: „Spanyolország követelheti jogainak tiszteletben tartását és érdekeinek figyelembevételét”,⁵⁰ azaz a jogokat el kell ismerni, megsértésük nemzetközi jogsértés,⁵¹ a mérlegelés lehetősége csak az érdekekre vonatkozhat.

Ezenkívül a figyelembevételi kötelezettség az 1997. évi egyezményben (és a tervezetekben is!) csak az új hasznosításokhoz kapcsolódik,⁵² azaz **egyszeri (és nem folyamatos) eljárási kötelezettséget jelent**. E megoldás ellen legalább két érv szól: egyrészt állítható-e megalapozottan az, hogy már létező hasznosításnak nem lehetnek jóval később bekövetkező vagy később felismert káros hatásai, pl. a természeti körülmények megváltozása vagy a vízhasznosítás technikai megoldásainak fejlődése⁵³ következtében, másrészt – ha ez így van, vagy legalábbis lehetséges, akkor – hogyan valósítható meg az egyezmény fő célja, jelesül a folyók hasznosításával kapcsolatos konfliktusok elkerülésének elősegítése.⁵⁴

A notifikációs-konzultációs kötelezettség folyamatos jellegét a nemzetközi gyakorlat is alátámasztja, mellyel kapcsolatban – a *Grand Canal d'Alsace* példája⁵⁵ mellett – a Nemzetközi Bíróságnak a Bös-

Nagymaros ügyben hozott ítéletére lehet hivatkozni:

„Ezen új normákat figyelembe kell venni és ezen új követelményeket megfelelően értékelni kell nemcsak akkor, amikor az államok új tevékenységre gondolnak, hanem a múltban megkezdett tevékenységek folytatása alkalmával is.”⁵⁶

Az általános elvek kettőssége és annak következményei a nemzetközi folyók jogában

A méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve, valamint a károkozás tilalma közötti hierarchia ambivalens kizárásával az 1997. évi egyezmény tulajdonképpen visszatért az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a Nemzetközi Oderabizottság ügyben hozott ítéletéhez, amely általánosságban hivatkozott a nemzetközi folyami jog általános elveire, különösen a parti államok közötti teljes egyenlőségre és az érdekközösségből kialakuló jogközösségre.⁵⁷ Az e formulában tükröződő korlátozott területi szuverenitás⁵⁸ egyben involválja a felvízi országok érdekeinek megfelelő méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve és az alvízi országok érdekeit védő károkozás tilalma közötti egyenértékűséget. Ez a Nemzetközi Jogi Intézet 1961. évi salzburgi határozatának álláspontja is, mellyel identifikálta a nemzetközi folyók nem hajózási célú hasznosításait szabályozó nemzetközi szokásjogi elveket.⁵⁹

A nemzetközi jogban nem kivételes az egyenértékű, ugyanakkor egymásnak bizonyos mértékig ellentmondó **elvek kettőssége**,⁶⁰ mely alkalmas ambivalencia létrehozására, másképpen – a nemzetközi folyók jogában – **a parti államok jogainak és kötelezettségeinek relativizálására**. E következtetés jól illusztrálható a Bős-Nagymaros ügyben hozott ítélettel, melyben a Nemzetközi Bíróság egyrészt megállapította a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elvének megsértését, másrészt csak a Duna elterelésének a Szigetköz ökológiájára gyakorolt folyamatos hatások tényének rögzítésére szorítkozott,⁶¹ holott egy évvel korábban – a nukleáris fegyverek legalitása ügyben adott tanácsadó véleményben – a károkozás tilalmát a nemzetközi környezetvédelmi jog általános szabályának minősítette.⁶²

A parti államok alapvető jogainak és kötelezettségeinek relativizálódása a nemzetközi szokásjog szintjén újból felveti azt, hogy az egyezmény 5. és 7. cikkébe foglalt általános elveket *non self-executing* jellegűnek kell tekinteni. Ebben a vonatkozásban ismét hivatkozni lehet a Bős-Nagymaros ügyben született ítéletre:

„Nem a Bíróságra tartozik annak meghatározása,

hogy mi legyen a Felek által folytatandó tárgyalások végső eredménye. A Feleknek maguknak kell közös megállapodással olyan megoldást találni, amely figyelembe veszi a szerződés céljait – melyeket együttes és integrált módon kell elérni –, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog normáit és a nemzetközi folyók jogának elveit.”⁶³

Összegezés

E tanulmány a nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény egyik – megítélésünk szerint – legfontosabb aspektusával foglalkozott: mit jelent a méltányos és ésszerű hasznosítás és részesedés elve, illetve a károkozás tilalma és az erről szóló cikkek hogyan határozzák meg viszonyukat. Az előbbi elv bennrejlő bizonytalanságait a két általános elv kapcsolatának végül is ambivalens megoldása tovább fokozta, így jogszerű alkalmazásuknál szinte *conditio sine qua non* az érdekelt államok közötti vízügyi megállapodás megkötése.

Ez utóbbi felveti az 1997. évi egyezménynek a vízügyi megállapodásokról szóló 3. és 4. cikk elemzésének szükségességét, továbbá nem mellőzhető az ökológiai rendszerek megóvására, a szennyezés elleni védelemre, a vizek kártételei és a vizek által előidézett szükséghelyzetek esetében foganatosítandó megelőzési és enyhítési kötelezettségek vizsgálata sem. E feladatok teljesítéséhez további tanulmányok szükségesek.

Jegyzetek

¹ 103 igen szavazattal, 3 nem (Burundi, Kína, Törökország) és 27 tartózkodás ellenében.

² A munkanyelveken: *international watercourses/cours d'eau internationaux*.

³ Ebben az összefüggésben a „nemzetközi jog általánosan elismert szabályai” (Alkotmány 7. § 1. pont) a nemzetközi szokásjoggal azonosíthatók, bár a vízügyi viták békés elintézésének kötelezettsége esetében (33. cikk), továbbá a fegyveres összeütközések alatt a nemzetközi folyók és létesítmények védelmére vonatkozó szabálynál (29. cikk) nehezen vitatható az, hogy azok a nemzetközi jog imperatív szabályaihoz (nemzetközi *ius cogens*) tartoznak. A nemzetközi jog általános szabályainak fogalmáról l. Bruhács János: Nemzetközi jog I. Dialóg-Campus Kiadó, 1998. 146. és köv. o.

⁴ L. az NJB statútumának 15. cikkét.

⁵ I.C.J. Reports 1997, pp. 53. és 80., 85. és 147. §§

⁶ *Ibid.* p. 56, 86. §

⁷ L. *Yearbook of International Law Commission*, 1974, Vol. II. Part Two; *International Treaties Concerning the Non-Navigational Uses of International Watercourses* (FAO, *Legislative Studies* No. 55); *Bilateral and Multilateral Agreements and Other Arrangements in Europe and North America on the Protection and Use of Transboundary Waters.* /Doc. E/ECE/WATER/R. 57 and 85, Doc. E/ECE/ENWA/5/; stb.

⁸ A legújabb pl. Elhane, A. P.: *Hydropolitics in the Third*

World: Conflicts and Cooperation in International River Basins. Washington: US Institute of Peace Press, 1999. p. 309

⁹ E következtetésre jutott a Nemzetközi Bíróság – a *clausula rebus sic stantibus* vonatkozásában – a Bős-Nagymaros ügyben. I.C.J. Report 1997. p. 61, § 104. Ezzel ellentétesen, jelsül a külpolitikai háttérrel és a KGST összefüggéseiről I. *Hungarian Memorial* vol. I. pp. 15–31 és pp. 64–68, és *Hungarian Replay*, vol. I. pp. 70–74 és vol. II. Appendix 3 (COMECON and the „Ideological Neutrality” of the Project) pp. 125–140.

¹⁰ Összefoglalását I. **Bruhács János**: Nemzetközi vízjog. Bp., Akadémiai Kiadó, 1986. 21–26. o. és **Bruhács János**: The Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses. Budapest/Dordrecht 1993. pp. 17–20.

¹¹ ILA London Conference (2000), Second Report of the Committee on Water Resources Law, p. 28

¹² Összefoglalását I. *Rapport de la Comm. de droit international sur les travaux de sa quarante sixième session*. AGDO. Doc. Supplement No. 10/A/49/10/ pp. 214–216.

¹³ *Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa quarante-troisième session* (Chapitre III), AGDO, Quarante-sixième session, Supplément No 10, /A/46/10/ /továbbiakban: *Rapport 1991/*, 5. cikk kommentárjának 8. §, *Ui. pl. az 1972. évi stockholmi környezeti nyilatkozat 21. elvében, vagy az 1992. évi riói környezet és fejlődés nyilatkozat 2. elvében.*

¹⁴ Ezt egyértelműen bizonyítja az, hogy az angol szöveg a *shall* segédigét használja

¹⁵ *Rapport 1991*, 23. §

¹⁶ Egyezően **M. Huber** választott bírónak a Palmas szigetek ügyben hozott ítéletével (AJIL, 1928, p. 876). A szuverén egyenlőség elvéhez fűződő viszonyáról I. **Bruhács János**: Nemzetközi jog II. Budapest/Pécs, Dialóg-Campus, 1999. 29. o.

¹⁷ A méltányosság és ésszerűség viszonyáról I. **Bruhács János**: Nemzetközi vízjog. Budapest, 1986. 206. és köv.o.

¹⁸ *Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa quarante-sixième session* (Chapitre III) 2 mai - 22 juillet 1994. AGDO, Quarante-neuvième session, Supplément No 10, /Doc. A/49/10/ (továbbiakban: *Rapport 1994*) art 5, § 3, p. 239.

¹⁹ Megjelenik az 1992. évi riói környezet és fejlődés nyilatkozat 4. elvében. Részletesebben I. **Lang, W.** (ed): Sustainable Development and International Law. London/Dordrecht/Boston: Graham and Trotman/Martinus Nijhoff, 1995.; **Doumbé-Billé, S.**: Droit international et développement durable. In: Les hommes et l'environnement/Mankind and the Environment. Études en hommage à Alexandre Kiss. Éditions Frison-Roche, 1998. pp. 245–268. A fenntartható fejlődés megjelenik a Bős-Nagymaros ügyben hozott ítéletben is. I.C.J. Report 1997. *in fine* p. 78, § 140 és különösen Veeramantry alelnök egyéni véleményében. *Ibid.* pp. 88–119.

²⁰ ILA, Report of the Fifty-second Conference held at Helsinki, 1966. (London, 1967) p. 488–491. o.

²¹ *Rapport 1991*, art. 6. kommentár § 1 és *Rapport 1994* art. 6 kommentár § 1, p. 252

²² A 6. cikk 7 pontból álló listáján legalább 17 tényező szerepel

²³ *Rapport 1994*, art. 6 kommentár § 3, p. 252

²⁴ *Ibid.* p. 256, § 9

²⁵ *Ibid.* p. 256, § 9

²⁶ *Ibid.* p. 256, § 9

²⁷ *Ibid.* art. 5, § 5. p. 240

²⁸ **Bruhács János**: Nemzetközi jog I. 57. o.

²⁹ *Lanoux* tó ügyben hozott ítélet. R.G.D.I.P. 1958. p. 100

³⁰ *Rapport 1994*, art. 5, § 5, p. 240

³¹ *Ibid.* § 11, p. 243

³² *Ibid.* p. 242

³³ *Ibid.* § 23, p. 250. A jogesetekben inkább a károkozás til-

almának elismerése mutatható ki. A *Meuse* ügy (121. sz. jegyzet) idézése pedig nem helytálló, miután az Állandó Nemzetközi Bíróság saját szerepét a különböző belga-holland szerződések vizsgálatára korlátozta és eltekintett az általános nemzetközi jog figyelembevételétől. L. **Bruhács**: Nemzetközi vízjog 13. o.

³⁴ Doc. AGDO quarante-neuvième session. *Comptendu analytique de la Sixième Commission*. Point 137 de l'ordre du jour. A/C.6/49/SR. pp. 17–41.

³⁵ Doc. AGDO A/46/405, p. 16.

³⁶ **McCaffrey, S.**: The ILC and its efforts to codify the international law of waterways. *Schweiz. Jahrbuch für International Recht*, Band XLVII, 1990. p. 50.

³⁷ *Ibid.* pp. 51–52.

³⁸ **Bruhács János**: Nemzetközi vízjog. 116. o. A vízügyi megállapodások listája és a nemzetközi gyakorlat egyéb releváns elemei. uo. 160–190. o.

³⁹ Doc. A/CN.4/447 et Add. 1 a 5. Az indokokat I. az új külön előadó, Rosenstock jelentéseiben. Doc. A/CN.4/451. és A/CN.4/462

⁴⁰ Az NJB a méltányos és ésszerű hasznosítás és részese-
dés elve primátusának elismerésével visszatért az ILA 1966. évi Helsinki Szabályaihoz, melyben ezen elv kulcselv (*key principle*) rangot kapott (I. **Bruhács J.**: i.m. 201. és köv. o.) és amelyhez az ILA következetesen ragaszkodott, I. 1982. évi *Montreal Rules* 5. cikkét. ILA Report of the Sixtieth Conference, held at Montreal 1982, pp. 168–170. Az 1991. évi tervezet kritikáját I. 3 *Colo. J. Int. 'l L. and Pol'y* (1992), továbbá **Bourne, Ch.**: The Primacy of the Principle of Equitable Utilization in the 1997 Watercourses Convention. *Ann. canadien de Droit international 1997*, pp. 215–231.

⁴¹ *Rapport 1994*, p. 256

⁴² *Ibid.* art. 7. § 4, pp. 257 et 258

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.* § 14, pp. 262–263

⁴⁵ *Ibid.* § 18, p. 264

⁴⁶ *Ibid.* § 14, p. 263

⁴⁷ Összefoglalását I. **Cafilisch, L.**: La convention du 21 mai 1997 sur l'utilisation des cours d'eau internationaux à des fins autres que la navigation. AFDI XLIII(1997) pp. 775–781.

⁴⁸ *Ibid.* pp. 780–781. et 796–797.

⁴⁹ Az ún. *Statement of Understanding* szerint a jelentős kár nem azonos a lényeges(súlyos) *substantial/substancielle*/kárrel

⁵⁰ R.G.D.I.P. 1958. p. 117.

⁵¹ Kivéve a sértett állam beleegyezésének mint jogellenes-
séget kizáró körülménynek az esetét. L. az állam felelősségéről szóló 1996. évi tervezet 29. cikkét.

⁵² *Rapport 1994*, art. 11, § 4, p. 282.

⁵³ Erre utal a *Lanoux* tó ügyben hozott ítéletnek a technikai veszélyekre vonatkozó kitétele /R.G.D.I.P. 1958, p. 102./

⁵⁴ *Rapport 1994*, art. 12. § 2, p. 283.

⁵⁵ **L'Huillier, J.**: Les conventions conclues par la France sur l'utilisation de la force motrice des cours d'eau internationaux. AFDI IV (1958) pp. 698–704.

⁵⁶ I.C.J. Report 1997, p. 78, § 140 *in fine*

⁵⁷ *Affaire relative à la juridiction territoriale de la Commission internationale de l'Oder*. C.P.J.I. Série A No 23, p. 27. A Nemzetközi Bíróság a Bős-Nagymaros ügyben kifejezetten hivatkozott erre az ítéletre (I.C.J. Report 1997, p. 56, § 85)

⁵⁸ **Lipper, J.**: Equitable Utilization., In: **Garretson, A.H. - Hayton, R.D. - Olmstead, C.J.** (ed): The Law of International Drainage Basins./New York 1967. pp. 28–29.

⁵⁹ *Ann. de l'Institute de droit int.* 1961. vol. II. pp. 381–384. Kritikáját I. **Bourne, Ch.**: The Right to Utilize the Waters of International Rivers. *Ann. canadien de Droit int.* 1971. p. 233. N.B. Az Intézetnek a nemzetközi folyók szennyezéséről szóló 1979. évi athéni határozata (*Ann. de l'Institut de droit int.*, 1979. vol. II. pp. 196–203) viszont kizárólag a károkozás tilalmát te-

kinti irányadónak a szennyezés vonatkozásában.

⁶⁰ Lacharriére, G.de: La politique juridique exterieure (Paris, 1983) p. 96.

⁶¹ I.C.J. Report 1997, p. 53, § 85.

⁶² C.I.J. Rec. 1996, pp. 241-242, § 29.

⁶³ I.C.J. Report 1997, p. 75, § 141. E kitétel emlékeztet a *Hayta de la Torre* ügyben hozott 1951. évi ítéletre. (C.I.J. Rec., 1951. p. 71.)

Visegrády Antal

tanszékvezető egyetemi tanár

Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban

1. Bevezetés

Az európai integrációval foglalkozó nemzetközi szakirodalomban ma már úgyszólván közhelynek számít az a tétel, miszerint az Európai Unióban ún. törésvonalak léteznek. Közelebbről:

- a) a centrum- és a perifériaországok;
- b) a keleti és nyugati tagállamok, valamint
- c) a protestáns és a katolikus vallású nemzetek között.¹

Ezekhez – a magam részéről – negyedikként hozzátenném a politikai és jogi kultúrájuk tekintetében érzékelhető törésvonalakat is.

Közismert, hogy a középkortól a XVIII. század végéig az európai kontinensen egységes jog és egységes jogtudomány létezett,² mely egyfelől a Corpus Iuris Civilis-en, másfelől a Corpus Iuris Canonici-n alapult. E két joganyag mellé a középkor folyamán számos fontos jogintézmény társult egyes territoriális jogokból és szokásokból. Mindezek együttesen alkották az ún. ius commune-t.

A XIX. századtól azonban a jog már egyenlővé vált az egyes nemzetállamok jogával. S ebben kell látnunk vizsgált témánk gyökereit, jóllehet az utóbbi évtizedekben az Európai Közösség jogalkotási törekvései egyre inkább egy egységes európai jog felé mutatnak.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a „törésvonalak” kifejezést nem pejoratív értelemben használom, hanem annak érzékeltetésére, hogy az erős európai identitás alapját éppen a jogi kultúrák közötti különbségek fenntartása alkotja.

2. A jogi kultúra fogalma

és klasszifikációja

A kultúra és a jog között állandó kölcsönhatás,

sokrétű összefüggés áll fenn,³ amelyet két alapvető tételben lehet összefoglalni: egyfelől a jog egyik összetevője az adott társadalom kultúrájának, másfelől pedig nincsen olyan jog vagy jogrendszer sem, amelyet ne hatna át a társadalom kultúrája. A jogi kultúra éppen úgy történetileg alakult ki mint a politikai kultúra, s ez utóbbi befolyásolja, sőt alakíthatja előbbi jellemzőit és megvalósulását.⁴ A jogi kultúra mindig a tradíció és az innováció között áll. A jogi kultúra fejlődése hosszú távú folyamat, amelynek során nemcsak a szerves növekedésről, hanem a meglévő kultúra ápolására irányuló feladatról is szó van. A jogi kultúra tehát nem csupán ragaszkodás a kialakulthoz, de nem is csak változtatás pusztán a változtatás kedvéért.⁵

A jogi kultúra komponensei az alábbiak:

- a) az írott jog és az élő jog;
- b) az intézményi infrastruktúra (bírószaki rendszer, jogász hivatás);
- c) a jogilag releváns magatartás modelljei (pl. pereskedés), valamint
- d) a jogtudat.⁶

A jogi kultúra bizonyos szempontból kettéválasztható „külső” (laikus) és „belső” (jogász) jogi kultúrára.⁷

Egy másik felfogás egyenesen jogi „szubkultúrákról” beszél. Példaként említi, hogy a bíróságok a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadókat elítélik Észak- és Dél-Norvégiában, míg Nyugat- és Közép-Norvégiában felmentik őket.⁸

Világméretben a regulatív és az orientatív jogi kultúrák különböztethetők meg.⁹

A tipikusan az „euro-atlanti” kultúra társadalmaira jellemző regulatív jogi kultúrában a jog elfogadása a magatartást valóban, normatív értelemben irányító szabályként történik,¹⁰ de távolról sem azonos mértékben. A common law rendszerekben pl. a bíróság tekintélye jóval nagyobb mint más országokban. De az ún. kontinentális jogi kultúrák sem egyöntetűek. Hogy csak két példát említsék: a jogot tradicionálisan nagyra értékelő és a polgári pereskedésben Európában élenjáró német jogi kultúrával szemben a holland jogi kultúrát a *beleid* kifejezéssel szokás jellemezni, mely egyfelől jelenti az előnyös törvények követését, másfelől a hátrányos jogszabályok kikerülését (kijátszását). Ezt kitűnően illusztrálja az a tény, hogy az 1993. évi euthánázia-törvény megszületéséig – melynek értelmében kivételes esetekben engedélyezett és nem büntetendő az öngyilkossághoz nyújtott orvosi segédlet – a Btk. tiltotta, de az orvosi gyakorlat alkalmazta a halálba segítést. A hollandok emellett konfliktusaik bíróságon kívüli megoldására törekednek.

A közép-kelet-európai régió jogi kultúrája azzal a történelmileg kialakult jogszemlélettel jellemezhető,

amelynek lényege a jogi szabályozásba vetett hit, a jogi szabályozás iránti túlzott bizalom. Ezzel együtt járt és jár a társadalmi problémák bizonyos jogászai, azaz jogi keretek közötti szemlélete. A jog hatékonyságát továbbá befolyásolta az is, hogy a követhetetlen jogi szabályozás folytán a reálfolyamatok által kialakított viselkedési normáknak mind nagyobb jelentősége lett.

3. Az európai jogcsaládok és jogkörök

A regulatív jogi kultúrán belül az EU-hoz tartozó nemzeti jogrendszerek eltérő jogcsaládokba,¹¹ illetve jogkörökbe¹² tartoznak, melyek a következők.

I. A common law jogcsalád

Az öt világrészen működő jogi berendezkedés európai tagjai: az Angliára és Wales-re kiterjedő angol jog; az ír jog, amely „korrigált” angol jog, valamint a skót jog, amely „vegyes” jellegű.¹³

A jogcsalád modellje az angol jog, ezért ezt mutatjuk be részletesebben. Jellemzőségei a következők:

a) Az angol jog a XV. és XVI. században – önálló fejlődése folytán – ellenállt a kontinensen általánossá vált római jogi recepciónak.

b) A másik lényegi jegye az angol jognak, hogy nem kodifikált, azaz szabályainak jelentős része nincs törvénybe foglalva.

c) Az angol jog bíró alkotta jog (judge-made law).

d) Előbbiből fakad, hogy szabályai kevésbé elvontak és általánosak mint a kontinentális jogrendszereké, hiszen mindig egy konkrét eset eldöntésére vonatkoznak.

e) Az angol jog nyílt rendszert képez. Olyan módszer felhasználását jelenti, amely mindenfajta kérdés megoldását lehetővé teszi, de nem tartalmaz olyan anyagi jogszabályokat, amelyeket minden körülmények között alkalmazni kellene.

f) Végül, de nem utolsósorban a római-germán jogcsaláddal szemben, az angol jog történeti jellegű fejlődése nem tört meg, egységes volt. Nem beszélhetünk tehát régi és új angol jogról; minden jogszabály, bármily régi keletű, egyben mai is, hacsak ellenkező törvény vagy szokás le nem rontotta; sőt, minél régebbi a jogszabály, annál nagyobb a tekintélye.

II. A római-germán/kontinentális/ jogcsalád

A világ első jogcsaládja a római-germán, melynek története a messzi múltba nyúlik vissza. Az ókori Róma jogához kötődik, de a több mint ezeréves fejlődés során nem csak az anyagi és eljárási szabályok, hanem a jogról és a jogszabályról alkotott koncepció is jelentősen eltávolodott az Augustus és Jusztiánusz idején uralkodó felfogástól. A római-germán család jogrendszerei a római

jog továbbvivői, fejlődésének befejezői, tökéletesítői voltak; semmiképpen sem jelezték annak másolatát, annál kevésbé, mert igen sok elemük más forrásból ered, mint a római jog.

Európában – Nagy-Britanniát leszámítva --ma már minden jogrendszer idetartozik. Ugyanakkor a római-germán jog az egész világon megtalálható. A régi római császárság határait messze túllépve meghódította egész Latin-Amerikát, Afrika tekintélyes részét, a Közel-Kelet országait, Japánt és Indonéziát. Ezt az elterjedést részben a gyarmatosítás, részben azok az előnyök okozták, amelyeket a jog átvételénél a XIX. századi romanista jogokban általánosan elfogadott kodifikáció jogi technikája nyújtott.

A jogcsalád jellegzetességeit a következőkben foglalhatjuk össze.

a) E jogrendszerek pillérei az írott jogforrások (törvény, rendelet), a törvény elsőbbséget élvez más jogforrásokkal szemben.

b) Viszonylagos absztraktság, amely azt jelenti, hogy a jogszabály nem valamely vitás ügy eldöntésekor keletkezik, és aztán alkalmazzák más esetekre is – mint pl. az angolszász jogrendszerekben, hanem az egyes esetek konkrét körülményeitől függetlenül ír le bizonyos magatartásmintát.

c) A jogszabályok optimális általánossággal rendelkeznek, azaz nem túlságosan általánosak, mert akkor megnehezítenék a jogalkalmazást, ám elég általánosnak ahhoz, hogy bizonyos típushelyzetekre alkalmazhatók legyenek.

d) A jog alkotásának és alkalmazásának szférája mereven elválik egymástól, szemben a common law-val.

e) A jogászok feladata ezekben az országokban főleg a jogszabályok értelmezése. Minden közelebbi megjelölés, ami kimarad a jogszabályból, automatikusan növeli a bíró értelmezési feladatát. A római-germán jogcsaládban tehát a jogot nemcsak a törvényalkotó által megfogalmazott jogszabályok alkotják, hanem a joggyakorlat által kialakított „másodlagos szabályok” is.

f) A joganyag önálló, zárt rendszert alkot, amelyben minden fajta kérdés – legalábbis elméletben – valamely létező jogszabály „értelmezésével” megoldható, illetve megoldandó.

A római-germán jogcsaládon belül a következő három jogkör alakult ki. A romanista jogkörhöz tartozó európai országok:

1) Franciaország (mint a jogkör „bölcsője”);

2) Belgium, Luxemburg, Hollandia (amelyek a francia katonai expanzió eredményeképpen kerültek kapcsolatba a francia joggal), valamint

3) Olaszország, Spanyolország és Portugália (amelyek jogrendszerére már erőteljes hatással volt a német és a svájci törvénykönyv is, így bizonyos fo-

kig átmeneti típusnak számítanak).

A romanista jogkör jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze.

a) A jogkör központi jelentőségű kódexe a Code Civil (1804). Ez a törvénykönyv világos szerkezetű, minden feudális elemről, „kompromisszumtól” mentes, a bírói mérlegelésnek igen kis teret hagy, rövid, egyszerű fogalmazású. A Code-ot a „legpolgárabb” magánjogi kódexnek szokták nevezni, amely alapja lett az európai kodifikációnak.

A Code Civil érintetlenül hatályban maradt Belgiumban, négy olasz államban, továbbá Svájc két kantonjában, Badenben néhány módosítással. A Code Napóleon mását fogadták el Hollandiában (1838), valamint Szicíliában (1812), Pármában (1820), a Szardíniai Államokban (1837) és Modenában (1842). Az eredetinek adaptált fordításaként nyert bevezetést Görögországban (1841), az egységesült Olaszországban (1865) és Romániában (1865). Végül, ha nem is kizárólagos forrásként, de meghatározó inspirálónként jelentkezett a portugál (1867) és a spanyol (1889) magánjogi kodifikációban, akárcsak Észak-Amerikában Louisiana-ban és Quebec-ben.

A Code Civil a legátütöbbs sikert azonban Dél-Amerikában érte el. Így eredeti francia nyelven vették át Dominikában (1825), majd fordításban Bolíviában (1831). A francia közvetítésű európaiság alkotó elsajátítása először Chilének sikerült (1855), ami több országot (Ecuador, 1861; Kolumbia, 1873) lemásolásra ösztönzött, másokat (Uruguay, 1867; Argentína, 1869) pedig arra, hogy a Code-ot továbbfejlesztve, nemzeti kódexet alkossanak.

Ázsiában hasonlóan széles körben gyakorolt erjesztő hatást a Code Civil, bár kevésbé egységesen, Japánban pl. elveit alkalmazták, Törökország pedig mind a négy francia kódexet átvette. Egyiptom első törvénykönyvei (1876, 1883) a Code Napóleon átvételével, jelenlegi kódexe pedig (1948) ennek továbbfejlesztésével – Szíriát is adaptált átvételre inspirálva (1949) – született meg. Végezetül francia gyökerűnek, bár nagymértékben továbbfejlesztettnek kell tekintenünk Libanon (1934) és Venezuela (1942) polgári törvénykönyvét is.

aa) Elég radikális álláspontot foglal el a törvény és a bíró viszonyát illetően. Utóbbi ugyanis nem értelmezheti „önkéntesen” a törvényt, hanem jogértelmezési kérdésekben az 1790-ben létrehozott referé legislatif nevű fórumhoz kell fordulnia.

ab) A Code a tulajdonos polgári törvénykönyve, ami azt jelenti, hogy a kódex alkotóinak szeme előtt a racionálisan döntő, információkkal és jogismerettel rendelkező állampolgár lebegett. A Code emiatt a személyes, tulajdon-, és szerződési szabadság maximumát igyekszik garantálni.

ac) A Code átmenetet testesít meg a teljesen el-

vont jogelvek és a konkrét szabályok között. Ezzel évszázadokra nemcsak a magánjogi kódexek stílusát határozta meg, hanem más törvénykönyveket is.

b) A romanista jogkörök belül – szemben a germanista jogkörrel és a common law jogcsaláddal – a törvényhozás túlsúlya érvényesül és – paradox módon a római jog korai recepciója miatt – a római jog közvetlenül kevésbé.

A jogcsalád második jogköre a germán jogkör, melyhez a következő országok tartoznak:

1) Németország;

2) Ausztria;

3) Svájc;

4) Közép-Kelet-Európa országai (mindenekelőtt Csehország és Magyarország).

A germanista jogkör jellemzőiről a következőket állapíthatjuk meg.

a) A germanista jogkör kialakulásában fontos tényező volt az, hogy a többi jogrendszerhez képest később érte a római jogi hatás (a XV. század táján), akkor azonban ez a hatás igen erőteljes volt.

b) A jogkör központi jelentőségű kódexe a Bürgerliches Gesetzbuch (1900), mely – szemben a Code Civillel – konzervatív kódex.

A BGB Európában felhasználtatott a görög magánjog újrakodifikálásában (1840) és a lengyel kötelmi jog kodifikálásában (1933). Alapul vették a brazil (1916), a mexikói (1928) és perui (1936) Código Civil megalkotása során csakúgy, mint a japán (1898), szíami (1925), kínai (1929) vagy thaiföldi (1962) magánjog kodifikálásában. Végezetül az olasz Codice Civile-re (1942) is inspirálóan hatott, ami azért figyelemreméltó, mivel az 1865. évi Codice Civile még francia szellemben fogant.

ba) A BGB joga jogászjog, és elsősorban pontosság-ra, részletességre, absztraktságra törekvő nyelvezet és stílus jellemzi. Címzettjei nem az állampolgárok, hanem elsősorban a jogászok (persze nem régi, hanem szociológiai értelemben). Konstruktív, fogalmi mesterségesek, nyelve műnyelv, amelyet igazán csak a szakma érthet meg. Fő célja nem a tömörség, hanem a pontosság, ezért olykor igen bonyolult.

bb) A törvénykönyv rendszere is sajátos, amelyben többé-kevésbé követi a jusztiniánuszi Intitúciók szerkezetét (személyi és családi jog, tulajdon tárgyai és fajtái, a tulajdonszerzés módjai stb.).

Az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (ABGB, 1811) sokan sajátos átmenetnek tartják a BGB jogászjoga és a Code Civil jogalkalmazói joga között.

A germanista jogkörön belül sajátos helyet foglal el a híres Svájci Polgári Törvénykönyv (ZGB, 1912). A ZGB „szándékosan homályos” bizonyos pontokon, annak érdekében, hogy a bíró a lehető legmegfelelőbb megoldást találhassa meg az adott esetben. Ennek megfelelően kiterjedten használja az

ún. generálklauzulákat, amelyeket az egyedi esetben a bírónak kell értelmeznie.

Végül az északi jogkörbe a következő országok tartoznak:

- 1) Dánia;
- 2) Finnország;
- 3) Izland;
- 4) Norvégia;
- 5) Svédország.

A jogkör sajátosságai az alábbiak.

a) Az északi jogkört gyakran emlegetik úgy, mint amely a common law és a római-germán jogcsalád között sajátos átmenetet képvisel.

Előbbihez közelíti az a tény, hogy szerinte alig hatott rá a római jog és a felvilágosodás kódex-központúsága (pl. még mindig nem került sor a polgári jog átfogó kodifikációjára). Utóbbival rokon vonásai pedig a bíró nem központi szerepe és a normatív precedensrendszer hiánya.

Az északi országok relatív elszigeteltségben éltek hosszú ideig. Jogi berendezkedésükre a XIX. század folyamán elsősorban a francia, a XX. század elején a német, és különösen a II. világháború után a common law – főként az USA joga – hatott anélkül, hogy eredetiségüket elvesztették volna.

b) Sajátos a skandináv államok közti együttműködés a jog területén azáltal, hogy igyekeznek egymás jogrendszereit minél közelebb hozni tartalmilag. Példaként említhető a valamennyi északi ország által közösen elfogadott Skandináv Adásvételi Törvény (Svédországban 1905-ben, Dániában 1906-ban, Norvégiában 1907-ben, Izlandon 1922-ben lépett hatályba), amely egyaránt merít az angol Sales of Goods Act-ből (1893) és a német BGB-ből. Az együttműködést jelentősen megkönnyítik a közös jogi és nyelvi tradíciók.

c) Végül, de nem utolsósorban említendő az a vonás, hogy a skandináv törvényhozásban a nagy tekintélynek örvendő felsőbbírási bírónak és jogtudósoknak jelentős szerepe van.

De vessünk egy pillantást az EU tagországok politikai kultúrái tekintetében fennálló diszkrépanciákra is! Nézetünk szerint a politikai kultúra a politika szubjektív oldalát jelöli, az állampolgároknak – közvetlenül vagy közvetve – a politikára vonatkozó tudatát. Ha egy társadalom politikai kultúrájáról beszélünk, a népesség ismereteiben, érzelmeiben és értékeléseiben internalizálódott politikai rendszerre utalunk. Mint ahogyan a politikai rendszer is alakítja a politikai kultúrát, ez utóbbi – mint a környezet egyik lényeges összetevője – kondicionálja a politikai rendszer működését, beleértve a jogrendszer hatékonyságát is.

A hagyományosnak számító skót, walesi, baszk, ír és katalán példák helyett Németországra hivatkoz-

nék, amely ugyan ismét egy állam, de még sokáig két különböző politikai kultúrából tevődik össze. Ezek a kultúrák részint messzebb esnek egymástól, mint mondjuk Nyugat-Németország és Dánia vagy Franciaország kultúrái. Egyes társadalomkutatók jóslata szerint még két emberöltő kell hozzá, hogy Németországban közös politikai kultúráról lehessen beszélni.

Ízelítőül íme néhány releváns eltérés.¹⁴ A keletnémetek még ma is sokkal erőteljesebben szállnak síkra a „law and order” (törvény és rend) mellett mint a nyugatnémetek, sokkal nagyobb felelősséget tulajdonítanak az államnak betegség, ínség, munkanélküliség esetén mint amazok. A legtöbb keletnémet olyan rendszer mellett van, amelyben szinte senki sem emelkedik túl magasra vagy süllyed egészen mélyre, s az élet biztonságban, szabályozott pályakon halad – szemben a nyugatnémetekkel, akik olyan rendszer hívei, amelyben az egyének esélye van arra, hogy többre vigye a zömnél, de ki van téve a kockázatnak is, hogy lemarad a zömtől. A keletnémeteknek a jóléti állammal szemben támasztott igényei összefüggésben állnak azzal, hogy bizonyos készség él bennük arra, hogy az autoriter vezetést elfogadják vagy legalábbis letargikusan reagáljanak. Ez összhangban van a német politikatörténeti tradícióval. Azt is helyeslik, hogy az államnak legyen erős befolyása a gazdasági életre. Ellenséges érzületeket táplálnak a pártokkal szemben, ami ugyancsak a német politikai tradícióhoz tartozott 1945-ig. Kelet-Németországban a pártpluralizmus iránti érzék helyett az ún. „kerekasztalok” iránti vonzódás tapasztalható.

A kevésbé vigasztaló képet – Greiffenhagen szerint – egy reménysugár enyhíti, amely az ifjúsághoz kapcsolódik. Bizonyos jelek ugyanis arra utalnak, hogy a volt NDK-ban is némi értékváltozás zajlott le, ez adhatna magyarázatot arra, hogy a kelet- és nyugatnémet fiatalok értéképzetei meglehetősen közel állnak egymáshoz, ami nyilván az európai integráció elmélyülésére, a jogállamiság érvényesülésére és a jogrendszer hatékonyságára is pozitíve hat majd.

4. Az uniós jogrendszerek közeledésének lehetőségei és korlátai

Az EU – mint ismeretes – minden idők legátfogóbb jogharmonizációs programját valósította meg, nemcsak a 15 tagállam, hanem – orientációs ponttá válva – az EFTA, valamint Közép- és Kelet-Európa országai vonatkozásában is. Az Unió célja nem valamely ún. „egységes jog” kialakítása, hanem a nemzeti jogok bizonyos megőrzése mellett a tagállamok nemzeti szabályozásainak egymáshoz hasonlóvá tétele, a túlságosan nagy eltérések kiküszöbölése.¹⁵

Ezzel kapcsolatban kell kitérnünk arra a polémiá-

ra, amely az ún. konvergenciaelmélet Európa-jog területén való alkalmazhatóságáról folyik már évek óta.

Az EU jogi kultúrái közti konvergencia hívei a közös történelmi múlt, értékrendre és hagyományokra hivatkoznak.¹⁶

Ezzel szemben többen azt az álláspontot vallják, hogy a common law és a kontinentális jogi kultúra oly távol vannak egymástól, hogy köztük közeledésről nem lehet szó.¹⁷

Végül a harmadik felfogás szerint a fenti koncepciók a jogi kultúrát formálisan értelmezik. Ezzel szemben olyan szociológiai megközelítésre van szükség, amely inkább az identitásra koncentrálna. Pl. a polgári jog gyakran a nemzeti jogi identitás szimbóluma, illetve a nemzeti jogi kultúra kifejezője. Ezért tapasztalható az, hogy a tagállamok idegenkednek a polgári jog harmonizációjától. Az EU viszont azt határozottan igényli.¹⁸

Anélkül, hogy most e vitába bekapcsolódnánk, csupán néhány kérdéssel foglalkozunk röviden.

Az első közülük úgy fogalmazható meg, hogy milyen mértékben hasznosítja az EU a nemzeti jogrendszerek jogintézményeit? Nos, pl. az emberi jogok beépülése a közösségi jogba nagyrészt a német alkotmánybíróságnak köszönhető. Mivel a közösségi jog nagyrészt adminisztratív természetű joganyagból áll, így jó néhány fontos elve az igen fejlett közigazgatási joggal rendelkező francia és német jogrendszerekből került átvételre. Újabban viszont az Európai Bíróság néhány elvet – főként eljárásiakat – a „natural justice” köréből az angol jogból is átvett. Így lettek a közösségi jog részévé pl. a „meghallgatáshoz való jog”, az „indokolási kötelezettség” és a „megfelelő eljáráshoz való jog” elvei. De a közösségi jog merít a tagállamok gazdasági jogából is.¹⁹

Másodikként az Európai Bíróságról kell szólnunk. Ez ugyanis az a fórum, amely az angolszász és a kontinentális jogi kultúrák egyfajta „kohójaként” működik. A jogösszehasonlítás az Európai Bíróság állandó „kéziszerszámai” közé tartozik.²⁰

A fentebb említett két jogi kultúra ötvöződésére mutat az a tény is, hogy az EB alapvetően esetjogi módszerekkel dolgozik, de ítéleteinek nincs precedens természete.

A következő probléma, amit exponálni szeretnénk, a common law-val kapcsolatos. Közelebbről, arra az egyre nyilvánvalóbbá váló tendenciára gondolunk, miszerint a brit bíróságok ítélkező tevékenységében – bár észlelhető az angolszász és a kontinentális jogi kultúra szintézisére való törekvés – inkább az amerikai modell felé közelítenek, aholis a döntéseket inkább a jogelvekre alapítják mint a szabályokra.²¹

Végezetül megkerülhetetlen kérdésként áll előttünk: érett-e a magyar jogi kultúra az uniós csatlakozásra, ill. előbbi adhat-e valamit az utóbbi számára?

A terjedelem adta keretek természetesen nem teszik lehetővé a részletes válaszadást, ezért csupán néhány gondolat felvetésére vállalkozhatunk.

Abból kell kiindulnunk, hogy évezredek jogfejlődésünkben a nemzeti törekvések mellett mindig jelen voltak bizonyos harmonizációs tényezők is.²² Ez utóbbi folyamat mozgatói a nyugat-európaihoz hasonló gazdasági és társadalmi struktúra és az európai színvonalhoz való felzárkózási törekvések voltak. Ennyiben tehát az EU-hoz való csatlakozásnak jogharmonizációs dimenziója nem az első kihívás történelmünkben.

A magyar jogi kultúra alakulásában a rendszerváltást követően több olyan pozitív tendencia tapasztalható, amely már az eurokonformitás felé mutat. Így pl. a rendszerváltás legalitásának ténye, illetve az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata kedvező hatást gyakorolt jogi kultúránkra.²³ A jogharmonizáció pedig jelentős szerepet tölt be regulatív jogi kultúránk megszilárdulásában szempontjából.

Csak utalnánk arra, hogy 1990-től a Fehér Könyvben megadott uniós jogszabályok jelentős részét harmonizáltuk²⁴ és jó esély van arra, hogy 2002-ig be is fejeződjék ez a folyamat.

A bírák és a köztisztviselők nyelvi és Európa-jogi továbbképzése folyik, de nyilvánvalóan az egyetemokről kikerülő új generáció tömeges méretű alkalmazásától várható végleges megoldás.

Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy európai integrációnk nem zárja ki jogi kultúránk egyediségének a megőrzését.

Az integráció célja tehát kettős. Egyfelől, biztosítani kell bizonyos közös hatások elérését; ennek érdekében másfelől be kell építenie a folyamatokba biztosítékokat avégett, hogy hasonló eredők majd hasonló eredményekre vezessenek. „A jogban mindez azt jelenti, hogy a jogi kultúrának csakis olyan elemeit lehet – és adott esetben kell – egységesítenünk, amelyek *sine qua non* szereppel eszközszerű jelentőségük a mindenképpen megvalósítandó alapcél szemszögéből.”²⁵

Amikor tehát jogi kultúránk eurokonformmá tételén munkálkodunk, nem szabad megfeledkeznünk meglévő kultúránk ápolásáról sem! Úgy vélem nem túlzás azt állítani, hogy a magyar jogi kultúra is hozzájárulhat az Európai Unió jogrendjének fejlesztéséhez, amennyiben a magyar jogpolitika kezdeményezhetné az európai joganyagban kimunkálatlan jogintézmények tökéletesítése végett egyes jogi megoldásaink átvételét, illetve felhasználását. Ilyen lehetne pl. etnikai-kisebbségi törvényünk.²⁶

5. Zárógondolatok a *ius commune*

Europaeum perspektíváihoz

Az EU joga nem az „európai jogi kultúra”,²⁷ hanem az európai jogi kultúrák terméke. Az új „európai jogi kultúra” most van kialakulóban, melynek jelei pl. a technikai jogszabályok sokasodása és ezzel egyidőben a jogrendszer egységének és vertikális pluralitásának erősödése.²⁸ A jövő európai közös jog ugyanakkor többet jelent mint a különböző jogterületek szabályainak egyre inkább megvalósuló összhangját. Az Európa-jog eurocentrikussága nem jelenti azt, hogy csak a nyugat-európai államok jogrendjeire építkeznek. Ti. az USA-ból, Ausztráliából és Új-Zélandból is átvett jogi megoldásokat. A jövő egyik kérdése az, hogy ez a komplex, ám homogén jogrend hogyan fogadja be majd a kelet-európai államok jogi hagyományait?²⁹

Az *aquis communautaire* jövőjének záloga, hogy szabályai milyen mértékben tesznek szert hatékonyságra?

Ennek mérése összetett feladat, amely – többek között – az alábbiak vizsgálatát foglalja magában:

- a Közösség politikájának a közösségi intézmények jogalkotásában való tükröződése;
- a közösségi jog alkalmazása a tagállamokban;
- a közösségi irányelvek nemzeti jogokba való átültetése,
- a szekunder közösségi jogalkotás, illetve a nemzeti „honosítás” érvényesülése a közigazgatásban;
- a közösségi jog érvényesülése gazdasági vagy más szervezetek, illetve magánszemélyek tevékenységében;
- a közösségi joggal kapcsolatos perindítások a nemzeti bíróságoknál, s végül
- a közösségi jog nemzeti bíróságok általi kikényszerítése.³⁰

Látható tehát, hogy az Európa-jog hatékonysága voltaképpen a nemzeti jogrendekben dől el.

Ami a jogrendszerek közeledésének kilátásait illeti, a magunk részéről a kontinentális és az angol-szász modell közti konvergencia híveihez csatlakozunk. Mindkét szisztéma módosul, amennyiben az írott jog mellett jelentőssé válik a bírói jog, a case law-hoz képest pedig erősödik a statutory law.

Nem lehet kétséges, hogy csakúgy mint a múltban, a jövőben is azonos jogelveket fognak követni az európai államok: a *fa* – melynek gyökereit a római jog, s melynek törzsét a *ius commune* képezte – sok különböző irányba nőtt ágait az európai népek lassan-lassan kialakuló, egyesítő akarata ismét egybe-kötözi és egy irányba fogja növesztetni.³¹

Jegyzetek

¹ Ld. pl. Edward C. Page: Patterns and Diversity in European State Development. In: I. Haywood-E.C. Page (eds):

Governing the New Europe. 1995. 39. p.

² Joggal írhatta akkortájt **Rousseau**, hogy „Il n’y a plus aujourd’hui de Français, de Allemands, d’Espagnols, d’Anglais même, quoi qu’on en dise; il n’y que des Européens”. Considerations sur le Gouvernement de Pologne, et sur sa réformation projetée. 1772

³ Vö. pl. **Max Ernst Mayer**: Rechtsnormen und Kulturnormen. Breslau, 1903. 24. p. – **Karl M. Fezer**: Teilhabe und Verantwortung. München, 1986. 22. és köv. pp.

⁴ Giovanni **Tarello**: Alteggiamenti dottrinali e mutamenti strutturali dell’organizzazione giuridica. Materiali per una storia della cultura giuridica. Vol. XI. No. 1. guigno 1981. 157–166.pp.

⁵ Heinz **Schäffer**: Társadalmi környezet és jogi kultúra. Magyar Jog 1996/2.

⁶ Vö. **Visegrády Antal**: Jog- és Állambölcselet, Pécs, 2000. 2. p.

⁷ Vö. Lawrence M. **Friedman**: Legal Culture and the Welfare State. In: G. Teubner (ed.): Dilemmas of Law in the Welfare State. Berlin/New York, 1986. 17. p.

⁸ Adam **Podgórecki**: Dreistufen-Hypothese über die Wirksamkeit der Rechts. In: E. Hirsch-M. Rehbinder (Hrsg.): Studien und Materialien zur Rechtssoziologie. Köln/Opladen, 1967. 40–43. pp.

⁹ **Kulcsár Kálmán**: Jogszociológia. Bp. 1997. 137–147. pp.

¹⁰ Fő sajátosságai: az individualizmus és a racionalizmus. Vö. Mark Van **Hoecke** and Mark **Werrington**: Legal Cultures, Legal Paradigmes and Legal Doctrine: Towards a New Model for Comparative Law. International and Comparative Law Quarterly. Vol. 47, Part 3. 1998. 503–505. pp.

¹¹ Vö. pl. René **David**: A jelenkor nagy jogrendszerei. Bp. 1977. – Peter **De Cruz**: Comparative Law in a Changing World. London, 1995

¹² Konrad **Zweigert-Hein Kötz**: Einführung in die Rechtsvergleichung 1996

¹³ L. **Visegrády Antal**: Angolszász jog és politika. Bp.–Pécs, 1999. Az ír jogra nézve l. Brian **Doolan**: Principles of Irish Law. (end ed.) Dublin, 1986.; a skót jogi kultúrához pedig Alan **Watson**: Legal Transplants. Edinburgh, 1974. passim

¹⁴ Martin **Greiffenhagen**: Politikai kultúra Németországban. FES Tallózó Tizenötödik Füzet 1995. 4–7. pp. – Peter E. **Quint**: The Imperfect Union. Princeton, 1997.; L. továbbá: **Ádám Antal**: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Bp. 1998

¹⁵ Vö. pl. Andrew **Evans**: A textbook on European Law. Oxford, 1998. 465 s köv. pp. – Manuel I. **Cabero**: Fundamentos de Derecho Comunitario Europeo. Madrid, 1989. 177–180. pp. – Louis **Cartou**: L’Union européenne. Paris, 1994. 155–158. pp. – Claus **Gulmann-Karsten Hagel-Sorensen**: EF-ret. Kobenhavn, 1988. 287–297. pp. – Felicietta **Lourin**: Manuele di diritto della Comunità Europea. Torino, 1992. 172–190. pp. – **Kecskés László**: EK-jog és jogharmonizáció. Bp. 1998. 211 és köv. pp.

¹⁶ Pl. W.V. **Gerven**: Bridning the Gap between Community and National Laws: Towards a Principle of Homogeneity in the Field of Legal Remedies 32 CMLR (1995) 679–702. pp. – C. **Joerges**, Christian: The Impact of European Integration on Private Law: Reductionist Perceptions, True Conflicts and a New Constitutional Perspective. 3 E.L.J. 4 (1997) 378–406. pp. – **De Cruz**: i.m. 99. p.

¹⁷ Pl. P. **Legrand**: European Legal Systems are not Converging. 45 International and Comparative Law Quarterly, 1996. 52–81. pp.

¹⁸ Vö. Satu **Paasilehto**: Legal Cultural Obstacles to the Harmonisation of European Private Law. In: V. Heiskanen-K. Kulovesi (eds.): Function and Future of European Law. Helsinki, 1999. 101–104. pp.

¹⁹ L. **Kecskés**: i.m. 128. p.

²⁰ Idézve: uo. 127. p.

²¹ L. pl. Jonathan E. **Levitsky**: The Europeanization of

the British Legal Style. *American Journal of Comparative Law* 1994/2. 380. p.

²² L. **Mádl** Ferenc: *Ius Commune Europae*. *Jogtudományi Közöny* 1990/3. sz.

²³ L. **Kulcsár**: i.m. 147–148. pp. Egyébként a közelmúltban lefolytatott jogtudatvizsgálatok is fényesen visszaigazolták ezt. L.: **Visegrády Antal–Schadt Györgyné**: Egyetemi hallgatók jogtudata, jogismerete. *Magyar Jog* 2000/12. sz.

²⁴ Vö. **Kecskés László–Szécsényi László**: Szemléletváltás az EK–magyar jogharmonizációban. *Jogtudományi Közöny* 1998/2. sz. 60. p.

²⁵ **Varga Csaba**: Európai integráció és a nemzeti jogi kultúrák egyedisége. *Jogtudományi Közöny* 1992/10. sz. 446. p.

²⁶ Hasonló véleményen van **Samu Mihály** is. L. Az európai jog és az európai jogpolitika szükségessége. *Magyar Jog* 1997/7. sz.

²⁷ Vö. Volkmar **Gessner**: Wandel europäischer Rechtskulturen. In: Bernard Schäfer (Hrsg.): *Lebenverhältnisse und soziale Konflikte im neuen Europa*. Frankfurt, 1993. 5–18. pp.

²⁸ L. **Kulcsár**: i.m. 139. p.

²⁹ Noreen **Burrows**: European Community: The Mega Mix. In: *Studies in Legal Systems: Mixed and Mixing*. Ed. by

---

COLLOQUIUM

Balogh Zsolt György
egyetemi adjunktus

Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem

Az üzleti élet egyre nagyobb mértékben alkalmazza a *telematikát* – a távközlés és a számítástechnika eszközeit és szolgáltatásait – a mindennapi működéséhez szükséges adattömeg kezelésére. A hagyományos üzleti kommunikációval szemben ez számos előnyt kínál, ugyanakkor van hátrányos következménye is; a kereskedelem mindinkább függővé válik az elektronikus adatfeldolgozó és adatátviteli rendszerektől. Ezek legkisebb üzemzavara, rendellenes működése tovagyűrűző zavart vált ki a rendszer egészen távoli pontjain is.

Az Internet néhány év alatt globális tömegkommunikációs eszközzé vált. Felhasználóinak tábora világszerte robbanásszerű gyorsasággal növekszik. Mikor a néhány egységből álló első kísérleti számítógép-hálózatot üzembe helyezték, valószínűleg senki sem gondolt arra, hogy ez a katonai célokat szolgáló fejlesztés harminc év múlva civil felhasználók százmilliói számára a kommunikáció köznapit formáját jelenti majd.

Az Internet olyan példátlanul gyors fejlődést, mennyiségi és minőségi növekedést produkált, ami már önmagában is figyelemreméltóvá tenné. Ám elterjedésének folyamata – ez ma már teljesen nyilvánvaló – magán a hálózaton túlmutató társadalmi következményekkel is jár. Életformát teremtő vagy átalakító hatása mellett új fejlődési szakasz ígérteit is hordozza a világ gazdaság számára.

Az Internet akkor vált piaci tényezővé, amikor kiderült, hogy a hálózati technikák és újfajta marketingmódszerek révén a felhasználók széles tömegei kapcsolhatók be a kereskedésbe. Ennek legfontosabb technikai előfeltételét a hálózati hypermedia-alkalmazások – a http¹-alapú kiszolgálók és böngésző programok – megjelenése és elterjedése képezte. Kétségtelenül a http-re épülő WWW² szolgáltatások vitték el az elektronikus kereskedelmi tevékenység lehetőség az Internet-felhasználók ma már sok millió főre rúgó táborához, s az e-kereskedelem ma tapasztalható boom-ját ez váltotta ki. Azt azonban máris előre kell bocsátanunk, hogy az elektronikus kereskedelmi forgalomnak léteznek sokkal

korábbi, és mára már meglehetősen kicsiszolódott, érett formái is.

1. § Az elektronikus kereskedelem gazdasági és technikai alapjai

1.1. Mi micsoda: néhány szó

a terminológiáról

Az elektronikus adatátviteli hálózatokhoz igen sokféle *üzleti* tevékenység és érdekeltség kötődik, tudnunk kell azonban, hogy ezeknek nem mindegyike kifejezetten *kereskedelmi* jellegű. Az elektronikával kapcsolatos üzleti jelenségek – az úgynevezett *electronic business* – körébe tartozik ugyanis minden olyan szolgáltatás és tevékenység, amely az elektronikus adatátviteli hálózatok piaci hasznosítására épül. Így valamely távközlési szolgáltatás – például a hozzáférési szolgáltatás – nyújtása éppúgy az e-business része, mint a hálózaton folytatott hírszolgáltatás, műsorszórás, illetve reklám és marketing, vagy éppen az üzletkötés ígéretes új módja, az elektronikus kereskedelem.

Magáról az elektronikus kereskedelmi tevékenységről is beszélhetünk többféle felfogásban. A *tágabb értelemben* vett elektronikus kereskedés jelenthet minden olyan üzleti tranzakciót, amelyben a felek elektronikus úton kommunikálnak egymással. Az így felfogott *electronic commerce* vagy rövidebben e-commerce körébe sorolható akár az a szerződés is, amelyet a felek távbeszélőn – alaki kellékeit tekintve tehát szóban – kötnek meg, vagy az ezzel közeli rokonságot mutató változat, a telefaxon folytatott üzenetváltással alapított jogügylet.

Szűkebb értelemben pedig olyan kereskedelmi tevékenységet jelent, amikor az egyik fél – pénzért vagy más ellenszolgáltatásért cserébe – elektronikus úton nyújt valamely árut vagy szolgáltatást. Ez utóbbi forma a kereskedelmi tevékenységet teljesen átviszi a kibernetikus világba, hiszen nemcsak a felek közötti kommunikáció zajlik elektronikus formában, hanem az ügylet tárgya is valamely elektronikus, kibernetikus szolgáltatás, s végül az ellenszolgáltatás – a fizetés – is elektronikus módon, bankszámlák közötti tranzakcióval történik meg.

1.2. Miért jó üzlet?

Minden jel arra vall, hogy az elektronikus kereskedelem igen vonzó a vállalkozások számára. Javában dúl a szakértők között a „számháború” afelett, hogy vajon mennyi lesz az elektronikus kereske-

delmi forgalom mutatója ebben vagy abban a közeli esztendőben³. Vajon miben áll az az üzleti előny, amely erre a terepre csábítja az egyébként közmondásosan óvatos tőkét? Nos, az elektronikus kereskedés első felületes ismerkedés során is olyan előnyökkel kecsegtet, amelyekről a legkonzervatívabban gondolkodó üzletember is könnyen kísértésbe esik.

- *Olcso és költségkímélő.* Az elektronikus megjelenést választó a kereskedő megszabadulhat egy csomó járulékos költségtől. (Drága üzlethelyiség; az eladó személyzet egy része, valamint a hozzá kapcsolódó közterhek; őrzés; biztonságtechnika...). A raktárkészlet is optimalizálható, s ennek révén még a készletbiztosítási teher is csökkenthető.

- *Közvetlen – helytől és időtől független – kapcsolat az ügyfelekkel.* A nyitva tartási idő fogalma elveszti jelentését. Csak folyamatos „nyitva tartás” létezik. Ügyfél alatt pedig nemcsak a potenciális vásárlók értendők, hanem a beszállító partnerek és a fizetési tranzakciókat végző bankok is. A kölcsönös összekapcsoltság révén a folyamatok jelentős része automatizálható, ami további költségcsökkentést tesz lehetővé.

- *Nemzetközi megjelenést tesz lehetővé* – viszonylag alacsony költséggel. Nem kell sem drága ingatlant vásárolni vagy bérelni külföldön, sem bajlódni a cég külföldi bejegyeztetésével, megküzdve az idegen jogrendszer és gazdasági környezet által támasztott akadályokkal; a hazai bázisról is elérhető és kiszolgálható gyakorlatilag az egész világpiac.

- *Gyors és áttekinthető.* Az áruk és a kínálat jobban átlátható és így biztosabban kézben is tartható. Az új szolgáltatások is gyorsan bevezethetők, meghonosíthatók.

1.3. Miért nem fenéig tejföl?

Fentiekben természetesen csak néhányat villantottunk fel az e-commerce gazdasági előnyeiből. A sor még jócskán folytatható volna, s bizonyára még folytatódni is fog, amint a piaci gyakorlat az informatikára alapozott kereskedelmi technikák újabb és újabb kiaknázzható vonásait tárja fel.

Ez már szinte túl sok a jóból! Hát létezik ilyen, hogy valami ennyire előnyös, számottevő hátránya pedig nincs? Nos, az elektronikus kereskedelem sem tökéletes. Megold ugyan néhány problémát, de egyúttal újakat is felvet, melyek döntően a biztonsággal függenek össze. Az elektronikus kereskedelem további térnyerését és erősödését jelenleg az alábbi két tényező hátráltatja:

- A hálózatok – a megfelelő óvintézkedések elmulasztása esetén – nem védettek az illegális beavatkozások ellen. Az Interneten és a hasonló nyílt rendszereken közvetített üzenetek bizalmassága és hitelessége nem aggálytalan, hiszen az üzenetcsatornához illetéktelenek is hozzáférhetnek és passzív vagy

aktív támadással sérthetik az átvitt dokumentumok biztonságát. Passzív támadás alatt az üzenet lehallgatását, tartalmának illetéktelen személy általi megismerését értjük, míg aktív támadás esetén ezen kívül az üzenet szövegének megváltoztatásával, illetéktelen személy általi meghamisításával is számolnunk kell⁴. Utóbbi esetben az eredeti üzenet címzettje dezinformáció áldozatává válik.

- Az elektronikus jogügyletekből – sokszor – hiányzik a közvetlenség, a személyesség mozzanata. A felek lehet, hogy sohasem találkoznak szemtől szemben, s így még a tapasztalataikra sem hagyatkozhatnak annak megítélésében, hogy az, akivel éppen kapcsolatba kerültek, elfogadható, megbízható partner lesz-e.

E problémák kezelése, a veszély mértékének csökkentése műszaki, illetve egyéb technikai eszközök és ezekhez alkalmazkodó jogi megoldások együttes alkalmazását követeli meg. A jogi eszközöknek és technikáknak mind az anyagi, mind az alaki jogi vonatkozásokra ki kell terjedniük.

1.4. Az elektronikus kereskedelem kapcsolati rendszere

Az elektronikus kereskedelmi tevékenységet és természetesen a rá vonatkozó jogi szabályozást a résztvevő alanyok köre szerint hagyományosan többféle kapcsolatrendszerben értelmezzük. Az érintett felek az üzleti szférában tevékenykedő cégek, a velük kapcsolatba kerülő fogyasztók, valamint a közhatalmi jogosítványokat gyakorló hatóságok, állami szervek⁵. Ennek megfelelően az alábbi viszonyrendszereket ismerhetjük fel:

- Cégek egymás közötti kapcsolatai (*Business-to-Business: B2B*)⁶

- Cég és a fogyasztók kapcsolata (*Business-to-Customer: B2C*)

- Cégek és a hatóságok kapcsolatai (*Business-to-Authorities: B2A*)

- Fogyasztó és a hatóság kapcsolatai (*Customer-to-Authorities: A2C*)

Kezdetben az elektronikus kereskedelem fejlődése a B2B szektorban volt a legdinamikusabb. A közvetlen üzletfelekkel, beszállítókkal, alvállalkozókkal történő elektronikus üzleti kommunikáció már sebesen terjedt akkor, amikor a B2C szektor még szinte nem is létezett. Ennek egyrészt az egymást ismerő üzletfelek közötti bizalom magas szintje, másrészt pedig az volt az oka, hogy az adatfeldolgozási rendszerek összeillesztése, a kompatibilitási problémák megoldása ilyen viszonylag szűk körben egyszerűbb feladatnak bizonyult, míg az Interneten zajló elvileg korlátlan számú partnerrel folytatott kommunikáció

szabványos és kellően biztonságos megoldásainak kidolgozása még váratott magára.

A hatóságokkal fenntartott kapcsolatok lehetőségére jó példa az elektronikus formában beadható adó- és társadalombiztosítási járulékbekelés, vagy az elektronikus okirattal megindított bírósági eljárás. Az előbbire már Magyarországon is van lehetőség⁷, az utóbbira – a hazai igazságszolgáltatás informatikai ellátottságának, felkészültségének színvonala miatt – még nincs.

1.5. Technikai alapok: Email, EDI és társaik...

1.5.1. Az email

Az *email* (elektronikus levél) általában emberi címzetthez intézett olyan üzenet, amely alfanumerikus karakterekből áll, nincs merev formákhoz kötve, s amit távközlési eszközökkel juttatnak el rendeltetési helyére, azaz egyik számítógépről a másikra. Az üzenet tartalmát nem szabályozzák, nem határolják be szabványok és egyéb technikai előírások.

Kereskedelmi jelentőségét az adja, hogy email útján is tehető szerződési ajánlat, s ugyanezen az úton eljuthat a címzett elfogadó nyilatkozata is az ajánlattevőhöz. A felek közötti elektronikus üzenetváltás – hasonlóan a szóban tett nyilatkozathoz – létrehozza a kötelmet; a szerződés megkötött.

1.5.2. Az EDI

Míg az email célja a természetes személyek közötti adatforgalom lebonyolítása, az EDI (*Electronic Data Interchange*) elsősorban számítógépprogramok közötti adatcserére szolgál. A számítógépek közötti kommunikáció lehetővé teszi az egymással üzleti, kereskedelmi kapcsolatban álló felek számára, hogy – előre rögzített feltételek szerint, standardizált keretek között – közvetlen emberi beavatkozás nélkül cseréljenek ki üzleti dokumentumokat. A dokumentumok számítógépes adatfeldolgozó rendszerekben keletkeznek, tárolódnak, s elektronikus formában jutnak el a partner adatfeldolgozó rendszerébe anélkül, hogy az iratok valaha „papírt láttak volna”. Elsősorban a rendszeresen, nagy mennyiségben előforduló üzenetváltások automatikus lebonyolítására szolgál az EDI.

Egyik tipikus alkalmazási területe az automatikus készletnyilvántartó rendszerek által eszközölt tranzakció; a raktárkészlet csökkenése esetén a vevői oldalon álló számítógépmegrendelést küld az eladói oldalnak, ahol szintén számítógép fogadja azt és gondoskodik az igényelt szolgáltatás teljesítéséről.

A hálózat és a kommunikációs szabványok bizto-

sítják, hogy a partnerek között akkor is zavartalan legyen az IDE-forgalom, ha egyébként eltérő belső számítógépes infrastruktúrát építettek ki, azaz különbözik a hardver platform és az alkalmazott operációs rendszer is. Az EDI-üzenetek továbbításának egységesített nyelve az EDIFACT⁸ – *EDI for Administration, Commerce and Transport* –, melynek szakértői munkacsoportok általi kifejlesztését az ENSZ támogatta. A feladó tetszőleges szabványú elektronikus üzenetét a rendszer „lefordítja” az EDIFACT szabványos nyelvére, majd a kézbesítés után visszafordítja a címzett-nél szokásos alakúra. Megjegyzendő, hogy a világszabványnak tekinthető EDIFACT mellett léteznek nemzeti és kereskedelmi ágazati EDI-szabványok is.

Akár ezt, akár azt a szabványt választja valamely cég, feltétlenül érdemes kiaknáznia azokat az előnyöket, melyeket a az emberi beavatkozás nélküli, alacsony költséggel és minimális adminisztrációval járó, gyors és pontos EDI kínál.

1.5.3. Az EFT

Az 1970-es években új technológia jelent meg, az EFT (*Electronic Fund Transfer*), amely előre engedélyezett pénzmozgást tett lehetővé különböző bankszámlák között. Természetesen már a kezdetektől fogva pénzüintézetek alkalmazták, s alkalmazzák ma is, leginkább zárt hálózataikon belül. Felfogható úgy is, mint az EDI bankközi fizetésekre és elszámolásokra szolgáló változata. A pénzügyi ágazatban rendkívül sikeresnek bizonyult ez a technológia. Az Egyesült Államok bankközi fizetési rendszere, a CHIPS – *Clearing House for Interbank Payment System* – pénzforgalma már a nyolcvanas évek végén elérte a napi 500 milliárd dollárt⁹.

Az EFT körében megkülönböztetjük a *fogyasztó* által vezérelt és a *nem-fogyasztó* által vezérelt rendszereket¹⁰. Lényegében hasonló megkülönböztetést jelent az EFT-tranzakciók kiskereskedelmi és nagykereskedelmi ügyletekre való felosztása¹¹.

Előbbiek esetében a számlatulajdonos – azaz a fogyasztó – az, aki valamely pénzügyi tranzakció lebonyolítására az elektronikus eszközöket választja. Ilyen megoldást jelent a *készpénzkiaadó automata*, az ATM-készülék, a *bankkártyával történő fizetés* a vásárlás helyén, illetve olyan egyéb on-line szolgáltatás mint az egyes hazai pénzüintézetek által is felkínált *tebank*-rendszer. A nem-fogyasztói EFT-rendszereket tipikusan a bankközi szférában találjuk meg. A pénzüintézetek egymás közötti elszámolásainak intézésére szolgálnak. Az alkalmazási területek igen változatosak, hiszen ebbe a kategóriába soroljuk a hagyományos papíralapú tranzakciók automatizált feldolgozását éppúgy, mint a bankközi clearing-ügyleteket és az olyan nemzetközi EFT-rendszereket, mint a SWIFT¹².

1.5.4. A pénzügyi EDI

Az EDI és az EFT különleges keveréke a pénzügyi EDI. Ez voltaképpen egy olyan EDI üzenetkapcsolatot jelent egy cég és a számláját kezelő pénzügyintézet között, melyben az ügyfél arra hívja fel a bankot, hogy valamely üzletfele számára EFT-kifizetést teljesítsen¹³. Ebben az elektronikus pénzügyi kommunikációban négy szereplő vesz részt; két üzleti kapcsolatban álló ügyfél, valamint a számláikat vezető bankok.

1.5.5. A HTTP¹⁴-n alapuló hálózati kiskereskedelem

Az 1990-es évek újabb fordulatot hoztak az üzleti célú elektronikus kommunikációban. A WWW¹⁵ technológiának köszönhetően hypermédia-felületté vált Internet-hálózaton továbbíthatóvá vált minden olyan adat, amelyet a számítógépek egyébként feldolgozni képesek. Így a hálózat alkalmassá vált a tudományos és hobby célú kommunikáció mellett a *nagy grafikai igényű* reklám és marketing tartalmú üzenetek közvetítésére is.

A hagyományos csomagküldő szolgálatok működése azon alapul, hogy a fogyasztókat képekkel illusztrált árukatalógussal kínálják meg. Egy ilyen kiadvány magánjogi értelemben szerződési ajánlat-tételnek tekinthető. Az ajánlat bármely tételének elfogadása – válaszlevél, megrendelés visszaküldése révén – létrehozza a felek között a szerződést.

Ezt a már régóta alkalmazott kereskedelmi technikát emelte új dimenzióba az Internet. Az elektronikus hálózati kiskereskedelemben – *electronic retailing* – a hálózat szolgáltatóhelyei, WEB-site-jai töltik be az áruküldők termékkatalógusának szerepét. Az árajánlat képekkel, esetenként akár hangfelvétellel illusztrált web-lap formában jut el a hálózatot böngésző felhasználó számítógépére. A szolgáltató email útján szerez tudomást a megrendelésről, és postán küldi el az árut az ügyfél címére, aki pedig az ellenszolgáltatást – egyéb lehetséges módok mellett – akár elektronikus bankközi átutalással is teljesítheti. Az elmúlt néhány évben tömegesen alakultak olyan Internetes csomagküldő szolgálatok, katalógusáruházak, amelyek ezt a kereskedési technikát alkalmazzák, s gyors ütemben formálódik az Internetes reklámpiac is.

A közbeszédben az elektronikus kereskedelem kifejezés ma – durva egyszerűsítéssel – elsősorban az Interneten eszközölt WWW-alapú kiskereskedelmi tranzakciók elnevezésére használatos. Gyakorlatilag kész ténynek tekinthető, hogy az új technológia révén új stílus, új kereskedelmi módszer, s persze vele együtt számos olyan új probléma keletkezett, melyek a jogásztól is odafigyelést, a jogrendszerrel orvoslást kívánnak.

Ki kell dolgozni többek között a *fogyasztóvédelem*

olyan új rendszerét, amely az elektronikus kereskedelem körülményei között is képes lesz garantálni sérelem esetén a tényleges reparációt. Hamarosan Magyarországon is szabályozni kell az internetes *reklám-és marketing-tevékenység* kereteit. Ennek egyik fő nehézségét az jelenti, hogy a kereskedelmi szempontok mellett tekintettel kell lenni olyan alkotmányos kérdésekre is, mint a személyiségi jogok védelme vagy a szólásszabadság. Végül pedig ugyancsak megoldásra vár az elektronikus üzenetek *okiratiságának*, illetve ezzel szoros összefüggésben az elektronikus üzleti kommunikáció biztonsága érdekében a *kriptográfiai* módszerek alkalmazásának kérdése.

1.6. Fizetési eszközök és módszerek

Elektronikus környezetben, hálózat közvetítésével létrejött visszerhes jogügyletek esetén külön figyelmet érdemel az ellenszolgáltatás nyújtásának, azaz a fizetésnek a problémája. A dolog egyszerűnek tűnik, azonban mégsem az. Az elektronikus kereskedelem ezen a téren is megköveteli a *gyorsaságot*, egyszerű alkalmazhatóságot és a *megbízhatóságot*, s ezeknek az elvárásoknak nem könnyű megfelelni. A gyakorlatban az alábbi fő megoldási típusokkal találkozhatunk:

1.6.1. Fizetés hálózaton kívül hagyományos banki tranzakcióval

Ez a módszer teljesen megbízhatónak számít, de az elektronikus kereskedelem fogalmi szerint igen lassú. Jelentősége hosszabb távon – ahogy az elektronikus pénz helyettesítő technikák egyre biztonságosabbá válnak – valószínűleg csökkenni fog.

1.6.2. Fizetés bankkártyával

Kellően gyors, ám e módszer biztonságosságával kapcsolatban – a hálózati kalózkodás miatt – sok a fenntartás. E sorok írója sem biztatna arra senkit, hogy bátran adja meg hitelkártyája számát, ha elektronikus „áruházban” vásárol árut vagy szolgáltatást. El kell ismerni, hogy a nagy kártyakibocsátó cégek – a *Visa*, a *Mastercard* stb... – komoly gondot fordítanak arra, hogy rendszereik biztonságosak legyenek, ugyanakkor nem lehet kizárni – s a számítógépes bűnözésről szóló statisztikák is ezt látszanak alátámasztani –, hogy egy tranzakció során könnyen juthatnak a számla biztonságát szavatoló adataink – kártyaszám, PIN-kód – illetéktelen kezekbe.

A kártyával történő fizetés sokféle módon megvalósulhat. A hitelkártyával – *credit card* – rendelkező ügyfél fizetési kötelezettségének olyan módon is eleget tehet, hogy az üzletben egyszerűen megadja hitelkártyája azonosító számát, s esetleg az érvényesség idejét is. Ez az adatközlés történhet szóban – ha valódi üzletben vásárol –, de elektronikus jogügylet ese-

tén az adatok hálózaton keresztül is továbbíthatók. Ez a mozzanat hordozza a legnagyobb kockázatot.

A kártya felhasználásának sokkal biztonságosabb módja, ha készpénzkiadó automatát, ún. CD-t, vagyis *Cash Dispenser-t*, vagy a Magyarországon is jól ismert és elterjedt ATM – *Automated Teller Machine*-készüléket veszünk igénybe. A CD valóban csak készpénz kiadására alkalmas, míg az ATM intelligensebb eszköz, és a bankjegy kiadásán kívül – programozásától függően – egyéb tranzakcióra is igénybe vehető.

Ezek a berendezések off-line és on-line módon működtethetők. Előbbi esetben a készülék maga tárolja – kódolt formában – a forgalomban lévő kártyák azonosító számait és a hozzájuk tartozó PIN-kódokat. A tranzakció megkezdése előtt a készülék összehasonlítja a felhasználó által megadott azonosító adatokat, és ha érvényesnek találja azokat, sor kerülhet a tényleges tranzakcióra. Kezdetben az off-line-használat volt az általános, ám mivel ez számos támadási pontot kínál a visszaélésekkel próbálkozók számára, így ma már ahol csak lehet, mellőzik ezt a formát.

Biztonsági és kényelmi okokból fokozatosan uralkodóvá vált az on-line-üzemeltetés, amikor a készülék folyamatosan kapcsolatban áll a bank központi számítógépével, s annak támogatásával szolgálja ki az ügyfeleket. Ez utóbbi a biztonságosabb mód, mert a kártyabirtokos azonosítását – az azonosító adatok egybevetését – a kihelyezett készüléknél sokkal jobban védett központi számítógép végzi el. Nincs szükség a kódoló-dekódoló algoritmus és a szükséges adatok sokszoros redundáns tárolására, hiszen ezeket nem kell minden egyes kihelyezett terminálon újra és újra elhelyezni és frissíteni; minden adat a központban tárolódik, aminek további pozitív következménye, hogy az adatbázis – lényegében késedelem nélkül – a mindenkor pontos helyzetet tükrözi.

A pénzhelyettesítő bankkártyákkal való fizetés robbanásszerűen terjed világszerte. Magyarországon az elmúlt évtized során ismerkedhettünk meg vele a gyakorlatban, s néhány év alatt pénzügyi alapszolgáltatássá vált. A hazai kereskedelmi bankok jelentős erőfeszítéseket tettek a kártyás fizetési rendszerek elterjesztéséért annak ellenére, hogy bizonyos kockázati tényezők láthatóan együttjárnak ezzel a technológiával. A pénzügyi szféra szerint azonban az okozott károk mértéke elviselhető a kártyahasználatból fakadó előnyökhöz képest.

A Magyar Nemzeti Bank összegzése szerint 1999. június 30-án összesen 3,5 millió bankkártyát használtak Magyarországon. Az első félévben mintegy 5500 visszaélés-gyanús tranzakciót regisztráltak a bankok, összesen 307 millió forint értékben. A ténylegesen elszámolt kár – 245 millió forint – a kibocsátói forgalom-

nak mindössze 0,03%-a. 1999 első félévében 1 millióval (42%) nőtt a Magyarországon kibocsátott bankkártyák száma¹⁶.

1.6.3. Fizetés elektronikus pénz felhasználásával

A megoldás lényege, hogy a fogyasztó, aki az „Internet-bazárban” akar vásárolni, valódi fizetőeszközeit – illetve annak tetszőleges hányadát – a vásárlást megelőzően virtuális pénzre váltja, majd az igénybe vett hálózati szolgáltatásért, illetve a megrendelt áruért a virtuális pénzzel fizet. A szolgáltató ezt követően az áruért, szolgáltatásért kapott ellenértéket visszaválthatja valódi pénzre. Az elektronikus pénzzel történő fizetésnél kulcsszereplő az az intézmény, aki a vásárló és az eladó között közvetít, s aki mindkettejünkkel szerződéses kapcsolatban áll. Az Internet árupiacán a legismertebb ilyen szereplő a *First Virtual Holdings*¹⁷.

A virtuális pénz használatára épülő megoldás jól automatizálható, kellően gyors és megnyugtatóan biztonságos is, mindeddig azonban csupán néhány kísérleti rendszert állítottak fel és működtettek ilyen céllal – hosszabb-rövidebb ideig. Az amerikai *Mark Twain Bank*¹⁸, amely 1995-ben kipróbálás céljára bevezette a *DigiCash* fizetési rendszert, néhány év után felfüggesztette annak működtetését.

2. § Az elektronikus kereskedelem jogi szabályozásának alapelvei

2.1. A szabályozás területei és módszerei

A kereskedelmi tevékenység hagyományos formái igen szerteágazó viszonyrendszert ölelnek fel. Nincs ez másként az elektronikus kereskedelem esetében sem. Általános felfogás szerint az elektronikus kereskedelem joga a következő életviszonyokra vonatkozó szabályokat jelenti:

- kereskedelmi szolgáltatás távközlési hálózatok igénybevételeivel történő biztosítása;
- a szerződések megkötése távollévő partnerek között;
- az elektronikus dokumentumokkal kapcsolatos titkosítási és hitelesítési szabályok (kriptográfia);
- az elektronikus fizetés szabályai (virtuális pénz);
- speciális fogyasztóvédelmi szabályok;
- az elektronikus kereskedelemmel kapcsolatos adózási, egyéb közteherviselési, számviteli és nyilvántartási szabályok;
- a szerződő partnerek adatvédelme, tágabban véve személyiségvédelme;
- határokon átlépő ügyletek esetén a nemzetközi magánjogi szabályok.

Fenti kérdésköröket az általánosítás igényével áttekinthetően azt találjuk, hogy az elektronikus kereske-

delemre vonatkozó jogi szabályozásnak kettős célja van: egyrészt be kell töltenie a *forgalombiztonság* garantálásának elsődlegesen fontos feladatát, másrészt pedig biztosítani kell a *fogyasztóvédelem* szabályainak érvényesülését.

Bár a szabályozandó témakörök tekintetében úgy tűnik kialakulóban van a szakmai egyetértés, a szabályozás módszeréről azonban még zajlanak a viták. A vélemények lassanként polarizálódnak; egyesek szerint az önszabályozás, az elektronikus kereskedelem szereplői által kialakított és közösen elfogadott helyes gyakorlat – az ún. *good practice* – a megfelelő szabályozási technika, míg a másik nézet szerint szükség van a hagyományos jogalkotásra is, azaz írott jogszabályokra és a jogalkalmazás értelmező, pontosító, fejlesztő munkájára. Nem ritka az olyan vélemény sem, amely szerint önálló Internet-jog megalkotására van szükség, sőt egyesek szerint ez már meg is született. Verebics János számos ilyen nézetet gyűjtött össze és elemzett az Interneten közzétett tanulmányaiban¹⁹.

Valószínűleg az a legjobb megoldás, ha mindkét szabályozási technika érvényesülhet, mégpedig egymásra figyelve, s közösen kimunkálva a lehető legoptimálisabb intézményeket. Az elektronikus kereskedelem résztvevői a meglévő tételes jog fő elveihez igazodjanak, amikor tevékenységük kereteit alakítják. A jogalkotás pedig kísérje figyelemmel az önszabályozás folyamatát és a kikristályosodó eredményeket a szükséges mértékben erősítse meg a tételes jog szabályaival.

2.2. A szabályozás alapelvei...

2.2.1. ...az ENSZ dokumentumaiban

Az elektronikus kereskedelem – erre számos jel utal – az üzleti világ figyelmének középpontjába került. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy már az Egyesült Nemzetek Szervezete is komolyan foglalkozott a globális információs hálózaton zajló kereskedelmi tevékenység szabályozásának kérdéseivel. Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága, az UNCITRAL²⁰ dolgozta ki, s a Közgyűlés 85. ülészaka 51/162 számú, 1996. december 16-án kelt határozatával el is fogadta azt a szabályozási modellt, ami azóta is az elektronikus kereskedelem szabályozásának leglényegesebb nemzetközi dokumentuma.

Az UNCITRAL *Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment* – röviden az UNCITRAL Model Law – két fő részből áll. Az első az elektronikus kereskedelem általános kérdéseit tárgyalja, a második pedig a – mindeddig lezáratlan – különös rész. Az általános rész három fejezete a dokumentum hatályáról és az alkalmazott definíciókról szóló kér-

dések után az ún. adatüzenetek (*data message*) egyes kérdéseit tárgyalja. Meghatározza a jogi követelményeknek az adatüzenetekre való alkalmazhatóságát, valamint az adatüzenetek továbbításának kérdéseit. A különös rész ma még csak egyetlen fejezetből áll, amely a megrendelt áruk leszállításáról szól.

A dokumentum egyik kulcsfogalma az adatüzenet, amely olyan információt jelent, amit elektronikus, optikai vagy egyéb hasonló módon állítottak elő, továbbítottak, fogadtak vagy tároltak. A definíció azt is leszögezi, hogy az ilyen irat fogalma nem korlátozódik az elektronikus levélre, az EDI-üzenetre, a táviratra vagy a távmásolatra. A legfontosabb alapelvei értékű szabály szerint – 5. cikk – egy információtól nem tagadható meg a joghatás csak azért, mert az „adatüzenet” formájában jelenik meg. Ezt pontosítja az a két ugyancsak lényeges szabály, mely az adatüzeneteket a hagyományos okiratokkal, az elektronikus aláírásokat pedig a hagyományos aláírásokkal azonos erejűnek nyilvánítja. (6–7. cikkek)

A Model Law indoklása számos ponton kiegészíti és magyarázza a fődokumentumot. Többek között rávilágít a szabályozás céljára is. Az UNCITRAL az előkészítő munkálatok során észlelte azt a bizonytalanságot, ami a tagállamokban az elektronikus tranzakciókhoz kapcsolódó fogalmak és cselekmények körül kialakult. Fő céljának tekintette ennek a határozatlanságnak az eloszlását, s egyúttal a nemzeti jogalkotások számára kívánta felmutatni a nemzetközi szinten elfogadhatónak tartott legfontosabb szabályokat. A dokumentumnak nem titkolt célja, hogy alapelveit a nemzetközi szinten harmonizált szabályozás alapjává tegye. Ezekről az erőfeszítésekről – mint az indoklás rámutat – a nemzetközi elektronikus kereskedelem fejlődését gátló jogi akadályok elhárítása remélhető.

2.2.2. ...az Egyesült Államokban

A tengerentúlon egyazon napon, 1997. július 1-jé két olyan dokumentum is napvilágot látott, amely az elektronikus kereskedelemmel foglalkozik. Clinton elnök direktívája²¹ a kormányzati szervek vezetőihez szól, s az elektronikus kereskedelemmel kapcsolatban megfogalmazódó legfontosabb tételeket mondja ki:

- a kormányzatnak piaci elvek szerint kell közölni a kérdéshez;
- szilárd és kiszámítható környezetet kell teremteni az ágazat fejlődésének támogatására;
- az államnak tudomásul kell vennie a digitális piac sajátosságait.

A másik irat, a *Framework for Global Electronic Commerce* – röviden Framework – még nagyobb igénytel lép fel. Globális méretekben kívánja befolyásolni az új gazdaság alakulásának tendenciáit. Öt

alapelvet határoz meg:

1. Az elektronikus kereskedelemben a magán-szektornak jut a vezető szerep;
2. A kormányok kerüljék az elektronikus kereskedelmet sújtó indokolatlan korlátozásokat;
3. Ahol a kormányzati beavatkozás elkerülhetetlen, ott sem lehet más a célja mint a kiszámítható, minimalista, áttekinthető és egyszerű jogi környezet létrehozása a kereskedelem számára;
4. A kormányoknak el kell ismerniük az Internet egyedülálló jellegét; az új elektronikus korszak követelményeinek megfelelően felül kell vizsgálniuk azokat a létező szabályokat, amelyek hátráltatják az elektronikus kereskedelmet;
5. Az Interneten zajló elektronikus kereskedelmet csak globális alapon lehet kezelni.

2.2.3. ...az Európai Unióban

Az Európai Unió jogalkotását az 1990-es évek eleje óta mindinkább áthatja a törekvés, hogy a tagállamok gazdaságát és társadalmait felkészítsék az információs társadalom követelményeinek megfelelő működésre. Az Unió vezető politikusai és döntéshozói ennek megvalósulásában látják ugyanis annak lehetőségét, hogy az öreg kontinens képes lesz továbbra is helyet biztosítani magának a világ vezető gazdasági régióinak elit klubjában.

A határozott törekvések ellenére azonban – mint az OECD egy 1997. évi jelentése rámutat – Európa csak 20%-kal részesül az elektronikus kereskedelem összesített forgalmából²². Az elmaradás okaként a tanulmány a magas távközlési tarifákat, a kereskedést nehezítő szétaprózott valutarendszert, a magas adókat, a nyelvi korlátokat említi és az európai politikusok hagyományosan erős hajlamát arra, hogy az új gazdasági ágazatok működését szabályozzák, leginkább azért, hogy az ott realizált nyereséget megadóztassák.

Az Európai Unió az 1994-es Bangeman-jelentés²³ óta nyíltan meghirdetett politikai célként kezeli az információs társadalom és az információ alapú gazdasági szerkezet kialakításának ügyét. Azóta számos olyan európai dokumentum született, amely már ennek a célnak a szem előtt tartásával szabályoz egyes gazdasági szektorokat.

Az elektronikus kereskedelemről szóló *kezdeményezés*, amely középtávra, 2000-ig fogalmaz meg célokat és követelményeket, 1997 áprilisában került elfogadásra²⁴. Ez még nem konkrét akcióterv vagy jogi norma, csak a cselekvési program fő kereteit jelöli ki. Az elektronikus kereskedelem forradalmáról szólva a továbblépés feltételeként az egységes belső – európai – piaci környezet megteremtését irányozza elő. Alapvető felételként jelöli meg, hogy technológiai, infrastrukturális és szolgáltatási téren elő kell segí-

teni az európai cégek kijutását a globális piacra. Az amerikai *Clinton-direktíva* követelményeivel is találkozik az az elvárás, amely szerint átlátható, szilárd jogi kereteket kell teremteni az elektronikus kereskedelem számára. Valójában globális egyetértésre és egységes alapelvek elfogadására volna szükség, hiszen az elektronikus kereskedelem természeténél fogva nemzetközi jelenség.

Ugyancsak fontos európai dokumentum az elektronikus kereskedelem egyes jogi aspektusairól szóló parlamenti és tanácsi direktíva, amely már a szabályozás alapelveit fekteti le²⁵. Ez ma még csak előkészítés alatt álló tervezet, ám elfogadása esetén kötelező érvényű lesz az Unió tagállamai számára. A tervezet más címen is ismert, mint az EU-nak az elektronikus kereskedelem fejlesztéséről szóló keretprogramja: *Legal Framework for the Development of Electronic Commerce* – röviden *EU Legal Framework*. A Framework szabályozni javasolja az alábbi témaköröket:

- Az információs rendszerek szolgáltatóinak (service providers) jogi helyzete.
- A kereskedelmi célú kommunikáció – azaz a reklám és marketing – keretei.
- Az on-line megkötött szerződés jogi jellege és hatálya.
- Az elektronikus szolgáltatásokért, jogügyletekért és tranzakciókért viselt felelősség.

A Framework egyelőre csak az európai belső piac – internal market – szabályozására koncentrál, mert az előkészítők szerint a globális szintű nemzetközi szabályozás megalkotásához még nem érett a helyzet, hiányzik a szabályozási keret.

3. § Kössünk szerződést, avagy a magánjog dogmatikája és a virtuális tér

A telematikus úton megkötött jogügyletekre – egyes speciális feltételek mellett – a hagyományos szerződési dogmatika követelményeit is érvényesíteni kell. A legfontosabb kérdések a felek jogalanyiságára, az ajánlattételre, a szerződés létrejöttének helyére és időpontjára, alakiságaira, a megszűnés módjára vonatkoznak. Az alapkérdéseket a polgári jog és a kereskedelmi jog szabályai rendezik.

3.1. A kötelem alanya

Az alanyiság a szerződések esetében jogi lényegét tekintve a jogképesség és cselekvőképesség problémá-

ját veti fel. Az általános szabályok szerint a kötelelem alanya csak jogképes személy lehet, ilyen kötelelem létesítéséhez pedig cselekvőképességgel is rendelkezni kell. Ennek hiányában a szerződni kívánó fél nem tehet olyan hatályos akaratnyilatkozatot, amely rá nézve jogot, illetve kötelezettséget keletkeztet.

A telematikus szolgáltatások eladói, szolgáltatói nem lehetnek biztosak abban, sőt még csak nem is valószínűsíthetik, hogy a szerződő partner cselekvőképes, hiszen személyesen nem találkoznak vele. A cselekvőképesség minden esetre kiterjedő körülmétekről vizsgálata súlyos késedelmet okozna, s az elektronikus kereskedelmet éppen egyik legfőbb vonzerejétől, lényeges mozzanatától, a gyorsaságtól fosztaná meg. A gyakorlatban azonban problémákat okozhat, ha az ügyféllel csak hálózaton keresztül létesített virtuális kapcsolatban vagyunk. Esetenként kiskorúak használják fel szüleik hálózati hozzáférési jogait s vásárolnak vele árukat, szolgáltatásokat. Érvényes és kikényszeríthető-e egy ilyen hibában szenvedő szerződés?

Egyes jogrendszerek sajátos megoldásokat dolgoztak ki az ilyen problémák kezelésére. A legjellegzetesebb példa talán Franciaország, ahol a joggyakorlat kifejlesztette az ún. *látszatelméletet*²⁶. Ennek lényege, hogy a szülőket akkor is kötelezi a gyermekük által kötött telematikus szerződés, ha a kiskorú visszaélt a hitelkártyával vagy más elektronikus fizetési eszközzel. Az érvelés szerint a szolgáltató számára a kiskorú a kártya tulajdonosának, cselekvőképes személynek tűnt.

Hasonló érveket a magyar jogirodalomban is találunk – bár nem kifejezetten az elektronikus kereskedelem problémái számára fogalmazódtak meg. Szladits magánjogi vázlatában például ez áll:

„A kiskorúságra általában azzal szemben is lehet hivatkozni, aki nem tudott róla. Az a kiskorú azonban, aki a másik felet kora tekintetében *tévedésbe ejtette* vagy *tévedésben tartotta*, vagyis magát teljeskorúnak *színelte*: elvállalt szerződési kötelezettsége alól kiskorúsága ellenére sem mentesül. Ebben az esetben a kiskorú voltaképp nem a szerződésből, hanem tiltott cselekményből felel.”²⁷

A *elállási jog* biztosítása – holott ez voltaképpen egy fogyasztóvédelmi intézmény – sok esetben megoldhatja az ilyen problémákat. A szülő – szerencsés esetben időben észlelve a „gyermeki csínytevést” – még visszaléphet a szerződéstől. Az Európai Unió joga²⁸ – és ennek nyomán a magyar jogi szabályozás²⁹ is – ezt a megoldást követi.

3.2. Az elektronikus szerződés keletkezése

3.2.1. Az ajánlattétel

„A szerződéskötés alapja minden esetben az egyik fél részéről a másikhoz intézett ajánlat.”³⁰ Ezt az elvet az elektronikus szerződések esetében sem volna célszerű feladni. Az ajánlattétel szerződés kötésére szóló egyoldalú nyilatkozat, amely megtehető szóban vagy írásban. Az ajánlat akkor válik hatályossá, amikor a címzett tudomást szerez róla. A szóbeli ajánlat, mely az együttesen jelen volt felek között hangzik el, azonnal hatályos, az írásbeli ajánlat hatályosságához azonban az szükséges, hogy a címzethez megérkezzen.

A hatályos ajánlatra a címzett az ajánlati kötöttségre meghatározott időn belül válaszolhat. Az ajánlattevő kinyilváníthatja, hogy ajánlata *visszavonásig* szól. Ekkor bármikor visszaléphet, ha pedig határidőt tűzött az elfogadásra, akkor csak ennek elteltével szabadul. Távollevők között tett ajánlat esetében az ajánlati kötöttség annak az időnek elteltével szűnik meg, amelyen belül az ajánlattevő a válasz megérkezését rendes körülmények között várhatta.³¹

Az elektronikus kereskedelem esetében gyakorlatilag csak távollevők közötti írásbeli ajánlattétel fordul elő. Ilyen ajánlatnak tekinthető többek között az *email* üzenet, mely meghatározott címzethez, vagy „körlevél” esetén címzettek bizonyos csoportjához szól, s úgyszintén ajánlattétel a WEB-lapon nyilvánosságra hozott üzleti felhívás.

Ez utóbbi esetben azonban az ajánlati kötöttséggel kapcsolatban különleges megfontolások is szerephez juthatnak. Igen gyakorlatiasnak tűnik Szladits Károly felfogása, mely szerint „általában nem kötelez az olyan ajánlat, amely felismerhetően általánosságban, a nagyközönség és nem határozott személyek irányában történt (pl. árjegyzékek).”³² A WEB-lapon tett ajánlat nem más mint egyfajta árjegyzék, mely a közönségnek szól, s így a fenti felfogás szerint lehetne az ezzel kapcsolatos ajánlati kötöttséget szabályozni.

Sajnálatos módon azonban a hatályos magyar Ptk jelenleg nem ismeri ezt a finomítást. Erre tekintettel a gyakorlatban az tűnik helyes eljárásnak, ha a WEB-oldal üzemeltetője maga nyilatkozik ajánlati kötöttségének időtartamáról. Ennek hiányában úgy gondolom, hogy az ilyen ajánlatot a visszavonásig hatályosnak kell tekinteni. A visszavonás megvalósulhat ennek kifejezett közlésével, vagy ráutaló módon, azaz a kínált termék vagy szolgáltatás nevének – esetleges képi ábrázolásának – a WEB-lapról való eltüntetésével.

3.2.2. A szerződés keletkezésére vonatkozó elméletek

Az ajánlat elfogadásával, a címzett részéről tett elfogadó nyilatkozattal létrejön a szerződés. Az elfogadó nyilatkozat akkor hatályos, ha az ajánlattevő annak létezéséről és tartalmáról tudomást szerzett vagy leg-

alább szerezhetett volna. A kontinentális jogrendszer dogmatikája szerint Európa országaiban e tekintetben lényegében teljes a konszenzus. Az angolszász common law – s az elektronikus kereskedelem nemzetközi jellegére tekintettel ez a jogterület nem hagyható figyelmen kívül – a szerződés létrejöttéhez még egy lényeges elemet megkíván. A szerződésnek a visszterhesség elvén kell nyugodnia, s az ellenszolgáltatásnak már a szerződés megkötésekor léteznie kell³³.

A szerződés keletkezésének helye és ideje általában meghatározza a tulajdonjog és a veszélyviselés átszállásának idejét s az esetleges jogviták eldöntésére alkalmazandó jogot, a bírósági joghatóságot, illetékességet is. A kérdésnek emiatt van nagy gyakorlati jelentősége – s nemcsak az elektronikus kereskedelem esetében. Továbbra is azt a helyzetet tételezzük fel, hogy távollévők kötnek elektronikus úton jogügyletet. Tehát mikor tekintendő létrejöttnek egy ilyen szerződés?

A *megfogalmazási elmélet*³⁴ szerint a szerződés akkor keletkezik, amikor az ajánlat címzettje az elfogadó nyilatkozatot megfogalmazza. A dolog nyilvánvaló képtelenség, hiszen az ajánlattevő természetesen még nem szerezhetett tudomást az elfogadásról, és nem vehető biztosra, hogy erre valaha is módja lesz, hiszen a megfogalmazás még semmiféle garanciát nem tartalmaz arra nézve, hogy a nyilatkozat továbbítását egyáltalán megkísérlik.

Az ún. *elküldési elmélet*³⁵ a szerződés létrejöttét ahhoz a pillanathoz köti, amikor az ajánlat címzettje az elfogadó nyilatkozatot az ajánlattevőnek elküldi. Ez sokféle módon megtörténhet, így az email-üzenet elindításával, vagy WEB-katalógus esetén a rendelés igazolásával, s a hozzá tartozó adatok elküldésével. Ez a megoldás már gyakorlatiasabb, ám még mindig túlságosan nagy benne a kockázati elem. Címzési hiba, hálózati üzemzavar vagy bármely egyéb ok miatt előfordulhat, hogy az elfogadó nyilatkozat nem ér célba, s az ajánlattevő ismét csak eszik attól a lehetőségtől, hogy a kötelezettség létezéséről tudomást szerezzen.

A *megérkezési elmélet*³⁶ a szerződés keletkezési időpontjaként azt a mozzanatot jelöli meg, amikor az ajánlattevőhöz az elfogadó nyilatkozat megérkezik. Email esetén ez az ajánlattevő személyi elektronikus postafiókjába való megérkezést jelenti, tehát azt a pillanatot, amikortól az ajánlattevőnek *módjában áll* az üzenet tartalmát megismerni. Ez a szabály a szerződés keletkezése körüli kockázatok megosztása tekintetében kellően kiegyensúlyozott helyzetet teremt a felek között.

A *tudomásszerzési elmélet*³⁷ szerint a szerződés akkor jön létre, amikor az ajánlattevő az elfogadás tényéről tudomást szerez, azaz elolvassa az elfogadó nyilatkozatot tartalmazó elektronikus üzenetet. Ez

az elmélet indokolatlanul kedvez az ajánlattevőnek, s ezáltal az ajánlat címzettjét túlságosan hátrányos helyzetbe hozza. A címzett az elküldésen túl már semmit sem tehet annak érdekében, hogy az ajánlattevő valóban tudomást szerezzen az elfogadó nyilatkozat létéről és tartalmáról. Vita esetén igen nehezen tudná bizonyítani, hogy az ajánlattevő „tudomást szerzett” az elfogadásról.

3.2.3. A keletkezés helye és ideje a magyar jogban

Bár a magyar polgári törvénykönyvnek a szerződések keletkezési feltételeiről szóló rendelkezéseit nem kifejezetten az elektronikus kereskedelem igényeinek kiszolgálására konstruálták, az absztrakció megfelelő foka elősegítheti, hogy találjunk olyan szabályt, amely erre az esetre alkalmazható.

213. § (1) A szerződés jelenlevők között abban az időpontban jön létre, amikor az ajánlatot elfogadják, távollévők között pedig akkor, amikor az elfogadó nyilatkozat az ajánlattevőhöz megérkezik.

(3) *Ha a szerződés távollévők között jön létre, a szerződés létrejöttének helye az ajánlattevő lakóhelye, illetve székhelye (telephelye).*

A Ptk tehát a megérkezési elmélet elvei szerint rendezi a távollévők közötti kötött szerződések keletkezésének problémáját. Ez lényegében változtatás nélkül alkalmazható az elektronikus szerződések esetére is. E megoldás nem hagyomány nélküli a magyar magánjogban. Szladits szerint is a „távollevők közt elfogadó nyilatkozattal kötött szerződés tényállása csak akkor válik ... teljessé, amikor az elfogadó nyilatkozat az ajánlattevőhöz megérkezik.”³⁸ Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a szerződés visszahat az elfogadó nyilatkozat elküldésének időpontjára, tehát a szerződés joghatásai ettől kezdve állnak be.

Bizonyára nem érdektelen megjegyezni, hogy hazai jogunk is ismert a megérkezési elmélettel különböző megoldást. Régi kereskedelmi kódexünk az elküldési elmélet alapján rendezte a távollévők szerződéseinek keletkezési kérdését.

318. § *Oly szerződésnél, mely távollévők közt keletkezett, a megkötés idejéül azon időpont tekintetik, melyben az elfogadási nyilatkozat elküldetett, vagy elküldés végett feladatott.*³⁹

3.3. A Bécsi Egyezmény és a magyar jog

A magyar belső jognak is része a nemzetközi kereskedelmi forgalom egyik legfontosabb dokumentuma, az Egyesült Nemzetek Szervezetének égisze alatt 1980. április 11-én Bécsben aláírt egyezmény, az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről. Az egyezmény, amelyet hazánkban az 1987. évi 20. tvr hirdetett ki 1988. január 1. óta hatályos, miután az államok a kellő számú megerősítő okiratot letétbe helyezték.

Az 1980 óta eltelt két évtized igen jelentős változásokat hozott a kereskedés technikájában, mindazonáltal a Bécsi Egyezmény elveinek és rendelkezéseinek legnagyobb része – a technológiásemleges szabályozásnak köszönhetően – ma is jól alkalmazható a nemzetközi kereskedelemben. Megoldásai tehát egyaránt vonatkoznak a régi és a modern telematikai berendezéseken megkötött nemzetközi adásvételi tranzakciókra.

Az egyszerű megoldásokra való törekvés jegyében fogalmazódott meg az egyezmény számos rendelkezése. Így például az adásvételi szerződés létesítéséhez nem kívánja meg az írásba foglalást és egyéb formai kellékek megléte sem kötelező. A szerződés fennállása akár tanúvallomással is bizonyítható⁴⁰. Ez nem áll ellentétben a magyar magánjog felfogásával sem.

A 15., 18. és 23. cikkelyek az ajánlattétel és a szerződés létrejöttének feltételeit rendezik, mégpedig a megérkezési elmélet elvei szerint. Az ajánlat tehát akkor válik hatályossá, amikor a címzetthez megérkezik⁴¹. A meg nem érkezés kockázatát természetesen az ajánlattevő viseli.

Az ajánlat elfogadása abban az időpontban válik hatályossá, amikor az elfogadás közlése az ajánlattevőhöz megérkezik⁴². A szerződés pedig abban az időpontban jön létre, amikor az Egyezmény rendelkezései értelmében az ajánlat elfogadása hatályossá válik⁴³. Mindezek láthatóan nincsenek ellentétben a magyar Ptk elveivel és szabályaival.

4. § Fogyasztóvédelem

Az elektronikus kereskedelem, különösen az on-line-szerződéskötés körében az általános fogyasztóvédelmi jogszabályokon túl egyes speciális rendelkezések megalkotására is szükség van. A gyakoribb intézmények és megoldások a következők:

- a fogyasztó bizonyos időn belül élhet a „megbánás” (elállás) jogával;
- a teljesítést az eladó kötött (maximált) határidőn belül köteles megkezdeni;
- az eladó tájékoztatási kötelezettségének mértékét jogszabály részletesen megállapítja;
- a fogyasztó védett az egyértelműen hátrányos, egyoldalú kikötések ellen;
- a kétértelmű rendelkezéseket a fogyasztó javára kell értelmezni;
- a szerződés megkötésének helye a fogyasztó lakhelye – így számára kedvezőbben alakul a bírósági illetékesség;
- jogvita esetén a bizonyítási teher az eladóra, szolgáltatóra hárul.

Magyarországon a távollevők között kötött szerződésekről szóló 17/1999. (II. 5.) Korm. rendelet tartalmazza azokat a fogyasztóvédelmi szabályokat, amelyek az elektronikus on-line-kereskedelem esetében alkalmazandók. A rendelet legnagyobb érdeme, hogy részletesen rendezi az elállási jog gyakorlásának és a fogyasztó tájékoztatásának kérdéseit. A rendelet kifejezetten hivatkozik az *EU 97/7/EC számú direktívájára*⁴⁴, melyhez hasonló szellemben rendezi az e-kereskedelem e lényeges alfejezetét.

Természetesen minden megoldáson lehet javítani. Manapság sokat hangoztatott érvek szólnak az egyes gazdasági ágazatok belső önszabályozó mechanizmusának kimunkálása mellett. Ebbe az irányba mutató megoldás volna a fogyasztói panaszok intézésére szolgáló újszerű fórumrendszer létrehozása. A magyar fogyasztóvédelmet – az elektronikus úton kötött szerződésekre tekintettel – célszerű volna egy tribunál-szerű választott-bíráskodási rendszerrel megerősíteni, ami a rendes bírósági útnál gyorsabb, rövidebb és olcsóbb eljárás keretében nyújtana reparációt a vitás ügyekben. Természetesen ezen szervezet határozatainak felülvizsgálatára nyitva kell hagyni a bírósághoz fordulás lehetőségét.

Az elektronikus szerződéskötések fogyasztóvédelmének elveivel hasonló szellemben rendelkezik egy speciális részterületen az elektronikus fizetési eszközök kibocsátására és használatára vonatkozó egyes szabályokról szóló 77/1999. (V. 28.) Korm. rendelet. A rendelet szerint a hazai kereskedelmi bankok üzletszabályzatát 1999. december 1-jéig kellett megfelelően módosítani. Az új szabályok az elektronikus fizetőeszközök kibocsátói – a bankok és más pénzügyintézetek – és a kártyabirtokosok között a felelősség viselésének – illetve átszállásának – elveit rendezik nagy részletességgel. Itt is a fogyasztó védelmének szempontja uralkodik. A birtokos, ha a kártya kikerül az őrzése alól, köteles a kibocsátónak ezt haladéktalanul bejelenteni. Ezen időponttól kezdve a kártyával elkövetett visszaélésekből eredő kárt a kibocsátó viseli.

A rendelet mint szabályozási mintára hivatkozik az EU-nak az elektronikus fizetőeszközökről és különösen a kibocsátó és a birtokos közötti viszonyokról szóló 97/489/EC számú ajánlására⁴⁵.

Jegyzetek

¹ HTTP: Hypertext Transmission Protocol

² WWW: Worldwide Web = Világméretű Hálózat

³ Az OECD egyik becslése szerint például a világkereskedelemben az elektronikus ügyletek volumene az 1997-es 26 milliárd dollárról 2005-re évi 1000 milliárd dollár körüli érték-re fog emelkedni. (In: Számítástechnika, 1999. szeptember 7.) Egy másik adat; a US Department of Commerce szerint a hitel-

kártyás fizetések összege 2002-ben csak Európában meghaladja majd az 5,2 milliárd dollárt. (<http://www.ecommerce.gov>)

⁴ Vö.: Nemetz Tibor – Vajda István: Algoritmos adatvédelem. Akadémiai Kiadó Budapest 1991. 65. o.

⁵ Abban az esetben, amikor egy állami szerv árut vagy szolgáltatást vásárol egy gazdálkodó szervezettől, akkor rendes körülmények között nem a közhatalom nevében jár el, s így természetesen „egyszerű fogyasztónak” tekintendő.

⁶ A magyar kifejezés mellett megadjuk az angol nyelvűterminológiát és a „hálózati tolvajnyelvben” bevett rövidítést is.

⁷ Lásd: Az adózás rendjéről szóló 1990. évi XCI. törvény 96. §.

⁸ Benjamin Wright: The Law of Electronic Commerce. Little Brown and Company. Boston 1991. 10. o.

⁹ Benjamin Wright: id. m . 26. o.

¹⁰ Saxby, Stephen (ed): Encyclopedia of Information Technology Law. Sweet & Maxwell London 1990. 5012. o.

¹¹ Rostoker, M. D. és Rines, R. H.: Computer Jurisprudence, Legal Responses to the Information Revolution. Oceana Publications Inc. 1986. 391. o.

¹² Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications

¹³ Benjamin Wright: id. m . 26-27. o.

¹⁴ HTTP: Hypertext Transmission Protocol. Az Internet egyik szolgáltató protokollja.

¹⁵ WWW: World Wide Web = kb. Világéretű Hálózat. A HTTP protokollt használó Internet-szolgáltatások gyűjtőneve.

¹⁶ MTI. 1999. december 1.

¹⁷ Olivier Hance: Üzlet és jog az Interneten. Panem – McGraw-Hill Budapest 1997. 144. o.

¹⁸ Olivier Hance: id. m . 146. o.

¹⁹ Verebics János: A tér, a szabadság és a normák. Vázlat az Internet jogának fogalmi megközelítéséhez. Internet és jog, 1998. november.

²⁰ United Nations Commission on International Trade Law

²¹ Presidential Directive on Electronic Commerce, Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies

²² Csak semmi luxust, elég a pizza is! In.: Számítástechnika, 1999. szeptember 7.

²³ –Bangemann M. (Ed.): Europe and the global information society. Recommendation to the European Council. Brüsszel. 1994.

²⁴ European Initiative in Electronic Commerce COM (97)157 Communication to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions

²⁵ Proposal for a European Parliament and Council Directive on Certain Legal Aspects of Electronic Commerce in the Internal Market

²⁶ Olivier Hance: Üzlet és jog az Interneten. Panem – McGraw-Hill Budapest 1997. 131. o.

²⁷ Szladits Károly: A magyar magánjog vázlata. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest. 1933. Reprint: Ponte Press Kiadó Kft. Pécs. 1999. I. köt. 127. o.

²⁸ Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contracts

²⁹ 17/1999. (II.5.) Korm. rendelet a távollévők között kötött szerződésekről

³⁰ Szladits Károly: id. m : I. köt. 133. o.

³¹ V.ö: Ptk. 211. § (2) bek.

³² Szladits Károly: id. m : I. köt. 133. o.

³³ Olivier Hance: id. m . : 124. o.

³⁴ Olivier Hance: id. m . : 127. o.

³⁵ Olivier Hance: id. m . : 128. o.

³⁶ Olivier Hance: id. m . : 128. o.

³⁷ Olivier Hance: id. m . : 128. o.

³⁸ Szladits Károly: id. m : I. köt. 135. o.

³⁹ 1875. évi XXXVII. törvénycikk. Kereskedelmi törvény

⁴⁰ Bécsi Egyezmény 11. cikkely

⁴¹ Bécsi Egyezmény 15. cikkely

⁴² Bécsi Egyezmény 18. cikkely (2) bekezdés

⁴³ Bécsi Egyezmény 23. cikkely

⁴⁴ Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contracts

⁴⁵ Commission Recommendation of 30 July 1997 concerning transactions by electronic payment instruments and in particular the relationship between issuer and holder

Bene Beáta
egyetemi adjunktus

A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján

I. A joghatósági megállapodások jogi természete

Minden modern jogrend megengedi, hogy alanyai – meghatározott feltételek fennállása esetén – maguk rendelkezzenek meghatározott bíróság eljárási jogosultságairól, bizonyos jogviták esetén. Amennyiben a felek a joghatóság kikötéséről rendelkeznek, úgy döntésükkel a nemzeti kollíziós normák által előírt joghatóságot befolyásolják. A joghatósági megállapodásoknak *kétféle következménye* lehet: egyrésztől meghatározzák az eljárni jogosult bíróságot (prorogáció), másrésztől pedig kizárják a nemzeti jogban megállapított, egyébként előírt joghatóságot (derogáció).

1. Anyagi jogi szerződés vagy eljárásjogi jogintézmény?

A joghatósági kikötések jogi természetének a megállapítása és e jogintézmény jogági besorolása régóta vitatott kérdése a jogirodalomnak és a bírói gyakorlatnak is.¹ Az alapkérdés az, hogy vajon az anyagi jogi szerződésbe foglalt joghatósági záradékot a bíróság *lex fori*-ja, vagy a szerződésre irányadó *lex causae* alapján kell-e megítélni.

A *magánjogi elmélet* elsősorban a német joggyakorlatban követhető nyomon, de jogirodalmi képviselői is vannak.² Ők anyagi jogi értelemben vett szerződést látnak ebben a jogintézményben, mégpedig olyan szerződést, amelynek közvetlen eljárásjogi hatása van. Ennek az elméletnek megfelelően a kikötést elbíráló bíróságnak az anyagi jogszabályok (szerződés esetén tehát a *lex causae*) alapján kell a joghatósági megállapodást megítélnie. Az általános szabályoknak megfelelően ebben az esetben azonban kizárólag a megállapodás érvényességéről dönthet a bíróság. A megengedhetőség, a formai követelményeknek való megfelelés, valamint a joghatóságok tekintetében mindenképp a *lex fori processualis* alapján kell határozni.

A *processuális elmélet* képviselői ezzel ellentétben a joghatósági megállapodások eljárásjogi jellegét emelik ki. Azt hangsúlyozzák, hogy a felek a joghatósági klauzulában eljárásjogi joghatást kívánnak elérni, nevezetesen azt, hogy jogvitájukat egy, a törvény alapján egyébként az adott eljárás lefolytatására nem jogosult bíróság elé utalják. Miután ez eljárásjogi jogviszonyt szabályoz, értelemszerűen eljárásjogi természetűnek tekintik.³

Vitathatatlan, hogy a joghatósági kikötéseknek nincsen közvetlen anyagi jogi hatása. Megkötésüknek egyetlen jogi célja az, hogy rögzítse – illetőleg a másik oldalról vizsgálva kizárja – egy meghatározott bíróság eljárási jogosultságát. Az európai polgári eljárásjogban általánosan a fenti két elmélet *vegyítéséből eredő nézet* tekinthető elfogadottnak: a joghatósági kikötések érvényes létrejöttének megítélése a *lex causae* alapján történik, míg a megengedhetőség, a joghatóságok és a formai előírások tekintetében a *lex fori* az irányadó.⁴

2. A Benincasa-döntés a joghatósági megállapodások jogi jellegével kapcsolatban

A joghatósági megállapodások anyagi jogi, vagy eljárásjogi megítélése kérdésében kényszerült dönteni az Európai Bíróság a *Benincasa-ügyben* 1997-ben.⁵ A Müncheni Tartományi Főtörvényszék az Egyezmény Jegyzőkönyvében nyújtott lehetőséggel élve értelmezési kérdéssel fordult az Európai Bírósághoz. Az előtte folyó ügyben olyan szerződés érvényessége volt a jogvita tárgya, amelybe a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelyében előírt feltételeknek megfelelően kötött joghatósági klauzulát foglaltak a felek. A Müncheni Tartományi Főtörvényszék azt a kérdést intézte az Európai Bírósághoz, hogy vajon a joghatósági megállapodásnak akkor is van-e joghatása, ha a kereseti kérelemben a felperes annak a megállapítását kéri a bíróságtól, hogy a szerződés, amelybe a klauzulát foglalták, érvényesen létre sem jött. Amennyiben ugyanis az egész szerződés érvénytelen, úgy annak a bíróság eljárási jogosultságát megalapozó rendelkezése sem lehet érvényes. Az Európai Bíróság *két lépésben* vizsgálta a fenti kérdést.

Először a joghatósági klauzulának az azt magában foglaló szerződéshez való viszonyát vizsgálta meg. Az Európai Bíróság a joghatósági megállapodás *elkülönült létét*, autonómiáját állapította meg, felismerve e klauzulák kizárólag eljárásjogi joghatásait. Indokolása értelmében a joghatósági kikötések eljárásjogi cél elérését szolgálják, és rájuk az Egyezmény rendelkezései vonatkoznak. Ezzel ellentétben a joghatósági megállapodást magában foglaló főszerződés anyagi jogi rendelkezéseit, valamint ennek a szerződésnek

az érvényességével kapcsolatos jogvitákat az eljáró bíróság nemzetközi magánjoga alapján a szerződésre irányadó *lex causae* alapján kell megítélni. Az Európai Bíróság ezzel a többségi jogirodalmi véleménynyel egyező álláspontra helyezkedett: a joghatósági kikötések autonóm részét képezik az azt magában foglaló szerződésnek. Míg az előzőeket a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján kell megítélni, az utóbbira a felhívott bíróság államában irányadó *lex causae* vonatkozik.

A második lépésben – az előzőekből következően – a Bíróság kimondta, hogy a nemzeti bíróságoknak dönteniük kell tudni a saját eljárási jogosultságukról anélkül, hogy érdemi vizsgálatba kellene kezdeniük az alapul fekvő szerződés érvényes létrejöttéről. Véleménye szerint a jobbiztonság sérülne akkor, ha valamelyik fél eredményesen hivatkozhatna arra a feltételezésre, hogy a szerződés és azzal együtt a joghatósági megállapodás is érvénytelen. Ezzel ugyanis bármikor megakadályozhatná a kikötött bíróság előtti eljárás megindítását. A joghatósági megállapodások intézménye pedig épp azt a célt szolgálja, hogy a felek már az anyagi jogi szerződés megkötésekor tisztázzák az esetleges későbbi jogvitájukban eljáró fórumot, erősítve ezzel a jobbiztonságot.⁶ Ezek után a joghatósági klauzultát magában foglaló szerződés érvényességének értelmezése és vizsgálata a nemzeti bíróság feladata lesz.

Az Európai Bíróságnak a *Benincasa-ügyben* hozott határozata aggodalmat váltott ki a jogirodalomban.⁷ A Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye ugyanis a joghatósági megállapodások formai előírásait részletesen tartalmazza, de nem szól a létrejöttének anyagi jogi feltételeiről. Abban egyetértés mutatkozik a jogirodalomban, hogy a joghatósági megállapodás a felek kétoldalú szerződése, létrejöttéhez tehát az egyező akarat elengedhetetlen feltétel.⁸ „Mivel a 17. cikkely egy megállapodást szabályoz, a kérdéssel foglalkozó bíróságnak minden esetben az elsők között vizsgálnia kell azt, hogy az eljárási jogosultságát kikötő klausula ténylegesen a felek egyező akaratnyilatkozatait tartalmazza-e, amely a szerződésből világosan és egyértelműen megállapítható.”⁹ A *Benincasa*-döntéssel azonban a Bíróság *vélelmet* fogalmaz meg a joghatósági megállapodások érvényességének javára. Nem adott azonban útmutatást a jogalkalmazóknak arra nézve, hogy mely feltételek meglétét kell vizsgálni a joghatósági klauzulták érvényességének megítélésakor azokban az esetekben, ha a szerződés egészének az érvényessége vitatott. A jogirodalomban eddig megfogalmazott ismervek¹⁰ a *Benincasa*-döntés után már nem tűnnek stabilnak, hiszen könnyen elképzelhető, hogy a felek egyező akaratnyilatkozata a joghatósági kikötésre éppen úgy nem jött létre, mint az emiatt vita-

tott főszerződés egészére. Ezért az újabb jogirodalom a *Benincasa*-döntés *szűk értelmezését* követeli és a szerzők a későbbiekben előadódó esetekben a joghatósági megállapodásra nézve az akaratgyezőség konkrét vizsgálatát szorgalmazzák.¹¹

3. Az eljáró fórum megválasztása és a

„forum shopping”

A Brüsszeli Egyezmény meglehetősen összetett joghatósági rendszert hozott létre,¹² amelyben az általános joghatóság szabályát a különleges joghatóságok egész sora egészíti ki. A konkrét jogvitában eljáró bíróság megállapításának ez a sokféle lehetősége több alkalmat is kínál a felperesnek a nemzetközi jogirodalomban „forum shopping” néven ismert intézmény kihasználására.¹³ A felperes nemcsak az eljáró bíróságot, hanem az alkalmazandó nemzetközi magánjog alapján az irányadó anyagi jogot is meghatározza akkor, amikor valamelyik, az Egyezmény alapján eljárásra jogosult bírósághoz a keresetlevélét benyújtja. Nyilván azt a joghatóságot fogja a fennállóak közül kiválasztani, amely a számára legkedvezőbb pernyerési esélyekkel kecsegtet.¹⁴ A feleknek az az érdeke, hogy még a per megindulása – legtöbbször a konkrét jogvita keletkezése – előtt tudják azt, hogy melyik bíróság előtt érvényesíthetik majd az igényüket. A joghatósági megállapodásokkal éppen ez valósul meg: a felek relatív biztonságot „vásárolnak”, mégpedig nem csupán az eljáró bíróság tekintetében, hanem azzal együtt „kapják” a bíróság *lex fori*-ját is, vagyis az eljáró bíróság államának eljárásjogát, valamint az alkalmazandó anyagi jogot is, a bíróság államának nemzetközi magánjogi szabályai alapján.¹⁵ Ez a biztonság azonban csak relatív lehet, hiszen nem látható előre, hogy vajon a joghatósági megállapodással eljárásra felhívott bíróság hogyan értékeli a prorogációt.¹⁶ Ebben az értelemben a joghatósági megállapodásokat – Samtleben terminológiájával élve – „pre-trial forum shopping”-nak is nevezhetjük.¹⁷

II. A joghatósági megállapodások elhatárolása más jogintézményektől

A joghatósági megállapodások lényegének megértéséhez szükségesnek mutatkozik, hogy elhatároljuk azokat más, hasonló jogintézményektől.¹⁸ Ezekben az a közös elem, hogy lehetőséget kínálnak a fe-

leknek arra, hogy eltérjenek az egyezményben meghatározott általános joghatósági szabályoktól. E körben az alperes perbe bocsátkozását, a teljesítés helyének megválasztását és a választottbíróvási eljárási kikötését vizsgáljuk.

1. Az alperes perbe bocsátkozása

Jenard hallgatóságos joghatósági megállapodásnak (stillschweigende Zustaendigungsvereinbarung) nevezi a Brüsszeli Egyezmény 18. cikkelyében szabályozott esetet. Ennek értelmében adott ügyben eljárhat annak a szerződő államnak a bírósága is, amelynek az Egyezmény rendelkezései alapján egyébként nem lenne joghatósága, ha az alperes aláveti magát az eljárásának, vagyis perbe bocsátkozik anélkül, hogy vitatná a fórum eljárási jogosultságát.¹⁹ Ez a jogintézmény alapvetően abban tér el a joghatósági megállapodásoktól, hogy míg az utóbbi létrejöttéhez a felek kétoldalú és egybehangzó akaratnyilatkozata szükséges, addig az alperes alávetésének megítélése inkább objektív alapon történik. Az akarat tényezőnek itt nincs jelentősége.²⁰

2. A felek megállapodása a teljesítés helyében

A felek a szerződésükben megállapodhatnak arra nézve, hogy a szerződésből eredő kötelezettségeket hol kell teljesíteni. A teljesítés helye, mint kapcsoló tényező a jogviták eldöntésére jogosult bíróság joghatóságának megállapításához, a Brüsszeli Egyezmény fontos rendelkezése. Az 5. cikkely 1. pontjában szabályozott esetnek könyvtárnyi irodalma és kiterjedt joggyakorlata van. Amennyiben a felek megegyeztek a teljesítés helyében, ezzel az alapul fekvő szerződésből eredő jogvitáikra indirekt módon meghatározták a lehetséges joghatóságot is, amelyet az Egyezmény 5. cikkelyének 1. pontja mond ki. Megállapodásuknak ez az eljárásjogi joghatása független attól, hogy ezt a felek az anyagi jogi szerződéskötésükkor akarták, illetőleg tudták-e azt, vagy sem. A teljesítés helyében történő megállapodás érvényességét a szerződésre irányadó lex causae szerinti anyagi jog alapján kell megítélni.²¹

A fentiek alapján felmerült az a kérdés, hogy mivel a teljesítés helyében történő megállapodással joghatóságot lehet alapítani, „quasi joghatósági megállapodásként” kell-e azt értelmezni. Többször előfordult ugyanis, hogy a teljesítési hely kikötése csak fiktív volt, a szerződés e rendelkezése kizárólag a joghatóság színlelt megalapozását szolgálta. Ez a probléma az Európai Bíróságnak sem ismeretlen: iránymutató döntése ebben a kérdésben a Zelger v. Salinitri eset.²²

Ebben az ítéletében fejtette ki, hogy a teljesítési helyre vonatkozó megállapodás érvényességét és formai követelményeit nem a joghatósági megállapodásokra vonatkozó 17. cikkely alapján kell megítélni, hanem a szerződésre irányadó lex causae alapján. A „quasi joghatósági megállapodás” elméletét tehát elutasította. Ez azért is lényeges, mert a legtöbb – így köztük a magyar – jogrendszer nem ír elő kötelező alakiságot a teljesítési helyben történő megállapodásokra, míg a joghatósági kikötésekre nézve a 17. cikkely szigorú szabályokat rendel.²³

3. A választottbíróvási eljárás kikötése

A választottbíróvási eljárások az 1. cikkely második bekezdésének 4. pontjában foglaltak értelmében nem tartoznak a Brüsszeli Egyezmény tárgyi hatálya alá. Az Egyezmény kizárólag a rendes bíróságok előtt zajló egyes eljárásokra vonatkozó joghatósági szabályokat állapít meg, míg a választottbíráskodás a jogvitáknak a magánbíráskodás útján történő rendezésére szolgál.²⁴ A két intézmény derogációs hatása feltétlenül ugyanaz, nevezetesen, hogy kizárja olyan bíróságnak az eljárási jogosultságát, amely a törvények alapján egyébként joghatósággal rendelkezne az adott jogvita elbírálására. A prorogációs hatásban azonban az a lényeges eltérés mutatkozik, hogy amíg a választottbíróvási szerződéssel a felek magánbíróvási bíróság elé viszik a jogvitájukat, addig a joghatósági megállapodások a rendes bírósági szervezetbe tartozó állami bíróság eljárási jogosultságát alapítják meg. A választottbíróvási eljárásra számos nemzetközi egyezmény vonatkozik, és a Brüsszeli Egyezmény minden szerződő állama részese ezek leglényegesebbikének, a New York-i Egyezménynek, valamint a Washingtoni Konvenciónak.²⁵

III. A Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelyének hatálya

1. A személyi hatály²⁶

A Brüsszeli Egyezmény a 17. cikkelyben különleges alkalmazási feltételt fogalmaz meg, amikor kimondja, hogy a felek legalább egyikének valamelyik szerződő állam felségterületén kell lakóhellyel²⁷ rendelkeznie. Ez a kitétel mind a személyi, mind a területi hatály oldaláról értelmezhető, a gazdag jogirodalom mindkét oldal elemzését el is végezte.²⁸ Mivel az Egyezmény a lakóhely fogalmát vezette be mint kapcsoló tényezőt, meg kell jegyeznünk, hogy ez a lényegesen modernebbnek tűnik mint akár a Római Egyezmény, amely az alkalmazásának feltételeként a

szerződő államok állampolgárságát veszi figyelembe. A lakóhely (székhely) fogalma egyértelműbb mint az állampolgárság kategóriája, és nem jelent problémát olyan helyzetekben sem mint a hontalanság, vagy a többes állampolgárság.

Az Egyezmény „felekről”, illetőleg „személyekről” tesz említést, és e fogalmak alatt mind természetes, mind jogi személyeket érteni kell. Perképeséggel rendelkeznek azonban – minden esetben az alkalmazandó nemzeti jog szabályai szerint – mindazok a társaságok is, amelyeknek nincs jogi személyiségük, de perelhetők és pert indíthatnak.²⁹

2. A területi hatály

Az Egyezmény 17. cikkelyének első bekezdésébe foglalt szó szerinti szövegéből az a két követelmény állapítható meg egyértelműen, hogy legalább a felek egyikének valamelyik szerződő államban kell lakóhellyel rendelkeznie, és hogy a joghatósági megállapodással valamelyik szerződő állam bíróságát, illetőleg bíróságait kell kikötni ahhoz, hogy a megállapodás e cikkely szerint érvényes legyen. (A formai és egyéb követelményekről a későbbiekben részletesen szólunk.) A jogtudomány képviselői körében azonban felmerült az a kérdés, hogy a területi hatállyal összefüggésben van-e esetleg további követelménye is e cikkely alkalmazásának, különös tekintettel az Egyezmény létrejöttének céljára tekintettel és abból következően.

Nem okoz gondot a 17. cikkely alkalmazhatóságának megállapítása azokban az esetekben, ahol A) a felek különböző szerződő államban laknak, vagy B) egyikük egy szerződő államban, míg másikuk ún. harmadik állam lakosa, és A) esetben egy harmadik, szintén egyezményi tagállam bíróságának, vagy bíróságainak a joghatóságát kötik ki, illetőleg B) esetben olyan szerződő állam bíróságának, vagy bíróságainak az eljárási jogosultságában állapodnak meg, amely nem a lakóhelye annak a félnek, aki valamely szerződő államban él.

Az európai jogirodalomban uralkodónak mondható nézet, az ún. *redukciós elmélet* egy megszorító értelmezést fogad el. Ennek értelmében a joghatósági megállapodások abban az esetben tartoznak a Brüsszeli Egyezmény hatálya alá, ha a kikötésben amellet, hogy a felek egyike valamelyik szerződő államban rendelkezik lakóhellyel és a prorogáció egy szerződő állam bíróságára vagy bíróságaira irányul, egy másik szerződő állammal még további kapcsolódási pont is található.³⁰

Ez az elmélet három alapesetet is kizár a 17. cikkely alkalmazási köréből:

Először azt az esetet, amelyben a felek egyike egy

szerződő államban lakik, a másik fél egy nem tagállamban, és kiköti e szerződő állam bíróságának, vagy bíróságainak a joghatóságát. Például egy magyar vállalkozó a német üzleti partnerével adásvételi szerződést köt, amelyet Németországban kell teljesíteni. E szerződésből eredő jogvitáikra a német bíróságok eljárási jogosultságát írják elő.³¹

Másodikként azok az esetek említhetők, amelyekben mindkét fél ugyanabban a szerződő államban lakik, és ugyanennek az államnak valamelyik bíróságát jelölik meg eljárásra jogosultnak. A példa: egy kölni és egy hamburgi fél adásvételi szerződést köt, amelyet Hollandiában kell teljesíteni. A szerződésből eredő jogvitákban a kölni bíróságok járhatnak el.³²

A harmadik csoportba azok a kikötések tartoznak, amelyekben a felek ugyanabban a szerződő államban rendelkeznek lakóhellyel, és egy másik szerződő állam bíróságának vagy bíróságainak a joghatóságában állapodnak meg. Két német üzletember egy olyan adásvételi szerződésből eredő jogvitájára köti ki a francia bíróságok eljárási jogosultságát, amely szerződést Németországban kell teljesíteni.³³

A Brüsszeli egyezmény értelmezése kapcsán egyre világosabban rajzolódik ki az Európai Közösség Bíróságának az a gyakorlata, hogy *szűkíti a területi hatályt*, mégpedig két szinten. Először a Preambulumban foglaltakra hivatkozva megköveteli, hogy a tényállás nemzetközi elemet tartalmazzon, majd megköveteli, hogy a jogvita kapcsolatban legyen valamelyik szerződő állammal. Az első szűkítő értelmezés kiveszi az egyezmények hatálya alól azokat a tényállásokat, amelyekben olyan felek perében kell a hazai bíróságoknak eljárniuk, akik mindketten belföldön rendelkeznek lakóhellyel és *a jogvitájuknak sincs külföldi kapcsolódási pontja*. (Így pl. két német fél perében, amelyben a per tárgya olyan szerződésszegés, amelyet Németországban kötött szerződés tekintetében követtek el, és ahol a teljesítés helye is Németországban van). A második lépcsőben pedig azok a perek kerülnek ki az egyezmények rendelkezései alól, amelyekben a külföldi elemet csupán *olyan kapcsolódási pont jelenti*, amely a jogvitát harmadik, tehát nem szerződő államhoz köti (a fenti példát folytatva, amennyiben a szerződést pl. Mexikóban kellett volna teljesíteni). Ezekben az esetekben tehát nem az egyezmények, hanem a hazai jog alapján lehet (kell) a joghatóságot, illetőleg az illetékeséget megállapítani.

Mindezek ellenére jól érzékelhető, hogy az egyezményekben részes államok számának növekedésével egyre bővül a másik részes államokkal fennálló kapcsolódási pontok száma, így az egyezmények területi hatálya is.

3. Forum prorogatum és forum

derogatum két különböző államban?

Az e címben írt, a területi hatály témaköréhez tartozó kérdés olyan speciális, az európai jogászokat régóta foglalkoztató téma, hogy a kifejtése önálló fejezetet érdemel.

A redukciós elmélet képviselőinek egy csoportja úgy véli, hogy a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelyének alkalmazhatóságához nem elegendő, hogy a joghatósági megállapodás legalább két szerződő állammal legyen összefüggésben, hanem további feltételt is szükségesnek tartanak: azt, hogy a derogált és a prorogált bíróság két különböző szerződő államban legyen.³⁴ Véleményük szerint a Brüsszeli Egyezményben megfogalmazott joghatósági kikötések esetén a nemzetközi elemet csak akkor lehet megállapítani, ha a határokon átnyúló elem az EK-n belül megvalósul. Úgy értelmezik, hogy a Brüsszeli Egyezmény azért jött létre, hogy az Európai Gazdasági Közösség területén egységes joghatósági szabályokat hozzon létre, ezért a nemzetköziségnek a joghatósági megállapodások esetében is már az EK-n belül meg kell valósulnia.

Ők a joghatósági megállapodásoknak a pozitív és a negatív oldalát egyszerre vizsgálják. Véleményük szerint a megállapodás valamely szerződő állam bíróságának a kikötésével egyidejűleg valamely másik szerződő állam bíróságának a joghatóságát ki kell, hogy zárja, mert csak így állapítható meg a joghatósági megállapodásnak az EK-n belüli negatív hatása.³⁵

Ezt a véleményt elfogadva mindazokat az eseteket kizárnánk a 17. cikkely alkalmazási területéből, amelyben egy szerződő államban lakó személy és egy harmadik állam lakosa között úgy jön létre, hogy a joghatósági megállapodással nem zárják ki egy másik szerződő állam – a Brüsszeli Egyezmény alapján eljárás lefolytatására jogosult – bíróságát vagy bíróságait, amely például a teljesítés helye szerint joghatósággal bírna. Ez a megoldás azonban semmiképp nem volt az Egyezmény megalkotóinak a szándéka, hiszen a harmadik államokkal kapcsolatban kifejezetten olyan értelemben rendelkezik, hogy bizonyos feltételek esetén be kívánja őket vonni a 17. cikkely hatály alá. A 17. cikkely szabályainak ilyen megszorító értelmezése szükségtelen akadályokat állítana a nemzetközi kereskedelmi bírászkodás útjába, és ellenkezik az egyezmény teleológiai értelmezésével is.³⁶

4. Különböző legyen-e a lakóhely és a kikötött bíróság állama?

Ennek a nézetnek a képviselői szintén a redukciós elméletből indulnak ki, és teóriájuk magyarázatát a

Brüsszeli Egyezmény általános szabályaiban vélik megtalálni. A Brüsszeli Egyezmény 2. cikkelyének ismert szabálya alapján valamely, az egyezményben részes állam felségterületén lakóhellyel rendelkező személyek ezen állam bíróságai előtt perelhetők. Ehhez képest a 17. cikkelyt speciális rendelkezésnek tekintve úgy vélik, hogy azt csak akkor lehet alkalmazni, ha a kikötéssel a szerződő felet elvonják a saját államának bíróságai elől. Nem tekintik tehát kiköthetőnek olyan szerződő állam bíróságát, amelyben valamelyik félnek a lakóhelye van.³⁷ Általános megfogalmazással élve tehát csak akkor lennének alkalmazhatóak a 17. cikkelyben foglaltak, ha a lakóhely állama eltérő a kikötött bíróság államától, és mindkettő valamelyik Egyezményben részes államban van.

Amennyiben értelmezni próbáljuk ezt az nézetet, feltétlenül falba fogunk ütközni. Példánkban vegyünk egy német és egy francia üzletembert – lakóhelyük Németország, illetőleg Franciaország –, akik egy adásvételi szerződésükben a német bíróságok joghatóságát állapították meg mindazokra a jogvitákra nézve, amelyek az alapul fekvő szerződésből erednek. Amennyiben a francia fél kívánja perelni a német üzletfelét, és a szerződésnek megfelelően Németországban nyújtaná be a keresetét, a német bíróság a fenti elmélet következtetéseit figyelembe véve meg kell, hogy állapítsa, hogy a joghatósági kikötés a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján nem érvényes. Abban az esetben azonban, ha a német fél perli a francia partnerét Németországban, ugyanez a megállapodás már érvényesen létrejön tekinthető. Az első esetben nem vonta el a joghatósági megállapodás a felet az általános szabályok alapján eljárásra jogosult bíróságtól, a második esetben viszont igen (mert ott az általános joghatóság szerint a lakóhelye alapján – 2. cikkely – a francia bíróságok járhatnának el).³⁸

A 17. cikkely azonban *expresses verbis* nem a mindenkori perbeli pozíciótól, hanem a lakóhelytől teszi függővé az alkalmazhatóságát, tehát igen vitatható, hogy ez az elmélet tartható lenne a gyakorlatban.³⁹ Véleményünk szerint a 17. cikkelynek sem a szó szerinti, sem a teleologikus értelmezése nem vezet arra az eredményre, amelyet a cikkely alkalmazási körét szűkítő elméletek hangsúlyoznak. A Brüsszeli Egyezmény több helyen is tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek az egyezmény tagállamai és harmadik államok kapcsolatára vonatkoznak, megalkotói tehát nem kívánták azokat az alkalmazási körből teljesen kizárni. Ennek megfelelően az sem lehet követelménye az egyes rendelkezéseinek, hogy egyszerre több szerződő állammal legyen kapcsolatban az adott jogintézmény (jelen esetben a joghatósági megállapodás). A 17. cikkely szó szerinti, konkrét szabályaiból pedig az következik, hogy

ez a rendelkezés akkor alkalmazható, ha a megállapodást kötő felek egyike valamelyik szerződő államban lakik.⁴⁰ További szerződő államokhoz való kötődést semmilyen formában nem követel meg. Összegzésül tehát elmondhatjuk, hogy sem a Brüsszeli Egyezmény általános szabályaiból, sem a 17. cikkely rendelkezéseiből nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a 17. cikkelyt csak abban az esetben lehetne alkalmazni, ha több szerződő államhoz kapcsolódó nemzetközi esetről lenne szó.

IV. A joghatósági megállapodások megengedhetősége

A megengedhetőség körében azokat a kérdéseket vizsgáljuk, amelyek a személyi és a területi hatály körén kívül esnek, és a 17. cikkely szóhasználata alapján előfeltételei a joghatósági megállapodások érvényes megkötésének. Először a „meghatározott jogviszonyból származó” jogvita fogalmának elemzésére, majd a bíróságok megjelölésére vonatkozó szabályok ismertetésére kerül sor.

1. A meghatározott jogviszonyból származó jogvita

A 17. cikkely megköveteli, hogy a joghatósági megállapodást a felek olyan esetben köthetik ki, ha a jogvitájuk már fennálló, vagy jövőre meghatározott jogviszonyból ered. Ezzel a rendelkezéssel a gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő jogkeresőket kívánja védeni az Egyezmény.⁴¹ Azt kívánta a jogalkotó megakadályozni, hogy a gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő fél esetleg egy egyszeri alkalommal megkötött joghatósági klauzulával általa előre nem látható jogvitákra nézve is rögzítse a joghatóságot. Véleményünk szerint azonban ez a rendelkezés nemcsak a hátrányos helyzetben lévő szerződő partnereket védi, hanem a kereskedelmi forgalom biztonságát, valamint a szerződéses forgalom megbízhatóságát is: senki nem hozható olyan helyzetbe, hogy jogvitájának az eldöntése végett olyan bíróság előtt kelljen pereskednie, amely az általános szabályok szerint nem járhatna el, és amelynek a kikötése esetleg egy, a jelenlegitől különböző jogviszony kapcsán és arra vonatkozóan történt. A joghatósági megállapodások szigorú szabályainak az igazi célja éppen annak az előre történő biztosítása és rögzítése, hogy a felek már előre tudják, vagy legalábbis meg tudják állapítani, hogy mely igényüket melyik bíróság előtt érvényesíthetik.⁴²

A jogviszonynak a joghatósági megállapodás megkötésének időpontjában legalább a tárgyára és fajtájára nézve meghatározottnak vagy meghatározhatónak kell lennie. A konkrét jogviszonyt ekkor még nem kell megjelölni, elegendő, ha azt a felek a szerződéses kapcsolatuk folyamán pontosítják.

2. Meghatározott bíróság megjelölése

A 17. cikkelynek a legtöbb vitára okot adó rendelkezése az a kitétel, amely szerint a feleknek valamely szerződő állam bíróságát, vagy bíróságait kell megjelölniük a joghatóság kikötésére irányuló szerződésben. Ez a szabály több oldalról is értelmezhető, és az Európai Bíróság egységes joggyakorlatának hiányában az európai jogtudósok ezt eredményesen meg is tették.

A rendelkezés egész egyszerűen annyit akar mondani, hogy ahhoz, hogy a joghatósági megállapodás tartalmilag érvényes legyen, meg kell benne jelölni a kikötött bíróságot úgy, hogy egyértelműen meg lehessen belőle állapítani, hogy a felek melyik fórum előtt kívánnak pereskedni. Ez a megjelölt bíróság lehet egy konkrét bíróság, illetőleg lehetnek valamely állam bíróságai. Ezzel kapcsolatban szükségesnek mutatkozik a joghatóság és az illetékesség fogalmainak a rövid magyarázata. A Brüsszeli Egyezmény – a nemzetközi szerződések történetében – az első olyan megállapodás, amelyben a szerződő feleknek sikerült a joghatóságot *közvetlenül* rendezniük. Ezzel elérték azt, hogy a joghatóságra vonatkozó előírások úgy érvényesülnek mint az illetékességi szabályok, a magyar terminológiában használt joghatóság kifejezés egyes esetekben az illetékességet is jelenti. Az Egyezmény angol szövegében használt *jurisdiction* kifejezésnek, vagy a német változatban található *Zustaendigkeit* fogalomnak nem minden esetben a joghatóság a magyar megfelelője. Amint arra a Jenard jelentés is rámutat, az Egyezmény nemcsak a joghatóságra vonatkozik, hanem gyakran a (helyi) illetékességre is.⁴³ Így pl. az 5. cikk 1. pontjában foglalt szabály is egy különös illetékességi okot tartalmaz, ehhez hasonlóan a joghatósági kikötések esetében is a felek választhatnak, hogy valamely állam bíróságainak a joghatóságát, vagy egy meghatározott bíróság illetékességét állapítják-e meg.⁴⁴

A jogirodalomban felvetett másik lényeges kérdés az, hogy vajon amikor az Egyezmény szövege kifejezetten megengedi, hogy a felek több bíróságot is megjelöljenek, ez azt jelenti-e, hogy valamely szerződő állam minden bíróságát, tehát a joghatóságot kell kikötöniük, vagy megállapodhatnak ténylegesen több bíróság eljárási jogosultságában, de ezen bíróságoknak egyazon államban kell lenniük.⁴⁵ Megengedhető-e, hogy a felek egyszerre több bíróság eljárási jogosultságában megállapodjanak?

Abban egyetértenek a jogtudósok, hogy joghatósági megállapodás akkor tekinthető a 17. cikkely alapján érvényesnek, ha a felhívott bíróság a joghatósági klauzula alapján önmagát az eljárás lefolytatására jogosultnak tekinti, vagyis ha legkésőbb a keresetlevél benyújtásakor egyértelműen megállapítható, hogy melyik bíróságot kötötték ki a felek.⁴⁶ Ez az értelmezés a feleknek igen széles szerződési szabadságot enged.

Alternatív klauzulának nevezi a jogirodalom azokat a megoldásokat, amelyekben a megállapodást olyan módon rögzítik a felek, hogy a bíróság eljárási jogosultsága a mindenkor perbeli pozíciótól függ. Ezt a változatot abban az esetben alkalmazzák, ha a felek mindegyike abban az országban szeretne védekezni, amelyiknek lakosa vagy állampolgára, vagy a hivatalos nyelvét jobban beszéli, ezért akként rögzítik a joghatóságot, hogy mindegyiküket csak a lakóhelyének (vagy más módon preferált) államában lehessen perelni.⁴⁷ Ha A perli B-t, akkor X bíróság jár el, ha B perli A-t akkor Y. Ez a megoldás a gyakorlatban annak ellenére széles körben alkalmazott, hogy az Egyezmény szűkítő értelmezését hangoztató jogirodalmi álláspontok folyamatos kritikájának kell ellenállnia. Érvényesnek és alkalmazhatónak ismerte azonban el az Európai Bíróság ezt az alternatívklauzulát a Meeth v. Glacetal döntésében, hangsúlyozva, hogy az ilyen típusú megállapodások egybevágóan az Egyezmény 2. cikkelyében megfogalmazott általános joghatósági szabállyal, és messzemenően figyelembe veszik a felek rendelkezési autonómiáját.⁴⁸ Ha a redukciós elmélet érveit elfogadnánk, a felek feltehetően két, tartalmilag azonos szerződést kötnének, mindegyikben más-más bíróság joghatóságát rögzítve, hogy szükség esetén bármelyik bíróság eljárási jogosultságát bizonyítani tudják. Miért ne lehetne ezt a két klauzulát egyetlen szerződésbe foglalni?

Bár az érvényesen megkötött joghatósági megállapodással a felek a kikötött bíróság kizárólagos illetékességét alapítják meg, a szerződéskötési szabadság elvéből kiindulva nem kizárt, hogy oly módon állapodnak meg a felek joghatóságban és illetékességben, hogy azzal párhuzamosan fennmaradjanak az egyezményekből folyó egyéb joghatóságok is.⁴⁹ Az *izolált prorogáció*-nak nevezett intézményt a magyar jogirodalom a párhuzamos joghatóság, illetőleg a versengő illetékesség elnevezéssel ismeri.

Ennek egy további változata a *sántító joghatósági kikötés* néven ismert intézmény, amely esetben a felek oly módon rögzítik akaratukat, hogy egyikükre nézve kizárólagos, míg a másikukra nézve izolált joghatóságot tartalmaz.⁵⁰ Az ilyen sántító-klauzulával létrehozott megállapodás hatása hasonlít a 17. cikk (4) bekezdésében szabályozott esethez. Annak a célja azonban kifejezetten az, hogy valamelyik félnek

egyoldalú kedvezményt nyújtson arra az esetre, ha a joghatósági megállapodás egyebekben kizárólag a másik fél javát szolgálja.⁵¹ Az Egyezménynek ez talán az egyik legvitatottabb szabálya. A főszabályként érvényesülő, mindkét félre kizárólagos illetékességet megállapító hatály ellenében ehelyütt egyik félre nézve kedvezményes, a válaszhatóságot megengedő joghatályt alapítja meg a joghatósági kikötés. Ez kétségtelenül nehezen illeszthető be a Brüsszeli Egyezmény egyébként kerek egészet alkotó, egyértelmű koncepciójába. Ezt a problémát az Európai Közösségek Bíróságának a nagyhatású Anterist v. Crédit Lyonnais ügyben sem sikerült megnyugtatóan magyarázni vagy megoldani.⁵²

V. A joghatósági megállapodások létrejöttének formai követelményei

A Brüsszeli Egyezmény egyetlen komplex cikkelyben szabályozza a joghatósági megállapodások megengedhetőségének szabályait, az érvényességének előírásait, a joghatóságainak meghatározását, valamint ugyanezen a helyen rögzíti, hogy milyen formai előírásoknak megfelelően lehet érvényesen azokat megkötni. A jogirodalom nem egységes annak a megítélésében, hogy a formaiságokra vonatkozó szabályokat az érvényességi vagy megengedhetőségi követelmények közé sorolja. Anélkül, hogy ennek a dogmatikai problémának a mélyebb elemzését jelen munka keretei között elvégeznénk, a formai követelményeket a többségi álláspontnak megfelelően önálló megengedhetőségi fogalomként tárgyaljuk.⁵³

A formai előírások a Brüsszeli Egyezmény legtöbbet módosított rendelkezései közé tartoznak. A 17. cikkely eredeti megfogalmazásában a joghatósági megállapodásokat írásban lehetett megkötni, vagy szóbeli szerződés esetén valamelyik félnek azt írásban meg kellett erősítenie. Az Egyezmény első kibővítésével összefüggésben annyiban könnyítették a formai kötöttségeken, hogy a felek a nemzetközi kereskedelmi forgalomban olyan formában is kiköthessék az eljáró fórumot, amely megfelel az adott üzletágban bevett kereskedelmi szokásoknak, és a felek azt ismerték, illetőleg ismerniük kellett. Az EK harmadik bővítésével került sor a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelyének további modifikálására, tartalmilag ismét a formai előírásokat könnyítették a jogalkotók. Ebben a változatban egyértelműen megfogalmazódott, hogy elegendő, ha a felek olyan formában kötnék a joghatóságra vonatkozó megál-

lapodást, amely a szerződő felek közötti szokásoknak megfelel. Másfelől viszont a nemzetközi kereskedelemben ismert szokások esetében szigorítottak a megfogalmazáson annyiban, hogy, olyan szokásokra korlátozták a formai engedményt, amelyek adott üzletágban általánosan ismert és alkalmazott kereskedelmi szokás.⁵⁴

A formai előírások célja az, hogy kikötött bíróság eljárási jogosultságára nézve a felek akarategyezősége bármikor megállapítható legyen. Ez nemcsak a felhívott bíróságra értendő, hanem a felekre nézve is egy magasabb szintű biztonságot jelent, ha a szerződésük tényleges tartalma bármikor bizonyosan megállapítható. Az Egyezmény megalkotóinak tehát azt a nehéz feladatot kellett megoldaniuk, hogy áthidalják a jogbiztonság igénye és a túlzott formalizmus közötti szakadékot.⁵⁵

Mivel a fent említetteknek megfelelően a joghatósági megállapodásokra megszabott formaiságok elsődleges célja a felek akarategyezőségének a bizonyíthatósága, mivel a 17. cikkely „megállapodást” ír elő, szükség esetén a felhívott bíróságnak elsősorban azt kell vizsgálnia, hogy a felek között egyáltalán létrejött-e az akarategyezőség. Ennek körében pedig vita esetén azt kell bizonyítani, hogy az akarategyezőség tényleg létrejött és azt a felek kinyilvánították. A formai előírások betartása tehát a joghatósági megállapodások lényeges eleme, és érvényességi kelléke.⁵⁶

A jogbiztonság megköveteli a 17. cikkely 1. bekezdésének második mondatába foglalt formai követelmények *szoros értelmezését* is. Ez két oldalról is szűk értelmezést jelent: egyrészt nem lehet a 17. cikkely alapján érvényesen megkötött joghatósági megállapodásokra nézve a Brüsszeli Egyezménynél szigorúbb formai előírásokat követelni a nemzeti jogokban, a másik oldalról nézve az Egyezmény formai szigorán nem lehet nemzeti szabályozással könnyíteni.

Az Egyezmény részes államai tehát a Brüsszeli Egyezményben szabályozott területeken – így a joghatósági megállapodásokra nézve is – lemondtak a szuverenitásuk gyakorlásáról, tehát nem állapíthatnak meg az Egyezmény rendelkezéseitől eltérő szabályokat. Ezt az elvet a joghatósági megállapodásokkal összefüggésben az ismert Elefanten Schuh ügyben mondta ki az Európai Bíróság.⁵⁷ Rögzítette, hogy a joghatósági kikötéssel eljárásra felhívott bíróság nem nyilváníthatja érvénytelennek a megállapodást abból az okból, hogy nem a nemzeti jog által megkövetelt hazai nyelven írták.⁵⁸ Az Egyezmény alkalmazási területén a nemzeti jogszabályokat nem lehet figyelembe venni, mert azok rendelkezéseit a Brüsszeli Egyezmény szabályai megelőzik.⁵⁹ A Segoura v. Bonakdarian ügyben ugyancsak az Európai Bíróság mondta ki azt a tételt is, hogy nem lehet olyan nemzeti szabályokat alkalmazni, amelyek

alapján az egyik fél hallgatásából vélelmezni lehetne a szerződésbe való beleegyezését, vagyis a konszenzust.⁶⁰

1. Írásbeli forma

Az írásbeli szerződéskötés nemcsak a bizonyítás elősegítése miatt lényeges, hanem a tényleges akarategyezőség létrejöttének a megállapítását is megkönnyíti. Az európai polgári eljárásjogászok egyetértenek abban, hogy a 17. cikkelyben megkívánt írásbeli forma nem követeli meg, hogy a ugyanazt a dokumentumot mindkét fél aláírja, holott ezt a feltételt a legtöbb európai nemzeti jog megfogalmazza. A Brüsszeli Egyezmény azonban azért írja elő – egyéb lehetőségek mellett – az írásbeli formát, hogy a felek egyező akaratát igazolhassa általa.

Ebben az összefüggésben elegendő, ha a felek a saját akaratnyilatkozatát egymástól különálló okiratokon rögzíti, és egyértelműen megállapítható belőlük a közösen kikötni kívánt bíróság.⁶¹ Ezt, a jogirodalomban már hosszú idő óta elfogadott tételt erősítette meg az Európai Bíróság 1984-ben a Tilly Russ ügyben hozott ítélete.⁶²

Ha például egy írásbeli ajánlatot a másik fél szintén írásban, egészében elfogad, akkor ez már megfelel a 17. cikkely első bekezdésének második mondat a) pontjában foglalt írásbeli megállapodásnak.

Ugyancsak a formai előírások céljából – az akarategyezőség megállapíthatósága – következik az is, hogy nemcsak levélváltással, hanem bármilyen modern telekommunikációs eszközzel történő szerződéskötés megfelelhet az írásbeli formában kötött joghatósági megállapodás előírásának. Így a telexen, telefaxon, táviratban, vagy akár az interneten keresztül is létrejöhet írásban kötött joghatósági megállapodás, ha az akarategyezőséget szövegesen igazolni lehet vele.⁶³

Mivel az Egyezmény 17. cikkelye nem követeli meg a felektől a kifejtett megállapodást – tehát az ügy is létrejöhet, hogy az egyik fél nem vitatja a másik fél ajánlatában megfogalmazott joghatósági klauzulát – azt általános szerződési feltételekben is ki lehet kötni. Ez a megoldás azonban sok problémát okozott a joggyakorlatban, mert nehéz a felek egyező akaratának a megállapítása. Az általános szerződési feltételekbe foglalt joghatósági megállapodásra is érvényes, hogy akkor tekinthető létrejöttnek, ha a főkérdés, azaz az akarategyezőség egyértelműen megállapítható. Az Európai Bíróság véleménye szerint nem tekinthető a formai előírásoknak megfelelően létrejöttnek a joghatósági megállapodás, ha az általános szerződési feltételekben neme utalnak egyértelműen és kifejezetten arra, hogy a hátoldalon apró betűvel nyomottan joghatósági kikötés található. Ebben az esetben ugyanis nem lehet kétséget kizáróan megállapítani, hogy

az általános szerződési feltételt aláíró fél ténylegesen beleegyezett-e a kikötésbe.⁶⁴ Kropholler szerint viszont érvényesnek kell tekinteni a normál betűvel az előlapra nyomtatott, de az aláírás alatt található joghatósági kikötést.⁶⁵

2. Szóbeli megállapodás írásbeli

megegyezéssel

A kereskedelmi viszonyoknak gyakran fontos tényezője a gyorsaság, így lényeges az is, hogy az adott szerződésekből ered jogvitáikra nézve a joghatóságban és illetékességben is racionálisan és gyorsan megállapodhatnak. Gyakran előfordul, hogy a felek a szerződéseinek főbb részeit csupán szóban rögzítik. Ezt a fejlődési irányt fel- és elismerve teszik lehetővé az egyezmények a joghatósági megállapodások szóbeli létrejöttét, ha azokat írásban megerősítik a felek. A szóbeli megállapodás érvényességének feltétele, hogy a felek mindegyikének világos és felismerhető legyen a megállapodás megkötésekor, hogy mire szól a kikötés. Nem szükséges a nyomatékos kijelentés, a joggyakorlat és a jogirodalom is megelégszik a hallgatóságos megállapodással⁶⁶

Az érvényességhez természetesen az is szükséges, hogy valamelyik fél írásban is megerősítse a joghatósági megállapodást, mégpedig oly módon, hogy az tartalmában megegyezzen a szóban kikötöttel.⁶⁷ A jogirodalom ezt a formát ún. „fél írásbeliség”-nek nevezi. Vita esetén az ily módon létrejött szerződéseknél nemcsak az írásban történt megerősítést, hanem a szóbeli megállapodást is bizonyítani kell.

A szóbeli megállapodásról úgy vélekedik a többségi jogirodalom, hogy akkor lehet érvényesnek tekinteni, ha a felek a joghatóságról közös akarattal megállapodtak úgy, hogy az mindegyik félre nézve egyértelműen megállapítható.⁶⁸ Itt sem kötelező a kifejezett nyilatkozat, elegendő, ha hallgatóságosan jött létre az egyező akaratnyilvánítás. Elegendő, ha a felek csupán abban állapodnak meg, hogy joghatósági kikötést akarnak rögzíteni az általános szerződési feltételekben, és a szerződés tényleges megkötésekor oly módon fogalmazzák azt meg, hogy az azt aláíró fél részéről az általános gondosság mellett felismerhető legyen.⁶⁹

Az Egyezmény szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy a szóbeli megállapodás önmagában nem elegendő a joghatósági megállapodás érvényes létrejöttéhez, hanem azt legalább az egyik félnek írásban is meg kell erősítenie. Az írásbeli megerősítésnek a szóban megállapodottakkal mindenben meg kell egyeznie, ellenkező esetben csak egy újabb – ezúttal írásban megtett – szerződési ajánlatnak tekinthető, amely

egy tartalmilag azzal teljesen egybecsengő írásbeli elfogadás esetén tekinthető csak létrejött klauzulának.⁷⁰

Az írásbeli megerősítés formájára és tartalmára az előző pontban említettek mutatis mutandis alkalmazandók. Történhet tehát bármilyen telekommunikációs eszközzel is, ha a tartalma szövegszerűen igazolható. A szóbeli megállapodás tartalmának a bizonyítása azt a felet terheli, amelyik írásban rögzítette és igazolta a szóbeli kikötést.⁷¹ A jogirodalomban és a joggyakorlatban (Európai bíróság 19.6. 1984, Rs. 71/83) is elfogadott nézet azonban vitatható, hiszen minden más esetben a bíróságot eljárásra felhívó félnek kell az eljárási jogosultságot megállapító okokat bizonyítani, és – a legtöbb nemzeti jogrendben – már a keresetlevélben előterjeszteni.

3. A felek között kialakult szokásoknak

megfelelő forma

A 17. cikkely első bekezdésének második mondata a) pontjának második fordulata alól (a joghatósági megállapodásoknak szóbeli formában írásbeli megerősítéssel megkötött formája) az Európai Bíróság a Serouga v. Bonakdarian döntésében egy kivételt állapított meg.⁷² Amennyiben a felek egymás között hosszabb idő óta fennálló kereskedelmi kapcsolatuk keretén belül kötnek szóbeli szerződést olyan módon, hogy az általános szerződési feltételek kereteit rögzítik – ebben joghatósági klauzulát is –, akkor az ilyen megállapodásra nézve nem kötelező az írásbeli megerősítés. Indokolásában azt hozta fel az Európai Bíróság, hogy a szerződések jóhiszemű teljesítésének elve feltételezi, hogy a felek az egymás közötti, hosszú idő óta fennálló szerződéses kapcsolatukban ún. kereskedelmi szokásokat alakítottak ki, amelyek a kölcsönös bizalom alapján kell, hogy álljanak és azokat folyamatosan figyelembe kell venni.

Ezt a fordulatot a Brüsszeli Egyezmény 1989-ben vette át a Luganói Egyezményből. Ennek értelmében a felek között huzamos ideje fennálló szerződéses kapcsolatokban a joghatósági megállapodás oly módon is létre jöhet, ahogy a felek között kialakult szokásoknak az megfelel. Ebben a körben minden olyan forma alkalmazásra kerülhet, amely a felek hosszú ideje fennálló szerződéses kapcsolata során köztük kialakulhat. Annak megállapításánál, hogy mi minősülhet e pont alá tartozó joghatósági megállapodásnak, az a kiindulási pont, hogy a feleknek egyértelműen meg kell állapodniuk a klauzulában és annak tartalmában. Ezt általában akkor tartják megállapíthatónak, ha a fél a szóbeli szerződéskötéskor, illetőleg a szerződést megelőző tárgyalások során a normális gondossággal felismerhette, illetőleg tudomást szerezhetett a megállapodásról.⁷³ A tényle-

ges megállapodást pedig e tekintetben egy fikcióval erősíti meg a jogirodalom, miszerint a félről feltételezik, hogy tudnia kellett a megállapodásról (Fiction des Kennenmüssen).⁷⁴ A joggyakorlat nem egységes annak megítélésében, hogy mikor tekintszen fennállónak egy hosszabb ideje működő üzleti kapcsolatot. E feltétel fennforgását közelebbi indokok nélkül szokták meglévőnek, vagy fenn nem állónak tekinteni.⁷⁵

4. A nemzetközi kereskedelmi szokásoknak megfelelő forma

Az Európai Bíróságnak a félírásbeliséggel kapcsolatban a Serouga-ügyben hozott határozatát a jogirodalom erősen kritizálta. Különösen vitatott az a megoldás, hogy amennyiben a szóban kötött megállapodást nem sikerül bizonyítani, az érvényes joghatósági kikötés csak akkor állapítható meg, ha az írásbeli megerősítést a másik fél újra, ugyancsak írásban elfogadja. A jogtudósok véleménye szerint az a megkötöttség elnehezíti a kereskedelmi forgalom kölcsönös bizalmon alapuló működését és indokolatlanul lelassítja a szerződéses forgalmat.⁷⁶

A jogirodalom kritikájának hatására az Egyezményt 1978-ban módosították, majd a 17. cikkely 1. bekezdés második mondatának c) pontja jelenlegi megfogalmazása 1989-ben került a végleges szövegbe. Ennek értelmében a joghatósági megállapodás abban az esetben is érvényesen létrejön, ha a nemzetközi kereskedelemben olyan formában kötik meg, amely megfelel az olyan kereskedelmi szokásnak, amelyet a felek ismertek, vagy ismerniük kellett és amelyet az ilyen természetű szerződést kötő felek a szóban forgó üzletágban általánosan ismernek, és rendszeresen figyelembe vesznek.

Ez a rendelkezés szintén a Luganói Egyezményből került a Brüsszeli Egyezmény szövegébe. Az eredeti változatban a Brüsszeli Egyezmény megalkotói nem akarták a számukra túl szigorúnak tűnő megfogalmazást átvenni, hanem egy könnyítettebb formát fogalmaztak meg. Indokolták ezt azzal is, hogy egy, a Luganói Egyezményhez hasonló, szigorú szövegezés ellentétben állna az Európai Bíróság addigi ítélezési gyakorlatával is. Csak az 1989-es modifikáláskor vették át véglegesen a Luganói Egyezmény szövegváltozatát. Érdekes megjegyezni, hogy a Luganói Egyezmény megalkotói viszont a saját szövegváltozatukat találták eredetileg túl „elnagyoltnak”, amely fogalmazás jogbizonytalansághoz vezethet.⁷⁷

A legtöbb problémát ennek a fordulatnak az értelmezése jelenti a jogalkotó és a bíróságok számára, hiszen nem határozza meg közelebbről sem a kereskedelmi szokás fogalmát, sem azt, hogy annak melyik államban kell érvényesülnie. Leegyszerűsíti vi-

szont az értelmezést az a rendelkezés, amely rögzíti, hogy olyan kereskedelmi szokásról van szó, amelyet a felek ismernek, vagy ismerniük kell.⁷⁸ A jogirodalomra és az Európai Bíróságra hárult a fenti kitételek értelmezésének feladata.

Csak akkor lehet a 17. cikkely jelen kitételét alkalmazni, ha azt nemzetközi kereskedelemben kötött szerződésben fogalmazták meg. Abban egyetért a jogirodalom, hogy azon túl, hogy nemzetközinek, tehát határokon túlnyúlónak kell lennie a szerződéses kapcsolatnak, és abban is egységesnek tekintendő az álláspontjuk, hogy nem kell meghatározni, hogy a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatban kialakult kereskedelmi szokásnak mely államokban kell érvényesülniük.⁷⁹ Az egyetlen korlátot az a szabály adja, hogy a fenti szokásnak olyannak kell lennie, amelyet a felek ismernek vagy ismerniük kell. Egy hallgatóságos megállapodás tehát csak akkor tekinthető beleegyezésnek és a megállapodás elfogadásának, ha a fél tudta, vagy legalábbis számolnia kellett azzal, hogy magatartását akaratnyilatkozatként fogja a szerződéses partnere értékelni és azzal érvényes joghatósági megállapodást fognak kikötni. Mivel a hallgatóság több európai állam kereskedelmi gyakorlatában is beleegyezésnek tekintendő, az Egyezmény e fordulatának viszonylag széles körű gyakorlata van.⁸⁰

Ugyancsak elméleti magyarázatot igényelt a kereskedelmi forgalom fogalma, hiszen csak olyan szokások jöhetnek itt szóba, amelyek a kereskedelmi forgalomban figyelembe vesznek. A jogirodalom többnyire visszanyúl a nemzeti jogokhoz, amelyek azonban eltérő definíciókat adnak e fogalomra. Általánosan az fogadható el kereskedelmi szokásnak, amelyet a felek meghatározott hosszabb idő óta ténylegesen gyakorolnak.⁸¹ Ez azonban vitatható megoldás, hiszen Brüsszeli Egyezmény hatálya alá tartozó esetekben e nemzeti szabályok még akkor sem alkalmazhatók, ha kogens rendelkezésekről van szó.

A nemzetközi kereskedelem fogalmának értelmezését végezte el az Európai Bíróság a Mainschiffahrts-Genossenschaft Eg (MSG) ügyben.⁸² Annak ellenére, hogy a jogirodalomban éles kritikát váltott ki a döntés, igen lényeges útmutatást jelent a 17. cikkely további értelmezéséhez.

Az Európai Bíróságnak először azt kellett eldöntenie, hogy akkor is megállapítható-e az akaratgyeozőség, ha a felek egyike nem reagál a másik fél által ajánlott joghatósági megállapodásra. Az adott esetben ez olyan körülmények között történt, hogy a fél ellentmondás nélkül kifizette az ismételt elküldött számlát, amelyen apró betűvel előnyomott utalás szerepelt a joghatóságra. Az Európai Bíróság értelmezése szerint az Egyezmény 1. és 2. módosításával bevezetett formai könnyítések ahhoz vezetnek, hogy e kikötések érvényes létrejöttéhez az akaratgyeozőség írásbeli megje-

lenése már nem szükséges. A joghatósági kikötések esetében a felek akarategyezésére inkább vélelmezett, ha az adott üzleti üzletágban a nemzetközi kereskedelem az szokás, és ez általánosan ismert, illetőleg a feleknek azt ismerniük kell.⁸³

A konkrét ügyben kimondta a Bíróság, hogy egy olyan szerződés, amelyet két különböző állam-beli cég köt olyan üzletágban mint a rajnai hajózás, megállapítható, hogy nemzetközi kereskedelem körében jött létre.⁸⁴

A következőkben arra kellett választ adnia, hogy vajon fennállnak-e kereskedelmi szokások a nemzetközi kereskedelem azon üzletágában, amelyben a felek tevékenykednek. Kimondta, hogy a szokások fennállásának megállapításához nem a nemzeti jogok rendelkezéseit kell figyelembe venni, de még a nemzetközi egyezmények, vagy a nemzetközi jog szabályait sem, hanem azt a kereskedelmi csoportot, üzletágot, amelyben a felek tevékenykednek. Elvi szinten mondta ki hogy e körben akkor áll fenn kereskedelmi szokás, ha „az ott tevékenykedő személyek egy meghatározott típusú szerződés megkötésekor rendszeresen és általánosan egy meghatározott magatartást tanúsítanak”⁸⁵. Jelen jogesetben kereskedelmi szokásként megállapítható volt, hogy szerződés hallgatólagos beleegyezéssel is érvényesen létrejöhet.

A következő lényeges kérdés annak az eldöntése volt, hogy vajon mikor állapítható meg, hogy a felek az adott szokást ismerték, vagy ismerniük kellett. Az Európai Bíróság értelmezése szerint ez különösen akkor állapítható meg, illetőleg feltételezhető, ha a felek azt egymás között, vagy ugyanebből az üzletágból más partnerekkel fennálló üzleti kapcsolatban korábban már alkalmazták, vagy ha ez a szokás általánosan és rendszeresen az ilyen típusú szerződéseknél az adott üzleti körben alkalmazott, és a megfelelő gondossággal felismerhető.

Az ítélettel szembeni kritikák legélesebben az MSG-ítéletben foglalt túlzottan általánosító megfogalmazásokat támadták. A 17. cikkelynek ez a rendelkezése eredetileg egy kivételes lehetőséget engedett a szigorú formalitások rendelkezései alól, az MSG-döntés azonban igen tág alkalmazási teret enged. A Bíróság hangsúlyozta ugyan, hogy az alapul fekvő szerződésnek a nemzetközi kereskedelmi forgalomban kötöttnek kell lennie, az itt felsorolt elemei és ismérvei azonban meglehetősen megfoghatatlanok és a határokon túlnyúló szerződések többségére megállapíthatók.⁸⁶

VI. A joghatósági megállapodások joghatásai

Az érvényesen létrejött joghatósági megállapodás a 17. cikkely első bekezdésének egyértelmű szóhasználatából következően a kikötött bíróság vagy bíróságok kizárólagos eljárási jogosultságát alapítja meg.⁸⁷ Ezzel kizárják az Egyezmény más joghatósági és illetékességi szabályait, de nem ronthatják le a kizárólagos joghatóságra vonatkozó 12., 15. és 16. cikkelyek rendelkezéseit. Ez a megoldás lehetővé teszi a felek részére, hogy a szerződéskötés pillanatától kezdődően egy viszonylagos biztonságuk legyen a szerződésből eredő jogvitáikra vonatkozó joghatóságra nézve.

Mint azt a Benincasa-döntésben az Európai Bíróság hangsúlyozta, a bíróság kizárólagos eljárási jogosultsága a 17. cikkely első bekezdésében foglaltaknak megfelelően akkor is fennáll, ha a keresetben az egyik fél az egész szerződés érvénytelenségének a megállapítását kéri, amelybe a joghatósági kikötés belefoglalták.⁸⁸ Ha a felek a 17. cikkelybe foglalt szigorú formai előírások szerint joghatósági megállapodást kötöttek, akkor feltétlenül azt kívánja a felek és a jogbiztonság érdeke, hogy e kikötés érvényessége ne az azt magában foglaló szerződés sorsától függjön. A joghatósági megállapodás megkötésével azt akarják elérni a felek, hogy bizonyosságot nyerjenek az eljáró fórumra vonatkozóan. A bíróságnak pedig az az érdeke, hogy az eljárási jogosultsága felől a Brüsszeli Egyezmény rendelkezései alapján határozhasson. Amennyiben azonban a joghatósági megállapodás léte az alapszerződés érvényességétől függ, akkor a bíróság kénytelen lenne a saját nemzetközi kollíziós joga alapján ezt a kérdést vizsgálni. Ezzel bármelyik fél elérhetné, hogy megakadályozza a joghatósági megállapodás joghatásainak a beállítását pusztán egy feltételezéssel, amely szerint az egész szerződés érvénytelen volna.⁸⁹ Ráadásul a szerződés természetesen az irányadó kollíziós magánjog alapján nyilvánítható érvénytelennek, vagy létre sem jöttek, míg a joghatósági megállapodás egy eljárásjogi jellegű szerződés.⁹⁰

Elfogadott jogirodalmi álláspont azonban az is, hogy a felek szerződési szabadságának elvéből következően az sem zárható ki, hogy oly módon is kiköthessék a joghatóságot vagy illetékességet, hogy mellette fennmaradjanak az Egyezményből folyó egyéb joghatóságok, illetékességek is.⁹¹ Ebben az esetben azonban a feleknek az erre irányuló akaratukat kifejezetten is a szerződésbe kell foglalniuk.

A joghatósági megállapodások bizonytalansági tényezője kizárólag az a kérdés, hogy a kikötött bíróság vajon elfogadja-e a prorogációt. Ennek a megítélésére a jogvita felmerülésekor kerül sor. Ha egy fél a joghatósági megállapodás ellenére a derogált bíróság-

nál indítja meg az eljárást, akkor e bíróságnak először a joghatósági kikötés érvényességét kell megvizsgálnia. Amennyiben megállapítja annak érvényes létrejöttét, akkor a 20. cikkelyben foglaltaknak megfelelően hivatalból ki kell mondania az eljárási jogosultságának a hiányát. Amennyiben a kikötött bíróság előtt indítja meg a felperes az eljárást, akkor pedig minden más bíróságra vonatkozóan beáll a 21. cikkelyben megfogalmazott perfüggőség, amely szintén hivatalból köti őket. Ha tehát a perfüggőség beállta után egy derogált bíróság előtt próbálna valamelyik fél eljárást indítani, akkor a később felhívott bíróságnak a joghatósági megállapodás érvényességének a vizsgálata nélkül el kell utasítania a keresetet, illetőleg, ha már az eljárás közben derül fény a perfüggőségre, akkor meg kell szüntetnie a pert.⁹²

A 17. cikkely joghatása alapvetően a kikötött bíróság kizárólagos eljárási jogosultsága, a 4. bekezdés azonban lehetőséget teremt arra, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén a fél bármely, az Egyezmény alapján eljárásra jogosult bíróság előtt pereskedjék. A szó szerinti szöveg alapján: amennyiben a bírósági joghatósági megállapodás csak az egyik fél javát szolgálja, úgy a másik félnek megmarad a joga arra, hogy bármely más – ezen Egyezmény alapján joghatósággal bíró – bírósághoz forduljon. A kedvezményezett fél tehát eltérhet a közösen kikötött joghatóságtól és egy másik, egyébként a megállapodással derogált bíróság előtt pereskedhet.⁹³ Ezen jogszabályhely alkalmazására kizárólag akkor kerülhet sor, ha a felek a szerződésben kifejezetten kedvezményezni kívánták valamelyiküket. Különösen vitatható az a vélelem, amelyet a Saarbrückeni Tartományi Főtörvényszék állított fel egy ítéletében.⁹⁴ Ennek értelmében a 17. cikkely 4. bekezdésében megfogalmazott kedvezményezettség már akkor megállapítható lenne, ha a joghatósági megállapodás objektíve kedvezőbb valamelyik félre nézve (a konkrét ügyben az egyik fél lakóhelyét jelölték meg eljárásra jogosultnak).⁹⁵

Ebben a megoldásban tehát a joghatósági kikötés csak az egyik félre nézve állapítja meg egy meghatározott bíróság eljárási jogosultságát, a másik félre nézve csak egy további joghatósági, ill. illetékességi okot teremt a már meglévők mellé. Ez feltétlenül a felek egyenlő elbánásának az elvébe ütközik és éppen a gazdaságilag kedvezőbb helyzetben lévő, erősebb félnek teszi lehetővé, hogy számára még előnyösebb feltételekkel kössön joghatósági megállapodást. Ez a lehetőség – és így a 17. cikkely 4. bekezdése is – nehezen illeszthető bele az Egyezmény céljai közé és a joghatósági koncepciójába.⁹⁶ Az Európai Bíróság az Anterist döntésében szintén nem tudta a fenti kérdést megnyugtatóan megoldani.⁹⁷

Jegyzetek

¹ Kaufmann-Kohler, G.: La cause d'élection de foe dans les contrats internationaux. Diss. basel/Frankfurt am Main, 1980. S.15. és köv.; Geimer: Ungeschriebene Anwendungsvoraussetzungen des EuGVÜ. NJW 1991. S. 31.; Killias, L.: Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. 1993. S. 9. és köv.

² BGH 15.4.1970., NJW 1971:324; BGH 30.5.1983, NJW 1983:2772; BGH 20.1. 1986, NJW 1986:1438; Geimer: IZPR Rn 1677.

³ Ismerteti Basedow: Rechtswahl und Gerichtsstandsvereinbarungen nach neuem Recht. Hamburg, 1987. S. 5., Rauscher: Gerichtsstandbeeinflussende AGB im Geltungsbereich des EuGVÜ. ZJP 1991:275.

⁴ Kropholler: Kommentar S. 184–187.; Geimer-Schütze: Europäisches Zivilverfahrensrecht. München 1997. Rn. 1675.; Schütze: Deutsches Internationales Zivilprozessrecht. Berlin/New York 1985. S. 45.; Prinzig: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen nach § 38 ZPO. IPRax, 1990:83.

⁵Rs. C-269/95 (1997. július 7-i döntés)

⁶Samtleben, J.: Forum fixing. RabelsZ 1982:716; Juenger: Kampf ums Forum. RabelsZ 1971:284; Kohler, C.: Pathologisches im EuGVÜ: Hinkende Gerichtsstandsvereinbarungen nach Art. 17 Abs.3 IPRax 1986:340.

⁷Jayme/Kohler: Europäisches Kollisionsrecht 1997 – Vergemeinschaftung durch „Saeulenwechsel“: IPRax 1997:395.

⁸Kropholler, J.: Europäisches Zivilprozessrecht. 5. Aufl. a 17. cikkelyhez, Rn.56.; Wiczorek/Schütze: Zivilprozessordnung und Nebengesetze. Grosskommentar Teilband 1, a EuGVÜ-höz, Rn. 30; Kohler, C.: gerichtstands klauseln in fremdsprachigen AGB: Das Clair-obscure des Art. 17. EuGVÜ. IPRax 1991:299.

⁹Jenard Szakvéleménye a 17. cikkelyhez.

¹⁰Roth, G. H.: Internationalrechtliche Probleme bei Prorogation und Derogation. ZJP 1980:156.; Kropholler, J.: Europäisches Zivilprozessrecht 5. Aufl. 1996. a 17. cikkelyhez, Rn. 21.; Schlosser Szakvéleménye, Nr. 179.; Kohler, C.: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen: Liberalitaet und Rigorismus im EuGVÜ, IPRax 1983:265.

¹¹Jayme/Kohler: Europäisches Kollisionsrecht 1997 – Vergemeinschaftung durch „Saeulenwechsel“? IPRax 1997–395; Dietze/Schmichels: Die aktuelle Rechtsprechung des EuGH zum EuGVÜ. EuZW 1998:485.

¹²Schack az Internationales Zivilverfahrensrecht című tankönyvében egyenesen „indokolatlanul komplikált”-nak nevezte a Brüsszeli Egyezmény joghatósági szabályait. (München, 1991. Rn. 468)

¹³Samtleben, J.: Forum fixing. RabelsZ 1982:716. Juenger: Kampf ums Forum. RabelsZ. 1971:284.

¹⁴Samtleben, J.: Forum fixing. RabelsZ 1982: 716.

¹⁵Az alkalmazandó jog alatt lex fori elv alapján az eljárási jogot, illetőleg az adott állam nemzetközi magánjogát is értjük.

¹⁶Kohler, C.: Pathologisches im EuGVÜ: Hinkende Gerichtsstandsvereinbarungen nach Art. 17. Abs.3 IPRax 1986:340. és köv. ; Jakobs, A.: Vorprozessuale Vereinbarungen über die deutsche internationale Zustaendigkeit. Diss. Mannheim, 1974. S. 1 és köv.

¹⁷Samtleben, J.: Forum fixing. RabelsZ 1982:717.

¹⁸Nem terjed ki a vizsgálatunk azokra a jogintézményekre, amelyeket a Brüsszeli Egyezmény nem érint, valamint az egyes elemzett jogintézmények esetében is kizárólag az Egyezményben szabályozott esetekre vonatkoznak a megállapításaink.

¹⁹Részletesen lásd: Kropholler, J.: Kommentar. Art. 18-hoz Rn. 3, valamint 7–9.

²⁰Erről döntött az EuGH 7.3.1987, Rs. 48/84, Slg. 1985:797 (Spitzley v. Sommer) ügyben. Jogirodalomban lásd: Killias, L.: Gerichtsstandsvereinbarungen... Zürich, 1993. S. 15.

²¹Spellenberg, U.: Der gerichtstand des Erfüllungsortes im europaischen Gerichtsstands und Vollstreckungsübereinkommen. ZJP 1978:38–63; Schack, H.: Internationales Zivilverfahrensrecht. München, 1991. Rn. 276 és köv.

²² EuGH 17.1.1980, Rs. 56/79, Slg. 1980:97 (Zelger v. Salinitri) NJW 1985:561.

²³ Rauscher, T.: Gerichtsstandbeeinflussende AGB im geltungsbereich des EuGVÜ ZJP 1991:307.

²⁴ Münzberg, R.: Prorogationen und Schiedsvereinbarungen im internationalen Zivilverfahren. in.: Zeitgenössische Fragen des internationalen Zivilverfahrensrecht. Tübingen/Basel 1972. S. 177-197.

²⁵ New York-i Egyezmény a külföldi választottbíróági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról. 1958. június 10.; Washingtoni Konvenció az államok természetes és jogi személyei közötti beruházási viták rendezéséről. 1965. március 18.

²⁶ Nem egységes a jogirodalom annak megítélésében, hogy mit tekint a személyi és mit a tárgyi hatály alá tartozó kérdésnek, ezért a jelen munka felosztásától eltérő tagolást is találhatunk egyes szakirodalmakban.

²⁷ A „lakóhely” fogalmának értelmezéséhez lásd: Schlosser Jelentés No. 73.

²⁸ A legalaposabb elemzést adja Kropholler, J.: Problematische Schranken der europaischen Zuständigkeitsordnung gegenüber Drittstaaten. in.: FS Ferid (Hrgs. Heldrich, A./Sonnenberg, H. J.) Frankfurt am Main, 1988. S. 239 és köv., valamint Benecke, L.: Die teleologische Reduktion des räumlich- persönlichen Anwendungsbereich von Art. 2. ff. und Art. 17. EuGVÜ. Diss. Bielefeld, 1993.

²⁹ E munka keretei nem teszik lehetővé a perképesség intézményének részletes ismertetését, de fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy egyes európai jogrendszerek ismerik az aktív és passzív perképesség különbségét, valamint a kereskedelmi tevékenységet élethivatásszerűen űző, és a nem kereskedő személyek közötti különböztetést, amelyet a Brüsszeli Egyezmény például nem ismer. A német nemzeti szabályozásról bővebben: Wieczorek, B./Schütze, R.: Zivilprozessordnung und Nebengesetze. Grosskommentar. 3. Aufl. Berlin, New York 1994. Bnd.1, Teilband 1.

³⁰ Benecke, L.: Die teleologische Reduktion des Räumlich- persönlichen Anwendungsbereichs von Art. 2 ff. und Art. 17 EuGVÜ. Diss. Bielefeld, 1993.

³¹ A példát Killias hozza a Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano- Übereinkommen című disszertációjában. Zürich, 1993. S. 51.

³² A példát Kohler említi Internationali Gerichtsstandsvereinbarungen: Liberalitaet und Rigorismus im EuGVÜ IPRax 1983:265. és köv. oldalak.

³³ Geimer, R.: Ungeschriebene Anwendungsvoraussetzungen des EuGVÜ: Müssen Berührungspunkte zu mehreren Vertragsstaaten bestehen? IPRax 1991:31. és köv. oldalak.

³⁴ Kohler, C.: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen: Liberalitaet und Rigorismus im EuGVÜ. IPRax 1983:266.

³⁵ Basedow, J.: Das Forum non conveniens der Reeder im EuGVÜ. IPRax 1985:133; Jayme, E.: Das EuGVÜ und Drittlaender - das Beispiel Österreich in: Europarecht, internationales Privatrecht, Rechtsvergleichung. Wien, 1988. S. 97 és köv.

³⁶ A Brüsszeli Egyezmény teleológiai értelmezésének egy igen leszűkítő elemzését adja Benecke, L.: Die teleologische Reduktion des räumlich- persönlicher Anwendungsbereich von Art 2 ff. und Art. 17 EuGVÜ. Diss. Bielefeld, 1993.

³⁷ Samtleben, J.: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem EWG-Übereinkommen und nach der Gerichtsstands-novelle. NJW, 1974:1594. Az Európai Bíróság értelmezését a Brüsszeli Egyezmény céljairól Lásd: EUGH 22.11. 1978. Rs.33/78 Slg. 1978:2183 (Nr.4.) – Somafer v. Fernglas.

³⁸ A példát Killias hozza Die Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano. Übereinkommen című disszertációjában. Basel, 1993. S. 55.

³⁹ Kritikát lásd még: Samtleben, J.: Europaisches

Gerichtsstandsvereinbarungen und Drittstaaten - viel Laerm um nichts? RabelsZ 1995: 670. és köv.

⁴⁰ Kropholler, J.: Problematische Schranken der europaischen Zuständigkeitsordnung gegenüber Drittstaaten. in. FS Ferid (Hrgs.: Heldrich/Sonnenberg) Frankfurt am Main, 1988. S. 239; Geimer, R.: Ungeschriebene Anwendungsgrenzen des EuGVÜ: Müssen Berührungspunkte zu mehreren Vertragsstaaten bestehen? IPRax 1991:31. és köv.

⁴¹ Ezt Kropholler rögzíti a Kommentár-ban. zu Art. 17. Rn 52., De ezzel összecsengő értelmzést olvashatunk az Európai Bíróság döntésében is: EuGH 10.3.1992, Rs. 214/89 (Powell Duffryn v. Petereit) EuZW 1992:254.

⁴² Geimer, R./Schütze, R.A.: Internationale Urteilsanerkennung. Bnd. I, Teilband 1. München, 1983. § 96 XVII 1.

⁴³ Jenard: Bericht zum EuGVÜ BTDrucks VI Nr. 1973, Art. 5-6.

⁴⁴ A Brüsszeli Egyezmény angol szövege általában a jurisdiction kifejezést használja, a Praeambulumban viszont az international jurisdiction szerepel. Az Egyezmény német változatában használt Zuständigkeitsordnung az illetékességet jelenti, a joghatóságra az internationale kifejezés, a magyar illetékesség fogalomra pedig az örtliche jelző utal egyértelműen.

⁴⁵ Schnyder, A.K.: „Der Kampf ums Forum” Reziproke Prorogation und Flip-Flop Klauseln. RabelsZ. 1983:340. és köv.; Kropholler, J.: Kommentar zu Art 17. Rn . 54.és köv.; Killias, L.: Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. Zürich, 1993. S. 108.

⁴⁶ Wieczorek/Schütze: ZPO und Nebengesetze. Grosskommentar. 3. Aufl. Berlin-New York, 1994. EuGVÜ zu Art 17. Rn 63.

⁴⁷ Jayme, E.: Das europaische Gerichtsstands- und Vollstreckungsübereinkommen und die Drittlaender - das Beispiel Österreich. in: Europarecht, internationales Privatrecht, Rechtsvergleichung. Wien, 1988. S. 118.

⁴⁸ EuGH 9. 11. 1978, Rs. 23/78, Slg. 1978:2133 (Meeth v Glacetal); Kropholler, J.: Kommentar. zu Art. 17. Rn. 56.

⁴⁹ Kohler: Pathologisches im EuGVÜ: Hinkende Gerichtsstandsvereinbarungen. IPRax, 1986:340. o., Spellenberg: Die Vereinbarung des Erfüllungsortes IPRax, 1981:76. o.

⁵⁰ Kohler, C.: Pathologisches im EuGVÜ - Hinkende gerichtstandsvereinbarungen nach Art. 17. Abs 3. IPRax, 1986. S. 340.

⁵¹ Kropholler: i.m. 223. o.

⁵² EuGH 24.6.1986., 22/85, Slg. 1986:1962.

⁵³ Wieczorek/Schütze: Zivilprozessordnung und Nebengesetze. Grosskommentar. 1. Teilband, 3. Aufl. Berlin-New York, 1994. zu EuGVÜ 1989 Rn. 30. ; Jenard jelentés a 17. cikkelyhez; Kropholler, J.: Kommentar. zu Art. 17. Rn.25.

⁵⁴ Kropholler, J.:Kommentar. zu Art. 17. Rn 25.

⁵⁵ Kohler, C.: Gerichtsstandsklauseln in fremdsprachigen AGB: Das Clair-obscur des Art. 17. EuGVÜ. IPRax 1991:299.

⁵⁶ Killias, L.: Die Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano Übereinkommen. Diss. Zürich, 1993. S. 146.

⁵⁷ EuGH 24.6.1981, Rs. 150/80, Slg. 1981:1688 (Elefanten Schuh v. Jacqmain)

⁵⁸ Elemzi Killias, L.: Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. Zürich, S. 149.

⁵⁹ A Brüsszeli Egyezmény más egyezményekhez, illetőleg más jogforrásokhoz való viszonyáról részletes elemzést ad többek között: Kropholler, J.: Komenntar. Einl. Rn. 11-12.; Samtleben, J.: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen nach EWG- Übereinkommen und nach der Gerichtsstands-novelle. NJW. 1982:1951.

⁶⁰ EuGH Rs. 25/76, Slg. 1876:1851 (Segoura v Bonakarian).

⁶¹ Kohler, C.: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen: Liberalitaet und Rigorismus im EuGVÜ. IPRax, 1983:265.

⁶² EuGH 19.6.1984, Rs. 71/83, Slg. 1984:3423 (Tilly Russ

v. Nova)

⁶³ A fenti példákat Killias hozza: Die Gerichtsstandsvereinbarungen nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. Zürich, 1993. S. 158.

⁶⁴ EuGH 14.12.1976, Rs. 24/76, Slg. 1976?1831 ff. (Estasis Salotti v. Rewa)

⁶⁵ Kropholler, J.: Kommentar. zu Art. 17. Rn. 30.

⁶⁶ Jayme-Kohler: Das internationale Privat- und Verfahrensrecht der EG nach Maastricht. IPRax 1992:346. o., Samtleben: i.m. 1592.

⁶⁷ Samtleben: Art. 17. EuGVÜ und keine Ende. IPRax 1985:216. o., EUBIR 19.6.1984., Rs. 71/83 -RIW 1984:909. o. Kropholler: i.m. 201-202.

⁶⁸ Samtleben, J.: Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen nach EWG und nach der Gerichtsstandsnovelle. NJW 1974:1592.

⁶⁹ Az általános szerződési feltételekben megfogalmazott joghatósági klauzulák témakörét részletesen tárgyalja Grunsky, W.: EWG-Übereinkommen über die gerichtliche Zuständigkeit und die Vollstreckung gerichtlicher Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen im deutsch-italienischen Rechtsverkehr. RIW 1977:6. A példát elemzi: Kropholler, J.: Kommentar. z uArt 17. Rn. 32.

⁷⁰ Kropholler, J.: Kommentar. zu 17. Art. Rn. 34.

⁷¹ Samtleben, J.: Art 17. EuGVÜ und kein Ende. IPRax 1985:215; Kropholler, J.: Komenntar. zu Art. 17. Rn. 37.

⁷² EuGH 14.12.1976, Rs. 25/76, Slg. 1976:1861 (Serouga v. Bonakdarian)

⁷³ Jenard-Möller Bericht. 1990. 170. o., Killias: i.m.,

⁷⁴ Kohler, C.: Gerichtsstandsklauseln in fremdsprachigen AGB: Das Clair Obscur des Art. 17. EuGVÜ. IPRax 1991:299. o.

⁷⁵ A német joggyakorlatból: OLG Köln NJW 1988:2182.

⁷⁶ Kropholler, J./Pfeiffer, A.: Das neue europäische Resch der Zuständigkeitsvereinbarung. in: Beitrage zum internationalen Verfahrensrecht und zur Schiedsgerichtsbarkeit (FS Nagel) Münster, 1987. S. 157. és köv.

⁷⁷ Jenard jelentés a 17. cikkelyhez Nr. 57.: „...felt that this provision was too vague and might create legal uncertainty”

⁷⁸ Schlechtsriem.: Einheitliches UN Kaufrechtsübereinkommen. Tübingen, 1981. 27. o.

⁷⁹ Killias, L.: Die gerichtstandsvereinbarungen nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. Zürich, 1993. S. 183.

⁸⁰ Killias kutatásai szerint biztosan alkalmazandó ez a szabály Németországban, Svájcban és a többi skandináv államokban. Die Gerichtsstandsvereinbarungen

nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. Zürich, 1993. S. 189.

⁸¹ Schlechtsriem, P.: Einheitliches UN Kaufrechtsübereinkommen. Tübingen, 1981. S. 27. és köv.; Wieczorek/Schütze: Grosskommentar. zu EuGVÜ Rn. 50.

⁸² EuGH 20.2.1997, Rs.106/95 (Mainschiffahrt Genossenschaft Eg (MSG) v. Les Gravieres Rhénanes SARL)

⁸³ Hartley, T.: Article 17 of the Brussels Convention: Jurisdiction Agreements. E.L.Rev. 1997:360.

⁸⁴ A határozat azért érdekes, mert a Würzburgi Törvényszék megállapította az eljárási jogosultságát az ügyben (ti. az alapügyben Würzburgot jelölték meg a felek teljesítési helynek, hogy a fiktív teljesítési hely kikötésével joghatóságot alapítsanak az 5. cikkelyben foglaltak szerint), a Nürnbergi Állami Főtörvényszék viszont joghatóságának hiányára hivatkozva elutasította az eljárás. Ezt követően került az ügy az Európai Bíróság elé.

⁸⁵ A döntés recenzióját meg nem jelölt szerző közli: NJW 1997:1431.

⁸⁶ Dietze/Schnichels: Die aktuelle Rechtsprechung des EuGH zum EuGVÜ. EuZW 1998:488.

⁸⁷ Ezt a megállapítást ismétlem hangsúlyozza az Európai Bíróság a Zelger döntésben is. 17.1.1980. Rs. 56/79 Slg. 1980:1218 (Zelger v. Salinitri). Ismertetése: NJW 1980:726.

⁸⁸ EuGH 3.7.1997. Rs. 269/95, Slg. 1997 I 3767. (Benincasa v. Dentalkit)

⁸⁹ Kropholler, J.: Kommentar. zu Art. 17. Rn. 97.

⁹⁰ Geimer, R.: Ungeschriebene Anwendungsvoraussetzungen des EuGVÜ. NJW 1991:31.; Kaufmann-Kohler, G.: La cause d'élection de foe dans les contracts internationaux. Diss. Basel/Frankfurt am Main, 1980. S. 15. és köv.

⁹¹ Kohler, C.: Pathologisches im EuGVÜ: Hinkende Gerichtsstandsvereinbarungen. IPRax, 1986:340.; Spellenberg: Die Vereinbarung des Erfüllungsortes. IPRax, 1981:76., Kropholler, J.: Kommentar. zu Art. 17. Rn. 98.

⁹² Geimer, R.: Kompetenzkonflikte im System des Europäisches Gerichtsstands- und Vollstreckungsübereinkommens. in FS Kralik.(Hrsg. Rechberger/Welser) Wien, 1986. S. 179.

⁹³ Határozottan kritizálja Kohler, C.: Pathologisches im EuGVÜ: Hinkende Gerichtsstandsvereinbarungen nach Art. 17. Abs.3. IPRax, 1983:344.

⁹⁴ OLG Saarbrücken 26.1.1984. RIW 1984:478.

⁹⁵ A jogirodalomban visszatérő probléma, hogy a lakóhely kikötése önmagában kedvezményes pozíciót jelent-e. Részünkről a többségi álláspontnak tekinthető tagadást tarjuk védhető véleménynek, hiszen a lakóhely államának joga nem feltétlenül jelent a félre kedvezőbb eljárási szabályokat.

Kohler, C.: Pathologisches im EuGVÜ: Hinkende gerichtstandsvereinbarungen nach Art. 17. Abs.3. EuGVÜ. IPRax 1986:340.; Kropholler, J.: Kommentar. zu Art. 17. Rn. 103.

⁹⁶ Példédálózó jogeseteket hoz Killias, L.: Die gerichtstandsvereinbarungen nach dem Lugano-Übereinkommen. Diss. Zürich, 1993. S. 225.

⁹⁷ EuGH 24.6.1986, Rs. 22/85, Slg. 1986:1962 (Anterist v. Crédit Lyonnais).

Gál Gyula

a Nemzetközi Astronautikai Akadémia tagja,
a Nemzetközi Világűrjogi Intézet tiszteletbeli igazgatója

Flachbarth Ernő, a tudós és professzor

Flachbarth Ernő, a tudós és professzor életművét méltatni az egykori tanítvány számára megtisztelő feladat. Flachbarth Ernő olyan jogterület kiváló magyar tudósa volt, amelyről évtizedekig beszélni sem volt kívánatos. A nemzetközi kisebbségi jog a második világháború utáni rendezésben úgy tűnt, felesleges az általános emberi jogokat biztosítani kívánó bátortalan szerződésekkel és egyetemes nyilatkozatokkal szemben.

Ma, világszerte ható keserű tapasztalatok nyomán, a kisebbségi jog mint a nemzetközi jog de lege lata és de lege ferenda kérdése reneszánszát éli. Mi indokolná hát a magyar kisebbségjogi irodalomban tapasztalható hallgatást Flachbarth Ernő munkásságáról, ami őt hovatovább elfeledett tudóssá teszi? Ha életművét ma felidézünk, talán segítünk változtatni ezen a jelenségen.

I.

Flachbarth Ernő felvidéki volt. 1896. március 3-án Gölnicbányán született. Szülővárosa a felsőmagyarországi Szepes vármegyében Iglóval együtt az úgynevezett grundner-településekhez tartozott. Ősei, a szepesi szászok, zipserek évszázadokon át éltek a magyar királytól (V. István) kapott privilégium élvezetében a *Sachsenspiegel*ből eredő joguk (*Zipser Willkühr*) szerint. Különállásuk a magukkal hozott erényeket őrizte meg a Regnum javára, amely az Intelmek szerint „gyenge és törékeny, ha egynyelvű és egyerkölcsű”. A magyarországi németiség e leghűségesebb törzsét, amelyből a magyar tudomány és kultúra számos jeles képviselője származott, az újkori nacionalizmus sem állította szembe hazájá-

val. A Magyarország nemzetiségeinek történetéről írt könyvében Flachbarth Ernő elégtétellel állapítja meg, hogy a magyarországi németek többsége a veszttett háború utáni kataklizmában is lojális maradt a magyar államhoz. „1918. november 4-én Késmárkon tartott gyűlésükön – írja – a szepességi németek kinyilvánították, hogy hűek maradnak Magyarországhoz, és továbbra is hozzá kívánnak tartozni. A késmárki határozat szerint a Szepesség német lakosai mindig magyaroknak érezték magukat, és soha nem tapasztaltak mellőzést, hátrányt vagy megalázást német származásuk miatt,” míg az erdélyi szászok az 1919. január 8-i medgyesi határozatukban a Romániával való egyesülésre szavaztak.¹

Flachbarth Ernő, a fiatal jogász, bár szülőföldjét elszakították, ebben a szellemben maradt hű hazájához. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán, ahol a Bethlen Gábor Kör és a Széchenyi Szövetség alelnöke volt, ekkor fejezte be. 1922-ben a felvidéki magyar pártok prágai titkára lett, egyben a Prágai Magyar Hírlap első felelős szerkesztője. A csehszlovákiai nemzetiségek helyzetével és külpolitikai kérdésekkel foglalkozó elemzései a felvidéki magyarok körében ismertté és elismertté tették. 1925 és 1929 között a felvidéki magyar pártok központi irodájának igazgatója. 1922-től a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga ügyvezető alelnöke. Ebben a minőségében Szüllő Gézával együtt a népszövetségi ligák kongresszusain és a genfi kisebbségi kongresszusokon képviselte a felvidéki magyarságot. Mindezt azért a csehszlovák hatóságok részéről állandó zaklatást kellett elszenvednie, végül is a Tuka-per idején kénytelen volt Magyarországra menekülni.²

Az egyik életrajzi lexikon 1936-ban publicistának nevezi. Valóban az volt, a szó legnemesebb értelmében. Irodalmi tevékenysége továbbra is a magyar kisebbségek ügyét és a kisebbségi jog tudományos művelését szolgálta. A *Danubian Review* (*Dunaukurier*, *Nouvelles Danubiennes*) felelős szerkesztője, 1933-tól a Felvidéki Tudományos Társaság Budapesten főtítkára volt. Előadásokat tartott itthon és külföldön, így a heidelbergi egyetemen 1934-ben „Magyarország és a Dunavölgy problémái” címmel.³

Rendkívüli akarata és munkabírása tette lehetővé, hogy mindezen tevékenysége mellett megírja főművét a nemzetközi kisebbségi jogok rendszeréről.⁴ Ez a nemzetközi irodalomban is egyedülálló szintézis lett habilitációs munkája. A magántanári címet 1939-ben nyerte el, és ugyanebben az évben nevezték ki egyetemi tanárrá a Tisza István Tudományegyetem Teghze Gyula halálával megürült jogbölcseleti és Nemzetközi Jogi Tanszékére. Itt tíz éven át működött, átélve a háborús évek, majd az azt követő viharos évek

megpróbáltatásait.

A tudományegyetem 75 éves történetének krónikása az 1949. évre azt jegyzi fel, hogy május 8-án létrejött a természettudományi kar, miután a jogi kar átmenetileg megszüntette tevékenységét.⁵ E mellékmondat olyan önkényes intézkedést kódolt, amely itt a jogi oktatást évtizedekre megszüntette, egyaránt szegényebbé téve az egyetemet és a város szellemi életét. Ezzel Flachbarth Ernő életének új, sajnos rövid utolsó szakasza kezdődött. 1949. június 16-ával a Pécsi Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékére nevezték ki, amelyet 59 éves korában, 1955. december 12-én bekövetkezett haláláig vezetett.

II.

1. Flachbarth Ernő minden írását a tudományos munka etikai normáinak tisztelete, a tartalom és a forma nagyfokú igényessége jellemezte. Módszerét a System előszavában így határozta meg: „híven minden tudományos kutatás őseredeti értelméhez, amellyel a legnagyobb tekintélyek eredményeinek kritikátlan átvétele sem fér össze, szerző gyakran volt kénytelen számos kiváló jogász, a Népszövetség Jogi Bizottsága vagy akár az Állandó Nemzetközi Bíróság eltérő véleményével is vitába szállni... tekintettel a világháború után a pozitivisták iskolával szemben felmerült, szerfelett jogosult kritikára, szerző hangsúlyozza, hogy bár művének jogdogmatikai részében, ahol a pozitív jog ábrázolása másként nem lehetséges, a pozitívizmus módszerével dolgozott... távol áll tőle, hogy a pozitivisták elmélet követője volna. Sokkal inkább meg van győződve arról, hogy a jogtudomány azt a magas rangot, amelyet még a XVIII. században, a természetjog tanának korszakában élvezett, csak úgy szerezheti vissza, ha nem elégszik meg a jogalkotó tolmácsának szerepével, hanem ezen felül azt a célt tűzi ki, hogy a jogrendet az erkölcsi normákhoz, a társadalom igényeihez és a népek jogérzetéhez igazítsa.”⁶

E kettős célkitűzés nyomán követhető azokban a tanulmányokban, amelyeket Flachbarth Ernő 1932 és 1936 között, csehszlovákiai tevékenysége folyamán írt. Valamennyi, a kisebbségi sorsra jutott felvidéki magyarok és más nemzetiségek jogait érintő kérdésekkel foglalkozott. Ezek többnyire hazai folyóiratokban, a Magyar Kisebbségben és a Magyar Szemlében jelentek meg. Ilyen tanulmányai többek között: *Az utódállamok kisebbségeinek együttműködése.*⁷ *A csehszlovákiai választások eredménye számokban.*⁸ *A csehszlovák nyelvrendelet kritikai ismertetése.*⁹ *Az új szlovenszki bírósági beosztás és a kisebbségek jogai.*¹⁰ *A csehszlovákiai magyarság küzdelme a belső fronton az utóbbi öt évben.*

¹¹ *A prágai közigazgatási bíróság két nyelvjogi döntése.*¹² *A csehszlovákiai magyarok és németek viszonya.*¹³ *A magyarság politikai élete a cseh uralom alatt.*¹⁴ *Ruszinszki autonómiája a nemzetközi és a csehszlovák alkotmányjog szempontjából.*¹⁵

Legyen szabad tudományos munkásságának ebből a korszakából két olyan tanulmányt kiemelni, amely a magyarság sorskérdéseinek jogi megítélésével kapcsolatos felfogását tükrözi.

A területi revízió jogi alapjairól 1933-ban megjelent munkájában elveti azt a felfogást, hogy a trianoni szerződés bármely rendelkezése a *clausula rebus sic stantibus* elvére hivatkozva felmondható volna. Azt az uralkodó nézetet – írja –, hogy olyan szerződések, amelyeket valamely tényleges állapotra tekintettel és fennmaradásának feltételezésével kötöttek, egyoldalúan felmondhatók, ha ez az állapot lényegesen megváltozott, nem tudja osztani, mert a *clausula rebus sic stantibus* ellenkezik a *pacta sunt servanda* elvével. Bár a kényszer és megtévesztés érvei (utóbbi az ún. Millerand-féle kísérőlevélre tekintettel) számításba jöhetnek, a revízió lehetőségét mégis reálisan a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya biztosítja. Ez ugyanis 19. cikkében kimondja, hogy a Közgyűlés időnként felhívhatja tagjait olyan nemzetközi állapotok újabb megvizsgálására, amelyek fennmaradása a világbékét veszélyeztethetné. „Nem fegyverrel, hanem a nemzetközi jog törvénykönyvével a kezünkben akarjuk a rajtunk esett igazságtalanságot jóvátenni és helyünket a nap alatt biztosítani – írja. – A szétszakított magyarság az Egyezségokmány 19. cikkében találta meg a horgonyt, melyen feltámadásának hitét és reményét megrögzítheti.” A Nemzetek Szövetsége nemcsak kezdeményezheti, hanem meg is ejtheti a revíziót úgy, amint azt Wilson elképzelte. Ez az az út, amelyen az emberiségnek haladni kell, ha azt kívánja, hogy igazságtalan szerződések és lehetetlen határok háború nélkül, a „*civitas maxima*”, az emberiség közös szervezete útján megváltoztathatók legyenek.¹⁶

A tudós nemzetközi jogász reményeit a történelem sajnos nem igazolta. Az emberiség nem ezen az úton haladt, és két rövidlábú békerendezés tragikus következményeit – úgy tűnik – a nemzetközi jog eszközei ma is gyengék elhárítani.

Másik ilyen műve az *Individualista és kollektivisták irányzatok a nemzetközi kisebbségi jogban*. A nemzet és nemzeti kisebbség fogalmáról adott meghatározása, amely egész gondolatrendszerének alapja, személyes vallomással ér fel. A minoritások, de különösen a nemzeti kisebbségek fogalmának lényege tagjainak az a közös érzése, az a közösségi öntudatuk, hogy a többségtől különböző kollektivitást, öncélú személyiséget alkotnak (*vouloir vivre collectif*). „Nemzetiség nem azt értem – írja –, hogy egy államban csak az

etnikailag és nyelvíleg azonos embereket egyesítsék, hanem mindazokat, akik az illető nemzethez öntudatosan tartoznak. A nemzeti hovatartozandóságot pedig csak a szubjektív elmélet alapján lehet meghatározni. Mindenki ahhoz a nemzethez tartozik, amelynek tagjául érzi és vallja magát.” Ebből pedig szerrinte az következik, hogy vitás esetekben csak népszavazás útján lehet megállapítani valamely nemzet és nemzeti államának határait. „A közép-európai, dunavölgyi bármilyen határmegvonással mindig maradnak kisebbségek. E probléma fájdalmas valósága különösen miránk, magyarokra nézve fokozott mértékben áll fenn, mert közülünk csaknem minden harmadik magyar kisebbségi sorsban kénytelen élni. A kisebbségi kérdés időszerűségét nem fogja elveszteni mindaddig, amíg azokat a bevált módszereket, amelyekkel a vallási kérdést megoldani sikerült, nevezetesen az autonómia módszerét a nemzetiségi kisebbségek problémájára nem alkalmazzák.”¹⁷

A nemzetiség szubjektív felfogása – amit Renan klasszikussá vált mondásával szokás jellemezni: „a nemzetiség naponként tartott népszavazás” – Flachbarth Ernő minden kisebbségi jogi munkájának alaptétele. A Magyarország nemzetiségeinek történetéről írt, már idézett művében a szubjektív nemzetfogalom helyességét az 1941 február 1-jei népszámlálás adataival látja igazoltnak. Ez alkalommal ugyanis az állampolgároknak módjuk volt anyanyelvüknek vallani azt a nyelvet, amit magukénak tekintenek, legjobban és legszívesebben beszélnek. Ugyanakkor nyelvi hovatartozásuk megtagadása nélkül arról is nyilatkozhattak, hogy melyik nemzetiséghez tartozónak érzik magukat. Így félmillióval többen vallották magukat magyar nemzetiségűnek, mint a magyar anyanyelvűek száma volt. Külön kiemeli a németek adatait. Mint látható elégtétellel megjegyzi: a német *völkisch* mozgalom csúcspontján 187 000 német anyanyelvű polgár, a hazai németiség 25,9%-a nyilatkozott a magyar nemzetiség mellett. Ez a statisztika és az a történelmi tény, hogy Magyarországon a nem magyar anyanyelvű lakosság jelentős része politikailag a magyarokkal azonosítja magát, ismét megerősíti azt az elméletet, hogy nyelv és nemzetiség nem azonos.¹⁸

Másik történelmi témájú tanulmányában, amelyet *Tisza István gróf nemzetiségi politikájáról* írt, ugyanezt emeli ki. Ilyen irányú politikai tevékenységének rendkívül részletes elemzése után jut arra a következtetésre, hogy Tisza is a politikai, nem pedig az etnikai, nyelvi értelemben vett nemzet alapján állt. Nem a német, olasz vagy szláv nemzetfogalom lebegett a szeme előtt, hanem az ő nemzetfogalma a nyugat-európai nemzetfogalom egy válfaja: az egységes magyar nemzetet mindazok alkotják, akik magukat a magyar Szent Korona tagjának érzik, tehát

magukat a magyar állameszmével azonosítják. Minden nem magyar anyanyelvű polgár is a magyar politikai nemzethez tartozik, ha ez az érzés tölti el. A nemzet Tiszánál politikai, nem pedig népi vagy faji fogalom.¹⁹

Flachbarth Ernő tudományos munkássága a területi változások után is nyomon követte a magyar kisebbségek sorsát, amelyek idegen uralom alatt maradtak. A Külügyi Szemle, az Ungarische Jahrbücher, a Nouvelle Revue de Hongrie, a Láthatár közölte tanulmányait a *második csehszlovák köztársaság nemzetiségi problémáiról*²⁰, *Magyarország 1938/39. évi területgyarapodásáról*²¹, *az új szlovák–magyar határ kérdéseiről*²², *a nemzeti kisebbségi jog legújabb fejlődéséről*.²³

A Felvidéki Tudományos Társaság adta ki azt a tanulmányát, amelyben a német protektorátus alatt létesült szlovák állam 1939. évi alkotmánytörvényének a „nemzeti csoportok” jogi helyzetére vonatkozó rendelkezéseit elemzi és bírálja. Így a viszonyosság sajátos törvényi tételezését, mely szerint a nemzetiségi csoportok jogai annyiban érvényesek, amennyiben ugyanilyen jogokat a valóságban az illető népcsoport anyaállamának területén élő szlovák kisebbség is élvez.²⁴

Különös figyelmet érdemel az 1940. augusztus 30-i bécsi német–magyar jegyzőkönyvről írt tanulmánya. (25) Közvetlenül azelőtt, hogy a magyar–román határvitában hozott döntést közölték volna, Csáky külügyminiszter kénytelen volt Ribbentropp külügyminiszterrel egy, a Magyarországi német népcsoportnak különleges jogokat biztosító szerződést (Bécsi Jegyzőkönyv) aláírni. Flachbarth Ernő az adott helyzetben nem kis bátorsággal mutat rá a jegyzőkönyv egyoldalúságára. Arra, hogy itt csak az egyik fél vállal kötelezettségeket a másik nemzetisége javára, minden viszonyosság nélkül. Többek közt arra, hogy a népi németeket nemcsak a Volksgruppe-hoz tartozás, de a nemzeti szocialista világnézet megvallása miatt sem érheti semmi hátrány. A népcsoporthoz pedig az tartozik, aki magát a németiséghez tartozónak vallja, és akit a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* ilyenként elismer. A tanulmány kétségbe vonja a *Volksgruppe* mint közösség privilegizált jogállását, mivel a jegyzőkönyvben nem a népcsoport, hanem az ahhoz tartozó individuum (Angehörige der Volksgruppe) jogairól van szó, mégis azzal, hogy a szubjektív hozzátartozás eleméhez egy objektív is járul, a *Volksbund* elismerése, amit az indoklás nélkül megtagadhat. Ahhoz a tételhez, hogy a népi németeknek joguk van kulturálisan a nagy német anyaországgal szabadon érintkezni, Flachbarth Ernő nem habozik kimondani, hogy a politikai érintkezés korlátozásának a magyar állam részéről nincs nemzetközi jogi akadálya. Német szerzők (Feldl, Hugelmann) következtetését, hogy a Magyarországi németek most már kettős te-

kintély (Autorität) alá tartoznak: egyik az államuk, másik a Német Birodalom vezére, sőt, elsősorban ő, azzal idézi, hogy ez a jog területéről a politika terére kalandozás, ahová nem kívánja követni az egyébként kitűnő német jogászokat.²⁶

Főműve *A nemzetközi kisebbségi jog rendszere*, amely 1937-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének kiadványaként német nyelven *System des internationalen Minderheitenrechtes* címmel jelent meg. A hatalmas mű előszava személyes sorsára utal: „Abban a felőrlő harcban, amelyet a szerző több mint egy évtizeden át folytatott a megkérdésük nélkül, akaratuk ellenére a csehszlovák köztársaságba bekebelezett magyar kisebbség jogaiért ezen ország határain belül és azon kívül, bőven volt alkalma a nemzetiségi politika és kisebbségjog kérdéseivel mind gyakorlati, mind elméleti síkon foglalkozni. Amikor életének számára oly fontos e szakasza után korábbi tevékenységi területét és a szeretett szülőföldet elhagyni kényszerült, a tudományban keresett és részben talált kárpótlást és feledést.”²⁷ Bevezető méltatást gróf Bethlen István írt a műhöz.²⁸ Joggal állapította meg, hogy a kisebbségi jog könyvtárra menő irodalmában e jogterület a System-hez hasonló minden részletre kiterjedő feldolgozása korábban nem jelent meg. Ő maga előszavában mintegy elhárítja az elismerést, amikor azt írja: „szerző mint magyar ember büszke arra, hogy magyar tudós, Balogh Artúr volt az, aki „Der internationale Schutz der Minderheiten” (München 1928) című művében a kisebbségjog tudományának szilárd vázát megépítette, amit a további kutatómunkának csak tovább kellett építenie.”²⁹

A művet két kötetre tervezte úgy, hogy a kisebbségi jog történetének és a hatályos nemzetközi kisebbségi jogok feldolgozása után a második kötet a jogpolitikai, de lege ferenda kérdésekkel foglalkozni. Utóbbira már nem került sor. A System azonban mint ma már szinte egészében jogtörténeti anyag indíttatást, megfontolandó modelleket szolgáltathat a mai nemzetközi jogalkotás számára.

A mű rendszerbe foglalja és elemzi az első világháború után keletkezett nemzetközi kisebbségi jogot, amit így határoz meg: „azoknak a partikuláris nemzetközi jogszabályoknak az összessége, amelyek az államok felségjogának a nemzeti, nyelvi és vallási kisebbségekkel – illetőleg az azokhoz tartozó személyekkel vagy csoportjaikkal – szemben való gyakorlására vonatkozó jogait és köteleseit tárgyazzák más államokhoz való viszonyukban, valamint szabályozzák e kötelezettségek teljesítésének biztosítékait.” A jogok és kötelesek szabályozását anyagi, a biztosítékokra vonatkozó normákat alaki kisebbségi jognak tekinti.³⁰

Az egyéni, kollektív és autonóm jogokat a legyőzött államokkal kötött békeszerződések ki-

sebbségjogi rendelkezései, a Szövetséges és Társult Főhatalmak Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Görögországgal kötött úgynevezett kisebbségi szerződései, valamint ezek bármelyikére vonatkozó bilaterális nemzetközi szerződések elemzésével tárgyalja.

A mű, mint mondtuk, a mának is szól. Ha pl. valaki azt állítja, hogy a kisebbségi kérdés megoldása autonómia útján merőben új dolog és ellenkezik az európai gyakorlattal, Flachbarth Ernő művében részletes bemutatását találja mindazoknak az autonómiáknak, amelyek a Népszövetség védelme alatt vagy anélkül a két háború közt éltek és részben ma is élnek. A második világháború utáni békeszerződések, amelyeket a Szövetséges és Társult Főhatalmak Olaszországgal, Finnországgal, Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal kötöttek, az emberi jogok és alapvető szabadságok biztosítására kötelezték ezeket az államokat faji, nemi, nyelvi és valláskülönbség nélkül, kisebbségi rendelkezéseket nem tartalmaznak és az első világháború utániakhoz hasonló kisebbségi szerződések sem létesültek. A magyar kormány kezdeményezte ilyen szerződések létrehozását az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjai, azaz az öt nagy-hatalom és a Duna-medence államai között. A tervezetet a külügyminiszter megbízásából Flachbarth Ernő dolgozta ki.³¹ A szerződés az igen széles körben meghatározott kisebbségi jogokat az ENSZ védelme alá helyezte volna oly módon, hogy azok megsértésére bármely tagállam felhívhatja a Biztonsági Tanács vagy a Gazdasági és Társadalmi Tanács figyelmét. Az esetleges vita nemzetközi jogi vitának tekintendő, amit a Nemzetközi Bíróság elé lehet terjeszteni. A szerződés egyébként a szubjektív elméletnek megfelelően a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait biztosította volna oly módon, hogy valamely nemzetiséghez azok tartoznak, akik magukat ahhoz tartozónak vallják.³²

A tervezetet a magyar delegáció 1946. augusztus 30-án kelt jegyzékével nyújtotta át a békekonferencia főtitkárnak, hangsúlyozva, hogy bármi is legyen a konferencia döntése a határokról, magyarok százezrei maradnak nagy valószínűséggel idegen szuverenitás alatt, ezért szükséges megfelelő kisebbségjogi szerződés létrehozása.³³

A tervezet vita tárgya sem lett, ami a nemzeti kisebbségekkel szemben érzéketlen, sőt ellenséges légkörben nem volt meglepő. Mi is lett volna a következőképpen a Beneš-dekrétummal, vagy kétszáz-ezer magyar békeszerződésben foglalt kényszer-kitelepítését célzó csehszlovák követeléssel szemben az olyan tételeknek, amelyet Flachbarth Ernő így fogalmazott: „egy állampolgár sem fosztható meg saját állampolgárságától a kisebbségek valamelyikéhez tartozása miatt” vagy „kiutasítások s bármely kényszer-helyváltoztatások akár belföldön is, emberteleneknek te-

kinttetnek és nem hajthatók végre.”³⁴

Flachbarth Ernő a béke delegáció tagja volt. 1946. július 24-én kellett volna Párizsba utaznia. Megbízását utolsó pillanatban táviratilag vonták vissza. Úgy hírlett, csehszlovák rosszallás miatt – aminek okmányoszerű bizonyítékát nem láttam, de tanúja voltam az ő örömeinek afölött, hogy mint mondotta, nem lesz kénytelen egy reménytelen helyzetben részt venni egy második Trianon létrejöttében.

2. Egyoldalú képet rajzolnánk Flachbarth Ernő, a tudós életművéről, ha csupán a nemzetközi kisebbségi jog kiváló művelőjeként méltatnánk. Debreceni működése a világháború éveire esett. A hadviselés embertelen módszereinek nemzetközi jogi megítélése élénken foglalkoztatta. Ennek eredménye volt az a nagyszabású tanulmány, amelyet a *hadifoglyok nemzetközi jog szerinti büntetőjogi felelősségéről* a Szentpétery Kun Béla Emlékkönyv számára írt. (35) A könyv ugyan csak 1946-ban került nyomdába, ő azonban már a háború alatt írt arról, hogy a fogságba esésük előtt elkövetett háborús bűntettekért a hadifoglyok a genfi egyezményben foglalt eljárási garanciák mellett felelősségre vonhatók. Háborús bűntettek alatt azonban a nemzetközi jogi kötelezettségek folyamánként alkotott büntető jogszabályokba ütköző cselekmények (*delicta juris gentium*) értendők, amelyek elkövetésük idején a nemzetközi hadijog megsértését képezték. A tanulmány megjelenésekor lábjegyzetben utalt arra, hogy a népbíráskodásról szóló 1440/1945 ME. sz. r. 6. §. 5. pontjában írt „háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályok súlyos megsértése” ilyen cselekmény.³⁶ A népbírási rendelet – hozzátehetjük – így olyan cselekményekre is vonatkozott, amelyek nem *ex post facto* minősültek bűncselekménynek és nem ellenkeztek a *nullum crimen sine lege* elvével.

A nemzetközi jog alapkérdésével, hogy ti. ezt a normarendszert igazi, tételes jognak lehet-e tekinteni, a Debreceni Szemlében „*Van-e nemzetközi jog?*” címmel megjelent írásában foglalkozott. Somló Bódog nézetéből kiindulva, ami szerint a nemzetközi jog csak konvencionális szabályokból áll, és azért sem jog, mert általában nem követik őket, érveket sorakoztat fel az ellenkezőjére. A nemzetközi jog normái jogszabályok, nem pedig az erkölcs, a konvenció vagy a szokás normái. Másfelől elismeri, hogy igazuk van azoknak, akik a nemzetközi jogot gyenge, nem tökéletes jognak nevezik. „A magyar nemzetnek – írja –, amely állami önállóságát csak úgy tudta átmenteni sok viharos századon át, hogy szívósan ragaszkodott sokszor már csak virtuálisan létező közjogához, legkevésbé van oka arra, hogy megtagadja a nemzetközi jog létjogosultságát, amely bár gyenge, de igazi jog.” „Nemzetközi jog ma is van és lesz mindig, amíg legalább két szuverén állam lesz a földön.”³⁷

A másik alapkérdéssel, a *nemzetközi jog és a belső állami jog viszonyával* Pécssett foglalkozott. Ilyen címmel az Állam- és Jogtudományi Kar 1954. évi évkönyvében jelent meg tanulmánya. Ebben elveti a nemzetközi jog primátusának kelsen elméletét, egyben a hegeli tant is, amely a nemzetközi jogot külső állami jognak tekinti. A dualista felfogás olyan változatát fogadja el, amely a belső állami jognak nem primátust, hanem történetileg és logikailag érvényesülő prioritást tulajdonít.³⁸

A nemzetközi jog elméletének jogfilozófiai előadásában is teret szentelt. Előadásait *A jog fogalma* címmel jegyzet formájában kéziratként adták ki. Ez a munka ma is nyeresége lenne jogbölcseleti irodalmunknak, ha kiadóra találna. A *jog* szó etimológiájától az elméletek kritikai ismertetésén át jut el saját definíciójához: „a tárgyi értelemben vett jog az igazságosság megvalósítására törekvő társadalmi rend, amelynek érvényességéről és kötelező erejéről a jogközösség túlnyomó többsége meg van győződve.” (39)

Utolsó, kiadatlan munkája a „Népek önrendelkezési jogáról” írt tanulmánya volt, amit a pécsi akadémiai napok keretében a nemzetközi jogi szekció 1955. október 1-jei vitaülése számára készített, de személyesen már nem tudott előadni. A szuverenitás történetéről készülő nagyszabású munkáján még a kórházi ágyon is dolgozott. Ez az utolsó mű halála miatt kéziratban, befejezetlenül maradt.

III.

Flachbarth Ernő életművének jellemzője a tudományos munkásság és professzori hivatás egységének tudatos vállalása. Legyen szabad erre nézve pécsi éveiben tett két nyilatkozatát idéznem:

Egy akkor szokásos tanszéki összefoglaló jelentésben 1954-ben írja: „tudományos műveim megírásánál mind a tartalomra, mind a formára nagy gondot fordítok és a horatiusi «*nonum prematur in annum*» intelmet igyekszem – ha nem is szó szerint – követni. Műveimet kimerítő *criticus apparatus*-szal szeretem felszerelni. A jogászai fogalmazás szabatoságán, sőt csiszoltságán kívül különösen a világos kifejezőmódra törekszem, mely nézetem szerint legkevésbé sem zárja ki az alaposágot. Ennek ellenére nem számítom magamat a tudomány művelőinek «klasszikus» fajtájához, hanem inkább a «romantikusok» közé tartozónak érzem magamat, mivel *tudományos írásaimmal is tanítani szeretnék és az egyetemi előadásoknak tudományos szempontból is nagy jelentőséget tulajdonítok.*”

A másik idézet egy 1955-ben nem sokkal halála előtt tartott tudományos ülészakot bevezető

beszédéből való. „Az állam- és jogtudományi karok nemcsak arra hívatottak, hogy jogi szakembereket képezzenek, hanem arra is, hogy az állam- és jogtudományi kutatásoknak gócai legyenek, mert e nélkül nem tudnák kiképezni a követelményeknek megfelelő szakembereket. E feladatkör ellátása számunkra legkevésbé sem jelent külön megterhelést, mivel a vérbeli professzor számára a tudományos munka öröm, és az az idő, amelyet könyvei között tudományos problémáiba merülve, azok megoldását találva, és papírra vetve dolgozószobájában zavartalanul tölthet, szellemi kielégülést és megnyugvást jelent neki. Ennek az időnek megrövidítése helyett inkább meghosszabbítása után vágyódik.”⁴⁰ Mindez olyan, akkor lábra kapott törekvések ellenében hangzott el, amelyek készek lettek volna a jogi oktatást egyfajta jogtechnikumi képzéssé degradálni.

A Tisza István Tudományegyetemen, ahol Teghze Gyula halála után átmenetileg az 1940/41. tanév első feléig Baranyai Béla, a jogtörténet professzora adta elő a nemzetközi jogot, Flachbarth Ernő a második félévben vette át a katedrát. A következő, 1941/42. tanévben az első szemeszterben heti 5 óra jogbölcseletet, a másodikban ugyanígy nemzetközi jogot adott elő. Egy-egy félévben speciálkollégiumot hirdetett „A nemzetközi jog és tudományának története”, valamint „A háború nemzetközi joga” címmel. Ezután csak egy tanév következett, amikor mindkét tárgyat zavartalan rendben előadhatta. Az 1943/44. tanévben csak az első félévet lehetett szabályszerűen befejezni. Ekkor hallgattam először Flachbarth professzort heti 4 órás „ethika és filozófiai enciklopédia” előadásain. A második félévben csak néhány előadást tarthatott „Az elcsatolt területek jogviszonyai” című speciálkollégium keretében. A német megszállás után a tanévet egy VKM-rendelet alapján 1944. április 20-ával lezárták. Flachbarth Ernő, miután a rendezett egyetemi oktatás megkezdése, amit az egyetemi tanács október 23-ra tűzött ki, lehetetlen volt, Budapestre távozott.

Debrecen október 20-án végbement szovjet megszállása után a jogi oktatás maroknyi hallgató, a távollévő professzorokat helyettesítő néhány gyakorló jogász segítségével a háborús pusztulás képét mutató központi épületben heteken belül megindult. Flachbarth professzor az ostromot Budapesten élte át, és az elszenvedett nélkülözések miatt legyengülve, rossz egészségi állapotban 1945 februárjában tért vissza. Fizikai gyengesége sem akadályozta abban, hogy saját tárgyai mellett vállalja a közjog, majd az 1945/46. tanév első felében a büntető jog előadását. Ugyanígy ő vállalta az 1948/49. tanévben a magyar alkotmány- és jogtörténet és az általános jogtörténet előadását is. Mindezeket a tárgyakat épp oly felkészültséggel, lelkiismeretesen adta elő, mint ezt saját

tárgyaival tette.

Az általa vezetett nemzetközi jogi szemináriumok fő témája a világháború hadtörténeti eseményeinek, a hadviselés módszereinek nemzetközi jogi elemzése volt. A szemináriumi munkában többnyire az a tanítványi kör vett részt, amely Flachbarth professzor tanszékéhez és nem utolsósorban az általa vezetett Nemzetiségi Jogi Intézethez kötődött. Ennek az intézetnek a vállalkozásaként 1947 augusztusában tanulmányi utat vezetett Békéscsabára, ahol a folyamatban lévő szlovák–magyar lakosságcsere lebonyolítását tanulmányozhatták a résztvevők.

A kisebbségi jog révén Péccsel korábban is intenzív kapcsolata volt. A Faluhelyi Ferenc igazgatása alatt működő Egyetemi Kisebbségi Intézet folyóiratában, a Kisebbségi Körlevélben több írása jelent meg és előadásokat tartott az Intézet által rendezett több kisebbségi ankéton. 1942-ben hosszabb ideig tanulmányozta az intézeti munkát. Áthelyezésekor azonban az Intézet, amelynek utolsó igazgatója Csekey István professzor volt, már nem működött.

A most már a jogelméleti tanszékhez tartozó egykori jogfilozófia nélkül a nemzetközi jogra szorított tanári feladatait épp oly lelkiismeretesen látta el, mint Debrecenben. Hogy ez a megváltozott körülmények közt tudományos meggyőződésének és igényességének a politikai elvárásokkal egyeztetésével, nem minden belső konfliktus nélkül történt, s ez olykor milyen felörlő hatással volt rá, csak közvetlen munkatársai érezhették.

A nemzetközi jog ezekben az években különösen csábított arra, hogy a tételes ismeretanyag rovására a publicisztika közhelyei teret hódítsanak az oktatásban. Flachbarth Ernő soha sem tett ilyen engedményt. Akár Debrecenben, az itt kiadott jegyzetei is ezt tükrözték.⁴¹

Szóban és írásban egyaránt pedagógus volt. Olyan tanár, akinek az oktatás szenvedélye, aki mindazt, amit tud, megosztani kívánja a tudni vágyókkal.

A tárgyi tudás szigorú megkövetelését ebben az időben divat volt „pozitivizmusnak”, „maximalizmusnak” nevezni és elítélni. Az úgynevezett „lemorzsolódás elleni harc” jegyében támasztott ilyen vád őt mégsem érte. A hallgatóság – a cupida legum juvenus – az ő vizsgázókkal szembeni igazságos szigorát tudomásul vette, tanártársai ezért is tisztelték.

Egykori tanítványai emlékezhetnek sajátos előadásmódjára. A legtöbb nevet, számot, adatot tartalmazó előadásához sem használt soha semmilyen vázlatot vagy feljegyzést. Mégsem szabadon adott elő, hanem egy gondosan előkészített, láthatatlan kéziratból felolvasott. Mindezt kitérő, lapszus, a szabad előadásban megengedett rögtönzés nélkül.

Flachbarth Ernő *professzor volt* a szó legnehezebb értelmében. Olyan tanár, aki nem „lead” egy „anyagot”, hanem professzora, megvallója az álta-

la felismert vagy elismert igazságnak. Egyike azoknak a nagy professzoregyéniségeknek, akik emberi és hivatásbeli karakterünket alakították, akik szellemi hagyatékából egy életen át indíttatást merítettünk, s akiknek mindvégig tanítványai maradunk!

Jegyzetek

¹A *History of Hungary's Nationalities*. Budapest 1944. 109. o.

²Vö. Magyar írók élete és munkái. Budapest 1992. IX. k. Magyar életrajzi lexikon. Budapest 1967. I. k.

³Ki kicsoda – kortársak lexikona. Budapest 1936 (?) I. k.

⁴*System des internationalen Minderheitenrechtes. Geschichte des internationalen Minderheitenschutzes – positives materielles Minderheitenrecht*. Budapest 1937. XXXVII.+ 475 o.

⁵Némedi Lajos: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve. Debrecen 1988. 32. o.

⁶System IX. o.

⁷Magyar Kisebbség 1925. 9. sz. 327–331. o.

⁸Magyar Kisebbség 1925. 24. sz. 920–930. o.

⁹Magyar Kisebbség 1927. 9. sz. 325–331. o.

¹⁰Magyar Kisebbség 1927. 11. sz. 429–430. o.

¹¹Magyar Kisebbség 1928. 9. sz. 201–208. o.

¹²Magyar Kisebbség 1928. 10. sz. 373–375. o.

¹³Magyar Szemle 1925. II. k. 4. sz. 354–359. o.

¹⁴Magyar Szemle 1928. IV. k. 2. sz. 98–108. o.

¹⁵Miskolci Jogászélet 1934. 50. o.

¹⁶A területi revízió jogi alapjai. Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest 1933. 5., 14. és 19. o.

¹⁷*Individualista és kollektivisták irányzatok a nemzetközi kisebbségi jogban*. A Debreceni m. kir. Tisza István Tudomány-

A tizenöt napos határidőre a határidők számítására vonatkozó általános szabályok irányadók. Ennek értelmében abba nem számít bele az a nap, amelyen a bűncselekményt elkövették. Ha pedig a tizenötödik nap munkaszüneti nap, akkor a következő munkanapon még sor kerülhet a bíróság elé állításra.

ad b) A második feltételcsoport szintén két elemből áll, azonban mindegyik esetén egyfajta választási lehetősége van a hatóságnak.

Egyrészt a bűncselekménynek helyi bírósági hatáskörbe vagy katonai büntetőeljárás alá kell tartoznia. Ha akár a bíróság elé állítás kezdetén, akár később kiderül, hogy a bűncselekmény a helyes jogi minősítés szerint nem tartozik helyi bírósági (katonai tanács) hatáskörbe, akkor a bíróságnak az iratokat vissza kell küldenie az ügyésznek.

Másrészt alternatív feltételként szabályozza a törvény, hogy az elkövetőt tetten érték vagy a terhelt az elkövetést beismerte. Tetten érés akkor áll fenn, ha az elkövető a bűncselekmény törvényi tényállását egészen vagy részben szemtanú jelenlétében valósítja meg, illetőleg ha a helyszínről távozáskor vagy üldözés közben fogják el¹. Elegendő tehát csupán a tényállás egyik elemének a szemtanú előtti elkövetése (pl. rablásnál a dolog elvétele szemtanú előtt történik, de az erőszak nem). A probléma akkor me-

egyetem 1936/37. évkönyve. Klny. 16. és 28. o.

¹⁸L. 1. jzet 121–132. o.

¹⁹Tisza István gróf nemzetiségi politikája. Láthatár 1944. 1. sz. 28–29. o.

²⁰Külügyi Szemle 1939. 2. sz. 144–153. o.

²¹Ungarische Jahrbücher 1939. Bd. XIX. H. 1.1–10. o.

²²Nouvelle Revue de Hongrie 1933. XXXe/VIIIe année 5. vol. 395–402. o.

²³Láthatár 1942. 10. sz. 234–238. o.

²⁴A nemzeti csoportok jogi helyzete a szlovák alkotmány szerint. Pécs 1943. 12. o.

²⁵A bécsi német–magyar jegyzőkönyv. Kisebbségi Körlevél 1943. 3. sz. 131–155. o.

²⁶Peter Feld: Universale und partikuläre Regelungen im heutigen Völkerrecht. Zschr. f. Öff. Recht Bd. XXVII. H. 13.

²⁷System VII. o.

²⁸System V–VI. o.

²⁹System VII. o.

³⁰System 66. o. V. ö. Nemzetközi kisebbségi jog. Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Budapest 1941. 628. o.

³¹La Hongrie et la Conférence de Paris. Tome 1er. Les Rapports internationaux de la Hongrie avant la Conférence de Paris. Budapest 1947. 143–171. o.

³²Tervezet 7. cikk. L. 31. jzet 147. o. A Néplap (Debrecen) 1946. augusztus 30-i számában közölt ismertetésében rámutat, hogy a tárgyi ismérvek (faj, nyelv, név stb.) alkalmazása a közelmúlt tanulságai szerint visszaélésekre ad alkalmat.

³³L. 31. jegyzet 142–143. o.

³⁴Tervezet 5. cikk. L. 31. jzet 146. o.

³⁵A hadifoglyok büntetőjogi felelőssége a nemzetközi jog szerint. Emlékkönyv Szentpétery Kun Béla hetvenedik születésnapjára. Debrecen 1946. 164–196. o.

³⁶I. m. 184. o.

³⁷Van-e nemzetközi jog? Debreceni Szemle 1942. 26–33. o.

³⁸A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyve. Tankönyvkiadó, Budapest 1954. 22–37. o.

³⁹A jog fogalma. Dr. Flachbarth Ernő egy. ny. r. tanár előadásai alapján. MEFESZ Budapest, é.n. 29. sz. 90. o.

⁴⁰Kéziratok a szerző birtokában.

⁴¹Vö. Nemzetközi jog. Dr. Flachbarth Ernő egy. ny. r. tanár előadásának vezérfonala az 1950/51. tanév I–II. félévében. Kiadja a PTE Jogi Kar tan. osztálya. Pécs 1951. 346 o. Hajdu Gyula–Buza László–Flachbarth Ernő: Nemzetközi jog. Budapest 1952. 137. o. Általa írt fejezetek: V. Az állam lakossága. X. Az államok együttműködése különleges célok megvalósítására.

Herke Csongor

egyetemi adjunktus

A bíróság elé állítás

1. A bíróság elé állítás feltételei

A bíróság elé állítás mint külön eljárás fő célja az eljárás messzemenő egyszerűsítése és gyorsítása. Ennek érdekében szoros és igen szigorúan betartandó határidőt állapít meg a törvény, amelyen belül le kell folytatni a bíróság elé állítást, különben rendes és ezáltal hosszadalmas eljárásra tevődik át az ügy.

Az 1973. évi I. törvény (Be.) 346. §-a szerint a helyi bíróság hatáskörébe vagy katonai büntetőeljárás alá tartozó olyan bűncselekmény miatt, amelyre a

törvény nyolc évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést rendel, a terhelt a bűncselekmény elkövetésétől számított 15 napon belül bíróság elé állítható, ha az ügy megítélése egyszerű, a bizonyítékok rendelkezésre állnak és a terheltet tetten érték vagy a bűncselekmény elkövetését beismerte.

Látható tehát, hogy a bíróság elé állításnak hat feltétele van, amelyeket három fő csoportra oszthatunk:

a) abszolút eljárási szabálysértést eredményező feltételek:

– legfeljebb nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetettség,

– az elkövetéstől számított 15 napon belüli eljárás;

b) alternatív, de mérlegelés nélküli (objektív) feltételek:

– helyi bíróság hatáskörébe vagy katonai büntetőeljárás alá tartozó bűncselekmények,

– az elkövetőt tetten érték vagy a terhelt az elkövetést beismerte;

c) végül két, a hatóság mérlegelésén alapuló (szubjektív) feltétel:

– az ügy megítélése egyszerű,

– a bizonyítékok rendelkezésre állnak.

ad a) Az első csoportba tartozó két feltétel fenn nem állása ellenére lefolytatott bíróság elé állítás esetén abszolút eljárási szabálysértés valósul meg, ezért a másodfokú bíróság mérlegelés nélkül hatályon kívül kell, hogy helyezze az elsőfokú határozatot és új (immáron az általános szabályok szerint lefolytatandó) eljárást rendeljen el.

A nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetettséggel kapcsolatosan elmondható, hogy egyrészt bűnhalmazat esetén az egyes bűncselekmények büntetési tételét kell figyelembe venni (s nem kell tekintettel lenni a halmazati büntetés várható mértékére, BK 97.). Tehát ha pl. a terhelt két bűncselekményt követett el és mindkét bűncselekmény nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett, akkor sor kerülhet azok együttes elbírálására a bíróság elé állításos eljárás során, noha a halmazati jellegre tekintettel a nyolc év a felével emelhető (így végül is adott esetben a szabadságvesztéssel fenyegetettség tizenkét év). Ezért előfordulhat, hogy noha kogens szabályként csak legfeljebb nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén lehet a terheltet bíróság elé állítani, a bíróság elé állítás során kiszabott büntetés meghaladja a nyolc évet.

Lényegében a fentiek érvényesek a vád megváltoztatására, illetőleg kiterjesztésére is. Az ügyész ugyanis a bíróság elé állítás során a bíróság előtt is megváltoztathatja, illetőleg kiterjesztheti a vádat, azonban csak akkor, ha a bíróság elé állítás valamennyi feltétele a kiterjesztett (megváltoztatott) vádban tartalmazott valamennyi (illetőleg új) bűncselekményre fennáll.

rülhet fel, ha a terhelt azonos sértett sérelmére követ el, pl. több lopási cselekményt. Egyes szerzők szerint² ha „a tettes azonos sértett sérelmére elkövetett több lopási cselekményének egyikét szemtanú látja”, akkor ez elegendő a bíróság elé állításhoz mindegyik bűncselekmény tekintetében. Nézetem szerint ez a vélemény csak annyiban fogadható el, hogy ha a folytatólágosság feltételei fennállnak, akkor elegendő valamelyik cselekmény szemtanú előtti elkövetése, egyéb esetekben viszont a többi bűncselekmény tekintetében nem állnak fenn a bíróság elé állítás feltételei.

A bűncselekmény elkövetésének beismerésével is akadhatnak értelmezési gondok. Ez a feltétel ugyanis nem követeli meg a terheltnek mind a cselekmény elkövetésére, mind pedig a saját bűnösségének elismerésére kiterjedő, részletes (különösen nem a megbánó) beismerő vallomást, hanem a beismerésnek csak a ténybeli beismerésre kell kiterjednie³. Tehát ha a cselekmény elkövetését a terhelt beismeri, de ugyanakkor pl. jogos védelemre hivatkozik, akkor elméletileg sor kerülhet bíróság elé állításra (a tényállás egyszerűségének feltétele azonban valószínűleg hiányozni fog, ezért mégsem fogják bíróság elé állítani).

ad c) Két szubjektív, a hatóság mérlegelésén alapuló ok zárja a bíróság elé állítás feltételeinek felsorolását. Így a fenti négy feltétel megléte esetén is csak akkor állítható a terhelt bíróság elé, ha az ügy megítélése egyszerű és a bizonyítékok rendelkezésre állnak.

Az ügy egyszerű megítélése mind a ténybeli, mind a jogi megítélésre ki kell, hogy terjedjen. Tehát a tényállás nem lehet bonyolult, azt többségében támasszák alá közvetlen jellegű bizonyítékok (szemtanú vallomása, esetleges fénykép- vagy videófelvétel az elkövetésről pl. közlekedési bűncselekményeknél stb.)⁴. A jogi kérdésben pedig az egyszerűség azt jelenti, hogy a jogi felelősség, a bűnösség kérdésében a bíróság könnyen és egyértelműen dönteni tudjon, ne álljanak fenn pl. a bűnösség megítélését nehezítő körülmények (büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok stb.).

A bizonyítékok akkor állnak rendelkezésre, ha azokat az ügyész magával tudja hozni a tárgyalásra (pl. tárgyi bizonyítási eszközök, okiratok) vagy azok felvétele várhatóan nem ütközik nehézségbe (könnyen idézhető és kihallgatható tanúk stb.)⁵.

A bizonyítékok rendelkezésre állásával kapcsolatosan három elkövetői csoport tekintetében merülhetnek fel speciális körülmények. A fiatalkorúakra vonatkozó speciális helyzetet később részletesen elemzem, e helyütt csak annyit kívánok megemlíteni, hogy a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás elengedhetetlen feltétele a fiatalkorú környezetének és egyéniségének beható vizsgálata. Ez nehezen valósulhat meg egy ilyen gyors és alapvető eljárási garanciákat nélkülöző eljárásban.

Visszaesőknél nehézségbe ütközhet a korábbi elítélésre vonatkozó iratok beszerzése, ez egyben az ügy egyszerű megítélését is kérdésessé teszi. Végül ellenkező irányú specialitással rendelkezik a külföldi elkövetők csoportja, hiszen ezeknél a terheltknél a Magyarországon való tartózkodás nem érdek (a költségvonzataival együtt), tehát náluk kifejezetten indokolt lehet (még akár alacsonyabb fokú bizonyítottság esetén is) a terhelt bíróság elé állítása⁶. Nem is beszélve arról, ha a sértett külföldi állampolgár, hiszen ekkor a sértett hazautazása a későbbi bizonyítást kifejezetten lehetetlenné is teheti⁷.

A bíróság elé állítás feltételei igen szigorú feltételek. Mivel a garanciális szabályok az eljárás gyorsasága és egyszerűsítése érdekében több helyen sérelmet szenvednek, így a hat feltétel bármelyikének hiánya esetén általában rendes eljárásra kell, hogy sor kerüljön. Mint már említettük, a két legszigorúbb feltétel (nyolc év és tizenöt nap) esetén ez feltétlen kasszációt jelent. Egyébként meg kell különböztetni, hogy az ügyész a nyomozás iratainak hozzávaló megküldése után vagy pedig a bíróság a tárgyaláson észleli a hiányosságot.

Előbbi esetben az ügyésznek két választási lehetősége van: ha úgy látja, hogy a rövid nyomozás során is elég bizonyítékot derítettek fel, akkor vétségi eljárás alá tartozó ügyben az általános szabályok szerint vádat emelhet (vádindítványt terjeszthet elő); büntető nyomozás indokoltsága esetén azonban vádiratot nem készíthet, hanem az iratokat visszaküldi további nyomozás végett a nyomozó hatósághoz (Kommentár 347. §).

A bíróság pedig háromféle módon járhat el. Ha azonnal látható, hogy a bizonyítékok nem elegendőek a vádlott büntetőjogi felelősségének megállapításához, akkor a bíróság pótnyomozást rendel el, amivel az ügy nyomozati szakba kerül vissza (BK 161.)⁸. A pótnyomozás elrendelése ellen fellebbezésnek helye nincs. Előfordulhat az is, hogy a tárgyaláson felvett bizonyítás eredménye alapján egy újabb tárgyaláson felvett kiegészítő bizonyítékkal még a bíróság elé állítás során lezárulhat az ügy. Ekkor a bíróság a további bizonyíték felvétele (pl. újabb tanú kihallgatása) érdekében legfeljebb nyolc napra elnapolhatja a tárgyalást. Ha pedig ezen az újabb tárgyaláson egy következő elnapolás szükségessége merül fel vagy a bizonyítási eszközök nyolc napon belül nem szerezhetők be, akkor a bíróság szintén visszaküldi az iratokat az ügyésznek, s ezzel egy rendes eljárás nyomozati szakja kezdődik meg.

2. A bíróság elé állítás menete

Mivel bíróság elé állításra csak legfeljebb nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény

esetén kerülhet sor, így az esetek egy részében teljes egészében vétségi eljárást folytatnak le (az 1995. évi LXI. törvény alapján minden, legfeljebb három évi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt vétségi eljárásnak van helye, akár büntettről, akár vétségről legyen is szó). A bíróság elé állítás feltételeinek megfelelő bűncselekmények közül az öt évi és nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén az eljárásra mindenképpen a büntetési eljárás szabályait kell alkalmazni. A nyomozás során azonban a 347. § (1) bekezdése alapján ilyenkor is a vétségi szabályok irányadók, tehát egy igen egyszerűsített, gyors felderítés és vizsgálat előzi meg a bíróság elé állítást⁹. Még ezekhez az egyszerűsített szabályokhoz (jegyzőkönyv helyett jelentés, egyes kihallgatások mellőzése) képest is egyszerűbb azonban a bíróság elé állításos eljárás nyomozása, ugyanis az iratismertetés mellőzhető. A nyomozás befejezését követően a nyomozó hatóság nem vádemelési javaslattal küldi meg az iratokat az ügyészhez, hanem bíróság elé állítás végett¹⁰.

Az így megkapott iratokat tehát az ügyész az első pillanattól kezdve a bíróság elé állítás lehetőségének szem előtt tartásával kezeli, azokat haladéktalanul köteles megvizsgálni¹¹. A legfőbb ügyészi utasítás és a Kommentár szerint a közrendet, a közbiztonságot, a személyi és vagyónbiztonságot, valamint a katonai szolgálat rendjét, fegyelmét sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények esetén indokolt a bíróság elé állítás kezdeményezése. A 90-es évek közepén elsősorban jogellenes belföldi tartózkodás, ittas járművezetés és lopás esetén folytattak le Pécssett bíróság elé állítást¹². A közrend és közbiztonság elleni bűncselekmények esetén azonban a gyakorlatban kétségessé vált, hogy helye van-e bíróság elé állításnak. Garázdaság esetén ugyanis pl. ha a gyanúsított érdemi védekezést terjeszt elő, akkor a rövid idő alatt a tényállás nem tisztázható megfelelő módon. Különösen igaz ez a bizonyítási nehézség a hivatalos személy elleni erőszak miatt indult eljárásokban¹³.

Tekintettel a szűk határidőkre, a legtöbb helyen – így a Pécsi Városi Ügyészségen is – ügyeletes ügyész kezeli azokat az ügyeket, melyek esetén felmerülhet a bíróság elé állítás (ugyanaz az ügyész foglalkozik az előzetes letartóztatások elrendelésének indítványozásával, a megrovásos megszüntetésekkel és a biztosíték felajánlásával). Ha a nyomozó hatóság által megküldött iratok alapján a bíróság elé állítás feltételei fennállnak, az ügyész közli az – általában a bíróság elé állítás hatékony és gyors lefolytatása céljából őrizetben vagy előzetes letartóztatásban levő – gyanúsítottal, hogy milyen bűncselekmény miatt és milyen bizonyítékok alapján állítja bíróság elé¹⁴.

Mivel a bíróság elé állításos eljárásban – az eljárási garanciák nagymértékű csorbulása miatt – kötelező

a védelem, így ha a gyanúsítottnak nincsen védője, akkor az ügyész védőt rendel ki a számára. A védő részvétele a Kommentár szerint attól az időponttól kezdve kötelező, amikor az ügyész a bíróság elé állításról döntött. A védőnek az ügyész módot ad az iratok megismerésére és a gyanúsítottal való személyes találkozásra is. Bíróság elé állítás során a Be. kifejezetten nem írja elő a terhelt ügyészi kihallgatását¹⁵, így ilyenkor is a Be. 145. § (5) és (6) bekezdése érvényesül, azaz kihallgathatja a terheltet, előzetes letartóztatás esetén pedig köteles kihallgatni őt. Ez a kötelessége az egyik legfőbb ügyészi utasítás értelmében az őrizetbe vett terheltre is kiterjed¹⁶.

A bíróság elé állításról az ügyész haladéktalanul értesíti a bíróságot. A terhelt előállításáról csak feljegyzést készít¹⁷, formális vádindítványt tehát az ügyész nem nyújt be.

A tárgyalás előkészítésére vonatkozó általános szabályok a bíróság elé állításos külön eljárásban nem érvényesek, a tárgyalás előkészítését nem a bíróság tanácsának elnöke, illetve tanácsa, hanem az ügyész végzi. A vádlottat az ügyész állítja a bíróság elé (a nyomozó hatóság közreműködésével vagy más módon) és a védőt rövid úton (pl. telefonon) idézi a tárgyalásra (tekintettel a rövid határidőkre tehát nem az általános szabályok szerinti alakszerű idézéssel). A bizonyítási eszközök rendelkezésre állását is az ügyész biztosítja (tanúk megidézése rövid úton, tárgyi bizonyítási eszközök, okiratok elszállítása a bíróságra stb.).

A személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekkel kapcsolatosan jelentős változást hozott a bíróság elé állítások tekintetében az 1994. évi XCII. törvény. Ez a törvény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezménynek és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvnek 1993. április 7-től való hatálybalépése miatt többek között korlátozta az őrizetbe vétel tartamát is. Míg korábban ügyészi jóváhagyással 5 napig is eltarthatott a nyomozó hatóság által elrendelt őrizet, addig az 1994. évi XCII. törvény alapján a 72 órás határidő lejártá után vagy a terhelt előzetes letartóztatását kell (a bíróságnak) elrendelnie vagy szabadlábra kell helyeznie a terheltet. E törvényt megelőzően a bíróság elé állítás során is akár az első tárgyalás befejezéséig lehetett őrizetbe vételt alkalmazni. Mivel az Egyezmény 5. cikkének 3. pontjában foglalt előírásnak, amely szerint az őrizetbe vett személyt haladéktalanul bíróság elé kell állítani, nyilvánvalóan minden esetben érvényesülnie kellett, tekintet nélkül arra, hogy a terhelttel szemben az általános vagy valamely külön eljárás szabályai szerint jártak el, így ma már a bíróság elé állítás során is csak 72 óra lehet az őrizetbe vétel tartama.

Az előzetes letartóztatások elrendelésénél jelentős

hatása van a az igen rövid időnek. Míg rendes eljárás esetén a hatóságoknak akár hetek is rendelkezésre állhatnak, hogy csak az általános és különös előzetes letartóztatási feltételek fennállása esetén indítványozzanak előzetes letartóztatást, addig bíróság elé állítás során az egyébként is igen szűk 15 napos határidőn belül kell az egyéb fontos nyomozati cselekmények elvégzése mellett kivizsgálni az okok meglétét. A másik esetleges probléma az előzetes letartóztatás elrendelésével a Be. 92. § (1) bekezdésének b) pontjában meghatározott különös feltétel, a kollúzió (veszélye) kapcsán merül fel. Kérdéses ugyanis, hogy az eljárás megnehezítésének, illetve megghiúsításának veszélye általában a büntetőeljárásra vonatkozik-e vagy csak magára a bíróság elé állításra. Tehát ha a terheltől olyan magatartás várható, mellyel ugyan a rendes eljárás lefolytatását nem akadályozza, de lehetetlenné teszi a bíróság elé állítást (pl. nem jelenik meg egy héten belül a hatóságnál), akkor pusztán ebből az okból letartóztatható-e. Egyet kell értenem Temesi Lászlóval¹⁸, aki arra a következtetésre jut, hogy a büntetőeljárás valamennyi módja, s nem csupán a bíróság elé állítás megakadályozására alkalmas cselekmények (veszélye) esetén lehet előzetes letartóztatást elrendelni. Az ugyanis furcsa helyzetet szülne, ha az eljárási garanciák egy részét nélkülöző, egyébként is csak enyhébb büncselekmények és általában beismerés esetén alkalmazható külön eljárásban könnyebben, mintegy az elrendelés feltételeit kibővítve kerülhetne sor előzetes letartóztatásra. A tárgyaláson való meg nem jelenés veszélye esetén még mindig indokolt lehet az elővezetés elrendelése.

Az ideiglenes kényszergyógykezelés a bíróság elé állítás során nem jöhet számításba, mivel a kóros elmeállapot megítélése önmagában bonyolulttá teszi az ügy elbírálását (s bíróság elé állításra csak egyszerű ügyben kerülhet sor).

Az elsőfokú bírósági tárgyaláson az ügyész és a védő részvétele kötelező (a védő részvételének hiánya abszolút eljárási szabálysértést eredményez). A tárgyalás megkezdésekor az ügyész szóban előterjeszti a vádat, majd átadja a bíróságnak az iratokat és a tárgyi bizonyítási eszközöket¹⁹. Ezután a bíróság lefolytatja az egyéb bizonyítást (terhelt és tanúk kihallgatása stb.). A tárgyalást legfeljebb egy ízben és legfeljebb nyolc napra lehet elnapolni.

Konkrét ügyben éppen a tárgyalás elnapolásával kapcsolatosan merült fel értelmezési probléma (BH 1985/307). A bíróság elé állításos eljárásban ugyanis a tárgyalás megkezdése sem azonos az általános szabályok szerinti fogalommal. Az általános eljárásban ugyanis a tárgyalás megkezdésének azt az időpontot kell tekinteni, amikor a tanács elnöke megállapítja, hogy a tárgyalás megkezdésének nincs akadálya és felhívja az ügyészt a vád ismertetésére. Ugyanakkor a

bíróság elé állítás során nincs vádirat (vádindítvány), az ügyész szóban terjeszti elő a vádat, majd átadja az iratokat és a tárgyi bizonyítékokat. Ilyenkor tehát a tárgyalás megkezdése az az időpont, amikor a bíróság megkezdje a vádlott kihallgatását (hiszen előtte nem is tud tájékozódni az ügy jellegéről, illetve a bíróság elé állítás feltételeinek meglétét sem tudja érdemben vizsgálni). A vádlott kihallgatásának megkezdése előtt tehát a bíróság elé állításos eljárásban elnapolásnak nem lehet helye, hanem csak a tárgyalás elhalasztására van lehetőség (hiszen a Be. 182. § (1) bekezdése szerint a tárgyalás megkezdése előtt a tárgyalást akadályozó ok észlelése esetén kerül sor elhalasztásra, elnapolásra pedig csak a tárgyalás megkezdése után és általában a bizonyítás kiegészítése érdekében). Az említett ügyben a városi bíróság egyesbírója a tárgyalás megkezdése (a vádlott kihallgatása) nélkül napolta el a tárgyalást, mondván, hogy az ügy büntetti tanács elé tartozik. Mivel ebben a kérdésben nem kerülhetett volna sor elnapolásra és a nyolcnapos alaphatáridő lejárt, így eljáró tanács hiányában az egyesbírónak vissza kellett volna küldenie az iratokat az ügyésznek, rendes eljárás lefolytatása végett²⁰.

Ha az elsőfokú bíróság lefolytatta a tárgyalást és nem volt szükség az iratok visszaküldésére, rögtön az első (de legfeljebb az elnapolt) tárgyaláson ügyszóhatározat meghozatalára kerülhet sor. Az ítéletet három napon belül írásba kell foglalni. Egyebekben a fellebbezésre és a másodfokú eljárásra a rendes eljárás szabályai irányadók, két speciális rendelkezéssel.

Egyrészt a másodfokú bíróság a két abszolút eljárási szabálysértést eredményező feltétel (nyolc év vagy tizenöt nap) hiánya esetén tanácsulésen hatályon kívül helyezi az elsőfokú ítéletet és az iratokat az ügyésznek megküldi.

A másik speciális rendelkezés a súlyosítási tilalommal kapcsolatos. A súlyosítási tilalom ugyanis nem érvényesül, ha az elsőfokú bíróság a bíróság elé állítás törvényi feltételeinek hiányában bírálta el az ügyet a külön eljárásban és ezért a másodfokú bíróság az előbb említett módon hatályon kívül helyezi az elsőfokú ítéletet és az iratokat az ügyésznek megküldi (BK 90.). Az abszolút eljárási szabálysértések okából történt kasszációt követő elsőfokú eljárás tehát nem megismételt eljárás, nem az ott megállapított kivételekkel, hanem egyáltalán nem érvényesül a súlyosítási tilalom. Ilyenkor ugyanis nem az előző külön eljárást ismétli meg a bíróság, hanem először bírálja el az ügyet rendes eljárás keretei között. Tehát ha a bíróság elé állítás során hozott ítélet ellen csak a terhelt javára fellebbeznek, majd a másodfokú bíróság hatályon kívül helyezi az ítéletet a bíróság elé állítás feltételeinek hiánya okából, akkor az új, immáron rendes eljárásban szabadon hozhat

akár az elsőfokú bíróság elé állítás során hozott határozatban foglalnál súlyosabb ítéletet is a bíróság.

Más a helyzet akkor, ha a bíróság elé állításos eljárásban hozott ítélet elleni fellebbezés alapján tartott másodfokú eljárásban a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet nem a bíróság elé állítás feltételeinek hiánya miatt, hanem más okból (pl. megalapozatlanság, egyéb eljárási szabálysértések) helyezi hatályon kívül és utasít új eljárásra. Ilyenkor a megismételt eljárásra vonatkozó szabályok szerint és kivételekkel, de érvényesül a súlyosítási tilalom.

3. A fiatalkorúak bíróság elé állításának

speciális problémái

A bíróság elé állításos eljárás nem kizárt a fiatalkorúakkal szemben folytatott eljárásban sem. Sőt, kifejezetten ajánlott lehet, hiszen a fiatalkorúak elleni eljárás fő célja a speciális prevenció érvényesítése, amely egy gyors és egyszerű bíróság elé állítás során sok esetben könnyebben megvalósulhat. A bíróság elé állításos eljárást szabályozó külön Be. rendelkezések nem tartalmaznak speciális szabályokat a fiatalkorúakkal kapcsolatban, azonban mégis érdemes néhány kérdésre részletesebben kitérni²¹.

A bíróság elé állításos ügyek számának vizsgálatakor megállapítható, hogy a bíróság elé állított fiatalkorúak aránya jelentősen elmarad a felnőttkorúak arányától. Tehát a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásokban kisebb hányadban kerül sor bíróság elé állításra, mint az egyéb ügyekben (és a nem fiatalkorúak elleni büntetőeljárásokhoz hasonlóan egyébként is csökkenő tendenciát mutatnak). A fiatalkorúak bíróság elé állításának alacsony arányát Temesi László említett cikkében objektív és szubjektív tényezőkre vezeti vissza. Így objektív tényezőnek tekinti, hogy a fiatalkorúak sok olyan csekély jelentőségű bűncselekményt követnek el, amelyeknél a megrovásos megszüntetés is elegendőnek bizonyul. Egyáltalán, a fiatalkorúak ritkábban követnek el olyan bűncselekményeket, amelyek miatt tipikusan bíróság elé állításra kerül sor (pl. közlekedési és devizabűncselekmények). Harmadik objektív tényezőként pedig meg lehet említeni, hogy a fiatalkorúaknál többnyire csoportos és/vagy sorozatban elkövetett bűncselekmények miatti felelősségrevonás esetén a bíróság elé állítás feltételei (ügy megítélése egyszerű, bizonyítékok rendelkezésre állnak) nem valósulnak meg. A szubjektív tényezők elsősorban a hatóságok (nyomozó hatóság és ügyészség) bíróság elé állításos eljárás alkalmazására való hajlandóságában mutatkoznak meg. Nyilvánvalóan a nagyobb felderítési mutatókkal rendelkező nyomozó hatóságoknál magasabb lesz a bíróság elé állításra kerülő ügyek ará-

nya, hiszen ahol még az átlagos bűncselekmények felderítése is hónapokat vesz igénybe, nem várható el a tizenöt napon belüli felderítés és vizsgálat, amelyek eredményeképpen rendelkezésre áll a megfelelő számú bizonyíték a terhelt bíróság elé állításához. Az ügyészségeken is elsősorban a statisztikai adatok kedvéért kerül sor bíróság elé állításra és főként a kisebb ügyészségeken magasabb azok aránya.

A gyermek- és ifjúságvédelmi ügyészi szakfeladatokat ellátásáról szóló 11/1987. sz. Legf. Ü. utasítás 7. § (4) bekezdésének rendelkezése szerint fiatalkorúval szemben indított és bíróság elé állításra alkalmas ügyekről a helyi ügyészség rövid úton haladéktalanul értesíti a fiatalkorúak ügyészét. Ennek ellenére a helyi ügyészségek igen ritkán kezdeményeznek bíróság elé állítást, ezért a fiatalkorúak ügyésze sem képes időben intézkedni.

A bíróság elé állítás feltételei a fiatalkorúak esetén is egyeznek az általános feltételekkel. Mindössze annyi megjegyzést kell azokhoz fűzni, hogy a büntetési tételeken itt is a Btk. különös részében megállapított büntetési tételeket kell figyelembe venni s nem a Btk. 110. §-ában a fiatalkorúakra megállapított enyhébb rendelkezések irányadók.

A személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések közül a lakhelyelhagyási tilalom lehet az, amivel kapcsolatban a fiatalkorúak sajátos körülményei miatt eltérő gyakorlat alakult ki a felnőttekéhez képest. Fiatalkorú lakhelyelhagyási tilalmának elrendelésére ugyanis igen ritkán kerül sor. Ennek oka az lehet, hogy a Be. érvényes szabályai szerint a lakhelyelhagyási tilalom szabályainak megszegése esetére nem lehet előzetes letartóztatás elrendelését kilátásba helyezni, hanem a szabályszegő legfeljebb rendbírósággal sújtható. Az 1999. évi CX. törvénnyel 2000. március 1-jétől beiktatott módosítás alapján már lehetséges előzetes letartóztatást is elrendelni a lakhelyelhagyási tilalom szabályainak megszegése esetén. Kérdéses, hogy ez milyen hatással lesz a gyakorlatra. Miután a fiatalkorúak önálló keresettel, jövedelemmel ritkán rendelkeznek, így velük szemben hatástalan is a rendbírósággal fenyegetettség²².

Fiatalkorú terhelt esetében az eljárás során a törvényes képviselőnek és az eseti gondnoknak speciális jogállása van. Azonban míg a törvényes képviselőnek csak joga megjelenni a tárgyaláson – s ezért elmaradása esetén a bíróság elé állítás lefolytatható, legfeljebb a fellebbezési joga miatt kell részére a határozatot kézbesíteni –, addig a gondozót mindenképpen meg kell hallgatni mint tanút (különben a bíróság súlyos eljárási szabálysértést követ el). Azonban a tárgyalás a gondozó távollétében is lefolytatható, ha az e célból elnapolt tárgyaláson végül ki tudják hallgatni.

4. Az 1998. évi XIX. törvény új rendelkezései a bíróság elé állítással kapcsolatosan

A 2003. január 1-jén hatályba lépő új büntetőeljárás kódex általános indokolása szerint a büntető eljárásjogi rendelkezések egy részének drasztikus megváltoztatása arra a célra vezethető vissza, hogy az európai normáknak megfelelően hatékony és lehetőleg minél gyorsabb eljárásban kerüljön sor a jövőben a terhelt büntetőjogi felelősségéről való döntésre. Ennek eredményeképpen a bíróság elé állítás feltételei is enyhültek a bíróság elé állítások arányának növelése érdekében²³. Így a korábbi ötévi szabadságvesztéssel fenyegetettségi korlát nyolc évre bővült. Az indokolás szerint az említett büntetési felső határ akár jelentős társadalomra veszélyességű cselekmények bíróság elé állításban való elbírálását is lehetővé teszi, hiszen a súlyosabb bűncselekmények megítélése is lehet egyszerű. Az egyszerűségekre vonatkozó ügyészi álláspontot a bíróság továbbra sem vizsgálhatja felül (nem küldheti vissza az ügyet pótnyomozásra pusztán azzal az indokolással, hogy az ügy nem egyszerű).

A bíróság elé állításos eljárások ritka alkalmazásának²⁴ okául sokszor azt hozták fel, hogy a 8 nap távol sem elegendő még az alapvető nyomozási és ügyészi cselekmények elvégzéséhez sem. Éppen ezért a törvényhozó felemelte a 8 napos előállítási határidőt 15 napra²⁵, sőt, az új szabályok szerint a bíróság már nemcsak egyszer, hanem akár többször is elnapolhatja a tárgyalást.

A bíróság elé állítás feltételei között az új Be-ben már nemcsak diszpozitív, hanem kogens rendelkezést is találunk. Így az ügyész köteles a terheltet az elkövetéstől számított 15 napon belül bíróság elé állítani, ha az általános feltételek mellett (a bűncselekmény legfeljebb nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetett, az ügy megítélése egyszerű és a bizonyítékok rendelkezésre állnak) tettenérés esete forog fenn. Tettenérés hiánya esetén pedig a jelenlegi szabályozáshoz hasonlóan a terhelt beismerése esetén kerülhet sor bíróság elé állításra (de ez már nem kötelezi az ügyészt).

Az új 519. § rendelkezése szerint a bíróság elé állítás előtt elrendelt személyi szabadságot elvonó vagy korlátozó kényszerintézkedés a bíróság elé állítás napján tartott tárgyalás befejezéséig tart. Az indoklás szerint azonban ez az őrizetbevétel 72 óra alól továbbra sem jelent kivételt, hanem csak az előzetes letartóztatás tartamára vonatkozik (tekintettel a már említett többszöri elnapolhatóságra), tehát azt nem kell külön meghosszabbítani, hanem automatikusan a tárgyalás befejezéséig tart.

A tárgyalással kapcsolatosan változást jelent az általános rendelkezésekhez képest az, hogy a kihallgatások vonatkozásában nincs változás a jelen-

legi Be-hez képest. Azaz, míg az új Be. bevezeti a keresztkérdéses rendszert (az ügyész és a védő kérdezi ki a tanúkat stb.), addig ez nem vonatkozik a bíróság elé állításra, ahol továbbra is a tanács elnökének hatásköre marad a kikérdezés. Erre azért van szükség, mert a rövid határidők miatt a védelemnek nincs elég ideje az iratok áttanulmányozására, így az ügyész a keresztkérdéses rendszerben túlzott előnyt élvezne.

Látható tehát, hogy az új Be. megpróbált enyhíteni a bíróság elé állítás feltételein a célból, hogy lehetőleg minél többször kerülhessen sor a jövőben erre a mostanság igen mostohán kezelt külön eljárásra. Hogy ez az igyekezet eredményt szül-e, arra majd a gyakorlat ad – remélhetőleg pozitív – választ.

Jegyzetek

¹ L. Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog, Általános rész. Pécs, 1996. 300. o.

Az 1896-os Bp. még tetten érés helyett a tetten kapás fogalmát használta. A 142. § szerint tetten kapásnak kellett tekinteni, ha valaki a tettet vagy a részt a bűncselekményen rajta érte vagy a szemtanú illetőleg általa figyelmeztetett személy a tettet vagy a részt azonnal a bűncselekmény elkövetése után elfogta vagy üldözöbe vette.

² L. Schäfer Annamária: A bíróság elé állításról. Ügyészségi Értesítő 1986/3. sz. 23. o.

³ Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog, Különös rész. Pécs, 1997. 193. o.

⁴ A Nyut. (15/1990. BM-utasítás) 633. pontja szerint egyszerű ténybeli megítélésűnek kell tekinteni az ügyet akkor, ha a cselekmény kevés mozzanathoz áll, nem szerteágazó, a bizonyítékok közötti esetleges ellentmondások azonnal tisztázhatók és a szükséges szakvélemény – a tárgy vagy személy hosszabb időt nem igénylő átvizsgálása után – nyomban előterjeszhető.

⁵ A Be. Kommentárja ezzel ellentétes álláspontot képvisel, a beszerezhetőség (akár közvetlen) lehetőségét nem tartja elegendőnek a bíróság elé állításhoz. In: Kommentár a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvényhez. Szerk.: Jakucs Tamás. Budapest, 1998. 346. § A továbbiakban Kommentár.

⁶ A bűncselekmények vám- és pénzügyőrségi nyomozásának részletes szabályairól szóló 37/1991. (XII. 24.) PM-rendelet 101. § (4) bek. szerint, ha a nem magyar állampolgár ügyében a vámhivatali eljárásban merül fel a bíróság elé állítás lehetősége, akkor az iratokat a feljelentéssel együtt az illetékes nyomozó hatósághoz kell áttenni (ha a nyomozás megszüntetésére nem kerül sor).

⁷ Az említett elkövetői csoportok bíróság elé állíthatóságáról részletesen l.: Kiss Daisy: A bíróság elé állítás gyakorlatáról. Belügyi Szemle 1983/8. 94–95. o.

⁸ Az ügy nyomozati szakba való visszakerülésének nemcsak az a következménye, hogy a bíróság elé állítás mint külön eljárás befejezetté válik (üggyvitelileg), hanem az is, hogy ismét az ügyész lesz az „ügy ura”, ezáltal akár nyomozást felfüggesztő vagy megszüntető határozatot is hozhat. L.: Bárd Károly – Pusztai László: A büntetőeljárás kézikönyve. Budapest, 1993. 437. o.

⁹ A 347. § (1) bek. szerint kötelező a nyomozást a vétségi eljárás szabályai szerint lefolytatni. Ez a szabályozás azonban mindenképpen pontatlan, helyesebb lett volna a „lehet” kifejezés használata, hiszen következetlennek és a büntetőeljárás egészével összhangban nem lévőknek kellene tekinteni azt, ha nem folytathatnák le a több garanciával alátámasztott büntető

szabályok szerint a nyomozást pusztán azért, mert a Be. szerint vétségi nyomozást kell lefolytatni. Ugyanígy furcsa helyzetet szülne, ha a kóros elmeállapotú terhelttel szemben pusztán a bíróság elé állíthatóság miatt vétségi nyomozást folytatnának le. Vö.: Schäfer Annamária i. m. 23. o. és Köhalmi Géza: Gondolatok a Be. egyes jogintézményeiről. *Ügyészségi Értesítő* 1974/1. sz. 19. o.

A vétségi nyomozásra vonatkozó szabályok összefoglalását I. Tremmel Flórián i. m. 24–26. o.

¹⁰ A bűncselekmények parancsnoki nyomozásáról szóló 6/1993. (VII. 2.) HM-rendelet 18. §-a alapján az illetékes parancsnoknak is haladéktalanul intézkednie kell a katonai ügyész felé a bíróság elé állítás érdekében, ha annak feltételei fennállnak.

Természetesen az is előfordulhat, hogy az ügyészségi nyomozás kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyben tervez az ügyészség bíróság elé állítást. Ilyenkor a helyi ügyészség külön engedély nélkül lefolytathatja a nyomozást, de a 10/1995. (ÜK. 12.) Legf. Ü. utasítás értelmében a helyi ügyészség jelenteni köteles a főügyésznek az eredményes bíróság elé állítás megtörténtét.

¹¹ Egyes vélemények szerint olyan ügyben, ahol a nyomozó hatóság több gyanúsított előállítását készítette elő, az is előfordulhat, hogy egyes gyanúsítottakat az ügyész bíróság elé állítja, más gyanúsítottakat pedig nem (hanem rendes eljárás lefolytatása végett visszaküldi az iratokat). Vö.: Köhalmi Géza i. m. 20. o.

Meg kell említeni, hogy létezik a bíróság elé állításnak egy kötelező esete is. A büntetés-végrehajtás törvényességének ügyészi felügyeletéről szóló 1/1990. sz. Legf. Ü. utasítás szerint ugyanis a fogvatartott által a bv. intézetben vagy rendőrségi fogdában elkövetett bűncselekmény esetén az elkövetőt – ha annak feltételei fennállnak – bíróság elé kell állítani.

¹² A Pécsi Városi Ügyészség adatai szerint a bíróság elé állítások bűncselekmények szerinti megoszlása a következő volt: 1994: 19 eset (9 ittas járművezetés, 7 jogellenes belföldi tartózkodás, 2 lopás, 1 jármű önkényes elvétele); 1995: 20 eset (2 ittas járművezetés, 13 jogellenes belföldi tartózkodás, 2 lopás, 1 jármű önkényes elvétele, 1 hivatali vesztegetés, 1 garázdaság); 1996: 4 eset (1 ittas járművezetés, 1 jogellenes belföldi tartózkodás, 1 lopás, 1 hivatalos személy elleni erőszak); 1997: 11 eset (1 ittas járművezetés, 2 jogellenes belföldi tartózkodás, 8 lopás).

¹³ L. Kiss Daisy i. m. 93. o. A szerző cikkében említ egy esetet, amikor hivatalos személy elleni erőszak miatt kezdeményeztek bíróság elé állítást, majd a bizonyítási nehézségek következtében hol elnapolt, hol pótnyomozásra visszaküldött eljárás 11 hónap után ért csak véget.

¹⁴ Pénzfőbüntetés indokoltsága esetén azonban az ügyész nem bíróság elé állítást kezdeményez, hanem az ügyészség és a bíróság számára is lényegesen egyszerűbb tárgyalás mellőzése eljárását. Vö.: Gyöngyi Gyula: A bíróság elé állítás és a tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén. *Ügyészségi Értesítő* 1973/4. sz. 53. o.

A 301/1987. Legf. Ü. körlevél (külföldi elkövetők ügyeitől eltekintve) hasonlóan rendelkezik, azonban pénzfőbüntetés elégségesége esetén is indokoltnak tartja a bíróság elé állítást, ha az ügy jellege, a megelőzési vagy jogpolitikai szempontok a büntetőeljárás tárgyalás keretében történő, minél gyorsabb lefolytatását indokolják.

¹⁵ A nem kötelező ügyészi kihallgatás a rövid határidők mellett arra vezethető vissza, hogy a gyanúsított kihallgatásáról vétségi nyomozás esetén is jegyzőkönyv készül, így az alapvető garanciák meglétét vélelmezi a törvényhozó. Vö.: Moldoványi György: A bíróság elé állítás, a tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén és a különleges el-

járások szabályozása az új büntető eljárási törvényben. *Belügyi Szemle* 1973/10. sz. 13. o.

¹⁶ L.: Bárd Károly–Király Tibor–Kratowill Ferenc – Tremmel Flórián – Erdei Árpád – Cséka Ervin: *Magyar büntető eljárási jog* II. Budapest, 1990. 314. o.

¹⁷ A nyomozás törvényesség feletti felügyeletről szóló 7/1989. Legf. Ü. sz. utasítás 54. § (4) bekezdése szerint a feljegyzésnek az alábbiakat kell tartalmaznia: a terhelt nevét, a bűncselekmény röviden összefoglalt tényállását és annak törvényi minősítését. A feljegyzés egy-egy példányát az ügyész a vád előterjesztésekor átadja a bíróságnak és a védőnek.

¹⁸ Vö.: Temesi László: A fiatalkorúak vádirat nélküli bíróság elé állításának néhány kérdése. *Ügyészségi Értesítő* 1990/3. 35. o.

¹⁹ Schäfer Annamária említett cikkében utal arra, hogy az eljárás ilyenfajta menete nehezen képzelhető el. A bíró ugyanis mindaddig, amíg az ügy iratait nem látta, nem is tud arról dönteni, hogy fennállnak-e a bíróság elé állítás feltételei. A gyakorlat szerint éppen ezért az ügyész az iratokat a feljegyzéssel együtt átadja már a bíróságnak, hogy a bírónak lehetősége legyen az ügyviteli előkészítésre és érdemi áttekintésre. In: Schäfer Annamária i. m. 25. o.

A bírósági ügyvitel szabályairól szóló 123/1973. (IK 1974. 1.) IM-utasítás egyébként az alábbiak szerint szabályozza a bíróság elé állítás ügyintézését és ügykezelését:

66. § (1) Az iratok és a tárgyi bizonyítási eszközök átadását követően a kijelölt bíró az ügyet lajstromoztatja. Ezt követően a tárgyalási naplóba és a tárgyalási jegyzékbe az aznapra legkésőbbi időpontra kitűzött ügy után a következő sorszám rovatában kell az adatokat bevezetni. A sorszám mellett E betűjelzést kell alkalmazni.

(2) Ha a kijelölt bíró az előállítás napján nem tárgyal, az adatokat a legközelebbi tárgyalási napnál kell bejegyezni. Ilyenkor külön tárgyalási jegyzéket kell készíteni.

(3) A pótnyomozás elrendelését, az iratnak az ügyészséghez való visszaküldését a tárgyalási napló megjegyzések rovatában, valamint a kezelőirodának átadandó tárgyalási jegyzéken fel kell tüntetni.

(4) A lajstrom észrevételek rovatában, valamint az ügy iratborítékának első oldalán szemebetűnő módon fel kell tüntetni az előállítás szót. Az iratboríték értesítő részét csak akkor kell kiállítani, ha az iratokat a másodfokú bírósághoz terjesztik fel.

²⁰ A Kommentár szerint ugyanez a helyzet, ha a bíróság a hatáskör vagy illetékesség hiányát észleli.

²¹ A fiatalkorúak bíróság elé állításáról szóló fejezet Temesi i. művének felhasználásával készült.

²² A Bp. 161. §-a lehetővé tette, hogy az előzetes letartóztatásból vagy vizsgálati fogságból a terheltet szabadlábra helyezhessék azzal, hogy bizonyos terület elhagyását vagy látogatását a hatóság egyúttal megtiltja számára. A hatóság ilyen meghagyásának megszegése önmagában az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság újbóli elrendelését vonta maga után (s nem rendbírságot). A 2003. január 1-jétől hatályos (?) új Be. 139. § (1) bekezdése a jelenleg hatályos Be. 1999-es módosításával azonosan kimondja, hogy ha a terhelt a lakhelyelhagyási tilalmat megszegi, az előzetes letartóztatása rendelhető el vagy rendbírsággal sújtható.

²³ Ezeket a módosításokat a már említett 1999. évi Be-novella bevezette a jelenleg hatályos Be-be is, így most már nem lesz „forradalmi” jelentőségük.

²⁴ A bíróság elé állítások alacsony aránya derül ki a Pécsi Városi Bíróság statisztikájából is: 1994: 2450 lezárt ügy, ebből 4 bíróság elé állítás, 1995: 2552-ből 19, 1996: 2308-ból 1, 1997: 2510-ből 10 esetben került csak sor bíróság elé állításra. Országosan ez az átlag 1,9% volt 1995-ben és a korábbi években sem volt igazán magas a bíróság elé állítások aránya (1994: 2,2%;

1993: 1,8%; 1992: 1,9%; 1991: 2,3%; 1990: 3,9%). In: *Ügyészségi statisztikai tájékoztató*, 1995. Büntetőjogi szakterület.

²⁵ Érdekes megfigyelni, hogy a bíróság elé állítás határ-ideje folyamatosan emelkedett. Első bevezetésekor az 1966. évi 16. sz. tvr. még 3, az 1973. évi I. törvény már 6 napban határozta meg az elkövetés és a bíróság elé állítás közti maximális időtartamot. Az 1973. évi I. törvény módosítása során a 6 nap 8 napra emelkedett, 2000. március 1-jétől pedig ez 15 nap lett.

Kóhalmi László
egyetemi tanársegéd

Leánykereskedelem

A leánykereskedelem épp oly régi, mint maga a prostitúció¹. Ahol ez gyökeret vert, ott a leánykereskedelem is mindig megtalálta a maga forrását és piacát². A prostitúció és a leánykereskedelem korrelatív viszonyban állnak egymással³, s pusztán az egyik ellen folytatott küzdelem nem vezethet sikerre a másik elleni harc nélkül.

A jogtörténeti dokumentumokat megvizsgálva a prostitúció ellen szankciót kilátásba helyező elsők⁴ egyike Mózes⁵, aki törvényeiben igen szigorú büntetéssel⁶ fenyegette e tett elkövetőjét, azonban tényleges fellépés csak a XVI. századtól⁷ – akkor is közegészségügyi okból – datálható a prostitúcióval szemben. Sajnálatos, hogy ez a leánykereskedelem büntetéséről⁸ nem mondható el⁹, s csupán a századfordulón indultak meg olyan társadalmi mozgalmak¹⁰, melyeknek köszönhetően jogi úton¹¹ is lehetőség nyílt küzdeni a kerítőkkel szemben.

A leánykereskedés elleni nemzetközi hadjáratot Alex William Coote általaz ún. „fehér rabszolgaság”¹² leküzdésére alapított¹³ angol Vigilance Association hozta mozgásba. A mozgalomhoz csatlakozott a francia Berenger szenátor is, s többek között az ő érdeme¹⁴, hogy az 1895-ben Párizsban tartott Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson már felvetődött a leánykereskedelem kérdése, bár az ellene való harc lehetősége nem került megtárgyalásra a konferencián. Az 1899. évi Londoni Börtönügyi és Büntetőjogi Kongresszus tekinthető mérföldkönek a nőkereskedelem visszaszorítása szempontjából, mivel a résztvevők ekkorra már egyetértettek abban, hogy a jelenség morális elítélése mellett a jogi tilalmazás is szükséges.

1904-ben Párizsban 16 ország képviseltette magát egy tanácskozáson, melynek eredményeként elkészült az első nemzetközi egyezmény a Fehér Rabszolgaság ellen¹⁵, amit hazánk 1908-ban ratifikált¹⁶ is. Ezután 1910-ben megszületett a második egyezmény a fehér rabszolgaság visszaszorítására, melyet az 1921-ben létrejött a nő- és gyermekkereskedelem

tilalmáról szóló genfi egyezmény követett. 1933 - ban ismételt Genf adott otthont egy újabb egyezmény¹⁷ megkötésére, melybüntette a felnőtt nők prostitúció céljából történő külföldre szállítását. Végezetül megemlítem az ENSZ égisze alatt elfogadásra került, s napjaink szempontjából talán legjelentősebb, de egyben legvitatottabb, „Az emberkereskedelem és mások prostitúciója kihasználásának visszaszorításáról” szóló 1950-ben hatálybalépett határozatot, közismertebb nevén a new york-i egyezményt, amit az 1955. évi 34. számú törvényerejű rendelet a magyar tételes jog részévé is tett.

I. A leánykereskedelem kialakulásának és elterjedésének okai

A leánykereskedelem nagy volumenű elterjedése – Gallovich Jenő nézeteit osztva – a modern társadalmi és gazdasági viszonyokban keresendő¹⁸. A gépek alkalmazása a termelésben egyrészt munkaerő-kínálati felesleget, másrészt a teoretikus pályák jövedelemcsökkenését, harmadrészt a megélhetési viszonyok megdrágulását eredményezte.

A férfiak vonatkozásában mindez úgy jelent meg, hogy lecsökkent az általuk eltartható személyek száma, illetve az életminőség színvonala, s egyre kevesebben kerültek olyan lehetőségek közé, hogy család eltartására is képesek legyenek. Így megnőtt az egyedülálló, nőtlen férfiak száma, akik viszont – a nemi ösztön változatlan megléte miatt – keresletet mutatattak a prostitúcióra, s ez magával hozta a leánykereskedelem térhódítását¹⁹.

A nők oldalán szintén a gazdasági recesszió említendő, mint a leánykereskedés indító faktora. A megélhetési viszonyok ellehetetlenülése, a munkalehetőségek beszűkülése, illetve az emiatt is csökkenő házasságkötések száma az egyedülálló és munkát vállalni kényszerülő nők mozgásterét igencsak behatárolta, s ők gyakran a leánykereskedők karjaiba kerültek.

Kétséget kizáróan azonban a nőkereskedelem felvirágzásának emberi jellembeli okai is vannak. A férfiaknál a beteges, mindig „új árura” vágyó, perverz ingerenciájú személyek állandó megrendelőt jelentenek a kerítők számára. A nők érintettségének a gazdasági bajok melletti fő okát Rosenberg Augusztia adeplacement-ben látja: „Ami bajt okoz az egyszerű lánynak a selyemblúz, ugyanazt a rombolást idézi elő a középosztály hölgyeinél a drága kalap és az ékszer; pénzügyi helyzetükön anyagi erejükön fölül akarnak változtatni, el akarják tolni a társadalmi korlátokat és ha le nem tudnak mondani, hanem tovább akarják szí-

ni az édes mérget, odaadják iparcikknek saját testüket, hogy azon más iparcikket vásárolhassanak.”²⁰

Megemlíthető továbbá az is, hogy bizonyos életpályák különösen alkalmasak a leánykereskedelem áldozatai számának növelésére – pl. bérhölgyek, táncosnők stb. –, illetve a látszólagosan könnyű és luxus életmód csábító ígézetének engedve egy prostituált hamar rabszolgasorsa juttathatja önmagát.

Latinovits Róza közel egy évszázada megfogalmazott gondolatai sajnos nem veszítettek aktualitásukból: „A leánykereskedés ott virágzik legjobban, ahol hatalmas az aristocratia és a plutocratia, a hol magasállású, vagyonos emberek vannak, kik közül többen túlteszik magokat emberi jog és törvényen és hatalmuk előtt meghajolnak a szolgalelkű, csúszómászó, nyereszkeskedni vágyó élődsi emberek...”²¹.

II. A késő modernitás²²

leánykereskedelmének sajátosságai²³

A leánykereskedelem ellen megindított „hadjáratot” Gallovich Jenő két szakaszra osztotta: az 1899-es londoni konferencia előtti szakasza, amikor is érdemi fellépés sem a jogi szabályozás, sem a társadalmi mozgalmak oldaláról nem történt és e tanácskozás utáni szakaszra, mikor már ténylegesen harc is indult annak leküzdésére.

A korszakolást azonban a társadalmi-gazdasági fejlődés e kriminális cselekmények jellegzetességeit megváltoztató hatásai miatt szükséges kiegészíteni egy harmadik periódussal, amely a jelenkori leánykereskedelem sajátosságait tükrözi és aminek kezdete a globalizálódás megjelenésétől számítható.

Globalizációs hatások

A leánykereskedelem új stílusú, azaz kvalitatív és kvantitatív változásokon átment²⁴ megjelenését elsődlegesen a globalizációs folyamatok térnyerésében látom. „A globalizáció önmagában egy technikatörténeti tény ...arról van szó, hogy a távközlés és a távolsági közlekedés révén a világ minden pontjával érintkezhetünk”²⁵, míg a globalizáció „politikai síkon ... az amerikai típusú demokrácia világhódítása... a nemzetközi együttműködés egyre nagyobb fokú intenzitása”²⁶. Globalizálódó világunka alapvetően új, eddig kiaknázatlan lehetőségeket nyújtott és nyújt a szervezett bűnözés számára, így napjainkban „valóságos, nemzetközileg szervezett szexiparról beszélhetünk”²⁷.

„Globális világfalunkban”²⁸, azaz a Földön a modern technikai – főleg kommunikációs-eszközök ré-

vén csaknem megvalósul „az idő és a tér teljes fokú szétválasztódása”²⁹, s ezek támogatólag használhatók fel a leánykereskedők oldalán pl. videokonferencia segítségével megnézhető, hogy a „megrendelt lány” megfelel-e a kuncsaftnak, vagy hasonló és sokkal olcsóbb megoldás lefényképezni az „árut”, majd a fényképet „beszkennerve” elektronikus levél útján elküldeni.

A távolsági közlekedést illetően az idődimenzió nagyságrendekkel megrövidült, s nincs már szükség heteken vagy hónapokon át tartó hajóutakra ahhoz, hogy célba juttassanak valakit egyik földrészről a másikra.

A globalizációnak a politikai rendszerekre gyakorolt demokratizáló hatása mindenekelőtt megkönnyítette a határokon való átjutást³⁰ a leánykereskedők számára, hiszen a modern piaci viszonyok nehezen tűnnek meg olyan országok közötti ellenőrző rendszereket, melyek lassan és állandó fennakadást okozva dolgoznak pl. Európai Unión belüli mozgás igazából kontrolálatlan.

A globalizáció eddig említésre került három hatása – a kommunikációs lehetőségek, a távolságok gyors leküzdhetősége és a határok átjárhatósága – mellett még egy igen fontos negatívum említhető, ez pedig a „nyugatvilág”³¹ morális értékrendjének a „ráeröltetése” minden civilizációra, vagyis, hogy – bár csak kiélezetten igaz ez az állítás – a pénz az egyedüli értékmérő³², minden áru, minden megvehető. A nő is pusztán egy a sok árucikk közül, melyet meg kell vagy lehet venni³³.

A rabszolgaság egységesülése

A századforduló és az ezredforduló leánykereskedelmének ismérvei eltérést mutatnak a „kiindulási” és a „célországok” viszonylatában. Nevezetesen míg kezdetben a fehér rabszolgaság volt a leánykereskedelem elleni harc fókuszában, s ez idő tájt főként az európai kontinensről³⁴ szállították a Harmadik világ országaiba a szerencsétlenül járt leányokat, addig napjainkban szinte valamennyi kontinens érintett mint cél és mint beszerzési ország, ebből kifolyólag „ilyen értelemben sem kizárólag fehér, sem kizárólag fekete rabszolgaságról nem beszélhetünk.”³⁵

A bipoláris világrendszer összeomlása új színfoltot hozott a leánykereskedelemben, s a korábban szinte hermetikusan elzárt szovjet területek is bekapcsolódhattak az „internacionális leánybizniszbe”. Az ukrán belügyminisztérium becslése adatai alapján eddig kb. 400.000 nő lett leánykereskedelemmel foglalkozó bűnözők áldozta, bár nem kormányzati szervek ezt a számot magasabbra becsülik³⁶. Az USA igazságügyi minisztériumának tanulmánya szerint a volt szocialista országok jelenleg 25 százalékát adják az egész

világot átfogó nőkereskedelemnek, ez éves szinten 700 .000 nőt jelent, míg az ENSZ számításai alapján glóbuszunkon mintegy 4 millió személy esik áldozatul évente az emberkereskedelemnek³⁷.

A manipulált igények

A leánykereskedelemre, mint a konzumtársadalom más fogyasztói igénykielégítésére is jellemző a manipuláltság, nevezetesen nem azt adja, amire a vevőnek igazából szüksége van – pl. egy egészséges járását elősegítő lábbelire –, hanem azt, ami a terjesztőnek előnyös, ami az eladónak magasabb rentabilitást biztosít. A profitmaximumra törekvés csapódik le az etnikai sztereotípiák³⁸ – pl. az ázsiai nő túri a megalázást, a latin-amerikai „forróvérű” – elterjesztésében is, hiszen itt a költség-haszon elemzések döntenek el, hogy éppen melyik nemzet leányait favorizálják a kerítők, vagyis igazából nem a megrendelői igények alakítják a leánypiacot, hanem a meglévő kínálathoz „igazítják” a keresletet.

III. Megoldandó feladatok

Nemzetközi egyezmények – a büntetőjog globalizálódása

A leánykereskedelem ellen a XX. században relatíve sok egyezmény született, azonban ezek határfoka meglehetősen alacsony volt, egyrészt a fogalom definiálatlansága³⁹ vagy pontatlan meghatározása miatt, másrészt jogharmonizáció hiányában igazából egységes fellépést nem tett lehetővé az államok számára. A büntetőjog globalizálódása – de legalábbis európaizálódása – irányában már vannak biztató jelek, azonban úgy tűnik számomra, hogy ez csak bizonyos anyagi érdekelttség megléte esetén mozgatóerő a nemzeti kormányok számára, pl. kidolgozásra került a Corpus Juris Europae⁴⁰ az Európai Unió pénzügyi érdekeinek védelmére. A leánykereskedelem globalizálódására csak a bűnüldözés egységesülése lehet a helyes válasz.

Nemzetközi szervezetek

Kétségtelenül jelentős szerepet játszottak és játszanak a nemzetközi szervezetek – közöttük is az ENSZ – a leánykereskedelem visszaszorításában, azonban a döntési mechanizmusok bürokratikusága és ehhez kapcsolódóan annak lassúsága az, ami gátolja hatékonyságukat. Az új bűnözői magatartásokra történő reakciók időfaktora kiemelt szerepet kap a modern bűnüldözésben, s a megkésett, bonyolult ratifikálá-

si szabályokat megkövetelő szerződések képtelenek betölteni rendeltetésüket.

Bizonyítási nehézségek

A hatóságok a bizonyíthatóság tekintetében meglehetősen nehéz helyzetben vannak, mivel a tanúkat – a bűnözés sajnos egyre több területén észlelhetően – megfélemlítik, illetve a jogi szabályozási ellentmondások miatt a leánykereskedelem „áldozatát kiutasítják az országból, mielőtt tanúskodhatna”⁴¹. Célszerűnek mutatkozna a szervezett bűnözés elleni harcban ismert eszköz, a bizonyítási teher megfordítása, vagyis a leánykereskedőnek kell bizonyítania, hogy vagyonát legális úton szerezte.

Viktimológiai problémák

A büntetőeljárás másodlagos viktimizáló⁴² hatását ha nem is megszüntetve, de legalább csökkentve precíz szabályokban kellene rögzíteni a leánykereskedelem sértettjének jogi pozícióját, s a hatóságok inkorrektségét, közömbösségét kirendelt áldozati ügyvéd bevonásával lehetne tompítani.

Néhány konkrét javaslat

Nemzeti, illetve nemzetközi tudakozó irodák⁴³ felállítására, melyek tapasztalatot cserélnek a leánykereskedelem elleni küzdelemről.

A fontosabb közlekedési csomópontokon – pályaudvarok, repülőterek, kikötők stb. – „biztonsági (bizalmi) pontok” létesítése, ahol a más településről érkezők – pl. turisták – korrekt tájékoztatást kapnak. A biztonsági pontok állami szervként vagy civil szervezeti formában, de államilag felügyelve működnének. (Ez a javaslat a növekvő hazai bűnözésre figyelemmel a bűnmegelőzés egyéb területén is alkalmazható lenne.)

A településeken „biztonsági listák” elkészítése olyan turisták által gyakran igénybe vett egységekről – pl. szálloda, étterem stb. –, ami az idegen személynek garancia ahhoz, hogy tisztességes szolgáltatást kap.⁴⁴

Az utazási ügynökségek és külföldi munkavállalási lehetőséget kínáló újsághirdetések fokozottabb rendőri ellenőrzése.

Az eltűnt személyek felkutatásában nemzetközi együttműködés.

IV. Záró gondolatok

A leánykereskedelem elleni harc második, azaz a lon-

doni konferencia utáni periódusa végeredményét tekintve kedvezőnek értékelhető, hiszen visszaszorult e deliktumok száma, azonban ennek oka döntően nem a sikeresen megválasztott és lefolytatott harcmodorban keresendő, hanem a gazdasági körülmények recesszivitásában, ugyanis az I. és II. világháború miatt jelentősen csökkent a fizetőképes kereslet.

A globálizációs folyamatok terjedése a leánykereskedelmet két irányban változtatta meg, egyfelől még jobban internacionalizálta, másfelől intenzifikálta. Úgy tűnik, hogy a politikai demokratizálódás oltárán a leánykereskedelem lett az egyik áldozati bányán, s a kilátások sem túl biztatóak, hiszen a technikai bűnözésnél ismert ex ante bűnmegelőzési módszerek⁴⁵ esetünkben nem igen alkalmazhatók, bár tény, hogy a komputerezált bűnüldözés még nagy, kihasználatlan tartalékokat rejt magában.

Korunk leánykereskedelmének sajátosságait vizsgálva talán meglehetősen éles bírálatokat tettem a globalizációra, azonban nem szeretnék valamiféle radikális antiglobalista színben feltűnni. Véleményem szerint a globalizáció elkerülhetetlen folyamat, mint szinte mindennek van előnye és van árnyoldala is, azonban a negatív jelenségekkel szemben, s itt most a leánykereskedelem térhódítására gondolva csak hasonlóan, azaz globális módon küzdhetünk sikerrel kecsegtetően.

Megnyugtató eredmény a leánykereskedelem elleni harcban addig nem várható, amíg a gazdasági, pontosabban az elosztási viszonyok –, hogy csak korunk egyik kihívására, a világszegénység terjedésére utaljak – gyökeresen meg nem változnak, vagy az emberi természet – mely könnyen fogékony a rosszra – alapjaiban meg nem változik.

Jegyzetek

¹ Doros Gábor dr.: A prostitúció kérdése, Magyar Egyesület a Leánykereskedelem Ellen, Budapest 1935, 1. o. – „Súlyos társadalmi folyamatról, mondhatjuk idült társadalmi betegségről van szó, amely évszázadok, sőt talán évezredek óta áll fenn anélkül, hogy vele az emberiség meg tudott volna küzdeni.”

² Schreiber Emil dr.: A prostitúció, „Pátria” Irodalmi Vállalt és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1917. 190. o. – A szerző művében a leánykereskedés szót használta, s a szóismétlések elkerülése végett a napjainkban elterjedtebb leánykereskedelem, illetve nőkereskedelem kifejezéseket is használok szinonimaként, bár – egyetértve Reich Péter Cornéllal – a nőkereskedelem megjelölés pontosabb, hiszen e deliktum „tárgya” lehet kis vagy nagykorú, asszony vagy leány egyaránt. – Reich Péter Cornél: A nemzetközi nőkereskedelem meggátolásáról, Bűnügyi Szemle II. kötet, 1914; 121. o.

³ Gallovich Jenő dr.: A leánykereskedelem, Különnyomat a „Katholikus Szemlé”-ből, Stephanus Nyomda Rt., Budapest, 1908. 3. o.

⁴ Kóródy M. Béla: In: A nemi bajok leküzdésének irányítása I. kötet, szerkesztő: Nékám Lajos dr. Nemzetvédő Szövetség a Nemi Bajok Ellen, Budapest 1918. 383. o.: Hamurappi törvénye Kr.e. 2250 körül már foglalkozott a szemérem elleni deliktumokkal pl. házasságtörés; a csavargó, férjét elhagyó

bűnös nő, vérfertőzés.

⁵ Schreiber, i.m. 7. o.: A zsidó népnél feltehetőleg a Chaldeából származó zsidóság „terjesztette el” az ókori pástornépeknél szokásos ún. „vendégszerető prostitúciót”, de a prostitúció éppen Mózes határozott fellépésének is köszönhetően nem maradt konstans tényező a zsidó népnél.

⁶ Schreiber, i.m. 7. o.: A prostitúciót folytatónak tűzhálállal vagy megkövezéssel kellett számolnia tette miatt.

⁷ Fehér Lenke dr.: Prostitúció – prostitúcióra kényszerítés – nőkereskedelem, Acta Humana 14. sz. (1994), 19. o.: A szerző ezt többek között az Európán végigsöprő súlyos szifiliszjárvány következményeivel magyarázza.

⁸ Schreiber, i.m. 19. o.: Itt úgy vélem eltekinthetünk attól, hogy Caligula császár állami adót vetett ki a prostitúcióra, mivel ezen rendelkezés nem sorolható a kriminális intézkedések közé.

⁹ Kóródy M. Béla, i.m. 385. o.: A jogtörténelemben természetesen vannak példák a leánykereskedelem, illetve „kvázi – leánykereskedelmi” cselekmények szankcionálására, pl. a görögöknél az Athénban büntették a nőrablást.

¹⁰ Fehér Lenke dr.: Prostitúció és emberkereskedelem, 123. o., In: Fehér Lenke dr. – Forrai Judit dr. – szerkesztő: Prostitúció – Prostitúcióra kényszerítés – Emberkereskedelem, Kézikönyv a megelőzés és áldozat – segítség oktatásához, Kiadja: Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, Kiút Veled Egyesület, Budapest 1999. – Elsőként említendő az 1895-ben Párizsban, majd az azt követően 1899-ben Londonban megrendezett konferencia.

¹¹ Gruber Lajos dr.: A leánykereskedés elleni küzdelemre vonatkozó legújabb francia törvény, Jogtudományi Közöny 1903. május 22. Harmincznyolcadik szám, 173. o. – Franciaország már 1903-ban törvényt alkotott e tárgyban, míg hazánkban az 1908. évi XXXVI. t.cz. rendelkezett a kerítésről.

¹² Gallovich J. i.m. 3. o.: White Slavery.

¹³ Latinovits Róza: In: A nemi bajok leküzdésének irányítása I. kötet, szerkesztő: Nékám Lajos dr. Nemzetvédő Szövetség a Nemi Bajok Ellen, Budapest 1918., 375. o.: A szerző tudomása szerint Coote egy látomása után döntött a leánykereskedés elleni küzdelem megszervezéséről. Vízijében olyan nőkkel találkozott, akik hazug ígéretek és hízélgéseknek „bedölvé” nyilvános házakba lettek hurcolva. Meggyőződésévé vált, hogy olyan gonosztettéről van szó, ami nemzetközi összefogást igényel, s ekkor döntött a Vigilance Association megalapításáról.

¹⁴ Gallovich J. i.m. 11. o.: A leánykereskedelem első definícióját a francia Berenger szenátor adta: „a leánykereskedelem hirdetés vagy család útján való szerződés a prostitúció erkölcstelen céljára és ugyanazon eszközök használata, hogy nagykorú személyeket a prostitúcióra kényszerítsenek”.

¹⁵ Fehér Lenke dr.: Prostitúció – prostitúcióra kényszerítés – nőkereskedelem, Acta Humana, 14. sz. (1994) 20. o.: International Arrangement concerning the suppression of white traffic, Paris, 1904. V. 14.

¹⁶ 1908. évi XXXVI. tc. 43 – 47. §.

¹⁷ Fehér Lenke dr.: Prostitúció – prostitúcióra kényszerítés – nőkereskedelem, Acta Humana 14. sz. (1994) 20. o.: International Convention for the Suppression of the Traffic in Woman of Full Age

¹⁸ Gallovich J. i.m.: 6. o.

¹⁹ Gallovich J. i.m.: 6. o.: Találón jegyzi meg a szerző, hogy a prostitúció a modern társadalomban szükségszerű bajként van kezelve.

²⁰ Gallovich J. i.m.: 7. o.

²¹ Latinovits Róza: In: A nemi bajok leküzdésének irányítása I. kötet, szerkesztő: Nékám Lajos dr., Nemzetvédő Szövetség a Nemi Bajok Ellen, Budapest 1918. 375. o.

²² Segesváry V.: Globalizáció, i.m.: 1. o. – Magam is osztom Segesváry Victor. véleményét, aki a posztmodern helyett a késői modernitás (late modernity) fogalmát használja korunk megjelölésére.

²³ Kóhalmi László: Gondolatok az ezredforduló leánykereskedelmének sajátosságairól, Belügyi Szemle 2000/3. A következő fejezetekben a hivatkozott tanulmány némileg kibővített változata kerül ismertetésre.

²⁴ Forrai Judit: A prostitúció mint társadalmi konfliktus, <http://www.c3.hu/scripta0/replika/2122/05szab.htm>.-2000. 02. 28.-i állapot szerint.

²⁵ Ezredvégi beszélgetések Ankerl Gézával, <http://www.c3.hu/-bocs/eletharm/ezred/ezred7.htm> - 2000. 03. 19.-i állapot szerint.

²⁶ Segesváry Victor: Polgárság és modernizáció, Valóság 1997/2. sz. 1. o.

²⁷ Fehér Lenke dr.: Nemzetközi törekvések az emberkereskedelem ellen, Kriminológiai közlemények 55. sz. Budapest 1997. 26. o.

²⁸ Segesváry V.: Globalizáció i.m. - 3. o.

²⁹ Segesváry V.: Globalizáció i.m. 5. o.: Anthony Giddens angol szociológus „time- space distanction” - ről beszél.

³⁰ Ez a megállapítás inkább az európai kontinensre vonatkozik, bár a különböző országok között meglévő vízumkényszerek megszüntetése is ellenőrzéscsökkentő tendenciákat erősít.

³¹ Ankerl Géza: Nyugat van, kelet nincs, Valóság 1997/8. sz.: Érdekes gondolatokat fogalmaz meg Ankerl Géza a nyugat és kelet szavaknak sajátos geopolitikai aktualitás szerinti értelmezéséről.

³² Segesváry Victor: Polgárság és modernizáció, Valóság 1997/2. sz. - 7. o.

³³ Fehér Lenke dr.: Nemzetközi törekvések az emberkereskedelem ellen, Kriminológiai közlemények 55. sz. Budapest 1997. 28. o.: Ez vezet a szexualitás kommercializálódásához, amire még erősítenek rá az agresszív reklámok is.

³⁴ Galloich J. i.m. 3. o.: Különösen kedvelt „beszerzési terpeként” szolgált a századforduló időszakában Galícia, Magyarország, Belgium, Hollandia és Svájc.

³⁵ Fehér Lenke dr.: Prostitúció - prostitúcióra kényszerítés - nőkereskedelem, Acta Humana 14. sz. (1994) 19. o.

³⁶ Natalia Lakiza - Sachuk, Olexander Khomra, Grigory Ivankhenko, Taisia Slastien, Katerina Levchenko, Olga Shevad, Oskana Horbunova, Olga Pischulina: Nőkereskedelem Ukrajnában, Belügyi Szemle 2000/3. különszám, 92. o.

³⁷ Jan Misovic, Pavel Simonik, Donath Burson, Hana

Janatová: Nőkereskedelem a Cseh Köztársaságban, Belügyi Szemle 2000/3. különszám, 107. o.

³⁸ Fehér Lenke dr. Prostitúció - prostitúcióra kényszerítés - nőkereskedelem, Acta Humana 14. sz. (1994) 22. o.

³⁹ Fehér Lenke: Nemzetközi törekvések az emberkereskedelem ellen, Kriminológiai közlemények 55. sz. Budapest 1997. 37. o.: A CDEG (A Férfiak és Nők Közötti Egyenjogúság Bizottsága) a nőkereskedelmet a következőképpen határozta meg: amikor valaki (természetes vagy jogi személy) anyagi haszonszerzés céljából egy nőt más országban kizsákmányol; a nőkereskedelem magában foglalja a nő legális vagy illegális emigrációjának és tartózkodásának megszervezését a származási országból a rendeltetési országba (még ha ez a beleegyezésével is történik) és prostitúcióra vagy szexuális kizsákmányolás más formájára történő rábírását. Az ENSZ 1994-ben meghozott 49/166. sz. határozata a leánykereskedelem jelenlétét úgy definiálja mint a fejlődő és átmeneti gazdaságú országokból kiinduló, nemzeti és nemzetközi határokat átlépő illegális és rejtett migrációt; a leánykereskedelem célja a nők és gyermekek szexuálisan vagy gazdaságilag kizsákmányoló szituációba kényszerítése, a verbuváló, a kereskedő és a bűnöző szindikátus profitszerzése céljából.

⁴⁰ Lévai Ilona: Corpus Juris Europae, Európai büntetőjog és ügyészség az EU pénzügyi érdekeinek védelmére?, Európai Tükör 1998/4. sz.

⁴¹ Fehér Lenke dr.: Az emberkereskedelem viktimológiai aspektusai, In: Fehér Lenke dr.-Forrai Judit dr. - szerkesztő: Prostitúció - Prostitúcióra kényszerítés - Emberkereskedelem, Kézikönyv a megelőzés - és áldozat - segítség oktatásához, Kiadja: Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkarsága, Kiút Veled Egyesület, Budapest 1999. 145. o.

⁴² Fehér Lenke dr.: Az emberkereskedelem viktimológiai aspektusai, In: Fehér Lenke dr. - Forrai Judit dr. - szerkesztő: Prostitúció - Prostitúcióra kényszerítés - Emberkereskedelem, Kézikönyv a megelőzés - és áldozat - segítség oktatásához, Kiadja: Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkarsága, Kiút Veled Egyesület, Budapest 1999. 150. o.

⁴³ Mező Dóra: A Nemzetközi Migrations Szervezet szerepe a nőkereskedelem megelőzésében, Belügyi Szemle. 2000/3. különszám, 123. o.: Az 1951-ben alakult genfi székhelyű Nemzetközi Migrations Szervezet (IOM) kétségtelenül hasznos tevékenységet végez a nőkereskedelem megelőzése érdekében,

azonban működési hatékonysága még jócskán javítható lenne.

⁴⁴ Véleményem szerint indokolt lenne „fekete listák” elkészítése is a közismertem kriminális veszélyeztetettségű szórakozóhelyekről, szállodákról.

⁴⁵ Edwin Kube: Technológiai fejlődés és a bűnözés új formái, Belügyi Szemle 1998/9. sz.: E tárgykörben bővebben olvasható a tanulmányban.

Nagy Éva
egyetemi tanársegéd

Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása

*„Wenn Krankheit und Natur in einem Körper streiten,
so kommt ein blinder Arzt, und haut nach beiden seiten:
wenn er die Krankheit trifft, so stellt er wieder her,
wenn die Natur, so tötet er.”*
(Nikolay: Gedichte)

Az orvosi tevékenység szabályozásának szükségességéről már a középkorban megoszlottak a vélemények. Frigyes német császár adott ki először orvosi törvényt, mely szerint nemesasszonyoknak csak tanúk jelenlétében lehetett eret vágni, a nemes hölgyeket az orvosok esetleges „pajkosságai” ellen védték. Franciaországban a párizsi Assistance Publique orvosi tanácsa azonban úgy ítélte meg, hogy az orvosi tevékenység szabályozása szükségtelen, az orvos minden esetben saját felelősségére jár el.

Az orvosi felelősséggel a XVII–XVIII. században kezdett a jogtudomány komolyabban foglalkozni. A francia parlament 1696-ban kimondta, hogy az orvos nem felel, ha tudatlanságból követ el hibát, a beteg maga felelős, miért választott ilyen orvost. A felelősséget ezután az orvosválasztás szabadságára hivatkozással kizárták. William Keysor omahai törvényszéki bíró idézi azt a régi esetet, amikor egy beteg szemfájására orvosi segítséget kért, de más orvos nem lévén állatorvoshoz fordult, és a kezelés után megvakult. A perben a bíró nem ítélte el az orvost, mert „ha a beteg nem lett volna számár, nem fordul lódoktorhoz”.¹

1. Büntetőjogi gyökerek

Az orvosi felelősség gyökereit a büntetőjogban kell keresnünk. Az orvos tevékenysége sérüléseket, esetleg halált okozhat a páciensnek, ezért a jogtudományban először az orvos büntetőjogi felelősségével foglalkoztak. Az orvosválasztás szabadságára és a beteg beleegyezésére hivatkozással („volenti non fit

iniuria”) az orvosok kibújtak a felelősség alól.

A múlt század elejére erőteljesebbé vált az emberi élet mint alapvető érték védelme, a büntető kódexekbe bekerült, hogy az ember saját életével nem rendelkezik. A legtöbb esetben a beteg beleegyező nyilatkozatot nem is tudott adni, egyszerűen azért, mert nem volt akaratnyilvánításra alkalmas állapotban. A büntetőjogászokkal szemben az orvosok úgy érveltek, hogy szükség van a beleegyezésre, mert enélkül a műtét testi sértésnek minősülne, és így azt egyetlen orvos sem vállalná.

A felelősség kizárásának kérdésével a német jogtudomány kezdett foglalkozni egy 1817-ben történt eset kapcsán. Az orvos az anya megmentése miatt a gyermeket megölte, és darabokban vette ki az anya méhéből. A német jogi irodalom megfogalmazta az „orvosi cél” elméletét, mely alapján az orvos célja a beteg gyógyítása, és amíg a beteget gyógyítja, mentességet élvez a büntetőjogi felelősségrevonás alól.

Ezután több elmélet született az orvosi segély és beavatkozás jogáról. A szokásjogi elmélet Oppenheim nevéhez fűződik², aki az évezredek gyakorlatával, szokásával magyarázza az orvos mentességét. Szerinte az orvosok mindig valamilyen előjogot élveztek, amit a diplomájuk is megerősít. „Az orvosi cél szokásjogi fundamentuma az orvosi beavatkozásnak”.³

Stooss bécsi egyetemi tanár foglalkozott a legtöbbet az orvosi felelősséggel⁴, és a beteg beleegyezését döntő fontosságúnak minősítette. Véleménye szerint az orvosi beavatkozás nem minősíthető testi sértésnek, ha abba a beteg beleegyezett. A beavatkozás helyességét csak a siker igazolja, de a menthető tévedésben „képzelt siker” az igazi sikerrel egyenértékűnek tekinthető.

Az orvos büntetőjogi felelősségének kérdése a század elejére letisztult: az orvos nem követ el testi sértést, de felelőssége megállapítható, azonban erre vonatkozó általános törvényi megfogalmazásokkal ritkán találkozunk. Az 1893-ban készült új-zélandi büntetőkódex 69. §-a szerint „Nem büntethető az, aki valakinek érdekében kellő gondossággal és ügyességgel a körülmények és a beteg állapotának megfelelően ésszerű műtétet végez”.

2. Büntetőjog és magánjog határán

Az orvos büntetőjogi felelősségét könnyebb volt megállapítani és kimondani mint a magánjogi felelősségét. A büntetőjogi felelősség megállapítása után a magánjogi igények érvényesítésére nagyobb esély volt. A kártérítési igényeket a büntetőperben bírálták el, vagy áttették őket a polgári bírósághoz. A magánjogi felelősség büntetőjoghoz kötése a XIX. században Magyarországon a magánjogi kódex hiányával is magya-

rázható. Az akkori Büntető Törvénykönyvünk (1878. évi V. törvénycikk) 292. §-a kimondta, hogy a megölt személy által eltartottak kártérítést igényelhetnek járadékként vagy egyszeri összegben. A szabályozást a bírói gyakorlat a gondatlanságból okozott emberölés és a testi sértés esetére is kiterjesztette.

A bírói gyakorlatban a temetési költségek megítélése okozott gondot, „előbb-utóbb úgyis meghal minden ember”, később egységesen megítélték a készkiadások között. Testi sértés esetén az elmaradt jövedelmet is követelni lehetett, és törvényen alapuló tényleges eltartás esetén az elhunyt hozzátartozói is kártérítést kaptak. Az igényeket bizonyítani, vagy legalább valószínűsíteni kellett. Ha a büntető bíróság nem ítélte meg a kártérítést, az még nem minősült res iudicatanak, polgári úton perelni lehetett. A polgári perben a bíróságot a büntetőbíróság ítélete nem kötötte.

3. A orvos magánjogi felelőssége

A XIX. század végén az orvosok ellen egyre több műhibaper indult, elsősorban Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban. 1885-ben Angliában orvosvédő társulat alakult „Medical Defente Union Limited” néven, melynek hamarosan 4800 tagja lett, és amely évente 25–30 orvost védett meg a műhibaperek következményeitől. Az Egyesült Államok Minnesota állama felhívta a biztosítótársaságok figyelmét, hogy kössenek az orvosokkal biztosítást a műhibák esetére.

Taylor New-York-i ügyvéd „Az orvos viszonyáról a törvényekhez”⁵ című írásában kifejti, hogy „az orvos teljesen tájékozatlanul áll hivatásának jogival és felelősségi követelményeivel szemben, csak egy-egy nevezetesebb ballépés kellemetlen következményei esetén jut a konkrét esetre vonatkozó jogi felvilágosításhoz”.⁶

A leginkább vitatott kérdés az volt, hogy mi az orvos magánjogi felelősségének alapja. A berlini Kammergericht 1900-ban kimondta, hogy az orvos nem felelős a sikerért, a téves diagnózisért sem hibáztatható, csak azt kell bebizonyítania, hogy a tudomány szabályainak megfelelően járt el. A tudomány szabályaira támaszkodó álláspont az orvosok között sem talált helyeslésre. Taylor szerint az orvosnak rendelkeznie kell megfelelő fokú tudással, ügyességgel és tapasztalattal, az eljárásban megfelelő gondosságot és szorgalmat kell tanúsítania, és kétes esetekben legjobb meggyőződése szerint eljárni.⁷

A „legjobb tudás szerinti eljárást” a jogászok többsége nem fogadta el. Minden orvos tudása más, és ezt egy jogász nehezen tudja megítélni. Az esetek többségében tárgyi bizonyítékok nincsenek, és más orvosokat mint szakértőket kell igénybe venni. Az

orvosok között kialakult olyan irányzat, amely az orvosok fölötti bíraskodást orvosokra bízta volna, „ha tőzsdeügyekben való ítélkezésre a legalkalmasabbak a tőzsde emberei, az orvosi hivatás legalább ennyi szakavatottságot igényel”.⁸

Felmerült a kérdés, hogy az orvos felelős-e kevesebb tudásáért? Lehet, hogy az orvos legjobb tudása szerint jár el, de mi történik, ha ez a tudás alacsony szintű és elavult? Objektív ismérvet kellett keresni a műhibák megítélésére. Reginald Fitz a Medical News egyik 1902. évi számában írja, hogy minden olyan műtét, amely nem eredményezi a beteg javulását, határozott műhiba.

A beteg beleegyezésének problémakörével a magánjogi felelősség megítélésénél is foglalkoztak. Az orvos és a beteg között megbízási jogviszony volt. Chobrak szerint a beleegyezés a magánjogi kártérítési igényekkel szemben mentesít, a büntetőjogiakkal szemben nem. A beleegyezést a megbízási jogviszonnyal összefüggésben vizsgálták, és a beleegyezés csak arra terjedt ki, hogy az orvos javítsa vagy helyreállítsa az egészséget, de sohasem arra, hogy abban kárt okozzon.⁹

4. Magyar joggyakorlat a XX. század elején

A magyar jogban az 1900. évi Polgári Törvénykönyv Tervezet 1077. §-a alapján ítélték meg a műhibákat, mely szerint „Aki másnak a jog által védett valamely érdekét jogellenesen és vétkesen – szándékosan vagy gondatlanságból – megsérti, a sértettnek ebből eredő kárát megtéríteni tartozik”. Ezt kiegészítette az a magánjogi elv, amely szerint aki kötelességének bármilyen irányú megszegése által kárt okoz, kártérítési kötelezettséggel tartozik.

A gyakorlatban a vétkekesség és az okozati összefüggés bizonyítása jelentette a legtöbb nehézséget. A bizonyítási teher a betegre hárult¹⁰, ugyanakkor német mintára a BGB 282. §-a alapján az exculpációs bizonyítás kérdése is felvetődött, vagyis az orvosnak kellett bizonyítani, hogy az elvárhatóságnak megfelelően járt el. (Később: 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat 1142. §)

A gyógyítás kockázatából adódóan az orvost csak vétkekessége esetén vonták felelősségre, a vétlen magatartás következményeit a beteg viselte. A bírósági gyakorlat az 1930-as évekre felismerte, hogy a beteg „bizonyítási szükséghelyzetben” (Beweisnotstand) van, a kezelés ugyanis tanúk nélkül zajlik, és a beteg sem tud megfigyeléseire támaszkodni, nem mindig van erre alkalmas állapotban. A jog a beteg segítségére sietett, és méltányossági alapon lehetőség volt a ténybizonyítás helyett a valószínűségi bizo-

nyításra. Ugyanakkor a gyógyító eljárás sikerének elmaradása önmagában nem alapozta meg az orvos felelősségét. A valószínűsítéssel szemben az orvos „ellenvalószínűsítéssel” élhetett, neki sem kellett a tényeket bizonyítani, elég volt azok valószínűségét igazolni.

A második világháború előtt a valószínűsítés-ellenvalószínűsítés egybevetése alapján kialakuló bírói meggyőződés túlnyomó többségben a kereset elutasítását eredményezte. A perekben méltányossági szempontok is szerepet játszottak, méltánytalan lett volna az emberi természet kiszámíthatatlanságával együtt járó hátrányokat az orvosra hárítani. Az Igazságügyi Orvosi Tanács az egyik ítélethez írt véleményében¹¹ kimondta, hogy adódhatnak az orvostól független körülmények, például fertőző csírák (így hívták a baktériumokat), amelyek miatt a gyógymód balsikerhez vezet. A hazai joggyakorlatban főszabályként a kártérítést követelő fél terhére esett, ha a vétkességet vagy okozati összefüggést nem lehetett bizonyítani.

A ténybizonyítás- valószínűsítés kettőssége a második világháborúig megtalálható a bírósági gyakorlatban. Az egyik híres ügyben¹² a felperes felesége gyermekágyi lázban halt meg. Bizonyítást nyert, hogy a kórházban a fertőzések ellen nem tettek meg a szükséges intézkedéseket. A bíróság mégis elutasította a keresetet, mert a fertőzés forrását kétségtelenül bizonyítani nem lehetett. Egy másik esetben¹³ a bíróság elutasította annak a felperesnek a kérelmét, akinek karjába az orvos egy balesetet követően kámforinjekciót adott, majd a beteg karja lebénult. Az orvosszakértő szerint az injekció szabálytalan beadása bénulást okozhat, de a beteg a szabálytalan beadást nem tudta bizonyítani, ugyanis eszméletlen volt.

A bírósági gyakorlat az orvos felelősségének megállapítására csak szűk esetkörben adott lehetőséget, amit a következő ítélet¹⁴ is jól mutat: „Orvosi szakszerűtlen kezelésnek csak az tekinthető, amelyet mint határozottan károsat a gyógytudomány kizár és amelynek kétségtelen káros volta az átlagos gyógyismeret mellett előre is felismerhető és látható”. A második világháború előtti bírói gyakorlat orvosi műhiba fogalmát a következőképpen határozta meg: Műhibának tekinthető, ha az orvos nem fejtette ki a szakavatott és körültekintő gondosságot, amelyet a kezelés idejének megfelelő átlagos orvosi ismeretek mellett az élet felfogása szerint az eset körülményei között rendes orvostól el lehetett várni.¹⁵

5. A tudomány fejlődésének hatása az orvosi felelősségre

A tudomány és technika előrehaladása az orvosi felelősségre is hatással volt. A pápák egyik orvosa, Zacchias írta 1626-ban: „Az orvosnak csak biztos, kipróbált szereket szabad rendelni, nem pedig esetleg veszélyesekkel kísérletezni”.¹⁶

A korszerű eljárás követelménye felmerült az orvos felelősségének megítélésekor is, egyes orvosokat a még sehol nem alkalmazott új eljárás miatt perelték be, másoknak az elavult gyógymódot vetették a szemére. Seydel brannschweigi német sebész a századfordulón öngyilkos lett, ugyanis saját segédeinek vallomása alapján eljárást indítottak ellene, mert nem megfelelő tudással végezte műtéteit. A múlt század végén Imlach liverpooli orvosnak le kellett mondania állásáról, mert egy akkor még nem ismert, de később általánosan elterjedt nőgyógyászati műtétet végzett.

Az orvos villamos energiával működő eszközöket kezdett használni, amelyek a századelőn még nem működtek mindig megbízhatóan. Külön fejezetét képezi az orvosi felelősség vizsgálatának a röntgensugárzásos eljárás elterjedése. A röntgensugarak veszélyessége már a század elején ismeretes volt, több röntgenorvos is súlyos sugárfertőzést, bőrrákot kapott. A röntgenkezelés miatti kártérítési ügyek megítélése mégsem volt egyszerű. 1901 áprilisában egy párizsi törvényszék 5000 frank büntetésre ítelt egy orvost röntgensugárzással okozott kár miatt, azaz az indoklással, hogy az orvos is csak egy „speciális üzletember”, aki minden körülmények között felelős a kárért.

A röntgenkezeléssel kapcsolatban orvosi felelősség megállapítására akkor került sor, ha az orvos a tudomány állásának nem megfelelően használta a röntgengépet, például túl hosszú ideig. Ugyanígy megállapították a felelősségét akkor is, ha nem alkalmazott röntgent, pedig a tudomány állása szerint kellett volna.¹⁷ A röntgenkezelés feljegyzési kötelezettséget is maga után vont, az orvosnak „beteglapot” kellett vezetnie a kezelésekről, ennek elmulasztása is megalapozta felelősségét.¹⁸

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a technikai jellegű orvosi beavatkozások körében könnyebb volt valószínűsíteni az okozati összefüggést, mint a belgyógyászati beavatkozásoknál. Itt is vannak azonban kivételek. Nem állapította meg a bíróság annak az orvosnak a felelősségét, aki a páciens szemölcsseit röntgensugárral gyógyította, majd a páciens bőre néhány nap múlva fekete és dagadt lett. Az orvos azal védekezett, hogy a beteg a kezelés alatt elmozdította a kezét. Az orvosszakértői vélemény szerint az orvostól elvárható az a gondosság, hogy a beteg ne tudjon mozogni, de a sérülés oka nem nyert bizonyítást, és a bíróság elutasította a keresetet.¹⁹ Egy másik esetben a városi áramellátásban adódott feszültségingadozások miatt égési sérülést szenvedett a be-

teg, de az orvos felelősségét a bíróság nem állapította meg. Az orvos kötelezettsége volt az árammérő készüléket figyelni, és a sugárzási időt mérni. Az orvos ezeket betartotta, de a mérőműszerek hibaértékével nem volt tisztában, így a feszültségingadozást nem tudta kiküszöbölni, ami a bíróság szerint az átlagos képzettségű orvostól nem is követelhető.²⁰ A bíróság azt sem tekintette műhibának, amikor a röntgenkezelés után a beteg haja ismeretlen okból kihullott. Az okozati összefüggést a beteg nem tudta bizonyítani.²¹

Az orvosi felelősség kialakulásának rövid bemutatása után álljon itt egy kínai történet az orvos felelősségével kapcsolatban. A kínai orvost, akinek eljárását a beteg igen megszenvedte, a beteg családja elfogta és kalodába zárta. Az orvos éjjel megszökött, és egy folyón átúszva megmenekült. Hazaérve látta, hogy fia éppen orvosi könyveket tanul, ő is orvosnak készül. „Tedd félre fiam a könyveket. Az első és legfontosabb dolog, hogy úszni tanulj.”

zik a szolgáltatás tárgyáról. Az áru átvétele előtt nem kerül személyes kapcsolatba a dologgal, e nélkül kell az ajánlat elfogadásáról vagy elutasításáról döntenie. Különösen igaz ez abban az esetben, amikor kizárólag katalógus útján forgalmazzák a szerződés tárgyát. A vásárló ilyenkor nincs abban a helyzetben, hogy összehasonlítsa a kínált árut más kereskedők áruival. Számos esetben részletes leírás, fénykép, esetleg televíziós bemutatás hirdeti a terméket, de még ez sem hasonlítható ahhoz, amikor a vásárló közvetlenül megismerheti, megvizsgálhatja a szolgáltatás tárgyát, személyesen is meggyőződhet annak használati értékéről, minőségéről.

Korlátozott információkat kap szerződő partneréről is. Gyakori, hogy a megrendeléseket és a vételárat postafiókcímre kell elküldeni. A magyar fogyasztó is hozzáférhet bármely más ország területéről származó ajánlati információhoz és azokra megrendeléseket is adhat, ilyenkor különösen fontos a szerződő fél kellő ismerete.

A postaládákba megrendelés nélkül bedobott

Jegyzetek

¹ W. Keysor: *Medico-legal manual*, idézi Schächter Miksa: *Az orvosi beavatkozás jogáról és az orvosi felelősségről*, Franklin Társulat, Budapest, 1902. 88. o.

² L. Oppenheim: *Das ärztliche Recht zu körperlichen Eingriffen an Kranken und Gesunden*. Basel, 1892

³ Idézi Schächter Miksa i.m. 83. o.

⁴ R. K. Stooss: *Chirurgische Operationen und ärztliche Behandlung*, Berlin, 1898., *Die strafrechtliche Natur der ärztlichen Behandlung*, *Die Ärzte und das Strafrecht*, *Die ärztliche Behandlung im Strafrecht*.

⁵ A. N. Taylor: *The law in its relations to physicians*.

⁶ Idézi Schächter Miksa i.m. 83. o.

⁷ Idézi Schächter Miksa i.m. 83. o.

⁸ Schächter Miksa i.m. 94. o.

⁹ R. Chobrak: *Über die Einwilligung der Kranken zu ärztlichen Eingriffen*, *Zentralblatt für Gynäkologie*, idézi Ödönfi Miksa: *Ügyvédek Lapja* 1904/45. sz. 4. o.

¹⁰ Budapesti Törvényszék P. IV.36.946/1936-9, Budapesti Tábla P.II.6700/1940-79.

¹¹ Budapesti Tábla P. XV.10.013/1939-17.

¹² Budapesti Törvényszék P.IX.36/692/1937-29.

¹³ Kúria P.VII.3007/1940-38.

¹⁴ Kúria P.VII.7182/1915.

¹⁵ A Kúria 82. számú polgári jogegységi döntésének indokolása.

¹⁶ „*Medicus tenetur praescribere remedia tuta et certa, non dubia et quae periculo possunt hominem exponere*”, idézi: Schächter Miksa i.m. 101. o.

¹⁷ Kúria P. 1610/1933.

¹⁸ Tury Sándor Kornél: *Az orvosi felelősség előfeltételeinek bizonyítása Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1943. 201. o.

¹⁹ Kúria P.VII.4911/1911-21.

²⁰ Kúria P.2796/1930.

²¹ Kúria P.8104/1928.

Pecze Dóra

egyetemi tanársegéd

A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez

A XX. század közepétől a „bőség társadalmaként” aposztrófált nyugati demokráciákban erőteljes társadalmi igényként megjelenő fogyasztóvédelem; a termelő, kereskedő, illetőleg a fogyasztó között megbomlott egyensúly helyreállítását célul tűző fogyasztóvédelmi törvényhozás a klasszikus magánjog alapvető változásait idézte elő – különösen a szerződési és a felelősségi jog területén.

Szociológiai, gazdasági és jogi szempontból a konsumerizmus a „jóléti államnak” a termelők és a fogyasztók közötti hatalom és erőforrások újraelosztására tett kísérlete, amelynek célja a fogyasztási lehetőségek egyenlő biztosítása, a fogyasztói jogokkal kiegészült gazdasági és szociális alapjogok minimális standardjának védelme.¹

Magyarországon annak ellenére, hogy már az

1800-as évek végén 1900-as évek elején születtek olyan jogszabályok, amelyek közvetve vagy közvetlenül fogyasztói érdekek védelmét szolgálták²; és annak ellenére, hogy a klasszikus fogyasztói érdekvédelem nyugat-európai és észak-amerikai kialakulását követően már az 1970-es évek elején találunk fogyasztóvédelmi témájú írásokat a hazai jogi szakirodalomban³; valójában a rendszerváltozást követően, 1989-90-től került előtérbe a fogyasztóvédelem, élénkült meg a fogyasztóvédelmi jogalkotás, a fogyasztók érdekeit szolgáló intézményrendszer kiépítése.

Ennek okai között említhetjük azokat a változásokat, amelyeket a nyugati tőke és áruk, a hazánkban addig ismeretlen kereskedelmi, hirdetési módszerek – mint pl. a csomagküldő-szolgálatok – megjelenése idézett elő. Ezek a változások felerősítették a fogyasztók kiszolgáltatottságát.

A fogyasztók a termékek vásárlása és a szolgáltatások igénybevétele során a kereskedők, szolgáltatók különböző hirdetési, eladási módszereivel, praktikáival találkozhatnak.

A fogyasztói ügyletek nagy része tradicionális módon a fogyasztó és a kereskedő, szolgáltató egyidejű jelenlétében, közvetlen fizikai kontaktus során jön létre. Ezekben az esetekben a vásárlónak megvan a lehetősége arra, hogy megvizsgálja a terméket, összehasonlítsa azt más áruval, illetőleg szolgáltatással; a kereskedővel, szolgáltatóval való személyes találkozás során pedig további lényeges információkat, benyomásokat szerezhet szerződő partneréről, így pl. annak megbízhatóságáról.

A távollevők között kötött szerződések eltérnek az előbb vázolt hagyományos eladási módozattól. Ugyan a hatályos magyar Polgári Törvénykönyv (továbbiakban: Ptk.) rendelkezik a távollevők között kötött szerződések létrejöttéről⁴, azonban nem különböztet kereskedelmi és fogyasztói ügyletek között. A távollevők között kötött fogyasztói szerződések sajátosságaira tekintettel a fogyasztók érdekeit védő többletjogosultságok és a kereskedőket, szolgáltatókat terhelő többletkötelezettségek jogszabályi rendezésének igénye – Magyarország jogharmonizációs kötelezettségeire is figyelemmel – az 1990-es évek derekán merült fel.

1. A jogi szabályozás indokai

A távollevők között kötött fogyasztói szerződések esetén, amelyek alanya egyfelől mindig a fogyasztó – a hatályos magyar jogszabályi rendelkezéseket figyelembe véve – a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül szerződést kötő személy⁵, a problémák egyik forrása a fogyasztók korlátozott választási lehetőségéből, az információhiányból fakad.

A fogyasztó korlátozott információkkal rendelke-

címzett küldemények, a telefonon tett ajánlatok esetében pedig a magánszféra megsértésének, különböző adatbázisok tisztességtelen, jogosulatlan felhasználásának kérdése is felvetődik. A fogyasztó magánéletéhez való jogát, és különösen bizonyos kifejezetten tolatkodó távközlő eszközökön (pl. telefonhívások) keresztüli kapcsolatfelvétellel szembeni szabadságát tiszteletben kell tartani. Számos áruküldő kereskedő és szolgáltató alkalmaz közvetlen üzletszerző (direkt marketing) módszereket. Névre szóló levelekkel, küldeményekkel, telefonhívásokkal reklámozzák áruikat és szolgáltatásaikat, hogy ajánlataikkal rávegyék a címzettet a megrendelésre, a szolgáltatás igénybevételére. A direkt marketing módszereket a lakosság jelentős része zaklatásként érzékeli, számos ezzel kapcsolatos panasz érkezett már az adatvédelmi biztos hivatalához. Többen sérelmezték, hogy bár a központi nyilvántartónál évekkorábban letiltották az adataikat, továbbra is kapják a reklámanyagokat. Mások elhunyt hozzátartozóik kegyeletsértő nyilvántartását sérelmezték.⁶ Az adatvédelmi biztos hivatalához érkező panaszok száma csökkent a direkt marketing tevékenység legális űzését biztosító 1995. évi CXIX. törvény hatálybalépését követően, amely meghatározza a direkt marketing cégek kapcsolatfelvétel céljából végzett adatkezelésének korlátait és az érintett személyek tiltakozási jogának érvényesíthetőségét. A hatályos törvényi előírások szerint a kapcsolatfelvétellel egyidejűleg a címzettet írásban tájékoztatni kell arról, hogy a megkereső az adatokat milyen forrásból szerezte, milyen célra, meddig és hogyan használja fel, van-e átadási szándéka, igénybe vesze-e közreműködőt, valamint arról, hogy a címzettnek jogában áll adatainak felhasználását a megjelölt célra vagy annak tetszőleges részére bármikor, indoklás nélkül megtiltani.⁷

Komplex okok vezettek tehát a távollevők között kötött fogyasztói szerződések jogi szabályozásához. A korlátozott mennyiségű, minőségű információ, a privátszféra megsértése, az olykor agresszív ügyletkötési módszerek szükségessé teszik a speciális jogi rendezést.

2. A jogi szabályozás céljai

A fogyasztóvédelmi jog céljára vonatkozóan – a fogyasztóvédelem interdiszciplináris jellegéből is adódóan – sokféle definícióval találkozhatunk. A nyugati szakirodalmat vizsgálva alapvetően két irányzat létezéséről beszélhetünk. Az egyik irányzat a protekcionista elmélet, amely azon a hipotézisen alapul, hogy a fogyasztók áldozatai a szabadpiac visszaélésének, ezért a jog feladata a visszaélések megelőzése vagy szankcionálása. Az elmélet szerint a fogyasztóvédelmi jog célja a fogyasztó védelme. Ez dinamikus

jog-és gazdaságpolitikát, valamint protektív jogalkotást feltételez. A fogyasztói érdekek megsértésének megelőzése kógens jogi szabályozást feltételez, amelyek megakadályozzák, hogy a piaci uralom birtoikosai az ügyletkötés során a fogyasztók hátrányára eltérjenek a jogszabálytól. A másik irányzat, amely Thierry Bourgoigüe nevével fémjelvezhető, a fogyasztói jog céljának a jogi segítségnyújtás biztosítását tartja. E második koncepció a „védelem” helyett, amely passzivitásra készíti a fogyasztót, a „támogatást” tekint a fogyasztóvédelmi jog differencia spécifikájának, ami szélesebb lehetőségeket ad a jelenkori fogyasztói jog számára. Az utóbbi irányzat értelmében a fogyasztói jog célja tehát a fogyasztó támogatása és segítése. A támogatás és segítség elsődleges területei pedig a következők:

- az oktatás,
- a tájékoztatáshoz való jog,
- a jogi védelemhez való jog,
- a jogorvoslathoz való jog.⁸

A témához kapcsolódóan a tájékoztatáshoz való jog kérdését emelem ki. A fogyasztók megfelelő tájékoztatása alapvető fogyasztói érdek. A termelő, kereskedő, illetőleg a fogyasztó közötti egyensúlyhiány egyik alapvető oka a fogyasztók információhiányára vezethető vissza. Különösen igaz ez a távközlő eszköz használata útján szerződést kötő fogyasztó esetében, hiszen a vevő az áru átvétele előtt nem kerül személyes kapcsolatba az áruval, nem képes a szerződéskötést megelőzően ténylegesen megtekinteni a megvásárolni kívánt terméket, vagy felmérni a nyújtott szolgáltatás mibenlétét.

A fogyasztónak komplex és plurális információra van szüksége. Ez azt jelenti, hogy a fogyasztói forgalomban a gyártó, illetőleg a forgalmazó, szolgáltató köteles az áruval, szolgáltatással kapcsolatos minden lényeges körülményről tájékoztatást adni, a tájékoztatásnak ki kell terjednie arra, hogy a fogyasztó az áru vagy a szolgáltatás hibája, illetőleg hiányossága okából elszennvedett vagyoni, illetőleg nem vagyoni sérelmeit milyen módon orvosolhatja. Ezenfelül természetesen a fogyasztót a szerződéskötés vonatkozásában is az összes lényeges körülményre kiterjedően kell tájékoztatni, fel kell hívni figyelmét azokra a szerződési kikötésekre, amelyek a szokásos szerződési gyakorlattól eltérnek. Emellett jelenti azt is, hogy információ átadására elsősorban a fogyasztó szerződő partnerét kell kötelezni, de fontos, hogy a fogyasztók érdekvédelmi, érdekképviseleti szervezetei is aktívan részt vegyenek az információk továbbítása során. Az állami, illetőleg társadalmi szervezetek, pl. tesztek, összehasonlító vizsgálatok nyilvános közzétételével lehetnek a fogyasztók segítségére.

A távközlő eszköz útján szerződést kötő fogyasztó számára – elsősorban a szerződéskötést

megelőzően – a termékről és a másik szerződő félről a szerződéskötés sajátosságait figyelembe véve megfelelő mennyiségű és minőségű információt kell eljuttatni ahhoz, hogy optimális döntési helyzetbe kerüljön.

A távollevők között kötött szerződések esetében a tájékoztatási kötelezettségre vonatkozóan – a továbbiakban részletesen is elemzett – 17/1999. (II.5.) Korm. rendelet tartalmaz speciális rendelkezéseket. Emellett azonban egyéb jogforrások, így különösen a Ptk. vonatkozó rendelkezései, a fogyasztóvédelemről szóló 1997 évi CLV. törvénynek a fogyasztók tájékoztatásáról rendelkező IV. fejezete sem hagyhatók figyelmen kívül.

A távközlő eszköz használata útján megkötött szerződés, mint sajátos forgalmazási mód kizárólag a reklámtevékenységen keresztül működik. Ha a reklámtevékenység tisztességtelen, tisztességtelenné válik a forgalmazás is. A reklámnak e sajátos forgalmazási helyzetben fokozottan pontos tájékoztatási kötelezettsége van, mert az áru átvétele előtt a vevő és az áru, illetőleg a forgalmazó közötti személyes kapcsolat hiányát kell pótolni.⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a technika előrehaladásával az új távközlő eszközök megjelenése és felhasználásának elterjedése nem vezethet a fogyasztók számára nyújtott információk csökkenéséhez.

Szorosan kapcsolódik a tájékoztatáshoz való jog kérdéséhez a fogyasztók választási lehetőségének biztosítása. Károsan befolyásolják a fogyasztók választási szabadságát és magát a gazdasági versenyt is azok az igen gyakran kifejezetten agresszív eladási módszerek, amelyek elterelik a vevők figyelmét az áru lényeges tulajdonságairól és megnehezítik a fogyasztó számára az ésszerű döntést, az érintett piacon versengő ajánlatok egymással való objektív összevetését. A fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolásának tilalmáról, ezen belül a fogyasztók megtévesztésének és a fogyasztók választási szabadságát indokolatlanul korlátozó üzleti módszerek alkalmazásának tilalmáról a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény III. fejezete tartalmaz rendelkezéseket. A fogyasztók választási jogának biztosítása magában foglalja annak tilalmát is, hogy a fogyasztót otthonában pl. automata telefonhívásokkal, esetleg faxok küldésével zaklassák.

A távollevők között kötött szerződések létrejöttének sajátosságaira figyelemmel a jogi szabályozás kialakítása során lényeges annak biztosítása, hogy a fogyasztó nyilatkozatának elmulasztása esetén nem lehet vélelmezni a kereskedő ajánlatának elfogadását. A fogyasztók érdekeinek biztosítása érdekében fontos, hogy a vételárat a szerződés nem-teljesítése esetén a fogyasztó számára visszafizessék; to-

vábbá fontos a híres postaimpregnáló katalógus, a „Bon-Marché” 1865. évi első megjelenésével kialakult és időközben általánosan elterjedt gyakorlatnak a fenntartása is, amely szerint a kereskedő megfelelő határidőn belül biztosítja a fogyasztó számára a küldemény átvételét követően az ellátás jogát – figyelemmel arra, hogy a vásárló, megrendelő nem képes ténylegesen megtekinteni szerződéskötés előtt a szerződés tárgyát.

3. A távollevők közötti szerződés létrejötte

A szerződés kétoldalú jogügylet, amelyet a felek egybehangzó akaratának kölcsönös kinyilvánítása hoz létre. Megkötése az egyik fél által tett ajánlattal indul.

Távközlő eszköz használata útján történő szerződéskötés során első „lépésként” a fogyasztóban elhangzó, írott, vizuálisan megjelenő, ráutaló magatartással tett (pl. felkínált termék elküldése) – címzett vagy címzetlen ajánlatot kap a kereskedőtől a termékről, illetőleg szolgáltatásról. Az ajánlatnak tartalmaznia kell a szerződésnek azokat az elemeit, amelyeket a törvény lényegesnek tart. Az ajánlattevő vállalja a szerződésbe foglalni kívánt kötelezettségeit, amelyek őt attól függően terhelik, hogy a címzett az ajánlatot elfogadja. Nem ajánlat a szerződéskötésre vonatkozó ajánlkozás, akár az ügyfelek széles köréhez (reklám, prospektus), akár meghatározott ügyfélhez szól.¹⁰ A vásárló elfogadó nyilatkozatot tesz; megrendeli a terméket, szolgáltatást. Az elfogadó nyilatkozatnak az ajánlattevőhöz való megérkezésével a szerződés létrejön. Harmadik „lépésként” szállítják, illetőleg szállítatják részére az árut, illetve szolgáltatást.

Az ajánlat és az elfogadó nyilatkozat megtételére minden esetben egy vagy több távközlő eszköz használata útján kerül sor. Így pl. abban az esetben, ha távközlő eszköz használatával kapott ajánlatot a vásárló, de ezt követően személyesen is felkeresi az eladót, már nem beszélhetünk távollevők között létrejött szerződésről. A lényeg tehát, hogy a távközlő eszközök használata útján létrejövő, távollevők között kötött szerződésről a vásárló és az eladó, szolgáltató egyidejű személyes jelenlétének hiánya esetén beszélhetünk.

Távközlő eszköz bármely eszköz, amely alkalmas a felek távollétében szerződési nyilatkozat megtételére. Ilyen eszköz pl. a címzett vagy címzés nélküli nyomtatvány, sajtótermékben közzétett hirdetés megrendelőlappal, a katalógus, elektronikus levél, rádió, televízió, telefon stb. Érdemes a telefon útján létrejövő szerződéseknel megállnunk egy pillanatra. Telefonon tett ajánlat esetében ugyanis irányadó a Ptk. 211.§.(2) bekezdése. *Az ajánlattevő kötöttségének idejét meghatározhatja. Ennek hiányában jelenlevők között vagy telefonon tett ajánlat esetében az ajánlati kötöttség megszűnik, ha a másik az ajánlatot nyomban el*

nem fogadja. Távollevőnek tett ajánlat esetében az ajánlati kötöttség annak az időnek elteltével szűnik meg, amelyen belül az ajánlattevő – tekintettel az ajánlatban megjelölt szolgáltatás jellegére és az ajánlat elküldésének módjára – a válasz megérkezését rendes körülmények között várhatta. Jogszabály az ajánlati kötöttség idejét eltérően is szabályozhatja.

E vonatkozásban a telefonon tett ajánlatra és a többi távközlő eszköz útján tett ajánlatra vonatkozó jogszabályi rendelkezések jelentős eltérést mutatnak. Az ajánlatot tevő eltérő kikötésének hiányában jelenlévők között – vagy telefonon – tett ajánlatra a másik félnek nyomban válaszolnia kell. Ilyenkor tehát nincs lehetőség arra, hogy az ajánlat alapos mérlegelésével szülessen meg az elfogadó vagy elutasító döntés. Az ajánlatot tevő a válasz megfontolására természetesen engedélyezhet határidőt. A technikai fejlődés a telefon mellett több folyamatos és kölcsönös üzenetváltási módra nyújt ma már lehetőséget (pl. fax, számítógép). Ezek az érintkezési formák azonban ennek ellenére nem esnek a jelenlévők között tett ajánlati kötöttség idejére vonatkozó rendelkezés körébe.

A távollevők között kötött fogyasztói szerződések jogi szabályozásának elsődleges célja a fogyasztók támogatása, a fogyasztói érdekek védelme. A megfelelő jogszabályi rendezés a távközlő eszközök használata útján terméket értékesítő gazdálkodó szervezetek érdeke is, hiszen ennek hiányában a fogyasztók előbb-utóbb bizalmatlanul elfordulnak e szervezetektől, és nem veszik igénybe ezeket az új, és egyben haladó értékesítési módszereket.

4. A távértékesítési szerződés és az uniós szabályozás

Az Európai Unió néhány évtizede jelentős figyelmet fordít a távközlő eszközök használata útján létrejövő szerződésekre.

Az EU érdeklődése nemcsak azzal magyarázható, hogy a távközlő eszköz használata útján kötött szerződések száma jelentősen nőtt az utóbbi években. Nagyobb jelentőségűek ennél a következő tények:

- A fogyasztók számára a határokon keresztül távértékesítés megvalósulása jelentheti a belső piac kiterjedésének egyik legfontosabb kézszel fogható eredményét.

- A belső piac zavartalan működéséhez szükséges, hogy a fogyasztók képesek legyenek saját országukon kívüli üzleti vállalkozásokkal üzleteket kötni.

- A valódi egységes belső piac feltétele a fogyasztó, akinek a védelme minden tagállamban egyforma.

- A fogyasztóknak képeseknek kell lenniük más tagállamok áruai és szolgáltatásai ugyanolyan feltételek melletti elérésére, mint amilyenek annak az ál-

lamnak a lakosságát megilletik.

- Az új technológiák alkalmazásának a bevezetésével növekszik azoknak a lehetőségeknek a száma, amelyekeken keresztül a fogyasztók hozzáférhetnek a Közösség bármely területéről származó ajánlati információkhoz és azokra válaszképpen megrendeléseket adhatnak.

- A távértékesítés során a technika vívmányainak alkalmazására is sor kerül, a fogyasztók a közös piac aktív résztvevőivé válnak.

- A fogyasztó a határon túli ügyleteket kényelmes otthoni karosszékéből, telefon, számítógép stb. használata útján kötheti meg.

Tekintettel arra, hogy bizonyos tagállamok eltérő fogyasztóvédelmi intézkedéseket alkalmaztak a távértékesítés területén, ami hátrányos hatást fejtett ki a belső piac üzleti szereplői közötti verseny, valamint a fogyasztók védelme szempontjából, szükségessé vált ezen a területen egy minimális közös szabálykészlet elfogadása a Közösség szintjén, szükségessé vált a tagállamok távértékesítési szerződésekkel kapcsolatos törvényeinek, rendeleteinek, közigazgatási rendelkezéseinek az összehangolása.

Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés megalkotóit nem vezette a Közösség létrehozatalakor a fogyasztóvédelem szándéka. Az EGK részéről a fogyasztói érdekek előmozdítására irányuló első kezdeményezés a tagországok állam- és kormányfőinek 1972. évi párizsi csúcstalálkozóján történt. Ekkor merült fel ugyanis, hogy a Római Szerződés 2. cikkelyében lefektetett egyik feladat – az életminőség/életszínvonal emelése – egyet jelent a környezet- és fogyasztóvédelmi kötelezettséggel. Felismerést nyert, hogy az egységes belső piacon a fogyasztókat csak közösségi szinten lehet megvédeni, és ez minden tagállam érdeke.

Az első közösségi szintű fogyasztói politika kereteit és prioritásait az EGK Tanácsának 1975. április 14-én elfogadott 5 éves fogyasztóvédelmi programja határozta meg. Már ekkor rámutattak annak szükségességére, hogy a fogyasztók számára védelmet kell biztosítani az agresszív ügyletkötési módszerekkel, illetve a fogyasztó megrendelése nélkül megküldött áru ellenszolgáltatásának követelésével szemben.¹¹

A korai előzmények ellenére – bár a Közösség fogyasztóvédelmi programjaiban több alkalommal is felmerült a távollevők között létrejött szerződések kérdése – 1997-ig kellett várni a közösségi szintű szabályozásra. Az Európai Parlament és a Tanács 1997. május 20-ai 97/7/EK irányelve¹² rendelkezik a távértékesítési szerződések esetében alkalmazandó fogyasztóvédelemről.¹³

5. Hatályos magyar jogszabályi rendelkezések

zések

Kétségtelen tény, hogy a magyar polgári jogi kodifikáció alakulására meghatározó befolyást gyakorolnak az EK irányelvei. A Magyar Köztársaság az Európai Közösségekkel és azok tagállamaival kötött társulás létesítéséről szóló Európai Megállapodás aláírásával közelebb került az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz. Az 1991. december 16-án Brüsszelben aláírt és az 1994. évi I. törvénnyel kihirdetett Európai Megállapodás értelmében a magyar jogrendszert, a magyar jogszabályok jelentős részét összhangba kell hozni a közösségi joggal. Az Európai Megállapodás 68. cikke meghatározza a jogszabályok közelítésének kiemelt területeit, amelyek között szerepel a fogyasztói érdekvédelemmel kapcsolatos szabályozás. E feladatoknak tesz eleget – többek között – az átfogó, a fogyasztói jogokat egységesen szabályozó és egyben az európai követelményeknek teljes mértékben megfelelő első magyar fogyasztóvédelmi törvény, az 1997. évi CLV. törvény. A törvény 55. §. e) pontja értelmében felhatalmazást kap a kormány, hogy a távollevők között létrejött szerződésekre vonatkozó részletes szabályokat rendelettel meghatározza. A 17/1999. (II.5.) Korm. rendelet a távollevők között kötött szerződésekről (a továbbiakban: Rendelet) a 97/7/EK irányelvvel összeegyeztethető szabályozást tartalmaz.

Ezzel a rendelettel Magyarország a tagállamokra szabott határidőn (2000. június) belül végrehajtotta a jogközelítést. A rendelet nagyjában-egészében átveszi az irányelv rendelkezéseit, az alábbi eltérésekkel:

- nem tartalmazza a hitelkártyával kapcsolatos visszaélés esetén érvényesíthető fogyasztói jogokra (cancellation of payment, recreditatio) vonatkozó szabályozást (Art.8),

- eltérően a többi hazai fogyasztóvédelmi szabálytól nem definiálja a fogyasztó fogalmát,

- végül nem veszi át az alkalmazandó joggal szemben érvényesülő imperatív szabályozásra utaló szokásos klauzulát [Art.12.(2)].¹⁴

Az 1999. március 1-jén hatályba lépett rendelet hatálya a távollevők között kötött szerződésekre terjed ki. A Rendelet értelmében távollevők között kötött szerződés az, amelyet gazdálkodó szervezet vagy magyarországi fióktelepe útján külföldi székhelyű vállalkozás és fogyasztó köt egymással a gazdálkodó szervezet áruértékesítő, illetve szolgáltató tevékenységi körében kizárólag egy vagy több távközlő eszköz használata útján.¹⁵

A Rendelet hatálya nem terjed ki:

- a) a pénzügyi szolgáltatási és a kiegészítő pénzügyi szolgáltatási, a biztosítási és a biztosításközvetítői, a befektetési szolgáltatási és a kiegészítő befektetési szolgáltatási tevékenységgel kapcsolatos

szerződésre, valamint az önkéntes kölcsönös biztosító pénztári és a nyugdíjpénztári szolgáltatásokkal kapcsolatos szerződésre;

- b) automatából történő értékesítésre;

- c) nyilvános távbeszélő állomás igénybevétele útján a távbeszélő szolgáltatást nyújtó szervezettel kötött szerződésre;

- d) az építési szerződésre;

- e) ingatlan tulajdonjogának vagy ingatlanra vonatkozó más jog megszerzésére irányuló szerződésekre, kivéve a bérleti szerződést;

- f) az árverésen kötött szerződésre.¹⁶

Fogyasztóvédelmi szempontból az a) pontban felsorolt kivételek jelentős szakadást jelenthetnek a fogyasztóvédelem védőhálóján, mert a pénzügyi szolgáltatási, biztosítási szektorban gyakori a távközlő eszköz használata útján történő szerződéskötés; másrészt ezeken a területeken – gondoljunk csak az általános szerződési feltételek alkalmazására – jelentős mértékű a fogyasztók kiszolgáltatottsága.

5.1. A szerződés alanyai

A jogviszony alanya egyfelől a fogyasztó. A fogyasztó fogalmát több hatályos magyar jogforrás is definiálja. A Ptk. 1. §. (1) bekezdésében foglaltakra figyelemmel a Rendelet vonatkozásában a Ptk. 685. §. d) pontjában található fogyasztó meghatározást tekinthetjük irányadónak. *Fogyasztó: a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül szerződést kötő személy.*

A jogviszony másik alanya a gazdálkodó szervezet. A Ptk. 1. §.(1) bekezdésére figyelemmel a Ptk 685. §. c) pontja értelmében *gazdálkodó szervezet: az állami vállalat, az egyéb állami gazdálkodó szerv, a szövetkezet, a gazdasági társaság, az egyesülés, a közhasznú társaság, az egyes jogi személyek vállalata, a leányvállalat, a vízgazdálkodási társulat, az erdőbirtokossági társulat, továbbá az egyéni vállalkozó. Az állam, a helyi önkormányzat, a költségvetési szerv, az egyesület, a köztestület, valamint az alapítóány gazdálkodó tevékenységével összefüggő polgári jogi kapcsolataira is a gazdálkodó szervezetre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, kivéve ha a törvény e jogi személyekre eltérő rendelkezést tartalmaz. Az egyes kereskedelmi tevékenységek gyakorlásáról szóló 15/1989 (IX.7.) KeM-rendelet értelmében gazdálkodó szervezet bármely áruval csomagküldő kereskedést csak akkor folytathat, távollevők között kötött fogyasztói szerződést csak akkor köthet, ha az illetékes szerv a kereskedőt és üzletét vagy raktárát, tárolóját nyilvántartásbavette. A nyilvántartásba vétel feltétele, hogy a csomagküldő állandó üzlethelyiséggel rendelkezzen, a kereskedő vagy az alkalmazottja szakképesítéssel rendelkezzen. További feltétel a gazdasági társaság vezető tisztségviselői, illetve az egyéni vállalkozó esetében a büntetlen előélet. Kizáró ok a kérelmező köztartozásának fennállása.*

A nyilvántartásbavétel iránti kérelemhez csatolni kell a cégkivonatot, vállalkozói igazolvány másolatát, a tevékenység folytatásához szükséges feltételek meglétét tanúsító okiratok, hatósági engedélyek másolatát, a szakképesítésről szóló bizonyítványt.¹⁷ A csomagküldő kereskedő a nyilvántartásba vételt követően nyilvántartási számot kap, ennek birtokában kezdheti csak meg tevékenységét.

Az alanyi kör meghatározása tekintetében jelentős eltérés figyelhető meg az irányelv és a Rendelet szabályozása között. Az EK irányelve egyfelől sokkal szűkebb alanyi körre, csak a természetes személy fogyasztókra, másfelől bármely olyan természetes vagy jogi személy szállítóra terjed ki, aki vagy amely kereskedelmi, vagy szakmai minőségében az irányelvnek a rendelkezései által lefedett szerződések hatálya alatt tevékenykedik. Maga az irányelv is kifejezésre juttatja azonban, hogy csak a jogvédelem minimális szintjét szabályozták (ún. minimum szabályozás), azaz a tagállamok az irányelvben szabályozott területeken a fogyasztóvédelem magasabb szintjének biztosítása érdekében bevezethetik vagy fenntarthatják a Szerződés rendelkezéseivel összeegyeztethető szigorúbb rendelkezések alkalmazását. Mindez egybecseng a Római Szerződés 153. (korábbi 129a.) Cikkének rendelkezésével, amelyet azért iktattak a Szerződés rendelkezései közé, hogy eloszlassák a tagállamok azon félelmét, hogy a fogyasztóvédelmet a nemzeti jogok legkisebb közös nevezőjének szintjére szállítják le.¹⁸ Így a rendeletnek a tágabb alanyi hatálya továbbra is fenntartható.

5.2. A szerződés tárgya

A szerződés tárgyával kapcsolatban figyelembe kell venni az üzletek működéséről és a belkereskedelmi tevékenység folytatásának feltételeiről rendelkező 4/1997. (I.22.) Korm. rendelet, valamint az élelmiszerek előállításának és forgalmazásának élelmiszerhigiéniai feltételeiről rendelkező 17/1999. (II.10.) FVM-EÜM együttes rendelet vonatkozó rendelkezéseit¹⁹, amelyek szerint csomagküldő kereskedés útján gyógynövény, illóolaj és gyógyszernek nem minősülő gyógyhatású készítmény csak előre kiszerelt – jellegének megfelelően aromatartó, fényvédő –, zárt csomagolásban hozható forgalomba; az élelmiszerek közül csak engedélyezett élelmiszerelőállító helyen készült és a csomagolt, hűtés nélkül tartósan tárolható élelmiszer értékesíthető. A közbiztonságra különösen veszélyes eszközökről rendelkező 124/1993. (IX.22.) Korm. rendelet értelmében²⁰ a közbiztonságra különösen veszélyes eszközök csomagküldő-szolgálat útján nem értékesíthetők. A növényvédelemről szóló 2000. évi XXXV. törvény szerint²¹ növényvédő szereket – a szobanövények kezelésére közvetlenül felhasználható készkiszerezésű növényvédő szerek ki-

vételével – nem lehet csomagküldő-szolgáltatón keresztül árusítani.

5.3. A szerződés létrejötte

A szerződéskötés módját tekintve a távollevők között kötött szerződések sajátossága, hogy kizárólag egy vagy több távközlő eszköz használata útján jönnek létre. Távközlő eszköznek minősül bármely eszköz, amely alkalmas a felek távollétében – a szerződés megkötése érdekében – szerződési nyilatkozat megtételére. A hírközlő eszközöknek a folyamatos fejlődése nem teszi lehetővé azok mindegyikét tartalmazó teljes körű felsorolás összeállítását. A Rendelet a technikai fejlődés lehetőségét figyelembe véve példálózó felsorolást ad ezekről az eszközökről. Ilyen eszköz különösen: a címzett vagy a címzés nélküli nyomtatvány, a szabványlevél, a sajtótermékben közzétett hirdetés megrendelőlappal, a katalógus, a telefon, az automata hívókészülék, a rádió, a videotelefon, videotex (mikroszámítógép képernyővel) billentyűzettel vagy érintőképernyővel, az elektronikus levél (e-mail), a távmásoló (telefax) és a televízió.²²

Ahhoz, hogy a gazdálkodó szervezet a szerződéskötés céljából automata hívókészüléket, illetve távmásolót (telefaxot) használjon, a fogyasztó kifejezett hozzájárulása szükséges. A szerződést akár szóban, akár írásban meg lehet kötni, a szerződési akaratot ráutaló magatartással is kifejezésre lehet juttatni. A fogyasztó részéről a nyilatkozattétel elmulasztása esetén nem lehet vélelmezni a gazdálkodó szervezet ajánlatának – hallgatolagos – elfogadását, így a szerződés létrejöttét.

Ha a gazdálkodó szervezet olyan árut értékesít, illetve olyan szolgáltatást nyújt, amelyet korábban a fogyasztó nem rendelt meg, a gazdálkodó szervezet ellenszolgáltatást nem követelhet.

5.4. A szerződő felek jogai és kötelezettségei

A szerződő felek jogai és kötelezettségei körében a Rendelet a gazdálkodó szervezet tájékoztatási kötelezettségére, a teljesítésre és a fogyasztó elállási jogára vonatkozóan tartalmaz speciális rendelkezéseket. A Rendeletben foglaltaktól csak a fogyasztó javára lehet eltérni.²³ A fogyasztó a Rendeletben meghatározott jogáról érvényesen nem mondhat le, az ettől eltérő kikötés semmis.

A gazdálkodó szervezet a szerződés megkötése előtt kellő időben egyértelműen, közérthetően és pontosan, az igénybe vett távközlő eszköznek megfelelő módon köteles a fogyasztót tájékoztatni:

a) a gazdálkodó szervezet cégnevéről (nevéről), székhelyéről (lakóhelyéről), a külön jogszabályban meghatározott nyilvántartásbavételi számáról, adószámáról és telefonszámáról;

b) a szerződés tárgyának lényeges tulajdonsá-

gairól;

c) az ellenszolgáltatásról, beleértve az ellenszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb fizetési kötelezettséget is;

d) szükség szerint a szállítás költségéről;

e) a fizetés, a szállítás vagy a teljesítés egyéb feltételeiről;

f) az elállás jogáról ;

g) a távközlő eszköz használatának díjáról, ha azt az alapdíjtól eltérően állapítják meg;

h) az ajánlati kötöttség idejéről;

i) a szerződés legrövidebb időtartamáról olyan esetben, amikor a szerződésben foglalt teljesítésére folyamatosan vagy ismétlődően kerül sor.²⁴

Ha a gazdálkodó szervezet telefonon tesz szerződéskötésre ajánlatot a fogyasztónak, annak kezdetekor köteles közölni legalább cégnevét (nevét), székhelyét (lakóhelyét) és telefonszámát, valamint a fogyasztó figyelmét kifejezetten fel kell hívnia szerződéskötésre irányuló szándékára.²⁵

Bizonyos elektronikus technológiák használatával továbbított információk sok esetben rövid életűek, lévén, hogy azokat a fogyasztó nem kapja meg tartós információhordozón; ezért a fogyasztónak megfelelő időben írásos értesítést kell kapnia a szerződésszerű teljesítéshez szükséges információkról.

A gazdálkodó szervezet köteles a fogyasztót a szerződés megkötése előtt kellő időben, de legkésőbb a szerződés megkötésekor a)-f) pontban foglaltakról írásbeli tájékoztatóval vagy más, a szóbeli tájékoztatást megerősítő dokumentummal is ellátni.

Az írásbeli tájékoztatónak tartalmaznia kell továbbá

a) az elállási jog gyakorlásának feltételeit, módját és következményeit,

b) a gazdálkodó szervezet azon telephelye (fiókja) vagy egyéb szervezeti egysége címét, ahol a fogyasztó kifogásait érvényesítheti;

c) a szavatosság, illetve a jótállás feltételeit, valamint a teljesítést követően igénybe vehető kiegészítő szolgáltatás (alkatrészellátás, javítószolgálat) biztosítását;

d) a szerződés megszüntetésének lehetőségét, ha az határozatlan időre szól, vagy tartama az egy évet meghaladja.²⁶

A fogyasztói érdekvédelem követelményeinek megfelelően a gazdálkodó szervezetet terheli annak bizonyítása, hogy a tájékoztatási kötelezettségének eleget tett.

A felek eltérő megállapodása hiányában a gazdálkodó szervezet az elfogadó nyilatkozat (a rendelet megfogalmazása szerint: felszólítás) kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles a szerződés szerinti teljesítésre.

Ha a gazdálkodó szervezet a szerződésben vállalt kötelezettségét azért nem teljesíti, mert a szerződésben meghatározott áru nem áll rendelkezésre, illetve a megrendelt szolgáltatást nem áll módjában nyújtani, köteles erről a fogyasztót haladéktalanul tájékoztatni, valamint a fogyasztó által fizetett összeget haladéktalanul, de legkésőbb harminc napon belül visszatéríteni. E kötelezettség teljesítése a gazdálkodó szervezetet nem mentesíti szerződésszegése egyéb következményei alól.

Ha a gazdálkodó szervezet a szerződésben meghatározott módon helyettesítő áruval, illetve szolgáltatással teljesít, a fogyasztót megillető elállási jog gyakorlása folytán az áru visszaszolgáltatásával kapcsolatban felmerült költségek a gazdálkodó szervezetet terhelik. A költségek viseléséről, valamint a megfelelően helyettesítő áruval, illetve szolgáltatással történő teljesítésről a gazdálkodó szervezet egyértelműen és pontosan köteles a fogyasztót tájékoztatni.²⁷

A nyugati szakirodalomban több szerző (pl. G. Howells, S. Weatherill) is rámutat a fogyasztó teljesítést megelőző fizetési kötelezettségének veszélyére. Probléma adódhat abból, ha a tisztességtelen kereskedő nem létező árut vagy szolgáltatást kínál; illetőleg ha a kereskedő fizetéképtelen. Ez a kockázat természetesen minden olyan ügyletnél fennáll, ahol a szerződő féltől teljesítés előtt kéri az ellenszolgáltatást, de a kockázat növekszik akkor, amikor a fogyasztó nem rendelkezik elegendő információval üzleti partneréről – mint a távollevők között kötött szerződések esetében.

A fogyasztónak a rendeletben biztosított joga, hogy a szerződéstől nyolc munkanapon belül²⁸ elállhat. A rendelet ezáltal is védelmet nyújt a kellő ismeret és megfontolás nélkül kötött ügyletek következményeivel szemben. Az elállás a fogyasztó egyoldalú nyilatkozata, amellyel a szerződést felbontja, vagyis a keletkezésére visszaható hatállyal megszünteti. Döntését nem szükséges indokolnia, érdekmentességét nem kell bizonyítania. Elállás esetén a már teljesített szolgáltatások visszajárnak.

Az elállási jog csak meghatározott időn belül gyakorolható. Ha a gazdálkodó szervezet a tájékoztatási kötelezettségének eleget tett, a fogyasztó az elállási jogát attól a naptól kezdve gyakorolhatja, amikor az árut átvette, szolgáltatás nyújtása esetében pedig, amikor a szerződést megkötötte; a tájékoztatási kötelezettség elmulasztása esetén pedig az áru átvételének napjától, szolgáltatás nyújtása esetében a szerződés megkötésének napjától számított három hónapon belül gyakorolhatja.

Ha a tájékoztatásra a három hónapon belül sor kerül, a fogyasztó számára az elállásra nyitva álló nyolc munkanapos határidő attól a naptól kezdődik,

amikor a tájékoztatót kézhez kapta.

A gazdálkodó szervezet köteles a fogyasztó által kifizetett összeget haladéktalanul, de legkésőbb az elállást követő harminc napon belül visszatéríteni. A fogyasztó viseli az elállási jog gyakorlása miatt az áru visszaszolgáltatásával kapcsolatban felmerült költségeket, ezenfelül egyéb költség nem terheli, a gazdálkodó szervezet azonban követelheti az áru nem rendeltetésszerű használatából eredő kárának megtérítését.²⁹

A felek eltérő megállapodása hiányában a fogyasztó nem gyakorolhatja az elállási jogot

a) szolgáltatás nyújtására vonatkozó szerződés esetében, ha a nyolc munkanapos elállási határidő lejárt előtt a gazdálkodó szervezet a teljesítést a fogyasztó beleegyezésével megkezdte;

b) olyan áru értékesítése, illetve szolgáltatás nyújtása esetében, amelynek ára, illetve díja a pénzügyi gazdálkodó szervezet által nem irányítható ingadozásától függ;

c) olyan áru értékesítése esetében, amely a fogyasztó személyéhez kötött, illetve amelyet a fogyasztó utasításai alapján vagy kifejezett kérésére állítottak elő, vagy amely természeténél fogva nem szolgáltatható vissza vagy gyorsan romlandó;

d) hang-, illetve képfelvétel, valamint számítógépi szoftver példányára vonatkozó szerződés esetében, ha a csomagolást a fogyasztó felbontotta;

e) hírlap, folyóirat és időszaki lap terjesztésére vonatkozó szerződés esetében;

f) szerencsejáték-szerződés esetében.³⁰

Ha az áru árát vagy a szolgáltatás díját részben vagy egészben a gazdálkodó szervezet által nyújtott kölcsön fedezi, a fogyasztó elállási jogának gyakorlása a fogyasztási kölcsönszerződést is felbontja.

A fogyasztó a gazdálkodó szervezetnek a fogyasztási kölcsönszerződés felbontásából eredő kárát nem köteles megtéríteni, és tőle kamat vagy egyéb költség sem követelhető. A gazdálkodó szervezet azonban követelheti a fogyasztótól a kölcsönszerződés megkötéséből eredő kárának megtérítését, feltéve, hogy a kölcsönszerződésben ezt a kár elemeinek és összegszerűségének meghatározásával kifejezetten kikötötte, és a tájékoztatási kötelezettségének eleget tett.³¹

A távollevők között kötött szerződések vonatkozásában a speciális anyagi jogi rendelkezések mellett az igény érvényesítését szabályozó speciális eljárásjogi szabályokat nem tartalmaz a rendelet. Az irányelv a tagállamok kötelező feladatává teszi, hogy gondoskodjanak arról, hogy a fogyasztók érdekei védelmében az irányelvnek a betartása megfelelően hatékony eszközökkel biztosított legyen. Ezzel az irányelv a konkrét jogvédelem kialakítását a nemzeti jogokra bízta. Megoldási javaslatai között a nemzeti tör-

vényekben meghatározott testületek eljárás-kezdemenyvezési jogáról, illetőleg önszabályozó testületek önkéntes felügyeleti tevékenységéről tesz említést.

Mivel az optimális szintű fogyasztóvédelem eléréséhez szükséges, hogy a fogyasztók ismerjék a Rendelet biztosította jogosultságait, és az ezen a területen alkalmazott eljárási szabályokat (is) – feladat akad még bőven.

Jegyzetek

¹ Fazekas Judit: Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem Budapest, 1995. 15. o.

² Pl.: az ún. második ipartörvény az 1884. évi XVII. törvénycikk; a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikk; vagy az első kartell törvény, az 1931. évi XX. törvénycikk.

³ Elsősorban Kemenes Béla, Lábady Tamás, Weiss Emília tollából.

⁴ Ptk. 211. §.– 214. §

⁵ Ptk. 685. §.d.). A különböző hatályos magyar jogforrások eltérően határozzák meg a fogyasztó fogalmát. A fogyasztóvédelmi törvény értelmében fogyasztó az a személy, aki – gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül – árut vesz, rendel, kap, használ, illetve akinek a részére a szolgáltatást végzik, továbbá, aki az áruval vagy szolgáltatással kapcsolatos tájékoztatás vagy ajánlat címzettje.

⁶ Az adatvédelmi biztos beszámolója – 1995. július 1 – 1996. december 31.

⁷ A kutatás és a közvetlen üzletszerzés célját szolgáló név- és lakcímadatok kezeléséről szóló 1995. évi CXIX. törvény 5. §. (1) bekezdés a) pont.

⁸ Fazekas Judit: Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem Budapest, 1995. 66. o.

⁹ A hatályos magyar reklámjogi szabályok áttekintését nehezíti, hogy a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység átfogó és általános szabályozását adja, de nem tekinthető a magyar reklámjogban egyedüli és kizárólagos szabályozásnak.

¹⁰ A Polgári Törvénykönyv Magyarázata Első kötet, Budapest, 1999. 606. o.

¹¹ Commission of the European Communities Proposal for a Council Directive on the Protection of Consumers in Respect of Contracts Negotiated at a Distance, Journal of Consumer Policy 15: 297. p., 1992.

¹² Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respects of distance contracts, OJ No L 144/19

¹³ Érdekes körülmény, hogy a „distance selling” fogalma csak 1987-ben jelent meg először a tagállamok jogszabályi rendelkezéseiben. (1987 egyben az az év, amikor a TV-shopping megérkezett Európába is.)

¹⁴ Király Miklós: Az Európai Közösségek irányelveinek hatása a szerződési jogra a fogyasztóvédelem területén, Magyar Jog 2000/6. sz. 332. o.

¹⁵ 17/1999. (II.5.) Korm. rendelet a távollevők között kötött szerződésekről (továbbiakban: Rendelet) 1. §. (1) bek.

¹⁶ Rendelet 1. §. (3) bekezdés

¹⁷ Az egyes kereskedelmi tevékenységek gyakorlásáról szóló 15/1989. (IX.7.) KeM-rendelet 2. §.

¹⁸ Király Miklós: Az Európai Közösségek irányelveinek hatása a szerződési jogra a fogyasztóvédelem területén, Magyar Jog 2000/6. sz. 328. o.

¹⁹ 4/1997. (I.22.) Korm.rendelet 12–19. §.

¹⁷ 1999. (II.10.) FVM-EÜM együttes rendelet 2. sz. melléklet 106. §.

²⁰ 124/1993. (IX.22.) Korm. rendelet 2. §. (4) bek.

²¹ 2000. évi XXXV. törvény 33. §. (2) bekezdés

²² Rendelet 1. §. (5) bek.

²³ A fogyasztóvédelem egyik jellemző vonása a szerződési jogban általánosan érvényesülő diszpozitivitással szemben a kógens, sőt feltétlen érvényesülést követelő normák alkalmazása.

²⁴ Rendelet 2. §. (1) bek.

²⁵ Rendelet 2. §. (3) bek.

²⁶ Rendelet 3. §. (2) bek.

²⁷ Rendelet 7. §.

²⁸ A távollevők közötti szerződések bizonyos elemeit szabályozó 97/7. sz.EK-direktíva 7 munkanapban határozza meg a mérlegeléshez szükséges „cooling off” periódus legkisebb mértékét.

²⁹ Rendelet 4. §.

³⁰ Rendelet 5. §.

³¹ Rendelet 6. §. (1)-(2) bek.

Szilovics Csaba
egyetemi adjunktus

A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek devizabirtoklása terén

I. A kötött devizagazdálkodás kialakulásának okai

A magyar devizajog önálló jogterületként meglehetősen fiatal, mintegy „hetvenéves múlt” tekinthet vissza.¹ Kialakulása az 1930-as évek gazdasági válságához² köthető, és fő célja kezdetektől az volt, hogy az államháztartás érdekekben korlátozza a nemzeti fizetőeszköz szabad átválthatóságát. Erre azért volt szükség, hogy az állam a nemzetközi fizetési kötelezettségeit teljesíthesse.³ A korlátozás nem új elemként jelent meg a magyar devizagazdálkodás történetében. Ezt megelőzően is több alkalommal sor került a valuta-birtoklás átmeneti korlátozására, a magyar gazdaság és állam szükséghelyzeteiben. Legkorábbi példaként Kossuth pénzügyminisztériumának indítványa említhető, amelyben megtiltották 1848. április 19-én a 100 forintnál nagyobb összegű ezüstpénz külföldre vitelét.⁴ A XX. század elején 1916-ban a devizabirtoklás szabályozása érdekében devizaközpontot hoztak létre, 1924-ben pedig az I. világháború után a gazdasági és politikai élet összeomlása miatt, devizajogi „szanalási” reformtörvényeket alkottak. Megjelent tehát a kötött devizagazdálkodás néhány eleme, az erőteljes központi irányítással. A kormányok külföldi hiteleket vettek fel és mesterségesen tartották fenn a valuta és a nemzeti

fizetőeszköz paritását.⁵ Jelentős lépésnek tekinthető, hogy megalakult 1924. május 24-én a Magyar Nemzeti Bank. Ez az államnak nem nyújthatott hitelt, az érc- és devizafedezetét a kezdetektől fogva jelentősen növelte, az induló 20%-ról 1927-re 60%-ra emelték. Újabb jelentős lépésnek tekinthető, hogy 1927. július 1-jétől bevezették a pengőt.⁶ Ezek az intézkedések önmagukban is feltételezték a kötött devizagazdálkodás működését, korlátozták a kivitelt. Mindehhez igen erős, az akkori nyugat-európai többszörösen meghaladó adóterhelés társult.⁷

Néhány prosperáló év után, 1931-re világgá vált, hogy világgazdasági válság hatása és a tőke kimenekítése miatt az addiginál szigorúbb devizasabályozás vált szükségessé. Ezért a kormány 1931-ben a kötött devizagazdálkodás bevezetése mellett döntött. Ugyanakkor elrendelte a transzfermoratóriumot, tehát a belföldiek a külföldi hitelezőknek csak belföldi pénznemben és belföldi pénzügyintézetnél vezetett zárolt számlára teljesíthettek fizetéseket. A korlátozások kiterjedtek az exportból származó külföldi fizetőeszközök, az arany és a deviza beszolgáltatására.⁸ Az állam ilyen direkt beavatkozása nem kizárólag magyar sajátosság. A közép-európai „kisállamok” többsége kezdetektől fogva a kötött devizagazdálkodást vezette be. Ennek oka az volt, hogy az eladósodott tökeszegény közép- és kelet-európai államok a gazdasági válság idején, 1931. tavaszán és nyarán már nem tudták meggátolni más eszközökkel – külföldi hitelek hiányában – a tőke menekülését, és az áruforgalomból és adósságszolgáltatásból eredő kötelezettségeiket továbbra is devizában kellett teljesíteniük. Ennek következtében a természetes személyek és vállalkozások kötelezettségeiket csak elkülönített számlára, belföldi fizetőeszközben teljesíthették.⁹

Ezek az országok és Magyarország a válsághelyzet elmúlásával is fenntartották a korlátozások jelentős részét. Így kialakultak a devizafelajánlási, beszolgáltatási, engedélyeztetési kötelezettségek, vagyis kötött devizagazdálkodás rendszere.

A fejlett gazdasággal rendelkező nyugati államok,¹⁰ a gazdasági válság devizagazdálkodásra ható negatív következményeit más módon, elsősorban az árfolyampolitika eszközeivel kívánták áthidalni, a valutaleértékeléssel, a külfölddel való fizetési forgalom szabadságának fenntartása mellett. Ezt az utat választotta Anglia 1931-ben, az Egyesült Államok 1939-ben, Franciaország és Hollandia 1936-ban. Emellett azonban megfigyelhető volt, hogy világszerre egyre több állam alkalmazta a kötött devizagazdálkodás közrendszerét.¹¹ A II. világháború előtt már 21 európai állam vezette be a kötött rendszert. Angliában 1947-től hatályba lépett a devizatörvény, az Exchange Control Act, amely kisebb módosításokkal, de hatályban maradt a 70-es évek végéig. A nyu-

gati rendszerek szigorúsága sosem közelítette meg a természetes személyek lehetőségeit alapvetően korlátozó kelet-európai megoldásokat.

II. A magyar devizagazdálkodás kezdetei

A magyar devizagazdálkodás előképét régies kifejezéssel élve az „érmeügyben” találhatjuk. A XIX. sz. második felére, önálló magyar pénz- és külpolitika nem lévén, az osztrák egyébként fejlett és liberális Európában is irányadó szerepet betöltő közös monarchikus rendszer működött. Szabadságfokát, liberalizmusát jellemezhetjük azzal is, hogy 1879-ig bármely magánszemély is behozhatott ezüstöt a Monarchia területére és az állam „bárki kívánságára ezüstfontosokká tartozott kiveretni.”¹² Magyarország pénzügyi önállósága felé tett első lépésként az 1892. XVII. tv.-nyel bevezetett¹³ korona tekinthető. Ez ugyan közös birodalmi pénz volt, de az önállóság jeleként Budapest jogosult volt külföldi kölcsönöket felvenni. A korona kezdetben aranyfedezeténél fogva jelentős értéket képviselt, de a XX. század elején megindult gyors devalválódása, amelynek okát a világháborúban és a Monarchia felbomlásában kell keresnünk. A nehéz pénzügyi helyzetben 1916-ban jött létre a devizaközpont, amely 1970-ig működött.¹⁴ A korona érdekében született az 1921. évi XIV. tv., amely szabályozta a külföldi fizetőeszköz forgalmát és korlátozta a belföldi pénz külföldi elhelyezését. A 4. § kimondta: „Minden koronaértékben teljesítendő fizetési kötelezettség, ha csak a tényleges évben való teljesítés határozottan nem volt megállapítva, államjegyekben és pedig névértéken számítva azokat, teljesíthetők.”¹⁵ A pénzforgalomból ennek ellenére az ércpénz eltűnt, a magánszemélyek, vállalkozások kimenekítették. Ezek a folyamatok vezettek a következő valutareformhoz. Az 1925. évi XXXV. tv. bevezette a pengőértéket, amely átmenetileg stabilizálta a gazdaságot. A devizaforgalomban a szabadságfok csökkenése volt megfigyelhető. Valósággal sokkolta a magyar gazdaságot az 1931-es német bankzárlatot követő három napos hazai zárlat. Megjelentek az átfogó korlátozást megvalósító jogi instrumentumok¹⁶ és kötött devizagazdálkodást vezettek be,¹⁷ a pengő értékzuhanásával párhuzamosan.

A II. világháború alatt a szigorú a teljes körű korlátozás váltotta fel.

III. A szocialista devizagazdálkodás

A szocialista korszak első jelentősebb devizagazdálkodási jogszabálya az 1950. évi 30. tv. volt. Ez „valamennyi folyó és tőkeművelethez, a devizaértékkel, illetve a vagyoni értékkel való rendelkezéshez” a devizahatóság engedélyezését írta elő. A 68 §-ból álló jogszabály teljes körűen összefoglalta a magyar devizajog szabályait, így tehát ezt nevezhetjük az első devizakódexnek. Ez a törvényerejű rendelet számtalan módosítással ugyan, de 1974-ig maradt hatályban. Jellegzetességei közé tartozott, hogy a devizahatóságként, a devizajog központi szerve a Pénzügyminisztérium volt. Az MNB, amely korábban devizahatóságként is működött, devizamonopóliumot gyakorló devizagazdálkodási szervvé változott.¹⁸

A törvény nagyon érdekesen határozta meg a devizabelföldi fogalmát, amikor kimondta, hogy az állampolgárság devizajogi szempontból közömbös. Aki hat hónapon túl külföldön tartózkodott, az devizakülföldinek számított,¹⁹ aki pedig hat hónapja Magyarországon tartózkodott, az devizabelföldivé vált.”

Ennek a rendelkezésnek alapvetően politikai célja volt, és nyíltan sértette az alapvető állampolgári jogokat. Ennél is árulkodóbb a törvénynek az a szakasza, amely megfogalmazta: „aki az országot külföldi letelepedés vagy huzamosabb kinttartózkodás szándékával hagyja el, az országhatár átlépésétől elveszíti devizabelföldi jogi státusát.” E törvény szigorúságát jelzi, hogy devizabelföldiek számára a devizaérték azonnali rendelkezésre bocsátását, tehát beszolgáltatását írta elő. Míg a devizakülföldiek számára is csak eseti engedéllyel volt lehetséges – egy igen alacsony értékhatár alatt – a valuta és a forint szabad felhasználása. A devizabelföldi természetes személyek valutához jutása, az azzal történő műveletek lehetősége generálisan megszűnt. Létrejött a szocialista államok gyakorlatának megfelelően az állam külkereskedelmi és devizamonopóliuma, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden aranyban vagy külföldi pénznemben lebonyolítandó művelet és elszámolás, külföldi valutára vagy devizaértékre szóló ügylet az állam kezében összpontosult.”²⁰

A devizajog mögé a maga jelentős szankciórendszerével a szocialista büntetőjog is felsorakozott. A Btk. a devizagazdálkodás érdekeit sértő cselekmények pönalizálása tekintetében kizárólag keretszabályként működött, valamennyi devizabüntett tényállását²¹ más jogszabály, nevezetesen a devizakódex és az ehhez kapcsolódó jogi normák határozták meg.

A devizajogban meghatározott valamely kötelesség vagy tilalom megszegői vagy kijátszói büntetettettek el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntették (Btk 247. § (1)).²²

A Btk bizonyos esetekben még a gondatlan elkö-

vetést is pénzbüntetéssel (Btk 247 § (5) bek.)²³ szankcionálta. Három évig terjedő szabadságvesztésre számíthatott – többek között –, aki 72 órán belül nem ajánlotta fel a tulajdonába került valutát, nemesfémet, vagy nem tett meg „mindent” a külföldivel szemben fennálló követelésének teljesítéséért, vagy nem szolgáltatta be a számára kiutalt, de fel nem használt külföldi fizetőeszközt. Egyetlen dollár vagy márka pusztá birtoklásáért évekig tartó börtönbüntetést lehetett kiróni.

Az 1978. évi IV. tv. az új Büntetőtörvénykönyv kis változásokkal fenntartotta a büntetési tételeket és az addigi más jogi normára visszautaló tényállási rendszert. A Btk 309. § azt a megoldást alkalmazta, hogy a tényállási elemek tekintetében visszautal az 1974. évi I. törvényre, vagyis „A tervszerű devizagazdálkodás” szabályaira. Ez azt is megmutatta, hogy 1974-től egy rövid, mindössze 16 §-ból álló új jogi norma jelent meg a pénzügyi büntettek szabályozásáról. Ez már a 3. és 4. szakaszaiban a maihoz hasonló módon értelmezte a devizabelföldi és devizakülföldi fogalmát. Ugyanakkor fenntartotta a korábbi teljes tiltást jelentő devizarendelkezési szabályokat. A devizabelföldi természetes személyek jogi helyzetükben lehetőségeikben nem érzékelhetek változást.

IV. Az 1980-as évek végétől

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején bekövetkezett radikális társadalmi, gazdasági és politikai változások nem jártak együtt a devizajog gyökeres átalakulásával. A már említett 1974. évi I. tv.²⁴, illetve kisebb módosításaival létrejött norma alapvető rendelkezéseit fenntartva, egészen 1995-ig hatályban maradt, és csak az 1995. évi XCV. tv. 89. § (4) helyezte hatályon kívül. Ez azt jelentette, hogy a rendszerváltás előtti és utáni években, fenntartva a szigorú valutagazdálkodás kényszerét – a természetes személyek – csak kis lépésekben és elsősorban turisztikai célra felhasznált valutakorlátozás terén tapasztalhattak kismértékű liberalizációt.

Hatályban tartották az 1979. évi I. törvényt és az ezt megelőző 1002/1974 (I. 27.) számú MT-rendeletet, illetve 1979-ben megjelent a II. az állampénzügyekről szóló törvényt, amelynek a IV. Nemzetközi Pénzügyek c. fejezete nem tett mást, mint összefoglalta a szocialista devizajog néhány jellemző vonását. Ennek a 25. § (1) bekezdése megerősítette: „A devizagazdálkodás állami monopólium.” A (2) bekezdése leszögezte, hogy a „devizahatóság a pénzügyminiszter”. Az állampénzügyekről szóló törvény 27. § (1) bekezdése kimondta a mai gyakorlattól teljesen idegen mó-

don: „Az árfolyampolitikát, beleértve az árfolyamok meghatározásának módját, a minisztertanács állapítja meg.” Ezek a jogi megoldások mai szemmel nézve és az OECD-országok akkori gyakorlatához mérve is elfogadhatatlannak tűnnek. A nyolcvanas évek végéig a magyar devizajog a fentiekhez hasonló más furcsaságokat is tartalmazott. Érdekes vélelmet alkalmazott²⁵ az 1/1974 (I. 17.) PM-rendelet 2. § (1) bekezdése: „Aki érvényes magyar útlevéllel tartózkodik külföldön, és a külföldi tartózkodásra engedélyezett időn belül nem tér vissza Magyarországra, belföldön lévő vagyonával – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – a külföldiekre meghatározott szabályok szerint rendelkezhet.” Mivel a devizakülföldiek minden jogügyletét devizahatósági engedélyhez köthették vagy megtiltották, az azt jelentette, hogy az engedély nélkül külföldön tartózkodó magyar állampolgár itthon maradt vagyona feletti rendelkezési lehetőségeit „de iure” is elvesztette. Az engedély megadását a devizahatóság előzetes vizsgálathoz köthette, amelyben a „visszatérés elmulasztásának körülményeit” vizsgálták, illetve azt, hogy a mulasztás miatt milyen egyéb (büntetőjogi, államigazgatási) eljárás indult. Itt tehát a deviza-, a büntető és az államigazgatási jog elemei keveredtek a természetes személy hátrányára, hiszen itt ténylegesen a devizahatósági eljárás előfeltételeként előzetes büntető és államigazgatási eljárás lefolytatását írta elő a jogalkotó.

A devizajog másik jelentős szabályozási területét, a külkereskedelmet illetően megállapíthatjuk, hogy ilyen irányú lehetőségei a természetes személyeknek nem léteztek. A külkereskedelem állami monopóliumként, az úgynevezett IMPEX-eken keresztül bonyolódott, a devizajog ennek alárendelten működhetett. A magánszemélyek valutabirtoklására vonatkozó teljes tiltást első alkalommal²⁶ a magánszemélyek szűk körében a 1/1974 (I. 17.) PM-rendelet lazította fel, amit a Magyar Nemzeti Bank 405/1981. számú közleménye pontosított. Ennek 15. § (1) bekezdése lehetővé tette a természetes személyek egyik csoportja számára, hogy devizaszámlát nyissanak, illetve bizonyos, az MNB közleményében taxatívén felsorolt célokra felhasználjanak. Akik a „valuta szabad felhasználására jogosultak”, a következő preferált jogcímen juthattak legálisan valutához: külföldi napidíj, ösztöndíj-megtakarítás, szakértői díj, honorárium, pályadíj, szellemi munka. Az akkori társadalmi viszonyokat ismerve megállapíthatjuk, hogy e kedvezményt csak a lakosság csekély, privilegizált rétege tudta kihasználni. A deviza megszerzésének jogszerűségét és a befizetését és a felhasználását is igazolni kellett. Ennek megfelelően az állam a felhasználási célokat kijelölve a valuta jelentős részét visszanyerte a devizáért árusító üzletek és az utazási befizetések révén.

A lakosság széles körére kiterjedő liberalizáció első lépéseit valójában a 99/1989 (IX. 18.) MT.-rendelet engedélyezte, amely lehetővé tette a devizabelföldiek számára a devizaszámla nyitását. Lehetővé vált, hogy magánszemélyek az erre felhatalmazott pénzintézeteknél devizaszámlát nyithattak, arra eredetigazolás nélkül valutát fizethettek be. A számla titkos volt, és ekkor már – 1987 óta – kétszintű bankrendszer működött, amely a számlanyitáshoz tényleges kereskedelmi banki versenyhelyzetet eredményezett. A számla titkos volt, névre szóló, valutában kamatozott és a tulajdonosok bármikor felvehették valutában. A számla biztonságát, tehát azt, hogy az állam azt ne tudja felhasználni, zárolni, megvonni, több jogszabály is garantálta. A lakosság bizalmának elnyerése érdekében a 97/1993 (VII. 1.) Korm. rendelet 1. §-a kimondta: „A devizaszámlán lévő követelés visszafizetésére és a kamat kifizetésére vonatkozó követelés nem évül el.”²⁷ E kedvezményt az állam megnövekedett valutaigénye indukálta. Elméletileg megfogalmazható, hogy az állam érdekelt a valutatartalékok növelésében, ugyanis az országok devizagazdálkodásának liberalizáltsága és a devizatartalékok nagysága között szoros összefüggés mutatható ki. Az alkalmazott tiltások célja alapvetően a devizatartalékok pontos nyilvántartása és a felhasználás szabályozása volt. A nemzetgazdaságok ugyanis az ipari termeléshez és a lakossági fogyasztáshoz szükséges termékeket, valamint a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokból származó kötelezettségeket (hiteltörlesztés, diplomáciai felhasználás stb.) kizárólag devizában teljesíthetik. A devizaállomány forrásai között igen jelentős szerepet játszott a lakosság befizetése, ami lehet konkrét átváltás, „felajánlás” vagy devizaszámla nyitása. Megfogalmazható, hogy különösen az importigényes magyar termelésnél, ahol az importhányad az 50-es évektől kezdve jóval az 50% fölött volt, alapvető szükséglet a devizabevétel. A magyar pénzügypolitika prioritásként kezelte, hogy 4–6 hónapi import valutafedezete biztosítva legyen. Ez a devizabelföldiekre vonatkoztatva azt jelentette, hogy szemben az addigi büntetéssel fenyegetett-tiltó helyzettel, ösztönzést kaptak arra, hogy a birtokukban lévő valutát a számlanyitással legalizálják. Másrészt ezzel ellentétes hatásként, érzékelhették a gazdaság valutaéhségéből fakadó veszélyeket. Ez konkrétan a valutaszámlák zárolását jelenthette, amikor az állam azt hazai valutában vagy részletekben, de mindenképpen időben eltolva fizette vissza. Ilyen lépésre az 1980-as évektől Lengyelországban több alkalommal, Jugoszláviában 1993-ban, Oroszországban 1998-ban került sor. Magyarországon ennek reális esélye csak 1987 előtt volt, azóta már az említett jogi korlátok miatt a kormány gazdasági szükséghelyzetben sem nyúlhatott a devi-

zaszámlákon tartott devizatartalékhoz. A kormány a szükséghelyzetekben sem nyúlt ezekhez. Jól mutatja a pénzügypolitika konzekvenciáját, hogy 1990 májusában a KGST összeomlása után, Bulgária fizetésképtelenségének bejelentése után, amikor a külföldi befektetők, hitelezők egyik napról a másikra kivonták az MNB-nél²⁸ elhelyezett betéteiket, Hárshegyi Frigyes szerint ekkor több hónapig fennállt annak a veszélye, hogy az MNB nem tudja törleszteni külföldi hiteleit. Az MNB ekkor sem a devizabetétekhez nyúlt, hanem az ország 1989. évi 479 millió dollár értékű aranytartalékának a 80%-át tette pénzzé. Az akkori 1–1,5 milliárd dollárnyi konvertibilis tartalék mintegy 15% lehetett a devizabelföldiek betéte. Ez az összeg és annak aránya a devizakódex bevezetésének évében, 1995-ben elérte a 3 milliárdot, 1998-ban a 11,988 milliárd dollárt és a devizabetétek aránya 20%-ra emelkedett. Ennek a növekedésnek az egyik oka éppen az lehetett, hogy a betétek érdekében a kormány többször deklarálta, hogy nem használja fel a devizabetéteket semmilyen okból és semmilyen szükséghelyzetben sem. A növekedés másik okaként az említhető, hogy megváltozott a 90-es évekre az MNB importfinanszírozási politikája. Az MNB vezetői felismerték, hogy a kisebb és kevésbé likvid devizatartalék is elegendő, hiszen minél fejlettebb az ország gazdasága, annál kisebb importhányadot fedez a rendelkezésre álló devizatartalék. Az USA-ban a központi jegybank szerepét betöltő Federal Reserve Board tartaléka egy hónapnyi import fedezésére elegendő. Az Európa Unió tagországai közül Görögország 6,8, a spanyol 7,3 hónap importot biztosítana. Ez a keret Magyarországon 7–8 hónap, de még 1999-ben az 5–6 hónapra volt elegendő. A szemléletváltás eredményeként megszűnt a devizatartalékokra nehezedő ilyen irányú nyomás, sőt a likviditás növelését eredményezte. Ugyanakkor a devizapolitika jótékonyan hatott az MNB hitelezési és árfolyampolitikájára. Egyre kevesebbszer volt hallható az a régi vélemény, hogy az MNB túl nagy devizatartalékokat halmozott fel. A devizaszámla-tulajdonosok között utoljára 1994-ben tört ki – indokolatlanul – pánik.

A fent leírt folyamatok eredményezték azt, hogy további könnyítésekre kerülhetett sor. Az állam a valutatartalékok egy részét felszabadítva lehetővé tette, hogy 1988-tól a magánszemélyek – akik egyébként nem rendelkeztek devizával – éves valutakeretet vásárolhassanak az államtól és azt szabadon használhassák fel. Ennek összege kezdetben 20 000 Ft/év volt, amit alanyi jogon vásárolhattak meg – napi árfolyamon – és azt akár saját devizaszámlájukon is elhelyezhették 1989-től.

A politikai vezetők már a rendszerváltás előtt is felismerték, hogy milyen fontos szerepe van a köz-

hangulat alakulásában a devizaszámlának és a külföldi utazások kezelésének. Éppen ezért lehetővé tették, hogy a magyar állampolgárok 3 évenként egy alkalommal Nyugatra utazhattak, devizáért tartós fogyasztási cikket vásárolhattak és a megtakarított devizát legálisan felhasználhatták.

A 33/1994. (III. 18.) kormányrendelet jóval a rendszerváltás után, 1994 áprilisától lehetővé tette, hogy minden 14. életévét betöltött belföldi magánszemély az addig 350 \$/év helyett évi 800 dollárt, 14 év aluliak 300 dollárnak megfelelő konvertibilis fizetőeszközt vásárolhatott – turisztikai célra – az ország központi devizakészletéből. Ezt a „magas” keretet csak a lakosság 5%-a tudta teljes egészében igénybe venni. Gyakorlattá vált a devizatörvény megsértésével, hogy az egyébként át nem ruházható és személyre szóló keretet, másoktól ingyen, vagy ellenszolgáltatásért vállalkozó szellemű magánszemélyek átvettek. Az utazási irodák gyakran közvetítettek jutalék fejében – vásárlók és a ki nem használt keretek tulajdonosai között. Az így megszerzett valuta ugyanis hivatalos árfolyamon, tehát a fekete gazdasági árfolyamnál kedvezőbb feltételekkel volt megvásárolható. Másrészt aki az így megszerzett összeget devizaszámlán kamatoztatta, a forint jelentős inflációját védhette ki és árfolyamnyereséget érhetett el. A valuta a magyar gyakorlatban ténylegesen –treaurum – kincsépző szerepet töltött be.

A liberalizáció hasonlóan jelentős lépésének tekinthető, hogy 1994-től kormányrendelet lehetővé tette,²⁹ hogy az utazók, valutában meghatározott külföldi menetjegyeket, szolgáltatásokat itthon, előre és forintban fizessenek ki. Ezzel párhuzamosan a társasutakhoz kapcsolódó költőpénzt megszüntették.

További könnyítésként, a devizaszámláról felvett valután vagy a turistakereten kívül, a devizabelföldi magánszemély 1994. május 1-jétől engedély nélkül kivihetett az országból minden kiutazásnál 10 000 forintot és 20 000 forint értékű konvertibilis fizetőeszközt. Ez azért volt jelentős, mert nem kellett igazolni a valuta származását. Ebben az időben azonban a Büntetőtörvénykönyv és a Devizajog teljes korlátozásai hatályban voltak. Tehát érdekes módon egy kormányrendelet „de facto” módosította a törvények rendelkezéseit. Az akkori Btk. 309 szakasza a korábbi³⁰ tiltást fenntartotta a büntetési tételekkel együtt és a devizagazdálkodás megsértése címen, 5000 Ft-ot meg nem haladó értékre kimondta a szabálysértési alakzatot.³¹

Ennek a törvényrésznek a tényleges alkalmazására csak igen ritkán került sor a gyakorlatban. A devizagazdálkodás szabályainak megsértése miatt, főként a csempészet tényállásával együtt alkalmazták a 312. § szabályaival. Tényleges önálló alkalmazásra csak átváltási szabályok megsértése, tehát ille-

gális pénzváltás miatt indult néhány eljárás.

Az új devizakódex hatályba lépése után, 1995-től megfigyelhető volt, hogy a lakosság a csúszó leértékelés miatt növelte a devizatartalékait. Ennek nominális értéke 1997-re elérte a 3 milliárd dollárt, tehát az ország tartalékainak harmadát magánszemélyek birtokolták és 1997. január 1-jétől a tényleges valutavásárlási korlátokat megszüntették, csupán a készpénzkivitelre alkalmaztak 200 E Ft-os határt.³²

A növekvő számú és tőkéjű devizabetétes réteg a gazdasági nehézségek miatt, a forint gyengülésére tehát árfolyamnyereségre számított. Mivel 1997 után ennek ellenkezője történt,³³ folyamatosan csökkent a devizális megtakarítások aránya. Ebben az időszakban a kereskedelmi bankok már arra törekedtek, hogy a kis összegű devizaszámlákat megszüntessék. Az OTP Bank Rt.-nél 300 dollár, a Budapest Banknál 500 dollár, a Mezőbanknál 300 dollár alatt 1997-től nem is lehetett devizaszámlát nyitni. Hasonló célból radikálisan növelték a számlák járulékos költségeit. Az intézkedések hatására a devizaszámlák száma a felére csökkent. A banki elemzők szerint³⁴ a devizaszámlákon a turistaszezontól eltekintve alig van forgalom. Megszűnt tehát az a korábbi gyakorlat, hogy a polgárok a turistakeretüket a devizaszámlán helyezték el. Ez azonban azt jelentette, hogy a devizakereteket arra használták fel elsődlegesen, amiért azokat létrehozták.

A devizaszámlák jelentőségének csökkenését a forintbefektetések hozama, a részvény és ingatlanpiac fellendülése együttesen eredményezte. A 90-es évek végére a valuta-forint árfolyam ingadozását kihasználó befektetési forma a szűk szakmai elit, nagy hozzáértést igénylő üzletévé változott.

V. A pénzváltási tevékenység liberalizációja

A rendszerváltás utáni devizajogi szabályozás fontos állomása volt az üzletszerű pénzváltási tevékenység állami monopóliumának feloldása 1991-ben. Ezt megelőzően az állam csak szűk – pénzügyi – körnek engedélyezte eseti és egyéni kérelem alapján ezt a tevékenységet. A 80-as évek végére a két szintű bankrendszer³⁵ létrejötté után mintegy – 200 – állami tulajdonú társaság végezhetett ilyen tevékenységet, valamilyen kereskedelmi-turisztikai vállalkozáshoz kapcsolódva.

Az 1991. évi pénzügyi törvény azonban már állampolgári jogként, magánszemélyek számára is lehetővé tette az üzletszerű pénzváltási tevékenységet. A tevékenység feltételeit pontosan megha-

tározó 1947/1991 (XI. 30.) Korm. rendelet a devizahatósági engedélyezést és a személyi feltételrendszert, míg az MNB elnökének 5/1992 (PK 10) számú rendelkezése a tárgyi feltételeket határozta meg. Az említett kormányrendelet lehetővé tette, hogy magán-személyek – akár – egyéni vállalkozóként, hivatalosan pénzváltásitevékenységet folytassanak. A rendelet csak azokat zárta ki e tevékenység végzéséből, akik büntetett előéletűek vagy gazdasági, vagyoni vagy tulajdon elleni bűncselekményt, illetve deviza- és pénzügyi szabálysértést követtek el, vagy a 4. § b/ pontja szerint adózási szempontból megbízhatatlanok. Ezekről a tárgyi és személyi feltételekről megállapíthatjuk, hogy nem voltak szigorúak (alapkötésű nyelvvizsga, valutapénztárosi tanfolyam, 1 milliós forgóeszköz) és megkönnyítették az ilyen vállalkozások indítását.

Könnyítésként értelmezhető, hogy az ilyen tevékenységet végző vállalkozások minimálisan ötféle valutát voltak kötelesek váltani. A liberális szabályozás lehetővé tette a pénzintézetek számára, hogy a kétirányú pénzváltás után a kasszában maradt fizetőeszközt szabadon felhasználhatták. Eladhatták a nemzetközi valutapiacra vagy az MNB-nek, sőt akár külföldön is értékesíthették. A csak pénzváltással foglalkozó magánvállalkozások azonban kötelesek voltak 8 napon belül ezeket a fizetőeszközöket valamelyik kereskedelmi banknak vagy az Magyar Nemzeti Banknak vásárlásra felajánlani.

A kevés korlátozást tartalmazó szabályozás ellenére kezdetben a magántőke vonakodott ilyen üzleti tevékenységbe kezdeni. Az 90-es évek közepére csak 425 egység, köztük 32 egyéni vállalkozás foglalkozott pénzügyi tevékenységgel. Számuk 1996-ban haladta meg a 100-at. A pénzváltási tevékenység engedélyezésének valódi eredménye tehát az lett, hogy a devizabelföldiek piaci viszonyok között, alig kamatozottan vásárolhattak valutát és 1997-től megszűnt az évi 800 dolláros keret.

Az 1995. évi XCV. törvény a Devizakódex hatálybalépése előtti korszakról megállapítható, hogy a rendszerváltást követően még 5 évig bizonyos részeiben ambivalens és idejétmúlt devizajogi rendszer

működött. A 80-as évek végén a deviza és büntetőjogi látszatszigorúságának fenntartása mellett megindult a lakosságra vonatkozó devizajogi tiltások enyhítése.

A kormányzat fokozatosan lazította a lakosság devizabirtoklási és rendelkezési lehetőségeit. Ez azonban nem terjedt ki a devizális befektetésekre, tőkeműveletekre, ingatlanvásárlásokra, pénzügyi vállalkozások típusaira. A liberalizáció végső fokát a szabad valutavásárlás, kivitel, valamint az átváltás jelentheti. Tényleges áttörést, az OECD szabályainak átvételét csak az új devizakódex, valamint a Dtv. végrehajtásáról szóló 61/1995. (XII. 26.) kormányrendelet, továbbá a külföldi pénznyomtatás és külföldiekkel forintban végzett pénzügyi szolgáltatásairól és tevékenységéről szóló MNB-rendelet³⁶ eredményezte, de az igen jelentős 1995. és 1998. között történt változások után sem mondhatjuk azt, hogy a valutaműveletek körére a lehetséges – nemzetközileg is elfogadott – legnagyobb szabadságfok a jellemző.

Jegyzetek

¹ Pénzügyi jog I. Szerk.: Földes Gábor, KJK Bp. 1999. 231. o.

² Glatz Olivér: Devizajog. A Külkereskedelmi tevékenységi jogi kézikönyve. ELTE Bp. 1994. 253. o.

³ Pénzügyi jog. Szerk.: Tóth T. – Nagy A. – Nagy T. Bp. 1993. 241. o.

⁴ Berend T. Iván – Szuhay: A tőkés gazdaság története Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 20. o.

⁵ Dr. Varga István: Az újabb magyar pénztörténet egyes elméleti tanulságai. KJK Bp. 1969. 46–47. o.

⁶ Dr. Varga I.: I.m. 50. o.

⁷ Dr. Varga I.: I.m. 52. o.

⁸ Pénzügyi jog. I.m. 231. o.

⁹ Meznerics Iván: Pénzügyi jog. KJK Bp. 1969. 415. o.

¹⁰ Dr. Gáspár Pál: Árfolyampolitika stabilizációs programban. Pénzügyi Szemle 1992. 4. sz. 221. o.

¹¹ Meznerics I.: I.m. 416. o.

¹² Dr. Varga I.: I.m. 124. o.

¹³ Exner Kornél: Magyar pénzügyi jog. Bp. 1910. 454. o.

¹⁴ Pénzügyi jog. I.m. 231. o.

¹⁵ Márffy Ede: A magyar pénzügyi jog. Bp. 1930. 438. o.

¹⁶ Bánki György: A tőkés állam szerepe a két világháború közti időszakban. A közép- és délkelet-európai államok a két világháború között. Akadémiai Kiadó 1956

FORUM

Kajtár István
tanszékvezető egyetemi tanár

A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története*

A háromnegyed évszázados jubileum alkalmával a pécsi jogászképzés esetében is kétségkívül megállapítható, hogy a mozgalmas jelen a múlt tradícióinak és a jövő kihívásainak metszéspontjában helyezkedik el. E gondolat keretében szeretném Karunk és a pécsi jogászképzés történetét vázlatosan bemutatni 1923-tól.

Az egyetemi szintű jogászképzés 1923 október közepén indult Pécsen. A városban a *felsőoktatás gyökerei* azonban sokkal messzebbre, az 1367-ben alapított egyetemre nyúlnak vissza, amelynek nem sok nemzedéknyi működés jutott osztályrészül. A jogtudó értelmiség képzése szempontjából jelentősége volt a XVIII–XIX. század fordulóján a Győrből ideiglenesen városunkba helyezett királyi akadémiának. Ezt követően századunk első két évtizedéig jurátusok ezrei kaptak a Szepesy Ignác által 1829-ben megalapított *joglíceumban* szakképzést. A modern, egyetemi szintű jogászképzés azonban akkor indult meg, amikor a 1921. évi XXV. törvénycikk a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet Pozsonyból Pécsre helyezte és az Universitas a Mecsek alatti városban 1923 őszén megnyitotta kapuit.

A jog- és államtudományi karon, majd az állam- és jogtudományi karon a Rákóczi út és a 48-as tér sarkán *emelt szürke épülettömb* tantermeiben és szemináriumi termeiben nemzetközi hírű professzorok és kiválóan felkészült oktatók jogászok ezreit képezték ki, akik azután a jogélet minden területén öregbítették a fakultás jó hírét.

A jog- és államtudomány művelésének egyik hazai fellegvára lett tehát a Kar. Rezidenciája mint *épített környezet* egyúttal jellegzetes városképi orientációs pont, ha nem is lett magyar Heidelberg. A jogi kar kezdetben a századfordulón emelt felsőkereskedelmi iskola épületében került elhelyezésre, majd architektúrája a fakultás folyamatosan növekvő igényeinek megfelelően állandóan változott. 1932 és 1934 között épült ki a 48-as téri szárny, amely egy grandiózus egyetemfejlesztési terv egyedül megvalósult ré-

sze lett. Az 1970-es évek elején Szotáczy Mihály dékán idején emeletráépítés hozott bővítést, az V. terem és a nyelvi labor mellett szemináriumi termek és oktatói szobák kialakítására került sor. A legutóbbi időszakban a kar vezetése jelentős forrásokat tudott előteremteni az újabb építkezésekre, és ennek következtében a *megnövekedett hallgatói létszámot* csak heroikus erőfeszítések árán befogadni képes új tantermek, doktorképzési terem, szemináriumok, ezenkívül oktatói szobák jöttek létre.

A jogi fakultás autonómiája a történelmi idők hullámmozgásának megfelelően alakult. A kari tanács mellett a vezetésben a dékánoknak jutott kiemelkedő szerep. A két háború közötti időszakban az évek során szinte mindegyik professzorra *sor került megfelelő rend szerint*, volt akire kétszer is. Nevük felsorolásával, előttük egyben tisztelegve a kari autonómia ezen fénykorát szeretnénk megidézni: Késmárky István, Irk Albert, Vasváry Ferenc, Mihályffy Ernő, Vinkler János, Schaurek Ráfael, Molnár Kálmán, Pázmány Zoltán, Faluhelyi Ferenc, Krisztics Sándor, Dambrowszky Imre, Bozóky Géza, Kérészy Zoltán, Holub József.

A II. világháború után a rendszerváltásig Óriás Nándor, Abay Gyula, Csekey István, Rudolf Lóránt, Kauser Lipót, Kocsis Mihály, Bihari Ottó, Csizmadia Andor, Szotáczy Mihály, Földvári József, Ádám Antal, Benedek Ferenc, Herczegh Géza, majd ismét Szotáczy Mihály töltött be dékáni funkciót.

A jogi fakultás professzorai az 1940-es évek végéig a karok sorrendje alapján periodikusan *rektort is állítottak*. Az egyetemi autonómiát fenyegető veszélyeket ezek a választott vezetők igyekeztek lehetőség szerint kivédeni. A két háború közötti időszakban ismételtelen felmerültek hírek a pécsi egyetem megcsonkításáról, esetleg megszüntetéséről. 1944-ben a világégés idején Holub József rektornak nagy nehézségébe került megakadályozni, hogy az egyetemet a Német Birodalomba telepítsék ki. 1950-től a jogi kari dékán *rektori hatáskört* is ellátott, és ezekben az években jelentősen rányomhatta bélyegét a Kar életére, mely igen kevés autonómiával rendelkezett. Az elkövetkező évtizedekben a dékánok az „ahogy lehet” jegyében tevékenykedtek a Karért. 1967-ben a hatszázéves jubileum alkalmával pedig végképp elhárították a fakultás megszüntetésének veszélyét, és lehetőség szerint fejleszteni is törekedtek.

A jogi fakultás alapvető oktatási egységei hagyományosan a tanszékek voltak. A tanszéki szervezet változása követte az adott felsőoktatás-politika intencióit, ugyanakkor a kar autonóm törekvései is gyakran eredményeztek tanszéklétesítéseket, összevoná-

* Az 1998. október 15-i jubileumi emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata.

zülük sokan a mecseki harcok részesei is voltak. A megtorlás sokukat sújtotta. Emlékezetük élt, majd 1990 elején Kari Tanácsi határozat kezdeményezte azoknak a fegyelmi büntetéseknek a visszamenő hatályú megsemmisítését, amelyet Kislégi-Nagy Dénessel, Degré Alajossal és Gál Gyulával szemben szabtak ki az oktatói karban, ezenkívül kezdeményezte azoknak a hallgatóknak a rehabilitálását, akiket fegyelmi büntetés sújtott, akiket kizártak az ország valamennyi felsőoktatási intézményéből, illetve csak a Pécsi Jogi Karról.

A Tudományos Akadémia is méltatta a professzorok teljesítményét, az első negyedszázadban egyharmaduk rendelkezett rendes vagy levelező tagsággal, az utóbbi évtizedben Bihari Ottó és Herczegh Géza akadémikusságára hivatkozhatunk. A kar oktatói az elmúlt háromnegyed században szerves részét alkották a megye és a régió közéletének, és a szakmai előadások mellett a tudományos ismeretterjesztésben is aktívan részt vettek. A hajdani professzorok munkásságát könyvtárak, kézikönyvtárak őrzik, a városban emléktáblák jelölik hajdani lakóhelyüket, alapítványok, és tanterem is viseli nevüket.

A jogászképzés lényegében a Thun Leó kultuszminiszter által, a XIX. század közepén megalapozott tanulmányi rendszerben folyt a kar első évtizedeiben. 1945 után a jogászképzés az oktatási reformok lázában permanens átalakulásban volt, szinte nem akadt olyan joghallgató, aki a tanulmányai kezdetén irányadó tanügyi rend szerint szerzett volna diplomát. Változatosságot mutatott az óraszám mellett a gyakorlatok és előadások aránya, specializáció és a szakmai gyakorlat kérdése, a képzés szemesztereinek száma és az államvizsga tárgyai. Ma az ezredforduló modernizációja, integrációs törekvései, a jogállam követelményei folyamatos megújulásra kényszerítették és kényszerítik az évezred végén a pécsi jogászképzést.

A fakultásnak a dolgok logikájából következően az oktatói karral szorosan összefonódó másik nélkülözhetetlen alapelemét a hallgatóság jelentette. A történelem viharai a pécsi jogi kar hallgatóinak számán is nyomon követhető. Az 1923–24-es tanév első félévére 333, második félévére 291 fő iratkozott be. Ehhez képest a mai hallgatólétszám 9–10-szeres. Az ezt követő években a legnagyobb létszámmal az 1934–35-ös évben találkozunk (I. szemeszterben 971, II. szemeszterben 892), a mai hallgatószámunk negyedével, harmadával. Az ötvenes években pedig a veterán kollégák elmondása szerint valóságos toborzó hadjáratokat kellett folytatni a devalválódott jogász szakmák képzésének területén, ugyanakkor szakérttséggel hallgatók is bekerültek a karra, de a Rákosi-rendszer valamennyiüktől megtagadta a tanulmányok befejezésekor a doktori címet. A későbbiek so-

rán 1960-ban a karnak 856 hallgatója volt (ebből 260 nappali), 1980-ban 932 fő (ebből 370 nappali), majd változtak az arányok és növekedett a létszám, mert 1990-ben már 1019 fő folytatott a karon jogi tanulmányokat (ebből 620 nappali). A kilencvenes évek második felére a hallgatói létszám közel háromszorosára növekedett az évtized elejéhez képest. Tömegképzés alakult ki, amelynek ugyan hatékonynak kell lennie, de mindenképpen nélkülözi a meghitt kisszemináriumok hangulatát. A képzés továbbképzési és tudományos képzési formák keretében is folyik.

A joghallgatók egyetemi éveit természetesen korántsem merültek ki a szorosan vett stúdiumokban. Érdeklődésüket, szervezésüket az elmúlt 75 év alatt a politikai rendszereknek megfelelő szervezetek látták el (a bajtársi egyesületektől, a DISZ-en és a KISZ-en át a HÖT-ig), biztosítva az önszervezést tudományos önképzőkori, diákköri tevékenység mellett a kulturális programokban is. A kikapcsolódás, szórakozás percei sem maradtak el, vizsgák előtt, vizsgák után, évkezdéskor, „felezéskor”, vagy egyéb alkalmas baráti események kapcsán – kiskocsmákban, presszóknak, horribile dictu mulatóknak, a Béke-tanszéken, a JUNO-ban, a Pepitában vagy a Vasváriban, ahogy az idők és a helyszínek változtak. A jogászélet hű tolmácsa, és az első irodalmi szárnypróbálgatás színtere lett a Glosszátor, a Lucidum Intervallum, az Expressis Verbis és természetesen a jogász- és gólyabálók, pikantériától sem mentes alkalmi sajtótermékei.

Az elmúlt háromnegyed évszázadban az oktatás, a kutatás, a tanulás természetes segítőitársai voltak a szakkönyvek és folyóiratok mint infrastruktúrával, az egyetemi könyvtárral a háttérben, elsősorban azonban a kar szemináriumi könyvtáraival és a kari olvasóval mint keretekkel. A háború előtt az egyes szemináriumok néhány ezres könyvvállománya mellett irigylésre méltó az oktatói kézikönyvtár mintegy 1200 kötet és 31 szakfolyóírata. A tanszékeken 1988 tavaszán megközelítőleg 61 000 kötet szolgálta a tudományos munkát és az oktatást, ehhez járult a kari olvasó. A könyvtárfejlesztésre az elért eredmények ellenére fokozott szükség van, hiszen a megnövekedett hallgatói létszám mellett a kari olvasóterem befogadóképessége hosszú idők óta változatlan, és ez a könyvtárosok amúgy is feszített és áldozatkész munkáját gyakorlatilag lehetetlenné teszi. Ugyanakkor a tudományos és oktatási munka nélkülözhetetlen elemeivé váltak napjainkra az informatikai eszközök. 1996-ra a számítógépek száma jelentősen megnőtt, és használatuk is mindennaposá vált.

A kar oktatóinak tudományos tevékenységét, tankönyvek, monográfiák, tanulmányok és más szakmai írások regisztrálásával a rendszeresen megjelenő kari-egyetemi bibliográfiák tükrözik. A fakultás jelentős

sokat és szétválásokat – amelyek szinte az árapály váltakozásával következtek egymásra.

A század első felében a hagyományos szervezet a tárgy *előadó professzorához kapcsolódott*, illetve az ő személyéhez kötődő szemináriumok szerint szerveződött. Így a harmincas évek végén a római jogi, jogtörténeti és egyházjogi, közjogi, közgazdaság- és pénzügytani, statisztikai, politikai és jogbölcseleti, magánjogi, hiteljogi, büntetőjogi, perjogi, közigazgatási és pénzügyi jogi szemináriumok működtek, illetve eredményes tudományos, oktatási munka folyt a nemzetközi jogi intézetben, a kisebbségi, illetve a szociográfiai intézetben. A közbeeső átszervezéseket figyelmen kívül hagyva, de a megváltozott közegre utalva felhívjuk a figyelmet arra, hogy 1971-ben a következő egységek voltak találhatóak: Állam- és Jogelméleti Tanszék, Államigazgatási Jogi Tanszék, Államjogi Tanszék, Büntetőjogi Tanszék, Egyetemes és Magyar Jogtörténeti Tanszék, Filozófiai és Tudományos Szocializmus Tanszék, Mezőgazdasági Jogi Tanszék, Nemzetközi Jogi Tanszék, Polgári és Büntetőeljárásjogi Tanszék, Polgári Jog I. Tanszék, Polgári Jog II. Tanszék, Római Jogi Tanszék, Idegennyelvi Lektorátus, Testnevelési Tanszék. A tanszék-átalakítások a rendszerváltás után napjainkig is tartanak.

A jogászképzés elmúlt évtizedeiben a struktúrákon belül a dinamikus, emberi tényező, a tanárok tudományos tevékenysége, oktató munkája játszotta a döntő szerepet. A korabeli statisztikák szerint az 1923–24-es tanévben a 12 fős tantestületből 11 professzor és egy fő a lektor. A professzorok száma 11–12 fő volt a későbbi, a második világháború előtti időszakokban is. Az 1936–37-es tanévben a 22 fős tanári személyzetből 11 a professzor és 7 a magántanár, 4 fő lektor, illetve előadó.

A II. világháború után következő években, különösen az ötvenes évektől kezdve *az oktatói állomány átstrukturálódott*, a szakmai tárgyakra a professzorok mellé docensek, adjunktusok, illetve tanársegédek kerültek rendszeresítésre. Az úgynevezett ideológiai tárgyak oktatói gárdája felduzzadt, nem utolsósorban azért is, mert azok más karokat és felsőoktatási intézményeket is kiszolgáltak. Ennek megfelelően 1960-ban a szakmai személyzet 11 professzor, 2 docens volt, illetve 9 adjunktus és tanársegéd. 1975-ben ez a szám 12 professzor, 3 docens, illetve 12 adjunktus és tanársegéd. 1980-ban 7 professzor, 9 docens, illetve 20 adjunktus és tanársegéd. 1991-ben 4 professzor, 13 docens, 21 adjunktus és tanársegéd oktatta a szakmai tárgyakat.

A professzorok életpályájának igen jelentős, mondhatni meghatározó szakasza kapcsolódott a pécsi fakultáshoz. Közöttük többen származtak jogászfamíliából, így például Schaurek és Bozóky professzorok édesapja is

jogakadémiai tanár volt. Különösen az első negyedszázadban rendelkeztek a jog- és államtudományi diplomán kívül bölcsész, teológiai vagy közgazdasági végzettséggel. Legtöbb időt a katedrán Losonczy István, Vinkler János és Bozóky Géza professzor töltötték, ők három évtizedet meghaladó időt oktattak, mások karrierjét, mint például Abay Gyula professzorét nagyon hamar kettétörte a történelem. Óriás Nándor professzor évszázados életpályáján azonban jogászok generációi találhatók követendő példákat, és az Ő tiszteletére a Jubileum alkalmával emléktáblát állított karunk.

A pécsi joghallgatók a tudományon kívül emberi tartást is tanulhattak tanáraiktól. A professzori emberi-tudósi kvalitás egyik kiemelhető példája *Molnár Kálmán* volt. A tartalékos tiszt az első világháború során bekerített Przemysl várában újságokat szerkeszt, a kelet-szibériai hadifogolytáborban előadásokat tart a nemzetközi jog köréből. Méltán esik rá a választás, amikor Habsburg Ottó magyar közjogi képzésével bízzák meg. A professzor nem tûr protekciót, aktív miniszterek gyermekei buknak meg nála, míg a kiváló jurátusok dedikált különnyomatokat kapnak tőle a vizsga után. Következésképpen fellép a szélsőjobboldali eszmék ellen, és emiatt nemegyszer támadásoknak van kitéve. A jogi kar szóban hagyományozott legendáriumban fennmaradt a következő eset: az újabb háborúra készülő hangulatban egy joghallgató által tartott március 15-i beszéd kapcsán a németbarát hadtestparancsnok tüntetően és kardcsörtetve állt fel a díszemlényről, majd kíséretével távozott. Ekkor a megrettent szónok-joghallgató a professzorhoz fordult, aki megvédte a következményektől a nemzeti érzelmű ifjút. Molnár Kálmán 1944–45-ben az ideiglenes nemzetgyűlés tagja lett, Budapestre került, majd hamarosan nyugdíjba vonult.

A nagy hírű nemzetközi jogász, *Faluhelyi Ferenc* professzor tevékenysége is mintaértékű. Egész életében motorja volt a Kar fejlesztésének, a kisebbségi kutatásoknak, és mindig törekedett arra, hogy a nagyközönséggel is megismertesse tudományos eredményeit. Tragikus halála 1944 karácsonyán összekapcsolódott a fakultás és a város vészhelyzetével.

Az elmúlt évtizedek viharos eseményei nem múltak el nyomtalanul a jogi fakultás felett sem. A szociális biztonságot megrázó világválság, szélsőséges ideológiák mellett hallgatóit megpróbáltatásoknak tette ki a világégés. A 48-as téren többször tartózkodtak idegen hadsereg katonái. 1956 októberének és novemberének forradalmi napjaiban a történelmi tradícióknak megfelelően (amelyet a 48-as tér már elnevezésében is hordozott) a jurátusok is kivették részüket az eseményekből. Az október 22-ével a diákpárlamentben elindult mozgalomban a Kar hallgatói a jogász zászlóalj keretében fegyvert fogtak, majd kö-

hogyan megindítson egy főiskolai szintű igazságügyi szakemberképzést, amely nyitott lett volna az egyetemi képzés irányában is. A jelenlegi tízfél éves egyetemes jogászképzés – európai viszonylatban – mindenképpen hosszúnak tekinthető, mivel ez a képzés minimális gyakorlati időt foglal magában.

Ezzel a megjegyzéssel azonban egy kissé előre szaladtam az időben. Térjünk vissza 1992-höz, amikor elkezdődött a tízfél éves képzéshez illeszkedő

képesítési követelményrendszer kidolgozása. A legfontosabb kérdésekben teljes volt az egyetértés a jogi karok vezetői között, így mindenekelőtt abban, hogy a képzés súlypontját a jogi és államtudományi tárgyak jelentik, ehhez képest a nem jogi tárgyak oktatásának a szerepe másodlagos. A javaslat – számolva a kreditrendszer későbbi bevezetésével – a kötelező, illetve a választható tantárgyak arányát 60–65%-ban, illetve 35–40%-ban jelölte meg, és

kiadói tevékenységet is folytat, ennek terméke, „Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata” 1998-ban 125. számához érkezett el, és tanulmányokat tartalmazott a „Pécsi Tudományegyetem Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből” című periodikája, valamint mindenképpen kiemelkednek a tankönyvsorozatok és a JURA folyóirat.

A jogi kar kiváló szakmai minőségét európai nyitottsága is befolyásolta. Az első pécsi évtizedek idején a professzorok egyéni utazással bejárták Európa egyetemeit és kutatóintézeteket. A kar nemzetközi kapcsolatai azonban századunk utolsó harmadában intézményesültek, elsősorban osztrák és német egyetemekkel épültek ki, de a szomszéd egyetemekkel együttműködve is eredményeket hoztak. Az utak, konferenciák mellett ennek ma is tapasztalható díszes jele a kölcsönös honoris causa doktorrá avatás. Az 1990-es években a rendszerváltás után a kapcsolatok szinte Európa minden jelentősebb régiójának egyetemére kiterjedtek, az akkreditáció idején 21-re tehető a kar nemzetközi kapcsolatainak száma.

A kar végzett hallgatóival is ápolja kapcsolatait. Ennek a szakmai együttműködés mellett legfontosabb fóruma az egyetem 1978-ban alakult Baráti Társasága. Tagjainak derékhadát a Pécsen végzett jogászok jelentik.

A múlt itt csatlakozik a jövőt előkészítő közelmúlthoz és napjainkhoz.

Kengyel Miklós

tanszékvezető egyetemi tanár

Jogászképzés a rendszerváltás után *

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a rendszerváltás a társadalomtudományok közül a történelem és a filozófia mellett a jogtudományra volt a legnagyobb hatással. Nemcsak azért, mert e tudomány szövege, a *tételes jog* néhány év alatt teljesen kicserélődött, hanem azért is, mert e tudomány vázát alkotó, dogmaként kezelt állítások sorra megdőlték. A rendszerváltás – rövid idő alatt – *jogrendszerváltáshoz* is vezetett, ami a jogászképzéssel foglalkozók számára nyilvánvalóvá tette azt, hogy a továbbiakban nem lehet a régi szemlélettel és a régi eszközökkel tanítani, hanem az oktatás gyökeres megújítására van szükség, annak valamennyi következményével együtt, beleértve a személyi konzekvenciákat is.

Még javában tartott a rendszerváltás folyamata, de már megtörténnek az első, spontán kísérletek

az oktatás korszerűsítésére. Ezek a törekvések egyrészt – az oktatás szemlélet- és módszerbeli megújítását váró – a hallgatótól eredtek, másrészt a visszaszerzett egyetemi, illetve *kari autonómiának* a megnyilvánulásai voltak. A kilencvenes évek elején végrehajtott apróbb tantervi módosítások, gondolok itt a kötelező orosz nyelvi záróvizsga megszüntetésére, a szemináriumok választhatóvá tételére vagy egyes diszciplínák nevének a megváltoztatására, mindazonáltal csak a kezdetét jelentették a képzés megújításának.

A jogászképzés folyamatának koncepcionális újrarendelése céljából a pécsi állam- és jogtudományi karon 1991-ben egy reformbizottság jött létre, amely a kari tanácsnak rendszeresen beszámolt a tevékenységéről. A viták során egyre gyakrabban hangzott el az, hogy a jogászképzést a jogállamiságra és a piacgazdaságra tekintettel kell megújítani és a joghallgatókat fel kell készíteni az – akkor még Európai Gazdasági Közösségnek nevezett – Európai Unióhoz való csatlakozás feladatainak a megoldására is. A korábban soha nem tapasztalt bőséggel érkező pályázati pénzek, gondolok itt elsősorban a Felsőoktatási Fejlesztési Alapra, néhány éven keresztül biztosították, azt, hogy a várt megújulás ne csak az oktatás szellemében, hanem a tárgyi feltételeiben is bekövetkezzék. A mindennapi tanári munka legnagyobb gondja egyébként ebben az időszakban a hallgatóknak a hatályos *tananyaggal* való ellátása volt. A bevezetőben már felvázolt *jogrendszerváltás* következményeként ugyanis a régi tankönyvek és jegyzetek, nemkülönben az oktatási segédanyagként szolgáló jogszabálygyűjtemények és döntvénytárak menthetetlenül elavultak, miközben a tankönyvkiadás újjászervezése csak nagy nehézségek árán indulhatott meg.

A kilencvenes évek elején az *akkori négy jogi kar* vezetői az oktatási reform megvalósításának egyik legfontosabb feltételeként a képzési idő kilencről *tíz félévre* való felemelését jelölték meg. A minisztérium eleget tett ennek a kérésnek, és az 1993/94-es tanévtől kezdődően engedélyezte a képzés meghosszabbítását. Sajnos ezzel egyidejűleg nem fogalmazódtak meg azok a feladatok, amelyeket a megnövekedett tanulmányi idő alatt meg kellett volna oldani. Mind a mai napig nincs tisztázva az elméleti és a gyakorlati képzés viszonya – bár ezzel a problémával Magyarország nem áll egyedül-, de ugyanígy tanácsatlanok vagyunk a képzés esetleges szakaszokra bontását illetően is. Miközben a felsőoktatási törvény négyféle képzési szintet tesz lehetővé, egyedül a pécsi jogi kar tett kísérletet arra, sajnos sikertelenül,

* Elhangzott a pécsi egyetemi jogászképzés megindításának 75. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen, 1998. október 15-én.

keztében megszűnt a létszámok tervezhetősége. A nagyobb problémát mégsem ez, hanem a hallgatói létszám gyors növekedése, illetve a felsőoktatással kapcsolatos társadalmi és gazdasági elvárások hirtelen megváltozása jelentette. Az 1993. évi reform a *minőségi jogászképzést* kívánta megvalósítani. Tette ezt akkor, amikor a kormányzat a felsőoktatást stratégiai ágazatnak nevezte és évről évre növekvő támogatást helyezett kilátásba. 1993-ban százötven fős évfolyamlétszámokat terveztünk – ez a mai viszonyok ismeretében már nem is minőségi, hanem valósággal *elitképzésnek* tűnik-, és más képzési formákkal, így pl. a levelező képzéssel nem is számoltunk. Az 1995 tavaszán meghirdetett Bokros-csomag kijózanítóan hatott a minőségi képzésről álmódokra. A stratégiai ágazatnak tartott felsőoktatásból ismét a maradékelven finanszírozott, költségvetésfalónak és pazarlónak tartott intézmény lett, amelytől elvárták azt, hogy a fenntartási költségeinek legalább a harminc százalékát maga termelje meg. 1995 nyarán sötét felhők gyülekeztek a magyar felsőoktatás felett: egyszerre fenyegetett minket az oktatók elbocsátásának a réme, illetve a hallgatói létszám kényszerű növelése, mégpedig úgy, hogy annak az infrastrukturális feltételei nem voltak biztosítva, mindehhez hozzájárult a szégyenletesen alacsonyan megállapított képzési normatíva, amely a jogászképzést a főiskolai szintű óvópedagógus képzés szintjére helyezte, majd a legvégén az a kormányzati döntés, amely még ennek az összegnek a harminc százalékát is visszatartotta.

Ilyen körülmények között az 1993. évi tantervi reform módosításra szorult. A 250–300 főre duzzadó évfolyamok számára nem lehetett garantálni a tantárgyak megválasztásának olyan méretű szabadságát, ahogyan azt eredetileg terveztük, erre a csökkentett oktatói létszám és az állandósult helyhiány miatt nem is volt lehetőségünk. 1996-ban a kari tanács csökkentette a választható tantárgyak számát, ám a kötelező és az alternatív tárgyak aránya továbbra is 75–25% körül mozog. Időközben egyre nagyobb súllyal szerepel a kar tantervében az *Európa-jog oktatása* is. 1997-ben a kari tanács egy nagyon előremutató döntéssel felvette a záróvizsga tárgyak körébe az Európa-jogot is. Három év múlva a pécsi joghallgatók az alkotmányjog, a büntetőjog, a közigazgatási jog és a polgári jog mellett Európa-jogból is záróvizsgát – vagy ahogy régebben neveztük: államvizsgát – fognak tenni.

Az utolsó nagy feladat, amelyet még az ezredforduló előtt végre szeretnénk hajtani, az a kilencedik és a tizedik félév karakteresebbé formálása lesz. Az utolsó két félév jelenleg a szakdolgozat megírására, a záróvizsgákra való felkészülésre, illetőleg a záróvizsgák letételére szolgál. A gyakorlatból kapott visszajelzésekből tudjuk, hogy nem mindenben

megfelelő a hallgatóinknak a pályára való felkészítése. Újra kell gondolnunk a szakmai gyakorlat szerepét, a leendő munkáltatókat fokozott mértékben be kellene vonnunk a képzés utolsó szakaszába. Olyan új tantárgyakat kellene felkínálnunk a végzős hallgatóinknak, mint az etika (értve ezalatt a szakmai etikát), a retorika, a szociálpszichológia vagy a kommunikációelmélet. Hamarosan elkezdődik az együttgondolkodás ideje és én bízom abban, hogy a gyakorlati szakemberektől megkapjuk a szükséges segítséget.

A kilencvenes évek közepére nyilvánvalóvá vált az, hogy a jogi pálya iránti érdeklődés olyan óriási, hogy azt csak a nappali tagozatos képzés keretei között nem lehet kielégíteni. E felismerés nyomán a pécsi állam- és jogtudományi kar, amely 1992-ben megszüntette a levelező képzését, az 1995–96-os tanévben újból indította azt. (Egyébként ugyanígy cselekedtek azok a karok is, amelyek korábban szintén szüneteltették a levelező képzésüket.) Első alkalommal az Államigazgatási Főiskolát végzetek számára hirdettünk négyéves költségterítéses képzést, és az érdeklődés minden előzetes várakozásunkat felülmúlta. Egy évvel később már a Rendőrtisztviselői Főiskolát végzeteket fogadtuk, majd az 1996–97-es tanévben a másoddiplomások számára is megindítottuk az öt-éves, költségterítéses levelező képzést. Jelenleg – a nagyarányú, esetenként 50–60%-os lemorzsolódás ellenére is – a három tagozaton együttvéve több mint kétezer hallgatónk van. *A kilencvenes évek közepe óta nemcsak a joghallgatók száma duplázódott meg, hanem a jogi karoké is.* Ebben a tanévben kilenc jogi karon, illetve intézetben kezdődött meg az oktatás (ebből kettő kihelyezett tagozat). És ezzel – úgy tűnik – még mindig nem értünk a karalapítások végére: a sajtóból újabb és újabb szándéknyilatkozatokról értesülünk. Gondolom Önökben is felmerül a kérdés, vajon szükség lesz-e ennyi végzett jogászra? Nem kívánom a felelősséget az egyetemektől elhárítani, de le kell szögezmem azt, hogy ma minden egyes kar *a létszám növelésében érdekelt.* Az államilag finanszírozott képzés után hallgatói normatíva jár, amelynek mértéke az elmúlt évben örvendetesen elmozdult az óvópedagógus szintről, a költségterítésben részt vevő hallgatók tandíja pedig az egyetem, illetve a kar bevételeit gyarapítja. Ez utóbbi hallgatók tekintetében egyébiránt semmiféle létszámkorlátozás nem érvényesül, vagyis a kar maga dönti el azt, hogy évente hány költségterítéses hallgatót vesz fel akár a nappali, akár a levelező tagozatra. Ebben a tekintetben gyakorlatilag a piaci viszonyok érvényesülnek, a jogi karok egymás versenytársaivá váltak. Sajnos nem a minőségben, hanem a bevétel megszerzésében. Valaki a lovak közé dobta a gyeplőt. *Miközben a bevételek után száguldunk, a lovas mögött – Horatius-szal szólva – a sötét gond nyargal.*

egyúttal meghatározta a tantervi arányokat is, éspe dig úgy, hogy a civilisztikának 40%, a közjognak 30%, a büntetőtudományoknak 15% és az általános, valamint történeti jogi tárgyaknak ugyancsak 15%-nyi szerepet szánt. A karok közötti konszenzust megkönnyítette az, hogy az egyeztetés során már ténylegesen létezett a kari autonómia, ennek megfelelően a kari vezetők teljes önállósággal tárgyalhattak a képzési követelményrendszerrel, miközben a felügyeletet ellátó minisztérium tevékenysége csak arra szorított, hogy a változtatások összhangban legyen a készülő felsőoktatási törvénnyel, amely 1993 őszén lépett hatályba.

1993 áprilisában a pécsi állam- és jogtudományi kar kari tanácsa elfogadta a képzési követelményrendszerrel szóló javaslatot, majd hozzáfogott a *saját tantervi reformjának* a megvalósításához. Ennek során olyan jogászképzést kívánt megvalósítani, amely a hagyományok megtartása mellett rugalmasabban igazodik a megváltozott társadalmi és gazdasági környezethez. Melyek voltak az 1993/94-es tanévben bevezetett ún. reformtanterv leglényegesebb elemeit?

- A képzési idő négyezer órára emelkedett, ami több mint 10%-os növekedést jelentett a korábbi összóraszámhoz képest.

- A reformtanterv a kötelező tantárgyak órakeretét 2200 órában, a választható tantárgyakét eredetileg 1200 órában jelölte meg, míg a fennmaradó időt a szakmai gyakorlatra, illetve a nyelvtanulásra rendelte fordítani.

- A kötelező tantárgyak mellett a tantervben megjelentek az alternatív vagy másképpen *kötelezően választható*, illetve a *szabadon választható* tantárgyak, ezzel a kar a kreditrendszerre való áttérést kívánta megkönnyíteni. A kötelező, illetve választható tantárgyak aránya közel 60-40%-os lett, ezáltal a hallgatók választási szabadsága lényegesen megnövekedett, mivel a korábbi tanterv alig 10%-os választhatóságot tett lehetővé.

- Az új tanterv a hangsúlyt a jogi szaktantárgyakra helyezte, egyértelművé téve azt, hogy a jogászképzés három pillére a magánjog, a közjog és a büntetőjog, a körük csoportosuló egyéb tudományágakkal. Ismét megnőtt az alapozó jogi tantárgyak (így a római jog, a jogtörténet és a jogi alaptanok) szerepe, ugyanakkor az általános társadalomtudományi ismereteket adó tárgyak órakerete mintegy a felére csökkent.

- A vizsgák száma is csökkent, de újból szigorlati tárgy lett a jogtörténet és a római jog, valamint egy korábbi államvizsgatárgy, nevezetesen a jog- és állambölcselet.

Az új tanrendre való áttérés elsősorban a választható tárgyak számának a megnövekedése miatt jelentett nehézséget, mivel a választhatóság követ-

A pécsi állam- és jogtudományi karra az 1998/99-es tanév első félévében összesen 3200 hallgató iratkozott be. (Egyharmaduk a nappali, kétharmaduk a levelező tagozatra.) A posztgraduális képzésben részt vevőkkel együtt a hallgatói létszámunk meghaladja a 3500 főt. Karunk volt hallgatóiban valószínű felmerül az a kérdés, hol fér el ez a rengeteg hallgató? A pécsi kar hetvenöt éve ugyanabban az épületben működik: és az eddigi legnagyobb bővítésre 1934-ben került sor, amikor a város támogatásával elkészült a 48-as téri épületszárny! Jelenlegi otthonunk száz fős évfolyamok befogadására alkalmas: ehhez képest *háromszáz fős évfolyamok* elhelyezéséről kell gondoskodnunk. Az utóbbi években – többnyire saját forrásból vagy pályázati pénzből – számtalan erőfeszítést tettünk, hogy a nyomasztó gondon enyhítsünk, így pl. tantermeket nyitottunk egybe, évfolyamokat osztottunk ketté, termeket béreltünk, és ami a legfontosabb, megpróbáltuk az egyetem és a város vezetőivel tudatosítani azt, hogy a Janus Pannonius Tudományegyetem két legdinamikusabban fejlődő kara, a jogi és a közgazdaság-tudományi kar *méltatlan körülmények között* van. Sajnos az ígéreteken kívül más támogatást mind ez ideig nem kaptunk. Némi reménysugarat jelent a számunkra az, hogy 1997-ben elkészült a Rákóczi úti épülettömb hiányzó déli és nyugati szárnyának beépítési *terve*, ám ennek megvalósítása a pécsi egyetemek közötti integráció és egy sikeres világbanki pályázat függvénye.

A fények és az árnyak, a sikerek és a kudarcok egyaránt hozzátartoznak egy jubiláló kar történetéhez. Utoljára hagytam az emberi tényezőt mint minden sikertörténet legfontosabb elemét. Karunknak jelenleg hetvenöt oktatója van (milyen véletlen egybeesés!) és ami külön kihangsúlyozandó: *hatvanhárom főállású oktatók*. A rendszerváltás, majd az azt követő két kormányváltás több kollégánkat emelte magas állami pozícióba. Ám bármennyire is büszkék voltunk, illetve büszkét vagyunk alkotmánybíráinkra vagy helyettes államtitkárainkra, távozásuk minden esetben érzékeny veszteséget jelentett a kar számára.

Az 1993-ban bevezetett új minősítési rendszer alapján eddig kilencen habilitáltak a karunkon, ezzel szemben mindössze négy sikeres PhD-védés történt. Ez a tény nemcsak a minősítési rendszer egyes ellentmondásaira hívja fel a figyelmet, hanem az utánpótlás körüli gondjainkra is. Az anyagi megbecsülés hiánya elsősorban az oktatói gárda derékhadát jelentő adjunktusokat sújtja. Az egyetemi oktatói fizetések – tanársegéd-től docensig – egyszerűen nem mérhetők össze a gyakorlatban dolgozó jogászok jövedelmének a nagyságrendjével. Ma már természetesen vesszük azt, hogy az egyetemen maradó fiatalabb kollégáink számára egyetlen túlélési stratégia létezik: a magán-tevékenységből vagy magángazdaságból

kiegészíteni a szűkös egyetemi jövedelmet. Ez a kényyszerhelyzet ugyanakkor nem kedvez az elmélyült tudományos munkának és csak keveseket ösztönöz az első tudományos fokozat korai megszerzésére. Mind élesebben rajzolódnak ki a hiányszakmák körvonalai, egyes tudományágakat pedig a kihalás veszélye

fenyegeti. Ebben a helyzetben irigylésreméltó az az ambíció, amely egyes városokat vagy szervezeteket még újabb jogi karok megalapítása irányába ösztönöz. Egyre több jelenség mutat arra, hogy a jogtudomány rövid időn belül válságba kerülhet. Közben a felszínen egyre színesebb tankönyvek jelennek

AD HOC

Kamarás Éva Kornélia
demonstrátor

A korrupcióról Egy konferencia margójára*

„Semmi sem veszélyesebb, mint ha magánérdekek érvényesülnek a közügyekben.”
(Jean-Jacques Rousseau)

Korunk közéletében gyakori téma a korrupció, a korrumpálható közéleti szereplők felelősségre vonhatóságának kérdése. A jelenség megfékezése, észszerű, társadalmilag kezelhető korlátok között tartása egyre sürgetőbb feladatnak mutatkozik, s ehhez a korrupció okainak vizsgálata, valamint következményeinek felmérése nem mellőzhető.

Mindenekelőtt fontos körülményként kiemelendő, hogy a korrupció alapját jelentő élethelyzet nehezen írható le jogi fogalmakkal, sőt a jogi szabályozás gondolkodásmódjától, bevett megoldásaitól eltérő, jogon kívüli területnek bizonyul. Lényege éppen az, hogy a korrupciós helyzet szereplői a jog figyelmen kívül hagyásával, annak megkerülésével rendezik valamely viszonyukat, s ez az önkényes rendezési megoldás magában hordja a veszélyt, hogy mintegy *desuetudoként* lerontja a vonatkozó hatályos jogot.

Nehezíti a korrupciós kapcsolat feltárását, hogy jelentős mértékű *látenciával* kell számolnunk. Alapesetben ugyanis a jog által szabott kereteket megkerülő megegyezés egyik szereplőjének sem áll érdekében, hogy kapcsolatuk meglétének a külvilágban megjelenő nyoma legyen, hiszen ekkor mind a büntetőjogi, mind a morális következményekkel számolniuk kellene. E következmények szigorúsága pedig természetesen nagymértékben jogpolitikai megfontolásoktól függ. Fokozott figyelmet érdemel a korrupció azért is, mivel a korrupciós élethelyzet nemcsak versengő érdekek, de konkuráló értékek harca is. Ennek során ugyanis az eredmény nemcsak a közélet tisztaságának sérelme, de – csakúgy, mint a hamisításoknál – az innováció letörése is, hiszen a korrupció maga is tekinthető egyfajta hamisításnak: általa meghamisítják a jogalkotó eredeti szándékát, a tisztességes verseny, illetve a közérdeknek leginkább megfelelő megoldás állami támogatására való törekvést.

Említett sajátosságaira tekintettel a jogi szabályozásnak fokozott figyelemmel kell kezelnie a korrupciót.

A hálapénz, a csúszópénz, a paraszolvencia mind-

mind a mindennapokban megszokott, sőt elvárt juttatások, amelyek „láthatatlan jövedelem” lévén semmilyen nyilvántartásban, elszámolásban nem jelennek meg. Megjegyzésre érdemes ugyanakkor, hogy az ezekért kapott „ellenszolgáltatások” nem mindig képviselnek bármilyen többletértéket a megszokott eljáráshoz képest. Ellenkezőleg, előfordul, hogy egy jogilag már formalizált, kanalizált funkció pusztán a gyakorlásáért nyújtanak előnyt – ami pedig nemcsak pénz, illetve pénzbeli értéket képviselő dolog, de személyes, illetőleg erkölcsi természetű juttatás, információ is lehet.

A korrupció klasszikus megjelenési formájának azonban a közhatalom kezelése során fellépő hivatali visszaéléseket szokás tekinteni. A tág értelemben vett *korrupció fogalmának* a jog számára kezelhető meghatározása így nehézkesnek bizonyulhat. A definíció jellegét alapvetően az határozza meg, hogy alkotója mely területen kívánja alkalmazni. *Samu Mihály*¹ – a korrupció jelenségét a hatalommal való visszaélés fogalmi körében vizsgálva – a következőt idézi: a korrupció „a hatalom felhasználása haszonszerzés, előléptetés vagy presztízs céljából, vagy egy csoport vagy osztály javára, amellyel a törvényt vagy a szigorú erkölcsi magatartás által szabott mértéket megsértik.”² A *Mádi Imre*³ által képviselt fogalom korrupciónak tekint minden cselekményt, amelyben „az egyén a köz ellenére, saját javára cselekszik”. Ez az általános leírás azonban a bűncselekmények széles körére igaz lehet. Talán megközelítőleg pontosabb lenne az a meghatározás, mely szerint korrupciónak minősül a döntési lehetőség, illetve annak egyik opciójának mindenfajta kiszolgáltatása az arra nem jogosult számára, valamely előny ellenében.

A korrupció tárgyalása, a vonatkozó jogi szabályozás felülvizsgálata nemcsak a tudományos érdeklődés, hanem a közvélemény, az állampolgári kezdeményezések hatására is indokoltá válhat. Utóbbiak legtöbbször a *korrupció mértékét* tartják a leginkább aggasztónak, amely azonban – a jelenségre jellemző magas látencia miatt – csak nehezen, illetve módszertani megalkuvásokkal számszerűsíthető. Mivel a korrupció társadalmi súlya és annak interpretálása politikai ügy is, ezért mérése – ahogyan *Sík Endre* fogalmazott – „tudományos üzletággá” fejlődött. Az előadó⁴ referátumában két módszert ismertetett: a percepciós és a közelítési módszert. Az előbbi – melyben a megkérdezetteknek a korrupció mértékéről való pusztán vélekedését rögzítik – gyakorlatilag inkább csak a média társadalmat befolyásoló erejét képes mérni, illetve azt, hogy az állampolgárok mennyire hisznek a különböző médiumoknak. A közelítési módszer alkalmazásakor viszont a megkérdezettek által tapasztalt gyakorlatra kérdeznék rá, melyet ezért az előadó is

módosítását. *Samu Mihály* szerint az arrogancia, a lelketlen ügyintézés vagy a hatáskörtúllépés mögött jelentékenyebb összefüggések is jelentkeznek. Így szakmai-alkalmassági követelmények mellőzése, az állami alkalmazottak kontraszelektív kiválasztása, kiváltságos helyzetük biztosítása; jogvédelmük eltűlése vagy erkölcsi vétkeik és jogsértéseik következmény nélkülisége. S ahogyan *Ivancsics Imre*¹⁴ megfogalmazta, ahol jogot és kötelességet lehet megállapítani, továbbá engedni, hozzájárulni, tiltani, korlátozni lehet, ahol mód van bírságolásra és egyéb közhatalmi cselekvésre, ott a köztisztviselő „tisztasága” elemi követelmény. Mivel a korrupció a jog számára idegen területen keletkezik, a jog megkerülésével működik, egyetlen pont létezik, ahol eredményes lehet a jogi eszközökkel, jogi szabályozással való beavatkozás: ez pedig az (anyagi érdekei, szükségletei okán¹⁵) potenciális passzív vesztegető. Megoldást jelenthet a felszólalók szerint a speciális közalkalmazotti státus bevezetése, illetőleg a közalkalmazottak bérének a magánszféra igazgatási dolgozóéhoz való közelítése.

Ivancsics Imre a törvényesség biztosítása érdekében négy kérdés rendezését tartja elsődleges fontosságúnak: megfelelő jogalkotási módszerek kidolgozását, a köztisztviselői kar felelősségi rendszerének „uniós” csatlakozásunknak megfelelően történő intézményesítését, a közigazgatás demokratizálásának folytatását (nyilvánosság, átláthatóság, egyéb társadalmi kontrollok működtetésével), valamint a köztisztviselők számára átfogó Etikai Kódex megalkotását.

Szintén a közalkalmazott oldaláról közelíti meg a rendezés problémáját *Nagy Zoltán*. Véleménye szerint a megoldás irányába hatna, ha – a felderítés érdekében – az aktív vesztegető büntetőjogi felelősségének szűkítése mellett a szabályozás a tulajdonképpeni célszemélyre, a passzív vesztegetőre koncentrálna, súlyosabb büntetést róva ki rá. Az előadó a bizonyítási teher megfordításával is szigorítaná a szabályozást. Ugyancsak a felderíthetőséget javítaná, ha a banktitok, illetve az alapítványi támogatások, befizetések anonimitása enyhülne.

Egyetlen megoldásnak – véleményem szerint – tehát a következő tűnik: a potenciálisan korrumpálhatókat kell olyan helyzetbe hozni, hogy képesek legyenek elutasítani a felkínált juttatásokat. Ehhez azonban ideális esetben nemcsak a számukra biztosított anyagi feltételek javítása, de az egész politikai kultúra morálisan érzékenyebb alapra való helyezése is elengedhetetlen lenne.

A Pécsen megrendezett konferencia vitathatatlan hozadéka, hogy segítségével elméleti és gyakorlati szakemberek, a gazdaság, a média, politika ismerőinek eszmecserejére kerülhetett sor egy olyan

társadalmi jelenséggel kapcsolatban, melyről – a botrányhíradásokon túllépve – következményeit, illetve lehetséges szabályozását tekintve igen kevés szó esik. Pedig a korrupció társadalmi mértékét pontosan nem ismerjük, s jelenlétét sajátosságaira tekintettel szűk értelemben vett jogi eszközökkel kevésbé tudjuk szabályozni, ezért a hasonló kezdeményezésekre a jövőben is minden bizonnyal szükség van.

Jegyzetek

* A cikk a 2000. október 13–14-én Pécsen megtartott „A korrupció” c. konferencián elhangzott előadások és felszólalások alapján készült. (A konferenciát a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület és a Friedrich Ebert Alapítvány szervezte.) A konferencia szervezőinek tervei szerint az előadások anyaga legkésőbb 2001. áprilisában kötetben is megjelenik.

¹ *Samu Mihály* az ELTE ÁJK professzora. A konferencián előadott referátumának címe: Hatalommal való visszaélés, azaz a korrumpálódás.

² Kránitz Mariann: A korrupciós bűnözés, Budapest, 1998., 39. o.

³ *Mádi Imre*, a Kalocsai Városi Ügyészség vezető ügyésze. Előadásának címe: *A mindennapi korrupcióról*.

⁴ *Sík Endre* a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa. Referátumának címe: *A korrupció nagysága*.

⁵ Idézet *Samu Mihály* előadásából.

⁶ 250. § (1) „Az a hivatalos személy, aki működésével kapcsolatban előnyt kér, avagy az előnyt vagy ennek ígértét elfogadja, illetőleg az előny kérőjével vagy elfogadóival egyetért, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

⁷ *Balogh Ágnes* a PTE ÁJK Büntetőjogi Tanszékének adjunktusa. A konferencián elhangzott előadásának címe: *A korrupció jogtörténeti vonatkozásai*.

⁸ 258/A. § „E cím alkalmazásában (...) kötelességszegés a kötelességnek előny adásához kötött teljesítése is.”

⁹ 256. § (1) Aki arra hivatkozással, hogy hivatalos személyt befolyásol, a maga vagy más részére előnyt kér vagy elfogad, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁰ Földvári József: A közélet tisztasága elleni bűncselekmények, in: Erdőssy Emil – Földvári József-Tóth Mihály: Magyar büntetőjog különös rész, Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998., 273. o.

¹¹ *Sinku Pál* a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. Referátumának címe: *Vesztegetés a gazdaságban*.

¹² *Nagy Zoltán* a PTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék adjunktusa, referátumának címe: *A korrupció társadalmi hatásai és a jog*

¹³ *Lipovecz Iván* a HVG főszerkesztője. Az előadás címe: *Nyilvánosság és korrupció*.

¹⁴ *Ivancsics Imre*, a PTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszékének tanszékvezető docense, referátumának címe: *A törvényesség – törvénytelenység határán*.

¹⁵ Ahogyan azt *Ivancsics Imre* M. M. Shamsul Haque-ra hivatkozva kifejtette: az emberek a közszolgáltatásról még a hagyományos értékekre asszociálnak: a pártatlanságra, az elfogultatlanságra, az igazságosságra. A világban azonban ezeket felváltják a piacgazdasági értékek: a versenyképesség, a hatékonyság, a profitképesség. Ezért a közigazgatás munkatársai ún. feszültségi mezőbe kerülnek.

A „JURA” 1994–1998. megjelent számai-

szükségszerűen jobb megoldásnak ítélte.

A korrupció általános, a közéletben elterjedt fogalma inkább politikai, illetve közjogi elnevezés, a jelenség büntetőjogi megnevezése a vesztegetés (aktív, valamint passzív formában), de ide tartozik a befolyással üzérkedés is. Ez a különbségtétel azonban nem pusztán öncélú distinkció. A tág értelemben vett korrupció, „a hatalommal való visszaélés szintjeit illetően (...) [ugyanis] lényeges eltérés található a felelősségre vonás tekintetében. Általában a társadalom- és közösségellenes visszaélések közéleti-erkölcsi felelősségi rendtől, konkrétan: a vezetők felelősségre vonhatóságától függenek; míg az egyének jogi felelőssége (...) bűncselekmény elkövetésének” esetében megállapítható.”⁵

Hatályos Büntető Törvénykönyvünk a XV. fejezetben, „Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények” között, „A közélet tisztasága elleni bűncselekmények” címben szabályozza a vesztegetést, illetve a befolyással üzérkedést.

A vesztegetés⁶ esetében a törvény megkülönbözteti az aktív és a passzív vesztegetést. Az előbbi bűncselekményt hivatalos személy követi el. Ennek egyik lehetséges módja az, ha a működésével kapcsolatos, részrehajló eljárásáért előnyt kér. Ennek veszélyei pedig – ahogyan azt *Balogh Ágnes*⁷ referátumában kiemelte – már a reformkorban ismertek voltak, nevezetesen: a hivatalnok először kapzsivá válik, majd megvesztegetti magát, s végül kiforgatja a törvényt.

A hivatalos személy ezenkívül vesztegetésért büntetendő akkor is, ha a neki adott előnyért megszegi kötelezettségét.⁸ A bűncselekmény megállapításának nem feltétele, hogy valóban megtörténjen a részrehajló eljárás, a cselekmény társadalomra való veszélyessége olyan mértékűnek ítéltető, hogy már az elkövetésre való pusztán hajlandóság büntetendő.

A befolyással üzérkedés⁹ esetében a befolyással üzérkedő mintegy beékelődik a korrumpáló és a megkörnyékezett döntéshozó közé, az ő befolyása irányítja a korrupciós érdekérvényesítést. „A befolyással üzérkedés azért veszélyes a társadalomra, mivel az erről tudomást szerzőkben azt a felfogást alakíthatja ki, hogy csak abban az esetben várhatja az ember ügyeinek kedvező eldöntését, ha közbenjárót, protekciót vesz igénybe. Ha a befolyással üzérkedő ezen felül még azt is állítja, vagy azt a látszatot kelti, hogy a hivatalos személy megvesztegetésére is szükség van, az államapparátusba vetett bizalom még nagyobb fokú gyengülésével kell számolni.”¹⁰

*Sinku Pál*¹¹ előadásában több, a téma szempontjából igencsak tanulságos példára, pontosabb szabá-

lyozást igénylő területre hívta fel a hallgatóság figyelmét. Mint kifejtette, korrupciós juttatás lehet például az *üzletkötői jutalék* (más néven sikerdíj) is.

„Korrupciós táptalajnak” ítélte az előadó a hitelezési tevékenység szabályozásának azt a súlyos hiányosságát, hogy lehetővé teszi a „bizalmi kéz” intézményének működését. Ennek során ugyanis a hitelező ellenőrzést gyakorol az adós gazdálkodása felett oly módon, hogy hitelnyújtásának ellenében az adott gazdálkodó szervezetben részesedést szerez. Ez alapján a hitelező jogosulatlan előnyhöz jut.

Ahogyan arra *Sinku Pál* referátumában rámutatott, a korrupciós jellegű bűncselekmények elkövetési aránya az utóbbi évtizedben strukturálisan átalakult. 1990-től az addigi 30%-os hivatali és a 70%-ot kitevő gazdasági korrupció egymáshoz viszonyított aránya a gazdasági szerkezet megváltozásának hatására az ellenkezőjére fordult. Napjainkban jelentősebb mértékű tehát a hivatali vesztegetés: már nem a gazdasági szereplők egymás közötti korrupciója, hanem a gazdasági és a hivatali korrupció egymás közötti esetei a jellemzőek.

Az előadó kitért a gazdasági lobbiszerepére is, melyet a korrupcióhoz veszélyesen közel álló mechanizmusként jellemzett, és hangsúlyozta, hogy a lobbitevékenység jogi szabályozására lenne szükség.

Nagy Zoltán előadásában¹² a korrupció egész társadalom számára hátrányos következményeire hívta fel a figyelmet. Ilyennek ítélte elsőként, hogy így a közhatalom az állampolgárok adóját nem használhatja fel saját belátása szerint a közbeszerzés, illetőleg az állásbetöltések körében. Szintén ide tartozó probléma, hogy a közélet tisztaságát sértő, fenyegető bűncselekményekből eredően csoportérdekek kerülnek törvényi szintre (mint például az energia- vagy a dohányipar esetében). E jelenségek pedig a mindenkori hatalmat illető közbizalom erodálódásához vezetnek.

Samu Mihály referátumában a hatalommal való visszaélés három szintjét különböztette meg: a társadalmi, a csoporthoz kötődő és az egyéni szintet. A média és a korrupció kapcsolatáról szólva¹³ *Lipovecz Iván* rámutatott, hogy az állam is lehet a korrupció kezdeményezője, amennyiben vele kvázi szembenállóként a média megvesztegetésére is hajlamos. Fontos különbség van azonban az „állami szintű korrupció” és a „mindennapi”, egyéni elkövetésű esetek között. A közhatalom ugyanis – mint azt előadásában *Nagy Zoltán* kiemelte – képes megvédeni magát a korrupciós cselekményekkel kapcsolatos – mind jogi, mind politikai, illetve erkölcsi – felelősségrevonástól. (Például dokumentumok titkosításával.)

A konferencia több résztvevője szorgalmazta a korrupció elleni eredményes fellépés érdekében a köztisztviselők jogállásáról szóló törvény mielőbbi

Studium

Ádám Antal: Az alapjogok jellegéről és védelméről

Kajtár István: Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas

Colloquium

Komanovics Adrienne: Az Európai unió intézményei II.

Bérecsi Zoltán-Váradai Gábor: A tulajdonszerzés dinamikája

Antiquarium

Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás

Jurisprudentia

Szécsényi László: Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtilalom és az EK Szerződés 30. cikke

*Corpus Iuris**Prospectus*

Kajtár István: Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzat-történetéhez

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Nyelvében él a nemzet

II. évfolyam 1. szám*Studium*

Nochta Tibor: Biztosításjogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben

Colloquium

Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról

Nochta Tibor: A lízingszerződés

Jurisprudentia

Szécsényi László: A cégnévben szereplő kültag felelőségéhez

*Corpus Iuris**Prospectus*

Kajtár István: Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből

Rózsás Eszter: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat

Ad hoc

Szilovics Csaba: Néhány gondolat az 1990. évi XCIII. illeték-törvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslathoz

Fenyvesi Csaba: Curriculum vitae

III. évfolyam 1-2. szám*Studium*

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

Kengyel Miklós: Illúzió és valóság

Colloquium

Béli Gábor: Érdemek és adományok

Bérecsi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben

Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

*Corpus Iuris**Prospectus*

Király Mária: A szász tükrök és a mai jog

Chronowski Nóra: „Az Alkotmánybíróság a jogállam szol-

A „JURA” 1994–1998. megjelent számainak tartalomjegyzéke

gálatában”

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Walter Tibor: „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

IV. évfolyam 1. szám*Studium*

Ádám Antal: Értékredezés az ezredfordulón

Kajtár István: „C.S.S. Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Colloquium

Bérecsi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig

Herke Csongor: A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás

Jurisprudentia

Bérecsi Zoltán: Graffiti a berlini Falon

*Corpus Iuris**Ad hoc*

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trieri egyetemen

Király Eszter M.: A katedrán

Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István

Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken

IV. évfolyam 2. szám*Studium*

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...

Szécsényi László: Az értékpapír elmélete

Colloquium

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések

Herke Csongor: A tárgyalás mellőzéses eljárás

Jurisprudentia

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

*Corpus Iuris**Historia*

Kajtár István: Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához

Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szászok történetében

Universitas

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

Forum

Bérecsi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

Prospectus

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

V. évfolyam 1. szám*Studium*

Kajtár István: Ikonográfia – ikonológia

nak tartalomjegyzéke

I. évfolyam 1. szám

Studium

Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikja

Colloquium

Fabó Tibor: A jótállás

Bodnár Imre: A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei

Antiquarium

Válságban van-e a parlamentarizmus?

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: „Erkölcsváltás” a polgári jogban

Vadál Ildikó: A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...

Corpus iuris

Prospectus

Vadál Ildikó: Európába megy-e a megye?

Ad hoc

Váradí Gábor: A jóhiszemű szerzés minősítéséről

Balogh Ágnes: A német büntetőjogi reform aktuális kérdései

Colloquium

Herke Csongor: A katonai büntetőeljárás

Komanovics Adrienne: Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja

Bércesi Zoltán: A magyar reklámjog rendszere

Jurisprudentia

Bankó Zoltán: Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata

Szécsényi László: A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupa-mérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai

Historia

Király Eszter: Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében

Nagy Zoltán: 120 éves a Csemegi-kódex

Prospectus

Nochta Tibor: Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvéről

Szlovák Tibor: Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámveréseinek tükrében

Curriculum

Kupa László: Somló Bódog

I. évfolyam 2. szám